

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BORÇ ÖDEMELERİNDE PARADAKİ DEĞER
DEĞİŞİMİ

Doktora Tezi

OĞUZHAN KUNDAK

İstanbul, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BORÇ ÖDEMELERİNDE PARADAKİ DEĞER
DEĞİŞİMİ

Doktora Tezi

OĞUZHAN KUNDAK

Tez Savunma Jürisi

- 1) Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sami ERDEM
- 2) Üye: Prof. Dr. Abdullah DURMUŞ
- 3) Üye: Doç. Dr. Nail OKUYUCU
- 4) Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER
- 5) Üye: Dr. Öğr. Üyesi Batuhan Buğra AKARTEPE

İstanbul, 2024

TEZ ONAY BELGESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı
DOKTORA öğrencisi OĞUZHAN KUNDAK'ın İSLÂM HUKUKUNA GÖRE BORÇ
ÖDEMELERİNDE PARADAKİ DEĞER DEĞİŞİMİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 14.08.2024 tarih ve 2024-32/12 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 03.../09.../2024..

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

		İmzası
1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. SAMİ ERDEM	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDULLAH DURMUŞ	
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. NAİL OKUYUCU	
4. Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi HATİCE BOYNUKALIN	
5. Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi BATUHAN BUĞRA AKARTEPE	

ÖZET

Bu tezde, para olaylarında para borçlarının nasıl ödeneceğine ilişkin hususlar ele alınmaktadır. Bu çerçevede paranın yürürlükten kaldırılması olan kesâd, piyasada bulunmaması olan inkıtâ ve değer değişimleri olan raḥs, ğalâ, taḡşîş, enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarının para borçlarındaki ödemeye etkisi İslâm hukuku açısından incelenmiştir. Klasik ve modern dönem fıkıh ve iktisat literatüründeki para ve para olaylarındaki esaslar, problemler ve görüşler, fıkıh ve iktisat perspektifiyle teorik ve tarihsel gelişim çerçevesinde değerlendirilmiştir. Klasik döneme dair yapılan araştırmada kesâd, inkıtâ, raḥs ve ğalâ sebebiyle hilkaten paralarda inkıtâ hali hariç genellikle misle; ıstılahî paralarda genel görüş olmamakla birlikte müftâbih görüş olarak tüm hallerde kıymete itibar edildiği görülmüştür. Modern dönemde yeni bir şey olan banknotların ve iktisat literatürüne ait kavramlar olan enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyonun İslâm hukukuna göre sistematik olarak temellendirilemediği, dolayısıyla başta enflasyonda olmak üzere kâğıt para borçlarının ödenmesindeki yaklaşımların tutarlılık arz etmediği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda banknotların İslâm hukukuna göre ıstılahî olarak değer ölçüsü niteliği taşıdığı, tedavüle sürülüş şekline göre hükme tâbi olması gerektiği ve diğer paralardan farklı şekilde kâğıt para olarak müstakil bir para olduğu tespit edilmiş; enflasyon ve deflasyonun klasik fıkıh literatüründeki raḥs ve ğalânın bir çeşidi, devalüasyon ve revalüasyonun taḡşîşin kendisi olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, temsili mahiyette tedavüle sürülen kâğıt paraların hilkaten para hükmünde olmasıyla kesâd ve inkıtâ hallerinde kıymete; enflasyon ve deflasyonda misle; itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt paraların ise ıstılahî para hükmünde olmasıyla tüm hallerde mutlak olarak kıymete itibar edilmesinin literatürde ve uygulamada görülen farklı yorum ve çözüm arayışları içerisinde öne çıkan bir yaklaşım olabileceğini temellendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, İslâm İktisadı, Borç, Kağıt Para, Raḥs, Ğalâ, Enflasyon, Deflasyon.

ABSTRACT

CHANGE IN VALUE OF MONEY IN DEBT PAYMENTS ACCORDING TO ISLAMIC LAW

This thesis deals with the issues of how to pay money debts in money events. In this framework, the effects of kesād, which is the abolition of money, inkitā, which is the absence of money in the market, and raḥs, ġalā, taghshish, inflation, deflation, devaluation and revaluation, which are the changes in value, on the payment of money debts are examined in terms of Islamic law. The principles, problems and views on money and money events in the classical and modern period fiqh and economics literature are evaluated within the framework of theoretical and historical development from the perspective of fiqh and economics. In the research conducted on the classical period, it has been observed that in the case of hilqatan money due to kesād, inkitā, raḥs, and ġalā, the mithl (fungible) was generally accepted, except in the case of inkitā, and in the case of idiomatic money, although there was no general opinion, the value was accepted in all cases as the muftābih opinion. It has been observed that banknotes, which are something new in the modern period, and inflation, deflation, devaluation and revaluation, which are concepts belonging to the economic literature, cannot be systematically justified according to Islamic law, and therefore, the approaches to the payment of paper money debts, especially inflation, are not consistent. In this context, it has been determined that banknotes are a measure of value in Islamic law, that they should be subject to judgement according to the way they are put into circulation, and that they are an independent money as paper money unlike other money; it has been observed that inflation and deflation are a type of raḥs and ġalā in classical fiqh literature, and devaluation and revaluation are taghshish. As a result, this study argues that, since the paper money circulated in the form of representational currency is deemed to be money by hilqatan money the value should be considered in the cases of kesād and inkitā, mithl should be considered in cases of inflation and deflation, and since the paper money circulated in the form of fiat currency is deemed to be terminological money in all cases, absolutely value should be considered in all cases, which may be a prominent approach among the different interpretations and search for solutions seen in the literature and practice.

Keywords: Islamic Law, Islamic Economics, Debt, Banknotes, Raḥs, Ġalā, Inflation, Deflation.

ÖNSÖZ

Ortaya çıkışı neredeyse insanlık tarihi kadar kadim olan para, günümüz dahil olmak üzere insanlığın yaşam alanında en önemli araçlardan birisi olarak kabul görmektedir. Başta olağandışı durumlar olmak üzere parada vaki olan şeyler yani para olayları, paranın niteliğine göre yapısı ve kıymetinde değişimlere sebep olarak birçok alanda önemli etkiler vücuda getirmektedir. Dolayısıyla özellikle paranın büyük oranda değer kaybına uğraması olmak üzere para olayları ile yüzleşilen bir ekonomide temel ve tek sebep olmamakla birlikte hukuki, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yönden büyük problemler ortaya çıkmaktadır.

Hukuki/fikhî olarak ibâdât, muâmelât, münâkehât ve ukûbât gibi hayatın tüm alanlarında özellikle para cinsinden olan borç ilişkilerinde borcun zimmette sabit olduğu an ile ödendiği an arasındaki denklik bozulmakta ve borçlanılan şey ile ödenen şeyin birbirinin dengi olup olmadığı sorgulanmaktadır. İktisadî olarak toplumdaki finansal istikrar bozulmakta, piyasalarda spekülasyonlar artmakta, tüketim ve tasarruf dengeleri alt üst olmakta, her alandaki tahsis kararları bozulmakta, borçludan alacaklıya veya alacaklıdan borçluya karşılıksız değer aktarımı meydana gelmekte, kaynaklar doğru ve etkin bir şekilde kullanılamamakta ve ithalat ile ihracat dengeleri değişmektedir. Sosyal olarak toplumdaki servet ve gelir dağılımı değişmekte; milli, manevi ve ahlâkî değerler zarar görerek yozlaşmakta; aile, iş, meslek ve ticaret hayatında ilişkiler gerginleşerek tahammül seviyesi düşmekte, toplumsal dayanışma zayıflamakta, sosyal yapı, sosyal sınıf ve sosyal gruplar arasındaki standartlar değişmekte, sosyal barış zedelenmekte; işsizlik çoğalmakta, yoksulluk ve yoksunluk ortaya çıkarak toplum maddi ve manevi yıkımlarla karşı karşıya gelebilmektedir. Siyasi olarak ise milli para birimi itibarını kaybederek devletin saygınlığı zedelenmekte ve toplumda radikal akımların ve grupların ortaya çıkmasına müsait bir ortam doğmaktadır.

Bu minvalde elinizdeki bu çalışma başta günümüz uluslararası para sisteminin en önemli buhranlarından birisi olan enflasyon olmak üzere para olayları sebebiyle ortaya çıkan sorunların ve problemlerin iktisadi olarak düzeltilmesine ve fikhî olarak adil bir şekilde hükme bağlanmasına bilimsel katkı sunulması amacıyla hazırlanmıştır.

Tez konusunun iktisat ve fıkıh perspektifiyle ele alınması, konuyla alakalı hem klasik hem de modern dönem iktisat ve fıkıh literatürünün yeteri ölçüde taranmasını ve daha fazla kaynağın incelenmesini gerekli kılmıştır. Söz konusu literatürün çoğu Arapça olarak kaleme alınan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu sebeple Arapça ıstılahların ve inceleme kaynaklarının genişliği çerçevesinde ilgili literatürün Latinizasyonu, yazım sürecindeki en önemli zorluklardan birisini oluşturmuştur.

Bu çalışmanın iki kapak arasına girmesinde isimlerini burada tek tek sayamayacağım kadar birçok kişi, kurum ve kuruluşun katkısı olmuştur. Bir vefa nişanesi olarak teze bilimsel mahiyette doğrudan katkıda bulunanları anmak ve farklı dönemlerde çeşitli vesilelerle katkı sağlayanlara şükranlarımı arz etmek benim için bir onurdur. Süreç içerisinde ilmi, samimiyeti ve hoşgörüsü ile çalışmayı beraber yürüttüğümüz danışmanım Kıymetli Hocam Prof. Dr. Sami Erdem'e, teze eşsiz katkılar sunan, her birisi birbirinden değerli olan ve bende çok emekleri olan Sevgili Hocalarım Prof. Dr. Abdullah Durmuş, Doç. Dr. Nail Okuyucu, Dr. Hatice Boynukalın Şenkardeşler, Dr. Batuhan Buğra Akartepe, Prof. Dr. Ertuğrul Boynukalın, Prof. Dr. Hasan Hacak ile Prof. Dr. Erol Özvar'a ve Sevgili Eşim, Refikam Esmâ Kundak ile 14 yıldır beni bağrına basan Marmara Üniversitesi'ne en kalbî hürmet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise, üç tane üniversite, yüksek lisans ve doktora eğitimi almama imkan sağlayan ve paha biçilemez katkılar sunan başta annem ve babam olmak üzere sevgili aileme, kıymetli hocalarıma, değerli dostlarıma, arkadaşlarıma, ağabeylerime, kardeşlerime, yüce devletime ve aziz milletime sonsuz şükran ve minnetlerimi arz ediyorum. Hataları ve kusurları şahsıma ait olmak üzere elinizdeki bu çalışmayı başta İslâm alemi olmak üzere her türlü zulmün önüne set vuran adaleti, ahlakı ve iyiliği her daim her şeyin üstünde tutan bütün insanlara ithaf ediyorum.

Bilinmelidir ki tüm unvanlar tek bir unvan uğruna feda edilmek içindir. O da alemlerin rabbi olan ve her türlü eksiklikten münezzehtir olan Allah'a hakkıyla kul olma unvanıdır. Başarımlarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneldim.

Oğuzhan KUNDAK

Üsküdar, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... iii

KISALTMALAR..... IX

GİRİŞ

1) Konu ve Metot	1
2) Literatür	4
A) Kâğıt Paranın İslâm Hukukuna Göre Temellendirilmesi	5
B) Faiz Anlayışı ve İslâm Hukukuna Göre Paradaki Faiz İletinin Belirlenmesi.....	11
C) İktisat Biliminde Para Olayları.....	13
D) İslâm Hukukunda Para Olaylarının Temellendirilmesi ve Fikhî Tahlili	14
E) Parada Değer Değişiminin Belirlenmesindeki Endeks.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂĞIT PARA VE PARA OLAYLARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE TEMELLENDİRİLMESİ

I) Giriş	29
A) Paranın Tanımı ve Mahiyeti	29
B) Tarihsel Gelişim Çerçevesinde Para Çeşitleri	31
1) İktisat Literatüründe Para Çeşitleri.....	32
a) Mal Paralar/Aslı Paralar	32
b) Madeni Paralar/Metalik Paralar.....	32
c) Temsili Paralar	33
d) İtibari Paralar	33
e) Dijital/Elektronik Paralar.....	34
2) İslâm Hukuku Literatüründe Para Çeşitleri	36
a) Hilkatên Paralar	37
1) Dinar	38
2) Dirhem.....	39
3) Katkı Maddesi Az veya Eşit Olan Mağşûş Paralar.....	40
b) İstilahî Paralar.....	40
1) Felsler	41
2) Katkı Maddesi Çok Olan Mağşûş Paralar/Settûka	42
3) Kâğıt Paralar	42
a) Madeni Karşılığı Olan Kâğıt Paralar	44
b) Madeni Karşılığı Olmayan Kâğıt Paralar	44
4) Dijital/Elektronik Paralar.....	45
II) Dünya Para Standardı ve Uluslararası Para Sisteminin İşleyişi.....	46
A) Dünya Para Standardı	46
1) Madeni Para Standardı	47
a) Tek Maden Standardı (Monometalizm)	47
1) Altın Standardı	47
2) Gümüş Standardı	48

b) Çift Maden Standardı (Bimetalizm)	49
2) Kâğıt Para Standardı.....	49
B) Uluslararası Para Sisteminin İşleyişi	50
1) 1875 Öncesi Çift Maden Standardı (Bimetalizm)	51
2) 1875-1944 Arası Tek Maden Standardı (Monometalizm ve Büyük Buhran Dönemi).....	51
3) 1944-1973 Arası Altın Kambyo Standardı (Bretton Woods Sistemi).....	53
4) 1973 ve Sonrası Kâğıt Para Standardı (Dalgalı Kur Sistemi)	55
III) İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi	55
A) Banknotların Parasal Mahiyeti	56
1) Banknotların Değer Ölçüsü Olmadığı Yaklaşımı.....	56
2) Banknotların Değer Ölçüsü Olduğu Yaklaşımı.....	57
3) Fikhî Değerlendirme.....	58
B) Kâğıt Paranın Fikhî Niteliği	61
1) Banknotların Ticaret Malı (Urûz) Sayılması	61
2) Banknotların Borç Senedi/Kıymetli Evrak Sayılması	62
3) Banknotların Fels Hükmünde Sayılması	63
4) Banknotların Altın ve Gümüş Hükmünde Sayılması	65
5) Banknotların Müstakil Bir Para Sayılması	67
IV) Para Olaylarının İslâm Hukukuna Göre Konumlandırılması ve Enflasyonun Fikhî Mahiyetine İlişkin Yaklaşımlar.....	68
A) Para Olaylarının İslâm Hukukuna Göre Konumlandırılması	68
1) Kesâd/Tedavülden Kaldırılma.....	69
2) İnkıtâ/ Piyasadan Çekilme	69
3) Değer Değişimi.....	70
a) Tağşiş.....	70
b) Devalüasyon ve Revalüasyon.....	71
c) Enflasyon.....	73
d) Deflasyon.....	76
e) Raḥs	77
f) Ğalâ	80
B) Enflasyonun Fikhî Mahiyetine İlişkin Yaklaşımlar.....	82
1) Kesâdın Bir Türü Olarak Enflasyon	82
2) Beklenmeyen Hal (Câiha) Olarak Enflasyon	83
3) Yeni Bir Mesele Olarak Enflasyon.....	85
4) Dolaylı Bir Vergi Olarak Enflasyon.....	85
5) Raḥsın Bir Türü Olarak Enflasyon	86
V) Para ve Ribâ.....	87
A) Ribânın Tanımı ve Çeşitleri	88
B) Paradaki Ribâ İleti.....	92

İKİNCİ BÖLÜM

PARA OLAYLARININ FIKHÎ TAHLİLİ

I) Klasik Fıkıh Literatüründe Para Olaylarına Bağlanan Hükümler	96
A) Hilkatene Paralara Bağlanan Hükümler	97
1) Kesâd.....	97
2) İnkıtâ.....	101

3)	Raḥs ve Ġalā.....	102
B)	Istilahî Paralara Bağlanan Hükümler.....	107
1)	Kesâd.....	108
2)	İnkıtâ.....	113
3)	Raḥs ve Ġalā.....	113
C)	Kıymete İtibar Durumunda Dikkate Alınacak Zaman ve Ödeme Şekli.....	121
II)	Modern Dönem Fıkıh Literatüründe Para Olaylarına İlişkin Görüşler.....	124
A)	Kıymetli Maden Olarak Altın.....	124
B)	Kâğıt Para.....	125
1)	Kâğıt Paranın Yürürlükten Kaldırılması ve Piyasada Bulunmaması.....	125
2)	Enflasyon Sebebiyle Kâğıt Paradaki Değer Kaybı.....	126
a)	Kâğıt Paranın Değer Kaybında Kıymete İtibar Edilmesi.....	127
1)	Kıymete İtibarın Delilleri.....	128
1)	Kitap/Kur'ân-ı Kerîm.....	129
2)	Sünnet.....	131
3)	Kıyas.....	134
4)	Maslahat.....	143
5)	Sedd-i Zerâi'.....	145
6)	İstihsan.....	146
2)	İslâm Hukukunda Kıymete İtibarı Gerekli Kılan Prensipler.....	148
3)	Kıymete İtibarın Kapsamı.....	161
a)	Mutlak Olarak Kıymete İtibar.....	161
b)	Sadece Fahîş Değer Değişiminde Kıymete İtibar.....	161
c)	Sadece Mumâtele/Temerrüt Durumunda Kıymete İtibar.....	162
d)	Sadece Beklenmeyen Enflasyon Durumunda Kıymete İtibar.....	163
4)	Kıymete İtibarın Şekilleri.....	163
b)	Kâğıt Paranın Değer Kaybında Misle İtibar Edilmesi.....	166
1)	Misle İtibarın Delilleri.....	167
a)	Kitap/Kur'ân-ı Kerîm.....	167
b)	Sünnet.....	168
c)	Kıyas.....	171
2)	İslâm Hukukunda Misle İtibarı Gerektiren Prensipler.....	177
c)	Kâğıt Paranın Değer Kaybında Alternatif Çözüm Önerileri.....	185
3)	Deflasyon Sebebiyle Kâğıt Paradaki Değer Artışı.....	189
4)	Devalüasyon ve Revalüasyon Sebebiyle Kâğıt Paradaki Değer Azalışı ve Artışı.....	191

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂĞIT PARADAKİ DEĞER DEĞİŞİMİNİ BELİRLEME ÖLÇÜTÜ/ENDEKS

I)	Para Borcunun Bir Endekse Bağlanması.....	195
II)	Para Borcu Endeksinin Belirlenmesinde Esas Alınabilecek Ölçütler.....	196
A)	Enflasyon Oranına Endeksleme.....	197
1)	Enflasyon Oranının Hesaplanması.....	197
2)	Enflasyon Endeksinin Problemleri.....	198
3)	Enflasyon Oranına Endekslemenin Fıkıhî Tahlili.....	207
B)	Altın ve Gümüşe Endeksleme.....	210
1)	Altın ve Gümüşe Endekslemenin Problemleri.....	212
2)	Altın ve Gümüşe Endekslemenin Fıkıhî Tahlili.....	214

C) Dövizle Endekslleme	217
1) Dövizle Endeksllemenin Problemleri	218
2) Dövizle Endeksllemenin Fıkhî Tahlili	222
D) Piyasada Orta Düzeyde Değer Değişikliği Gösteren Paraya Endekslleme ve Fıkhî Tahlili ...	223
E) Vadeli Akitlerde Akdin Konusu Olan Malın Değerine Endekslleme ve Fıkhî Tahlili	225
F) Temel İhtiyaç Mallarına Endekslleme ve Fıkhî Tahlili	226
SONUÇ	229
KAYNAKÇA	237

KISALTMALAR

AAOFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
b.	: Bin, oğul
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
IFRS:	: Financial Reporting Standards
GSMHD	: Gayri Safi Milli Hasıla Deflatörü
Hz.	: Hazreti
h.	: hicrî
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSAV	: İslami İlimler Araştırma Vakfı
m.	: miladi
MÜİSEF	: Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü
ö.	: ölüm, ölüm tarihi
s.	: sayfa
sy.	: sayı
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

1) Konu ve Metot

Bu tez, herhangi bir şekilde zimmette sabit olan para borçlarının para olayları sebebiyle değer değişimine uğramasında borç ödemesinin fikhî keyfiyetini konu edinmektedir. Bu çerçevede paranın yürürlükten kaldırılması (kesâd), piyasadan çekilmesi (inkitâ), rahş, galâ, enflasyon ve deflasyon ile değer değişimine uğraması veya tağşiş, devalüasyon ve revalüasyon ile değer değişimine uğratılması sebebiyle para borçlarının fikhî açıdan ödeme mahiyetini ve keyfiyetini klasik ve modern literatür üzerinden temellendirmeyi hedeflemektedir.

İktisat ve klasik fikhî literatüründe para mefhumu ve para olayları birçok yönden yeterli ölçüde işlenmiş, temel ıstılahlar çerçevesinde ilgili mefhumun kapsam alanı ortaya konulmuş, para borcu ödemelerinin keyfiyeti belirlenmiş ve başta hukuki olmak üzere iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yönden ortaya çıkan problemler belirli ölçülerde çözüme kavuşturulmuştur. Buna karşılık modern dönem İslâm hukuku literatüründe başta kâğıt para ve enflasyon olmak üzere para mefhumu ve para olayları yeteri kadar incelenmemiş, klasik dönem ile modern dönemdeki para ve para olayları ilişkisi isabetli ve tutarlı bir düzlemde sistematik bir şekilde temellendirilememiş ve para borçlarının ödenmesine dair tezahür eden problemlere ikna edici nitelikte fikhî sonuçlar bağlanamamıştır.

Para olayları, paranın niteliğine göre yapısı ve kıymetine tesir etmekte ve herhangi bir sebeple zimmette sabit olan para borçlarının ödenmesinde, borcun zimmette sabit olduğu an ile ödendiği an arasındaki denkleğin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla başta paranın değer kaybı olmak üzere para olayları ile yüzleşilen bir ekonomide, temel ve tek sebep olmamakla birlikte fikhî-hukuki, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yönden büyük problemler ortaya çıkmakta ve her alanda boşluk meydana gelmektedir. Zira para olayları iktisadi olarak toplumdaki finansal istikrarın bozulmasına, piyasalarda spekülasyonların artmasına, tüketim ve tasarruf dengelerinin alt üst olmasına, her alandaki tahsis kararlarının bozulmasına, borçludan alacaklıya veya alacaklıdan borçluya karşılıksız değer aktarımına, kaynakların doğru ve etkin bir şekilde kullanılamamasına ve ithalat ile ihracat dengelerinin değişmesine sebebiyet vermektedir. Benzer şekilde söz konusu olaylar paranın çeşidine, olayına ve ölçüsüne göre paradaki para olma vasıflarının bazen tamamen bazen de kısmen yok olmasına ve paranın sadece değeri değil aynı zamanda yapısının da değişikliğe uğramasına neden olmaktadır.

Fikhî-hukuki düzlemde ibâdât, muâmelât, münâkehât ve ukûbât gibi hukukun ve bu doğrultuda hayatın tüm alanlarını ilgilendiren konuları etkileyecek şekilde problemler tezahür edebilmektedir. İlgili alanlarda ortaya çıkan problemlere diğerlerine göre daha fazla maruz kalınması bakımından enflasyon

çerçevesinde değinilecek olursa ibâdât alanında zekât, fitir sadakası ve kurban gibi mâli yönü baskın olan ibadetlerde enflasyon, nisabın belirlenmesi, ölçülmesi veya sorumluluğun ertelenmesi gibi durumlarda olumsuz bir etki ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, beş yıllık enflasyonun %400 olduğu bir ekonomide, beş yıl önce belki bir ev alabilecek kıymete sahip 100.000 lira zekât borcunun, beş yıl sonra 100.000 lira şeklinde verilmek istenildiğinde o evin kapısı veya penceresini dahi alamayacak şekilde alım gücünü kaybettiği bir ortamda böyle bir ödemenin İslâm hukukunun temel prensiplerine ne kadar uygun olduğu tartışmalıdır. Bununla birlikte borcun bu şekilde ödenmesinin fikhî/hukuki olarak uygun olmadığı ileri sürüldüğünde her ne kadar burada değer kaybının ölçütü örnek mahiyetinde ev olarak zikredilmiş olsa da beş yıllık süreç zarfında enflasyon sebebi ile meydana gelen değer kaybını belirlemede enflasyon oranı endeksi, altın ve döviz gibi hangi ölçütlere başvurulması gerektiği konusu da ihtilafli hale gelmektedir.

Muâmelât alanı incelendiğinde başta karz olmak üzere selem, istisnâ', murâbaha, icâre, mudârebe, müşâreke, damân, ecîr-i hâs, âriyet, şüf'a, vasiyet, hibe, gasp ve rehin gibi borç, şirket, bey', emânet ve damân akitlerinde de paradaki değer değişimi birtakım olumsuzluklara sebep olmaktadır. Örneğin, üç yıllık enflasyonun %500 olduğu bir ekonomide üç yıl önce belki bir fabrika satın alma gücüne sahip 1 milyon lirayı borç almış bir kimsenin, enflasyon farkına itibar edilmeksizin üç yıl sonra borcunu o fabrikanın envanterlerinden birisi olan en eski arabayı dahi alma gücüne sahip olmayan 1 milyon lira ile ödemesi veya enflasyon farkına itibar edilerek 6 milyon lira olarak ödemesinin başta faiz olmak üzere İslâm hukukunun temel prensiplerine ne kadar uygun olduğu tartışmasını gündeme getirmektedir. Aynı şekilde süreç boyunca %800 enflasyonun olduğu bir ekonomide konusu 500.000 lira para borcu olan ve uzun yıllar süren mahkemeler neticesinde davacının haklı çıktığı bir davada, adaleti sağlamakla yükümlü olan mahkemenin borcun 500.000 lira olarak ödenmesi noktasında hüküm vermesi veyahut enflasyon oranı ve borç miktarı her ne olursa olsun 1 liraya dahi muhtaç olan veya 1 lirasının dahi borçluda kalmasını istemeyen alacaklıların ödemelerinde değer kaybına itibar edilmemesinin başta adalet olmak üzere İslâm hukukunun temel prensiplerine ne kadar uygun olduğu da tartışma konusu olmaktadır.

Münâkehât alanında mehir, muhâlea ve nafaka gibi borçlarda büyük problemler yaşanmaktadır. Örneğin, nikah akdinde mehr-i müeccel yani sonra verilmesi şartıyla anlaşılmış bir şekilde 30 yıl önce belki on beş katlı bir apartmanı satın alma gücünde olan 1 milyon lira mehir borcunda, vefat veya boşanma sebebiyle kocanın mehir borcunu, o apartmanda bulunan bir dairenin tadilatını dahi yaptırmaya ancak yetebilecek 1 milyon lira üzerinden ödemesinin başta mülkiyet hakkının korunması olmak üzere fikhin beş temel esası olan ana prensiplere ne kadar uygun olduğu sorgulanmaktadır.

Ukûbât alanında diyetler ve hadler gibi para cinsinden olan cezalarda da benzer problemler tezahür etmektedir. Örneğin, süreç içerisinde enflasyonun %100 tahakkuk ettiği bir ekonomide

mahkeme kararı ile belki iyi bir araba alabilen 100.000 lira para cezasının kesildiği ve cezayı ödemesi gereken kimsenin ödeme gücünün olmaması veya ödeme gücü olduğu halde bilerek ödemeyi geciktirmesi durumunda, geciktirilen ödeme gününde alım gücü neredeyse yok olmuş olan 100.000 lira ile cezasını ödemesi, ilgili hususun İslâm hukukunun temel prensiplerine ne kadar uygun olduğunu tartışmalı hale getirmektedir.

Değer değişimi sebebiyle ortaya çıkan sorunların veya problemlerin iktisadi olarak düzeltilememesi ve fikhî-hukuki olarak adil bir şekilde sonuca bağlanamaması aynı zamanda siyasi, ahlaki, sosyal ve kültürel alanlarda da problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sosyal olarak toplumdaki servet ve gelir dağılımı değişmekte; milli, manevi ve ahlâkî değerler zarar görerek yozlaşmakta; aile, iş, meslek ve ticaret hayatında ilişkiler gerginleşerek tahammül seviyesi düşmekte, toplumsal dayanışma zayıflamakta, sosyal yapı, sosyal sınıf ve sosyal gruplar arasındaki standartlar değişmekte, sosyal barış zedelenmekte; işsizlik çoğalmakta, yoksulluk ve yoksunluk ortaya çıkarak toplum maddi ve manevi yıkımlarla karşı karşıya gelebilmektedir. Siyasi olarak ise milli para birimi itibarını kaybederek devletin saygınlığı zedelenmektedir.

Bu çalışmada, fıkıh ve iktisat literatüründeki para mefhumu ve para olaylarına dair problemlerin, bu problemlerin çözümüne yönelik yaklaşım ve değerlendirmelerin fıkıh ve iktisat perspektifiyle teorik ve tarihsel gelişim çerçevesinde sistematik ve tutarlı bir düzlemde değerlendirilmesi; para olayları sebebiyle yıllık, aylık, haftalık hatta günlük olarak meydana gelen enflasyon sebebiyle paranın değer kaybına uğradığı günümüzde, para borçlarının fikhî niteliğinin ortaya çıkarılması ve yukarıda ifade edilen hususlarda tartışma mahalli olan konulara dair ortaya çıkan problemlerin çözümü için mevcut yaklaşımların değerlendirilmesine ve tartışılmasına katkı sunulması hedeflenmektedir. Belirlenen amaca ulaşabilmek adına para mefhumu ve para olayları, klasik ile modern fıkıh ve iktisat literatüründe başta hukuki olmak üzere iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel düzlemde teorik ve tarihsel olarak incelenmiştir. Tezde ilgili literatürün genişliği dikkate alınarak sadece belirli kaynaklar esas alınmış ve bu doğrultuda klasik fıkıh döneminde konuya dair Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde ilk dönem, orta dönem ve son dönemi temsil eden ana kaynaklar ile modern fıkıh döneminde para, para olayları, borç ve faiz gibi konularda yapılmış olan çalışmalar ve iktisat literatüründe konuyla alakalı makro ve mikro yaklaşımlarla hazırlanmış ana kaynaklar çalışmamızın temelini oluşturmuştur.

Bu tez, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, yöntemi, özgünlüğü ve kaynaklarının değerlendirilmesine yer verilmiştir. Birinci bölümde temel kavramlar çerçevesinde para ve para olayları, iktisadi ve fikhî perspektiften teorik ve tarihsel bir şekilde incelenmiş; para ve para olaylarının tanımı, mahiyeti, çeşitleri, dünya para sistemi ve paradaki faiz nazariyesi araştırılmıştır. Bu çerçevede birinci bölümün ilk kısmında İslâm hukukuna göre kâğıt paranın

temellendirilmesi, ikinci kısmında para olaylarının konumlandırılması, üçüncü kısmında ise paradaki faiz illetinin belirlenmesi hakkındaki tartışmaların incelenmesi hedeflenmiştir. Tezin esas ağırlık merkezi olan ikinci bölümünde, birinci bölümde teorik ve tarihsel olarak yapılan incelemeler ve temellendirmeler doğrultusunda para olaylarının klasik ve modern fıkıh literatüründeki fikhî tahliline ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş ve bu kapsamda günümüz uluslararası para sisteminde para olayları sebebiyle herhangi bir şekilde zimmette sabit olan para borçlarının İslâm hukukuna göre nasıl ödenmesi gerektiği hakkındaki hüküm ve detaylar ortaya konulmuştur. Üçüncü bölüm ise para olayları sebebiyle paradaki kıymet değişiminin nasıl belirleneceği konusuna tahsis edilmiş ve bu kapsamda esas alınabilecek ölçütlerin/endeksin siyasi, iktisadi, hukuki ve sosyal problemlerine, hesaplama yöntemlerine, uygulanabilirlik şekillerine ve fikhî tahlillerine yer verilerek belli sonuçların geçerliliği tartışılmıştır.

Bu çalışma, yukarıda belirtildiği üzere hem teorik hem pratik hem de tarihsel olarak bizzat İslâm hukukundaki para mefhumunu, çeşitlerini ve para olaylarını klasik ve modern kaynaklar çerçevesinde iktisat ve hukuk perspektifiyle sistematik olarak temellendirmeye çalışması ve karz borçları ile enflasyon olayının yanı sıra herhangi bir sebeple zimmette sabit olan tüm para borçlarında ve tüm para olaylarında fikhî olarak para borçlarının ödenme keyfiyetini kapsam alanına dahil etmesi bakımından tespit edildiği kadarıyla Türkiye’de yazılmış olan ilk doktora tezi olmasıyla diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Nitekim çalışmamızda da çokça istifade ettiğimiz ve literatüre önemli katkılarda bulunan bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda, sadece enflasyon olayı sebebiyle yalnızca karz borçları ya sadece iktisat ya da sadece hukuk perspektifiyle ya sadece klasik dönem ya da sadece modern dönem düzleminde ele alınmıştır. Bu doğrultuda yapılan değerlendirmeler paradaki tarihsel dönüşüm ve uluslararası dünya para sistemi göz önünde bulundurulmadan, klasik dönem ile modern dönem arasında isabetli bir düzlemde bağlantı kurulmadan, başta kâğıt para, enflasyon ve faiz olmak üzere iktisat ve fıkıh literatüründeki para, para olayları ve faiz arasındaki ilişki tutarlı bir düzlemde tespit edilmeden ve klasik dönemdeki para olaylarına dair hükümlerin hangi bağlamda değerlendirildiği ortaya konulmadan ele alınmış ve literatürdeki boşluk doldurulamamıştır.

2) Literatür

Paradaki değer değişimi meselesi, para mefhumu ve para olaylarını bünyesinde barındırmasıyla hem iktisat hem de klasik ve modern fıkıh literatüründe pek çok çalışmaya konu olmuştur. İktisat literatüründeki kaynakların çoğu Türkçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanmıştır. Fransızca olanların tercümelerine başvurulurken İngilizce kaleme alınanların aslına ulaşamadığımız durumlarda tercümelerinden istifade edilmiştir. Klasik fıkıh literatüründe esas alınan kaynakların neredeyse tamamı Arap dilinde yazılmıştır. Modern dönemde ise çalışmaların bir kısmının Müslüman iktisatçılar, bir

bölümünün de İslâm hukukçuları ya da oryantalistler tarafından hazırlandığı gözlemlenmiş ve bu çerçevede başta Arapça olmak üzere, İngilizce ve Türkçe yazılan tez, makale, kitap ve sempozyum bildirileri çalışmamızın ana kaynaklarını oluşturmuştur.

Burada söz konusu çalışmaların detaylı bir dökümünün yapılmasından ziyade sadece literatüre önemli katkılarda bulunanlara aşağıda beş başlık altında temas edilmiş ve gerekli gördüklerimiz değerlendirilmiştir.

A) Kâğıt Paranın İslâm Hukukuna Göre Temellendirilmesi

Paradaki değer değişimi sebebiyle para borçlarının ödenmesindeki tartışmaların ana sebeplerinden birisinin kâğıt paranın İslâm hukukuna göre sistematik bir şekilde temellendirilememesi olduğu tespit edilmiş ve kâğıt paranın fikhî niteliğini tespit edebilmek adına iktisat ve fıkıh literatüründeki para anlayışı ve tarihsel gelişimine ilişkin çalışmalar başvurduğumuz kaynaklar olmuştur.

İktisat literatüründeki çalışmalardan Mükerrerem Hiç'in 1994 tarihli *Para Teorisi ve Politikası*¹ adlı kitabı, paranın tanımı, fonksiyonları, farklı açılardan tasnif edilmesi, piyasaya arz edilmesi, borç-kredi olarak verilmesi, tarihsel gelişimi, teorisi, uluslararası para sistemi, kâğıt paranın doğuşu ve özellikle diğer paralarla mukayese edilmesini sistematik bir şekilde ele alması açısından başvurduğumuz ana kaynaklardan birisi olmuştur. Aynı kapsamdaki bilgileri içermekle birlikte Sadi Uzunoğlu'nun 2020 tarihli *Para ve Döviz Piyasaları*² adlı kitabı da başta Türkiye'deki para ve döviz piyasaları olmak üzere dünya para sisteminin işleyişini Hiç'in çalışmasından farklı olarak teoriden ziyade uygulamalı bir şekilde ele alması bakımından literatüre önemli katkıda bulunmuştur.

Murat Fidan, Serkan Dilek ile Ayşegül Esev tarafından 2019'da hazırlanan "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı"³ ve Ece Akdoğan'ın 2020 tarihli "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği"⁴ makaleleri, özellikle paranın tarihsel gelişimi çerçevesinde para sisteminin teşekkülünü ve değişimini etkileyen olaylara neden sonuç ilişkisinde yer vermeleri ve dünya para sisteminin nasıl işlediğini ortaya koymaları bakımından ilgili yerlerde sıkça atıfta bulunduğumuz çalışmalar olmuştur.

Para mefhumuna dair birçok meselenin temellendirildiği ve geleneksel kabullerin olduğu gözlemlenen iktisat literatüründe, çağın getirdiği teknolojik gelişmeler çerçevesinde para mefhumunun dijital düzleme aktarılma çabalarının ortaya çıktığı görülmüş ve hala devam ettiği üzere geleneksel

¹ Mükerrerem Hiç, *Para Teorisi ve Politikası* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994).

² Sadi Uzunoğlu, *Para ve Döviz Piyasaları* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2007).

³ Murat Fidan vd., "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı", *Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019).

⁴ Ece Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1 (2020).

kabullerin sorgulandığı bir ekol oluşmuştur. Dolayısıyla her geçen gün en somut halinden daha soyut bir yapıya kavuştuğu gözlemlenen para mefhumunun daha isabetli bir düzlemde analiz edilebilmesi için dijital paralar hakkında yapılmış çalışmalar da tezin kaynakları arasında yerini almıştır. Mehmet Sıddık Yurtçipek'in 2012 tarihli "Hukuki Açından Elektronik Para"⁵ adlı doktora tezi, Mert Yılmaz Özbaşı'nın 2018 tarihli "Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğinin Para Birimi Olabilir mi?",⁶ Hasan Alpago'nun 2018 tarihinde yazdığı "Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para",⁷ Filiz Yüksel'in 2020 tarihinde ele aldığı "Kripto Varlıklar ve IFRS Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi"⁸ ve Umut Evlimoğlu ile Umut Tolga Gümüş tarafından kaleme alınan 2018 tarihli "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme"⁹ adlı makaleleri, geleneksel para anlayışından farklı değerlendirmelerde bulunmaları açısından literatüre önemli katkılarda bulunmuştur. Söz konusu çalışmalar, dijital paralara dair yapılan ilk yayınlar olup bu tezde kâğıt paranın sistematik bir şekilde temellendirilmesine olanak sağlamıştır.

Klasik fıkıh literatüründe fıkhıdaki para anlayışı, çeşitleri ve tarihsel gelişimini inceleme noktasında Serahsî'nin *el-Mebsût*,¹⁰ Gazzâlî'nin *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*,¹¹ İbn Haldûn'un *Mukaddime*¹² ve Makrîzî'nin *en-Nukûdu'l-kadîmetü'l-islâmîyye*¹³ adlı risalesi ile *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gümme*¹⁴ adlı kitapları çalışmanın temel kaynakları arasındadır. Söz konusu eserlerde altın ve gümüşün yaratılıştan; diğer paraların ise ıstılahî olarak para vasfına sahip olduğu yaklaşımlarına nazari ve ameli olarak yer verilmiş ve ilgili yaklaşımlar fıkhıta yer alan hilkaten para ve ıstılahî para tasnifinin yapılmasına öncülük ederek para çeşidine dair ıstılahların teşekkül sürecini temsil etmiştir.

Modern dönem fıkıh literatüründe Türkçe olarak kaleme alınmış çalışmalardan Kamil Miras'ın 1976 tarihli *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*¹⁵ ve Salih Tuğ'un 2003 tarihli Fransızcadan tercüme ettiği Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi*¹⁶ adlı kitapları, Hz. Peygamber'den beri İslâm dünyasında kullanılan paraların resim ve motif gibi fiziksel özellikleri, tedavüle sürülüş şekilleri,

⁵ Mehmet Sıddık Yurtçipek, *Hukuki Açından Elektronik Para* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012).

⁶ Mert Yılmaz Özbaşı, "Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğinin Para Birimi Olabilir mi?", *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 1 (2019).

⁷ Hasan Alpago, "Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2018).

⁸ Filiz Yüksel, "Kripto Varlıklar ve IFRS Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi", *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi* 13/2 (2020).

⁹ Umut Evlimoğlu - Tolga Umut Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2018).

¹⁰ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Mârifet, 1989).

¹¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005).

¹² Ebû Zeyd İbn Haldûn, *el-Mukaddime* (Dımeşk: Dâru Ya'rub, 2005).

¹³ Ebû Muhammed el-Makrîzî, *Kitâbu resâ'ili'l-Makrîzî* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1998).

¹⁴ Ebû Muhammed el-Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gümme* (Elharam: 'İynü li'd-dirasâti ve'l-buhûsi'l-insâniyyeti ve'l-ictimâ'iyyeti, 2007).

¹⁵ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978).

¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003).

çeşitleri ve ağırlık ölçüleri noktasında para tarihine dair bilgiler vermeleri ve değerlendirmelerde bulunmaları açısından ilgili hususlarda atıfta bulunduğumuz eserler arasında yer almıştır.

İSAV'ın 1984 yılında düzenlemiş olduğu “Para, Faiz ve İslâm”¹⁷ adlı sempozyumunda İslâm dininin prensipleri doğrultusunda para ve faiz mefhumu iktisat literatüründeki anlayış ile mukayeseli olarak ele alınmış ve ilgili bildiriler literatüre önemli katkı sağlamıştır. Söz konusu tarihten sonra para mefhumuna dair Türkçe kaleme alınmış birçok çalışmanın ana kaynağını bu sempozyumdaki bildiriler oluşturmuş ve bir anlamda da bu sebeple literatürde kısır bir döngünün meydana geldiği gözlemlenmiştir.

Beşir Gözübenli tarafından 1986 yılında hazırlanan “İslâm’da Para ve Fonksiyonları”¹⁸ adlı doktora tezi, tespit edildiği kadarıyla Türkiye’de İslâm hukukundaki para ve işlevlerine dair hazırlanmış olan ilk doktora tezidir. Alana dair yapılan çalışmalarla mukayese edildiğinde erken bir tarihte ele alınmış olmasına rağmen literatüre önemli katkı sunmuş ve kanaatimizce literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Daha sonra para konusuna dair ele alınan bir diğer çalışma ise Ali Keleş’in 1998 yılında hazırladığı “İslâm’a Göre Para Kavramı”¹⁹ adlı doktora tezidir. Bu çalışmanın kaynaklarını daha çok modern dönemde para konusuna dair Arapça yazılmış eserler oluşturmuş, çalışmada fıkıh ve iktisat literatüründeki para anlayışı ve çeşitlerine dair bilgilere derinlemesine analizler yapılmadan yer verilmiştir.

2008 yılında Abdullah Durmuş tarafından hazırlanmış olan “Fikhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri”²⁰ adlı doktora tezi, kanaatimizce İslâm hukukuna dair daha sistematik ve derinlemesine analizlerin yapılmaya başlandığı 2000’li yıllardan sonra ele alınan en seçkin çalışmalar arasındadır. Çalışmada para mefhumuna ve mahiyetine dair teorik bilgilerden ziyade spot döviz satım işlemleri, forward, future ve swap işlemleri gibi teamüldeki uygulamaların fikhî tahlili yapılmış ve literatüre önemli katkılar sunulmuştur.

2012 yılında düzenlenmiş olan “Fikhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri” adlı sempozyumda sunulan Ahmet Yaman’ın “Altın Para mıdır? Ya da Hangi Altın Paradır?”²¹ adlı bildirisi, fıkıh literatüründeki paraların yaratılış itibarıyla tasnifini bilgi aktarımından ziyade kimya bilimindeki elementler çerçevesinde temellendirmeye çalışması bakımından literatüre önemli katkı sağlamıştır. Yaman, periyodik cetvelde bulunan 118 elementin arasından altın ve gümüşün para olmaya daha uygun

¹⁷ Kolektif, *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015).

¹⁸ Beşir Gözübenli, *İslâm’da Para ve Fonksiyonları* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986).

¹⁹ Ali Keleş, *İslâm’a Göre Para Kavramı* (Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998).

²⁰ Abdullah Durmuş, *Fikhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008).

²¹ Ahmet Yaman, “Altın Para mıdır? Ya Da Hangi Altın Paradır?”, *Fikhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri* (Konya: Ensar Neşriyat, 2012).

olduğu kanaatine varmış ve bunların Allah tarafından insanların tasarrufuna sunulan bir nimet olarak para mahiyetinde yaratıldığını savunmuştur. Tezin içerisinde detaylı bir şekilde ele alındığı üzere bu çalışma, fıkhıdaki para anlayışını objektif olarak ortaya koymaktan ziyade genel kabul görmüş anlayışı bilimsel olarak ispat etme çabası taşımaktadır. Çünkü altın ve gümüş elementlerinin para olma vasfına uygun olmaları herkes tarafından genel kabul gören bir şeydir ve bu sebeple kadim zamanlardan beri para olarak kullanılmıştır. Buna mukabil konuya objektif olarak yaklaşıldığında ilgili paralardaki özelliğin; gümüşün 18. yüzyıla kadar altının ise hala doğada nadir bulunması olduğu gözlemlenmekte ve gümüşte olduğu gibi teorik olarak altının da doğada çokça bulunacağı bir dönemde günümüzdeki demir, bakır, nikel ve bronz gibi madenlerden farkı kalmayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yusuf Erdem Gezgin'in 2019 yılında hazırladığı "Fıkhî Açından Altın Mübadele İşlemleri"²² adlı doktora tezi, altının para ve meta' olma niteliği hakkındaki yaklaşımları ortaya koyması ve bu doğrultuda fıkhıdaki yaratılış itibariyle para olup olmama anlayışına katkı sunması açısından literatürde önemli bir yere sahiptir. Gezgin, yaptığı incelemeler sonucunda altının para olduğu kanaatine varmış ve fıkıh literatüründeki hilkaten para ve ıstilahî para tasnifinin isabetli bir ayırım olduğunu savunmuştur. Buna karşılık altının para olduğunu savunurken günümüzde yürürlükte olan uluslararası para sisteminde altının resmi bir şekilde aslî para olarak kullanılmayışını ve iktisat politikası aracı olmamasını göz ardı etmiştir. Teorik olarak altının hilkaten para olmadığını savunmamız kaydıyla kendisiyle de muvafık olduğumuz üzere altın, bu çalışmada varılan sonuca göre de günümüz şartlarında paradır ve maden olarak nadir bulunduğu sürece arz talep ilişkisi çerçevesinde her daim para olma potansiyelini taşımaktadır. Ancak bu potansiyele sahip olması sayesinde sağladığı güven ile gelenekten gelen teamülün de etkisiyle her ne kadar şahısların veya tüzel kişilerin tercihte bulunabileceği bir ödeme ve servet biriktirme vasıtası olsa da altın, günümüz uluslararası para sisteminde resmi bir para standardı değildir. Bu sebeple günümüzde para olarak değil kıymetli maden olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla altının meta' olmaması veya bir değer ölçüsü olması ile aslî para olmaması birbiriyle karıştırılmamalıdır.

Necmeddin Güney'in 2020 tarihli *İslâmi Finans ve Finansal Teknolojiler (Fintech)* adlı kitap içerisinde yer alan "İslâm Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış"²³ adlı çalışması, para hakkında hem iktisat hem de fıkıh perspektifiyle bilgiler vermesi açısından özellikle hilkaten ve ıstilahî para tasnifini kaleme almasıyla tezin birinci bölümünün ilk kısmındaki içerikle benzer doğrultuda ele alınmış bir çalışmadır. Ancak kaynaklarının sadece modern fıkıh literatüründeki para konusuna dair hazırlanmış çalışmaları içermesi ve kitap bölümü sınırlarında ele alınmış olmasıyla kapsam alanı bu tezde ele alınan kapsamdan daha dar niteliktedir.

²² Yusuf Erdem Gezgin, *Fıkhî Açından Altın Mübadele İşlemleri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

²³ Necmeddin Güney, "İslâm Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış", *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler* (Konya: NEU Yayınları, 2020).

Paranın birincil fonksiyonlarına dair düzenlemeler çerçevesinde para biriminin hangi maddeyle, hangi vasıflarda ve hangi ölçüye göre tespit edileceği konusu, para standardını ifade etmektedir. Bu sebeple para standardı özelinde kaleme alınan Ömer Faruk Tekdoğan'ın 2019 tarihli "İslam İktisadı Açısından Kısmî Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli"²⁴ adlı doktora tezi ve 2020 tarihli "İslâmi Para Standardına Dair Yaklaşımlar"²⁵ adlı makalesi, özellikle İslâmi para standardının ve sisteminin ortaya konulması, bu alandaki yaklaşımların özeti sunması, günümüzdeki uluslararası para standardını gözeterek İslâmi para standardına dair uygulanabilir önerilerde bulunması ve kısmî ile tam rezerv bankacılığı noktasında bankaların kaydı para üretimine dair malumat vermesi açısından literatüre önemli katkılar sağlamıştır.

Modern dönemde ortaya çıkan banknotlar, para olması ve yapısı bakımından ortak özellikleri bulunması sebebiyle yaygın olarak ilgili literatürde klasik dönemdeki felslerle mukayese edildiği için felslere dair yapılan çalışmalar da tezin kaynakları arasındadır. Abdülaziz Bayındır'ın 1983 yılında yayımlanan *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* adlı kitap içerisindeki "Başlangıcından Günümüze İslâm Toplumunda Madeni ve Kâğıt Paralar"²⁶ adlı çalışması, para konusuna dair genel ve kapsayıcı bilgilere yer vermesinin yanı sıra kâğıt paranın fıkhî yerini belirleme çabası taşıması ve özellikle kâğıt para ile felsler arasında ilişki kurarak kâğıt parayı klasik dönemdeki uygulamaya dayandırması açısından literatüre önemli katkılar sunmuştur. Ancak bu çalışma, verilen bilgilerin genel mahiyette olması, temellendirme olmaksızın birtakım varsayımlarla değerlendirmelerde bulunması ve kâğıt para ile fels arasında her ne kadar benzer yönler bulunsa da birbirlerinden farklı oldukları noktaları ortaya koyamaması açısından literatürdeki boşluğu dolduramamıştır.

Hasan Kayapınar'ın 2021 tarihli "Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi"²⁷ adlı makalesi, Hanefî mezhebinde felslerin parasal niteliğine dair yaklaşımlara yer vermesi ve ilgili yaklaşımların konusu fels olan akitlerde nasıl bir etki yarattığını ortaya koyması bakımından önemli bir çalışmadır. Söz konusu makale, çalışmamızda Hanefî doktrinindeki fels anlayışının analiz edilmesine ve kâğıt para ile fels arasındaki ilişkinin daha tutarlı bir düzlemde ortaya konulmasına imkan sağlamıştır.

Modern dönemde Arapça kaleme alınmış olan çalışmalara gelindiğinde, para özelinde yazılmış olan eserler olmasa bile banknotlarda zekatın keyfiyeti, ribânın tahakkuku ve banknotların şirket sermayesi olup olamayacağına dair değerlendirmelerin yer aldığı çalışmalar, banknotların fikhî

²⁴ Ömer Faruk Tekdoğan, *İslam İktisadı Açısından Kısmî Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

²⁵ Ömer Faruk Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 59 (2020).

²⁶ Abdülaziz Bayındır, "Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kâğıt Paralar", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 2 (2012).

²⁷ Hasan Kayapınar, "Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2021).

niteliğinin belirlenmesi noktasında başvurduğumuz kaynakları oluşturmuştur. Her ne kadar yazım tarihini belirleyemsek de müellifin vefatı sebebiyle 1882 yılından önce yazıldığı tespit edilebilen Muhammed Uleyş'in *Fethu'l-Alî el-Mâlik*,²⁸ Ahmed el-Hüseynî'nin 1910 tarihli *Behcetü'l-müşâk fi beyân-i hükm-i zekât-i emvâli'l-evrâk*,²⁹ İbn-i Bedrân'ın 1984 tarihli *el-Ukûdü'l-Yakûtiyye*³⁰ ve Muhammed Mûtîi'nin 2013 tarihli *Fetâva's-şeyh Bahî el-Mutîi*³¹ adlı kitapları, kâğıt paranın temellendirilmesi noktasında literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Söz konusu eserlerde kaynağını mezhep imamlarının görüşlerinden alacak şekilde banknotların para olarak kabul edilemeyeceği ve ticaret malı veya borç senedi olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur.

Buna mukabil yine para özelinde hazırlanmış olan eserler olmamakla birlikte kâğıt paradaki zekât, ribâ ve şirket sermayesi olabilme mahiyetine dair bilgilerin bulunduğu Ahmed Zerkâ'nın 1938 tarihli *Şerhu kavâidi'l-fikhiyye*,³² Yûsuf el-Karadâvi'nin 1973 tarihli *Fıkhu'z-zekât*,³³ Vehbe Zuhaylî'nin 1985 tarihli *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*,³⁴ Muhammed Osman Şübeyr'in 2007 tarihli *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*³⁵ ve Muhammed Takî el-Osmânî'nin 2015 tarihli *Fıkhu'l-Büyü*³⁶ adlı kitapları, banknotların değer ölçüsü vasfını taşıyarak İslâm hukukuna göre para olduğu noktasında yaklaşımlar içermesi bakımından atıfta bulunduğumuz kaynaklar olmuştur.

Bizzat para özelinde hazırlanmış olan çalışmalardan ise Abdullah İbn Menî'in 1984 tarihli *el-Varaku'n-nakdi*³⁷ adlı kitabı, isminden de anlaşılacağı üzere kâğıt para özelinde paranın mahiyeti, hakikati, tanımı, özellikleri, tarihsel gelişimi, teorileri, kâğıt paradaki ribâ anlayışı gibi konularda bilgiler vermesi ve değerlendirmelerde bulunması bakımından tespit edildiği kadarıyla kâğıt para özelinde sistematik bir şekilde hazırlanmış olan ilk çalışmadır. Ahmed el-Hasenî'nin 1999 tarihli *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*³⁸ adlı eseri de İbn Menî'in çalışmasından daha ayrıntılı ve daha kapsamlı bir şekilde kâğıt para hakkında literatürde zikredilmiş olan malumatı belirli bir düzende bir araya getirmesi ve kâğıt parayı Hz. Peygamber zamanından bu yana gelen gelenekle birleştirmesi bakımından literatüre önemli katkı sağlamıştır. Söz konusu tarihten sonra hem para hem de paradaki değer değişimini konu edinen birçok kitap, tez, makale ve bildiride bu kitaba atıflar yapılmış ve bu tezde de çalışma boyunca sıklıkla müracaat edilen bir eser olmuştur.

²⁸ Muhammed Uleyş, *Fethu'l-Alî el-Mâlik* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.).

²⁹ Ahmed b. Ahmed el-Hüseynî, *Behcetü'l-müşâk*, 1910.

³⁰ Abdulkâdir İbn Bedrân, *el-Ukûdü'l-Yakûtiyye* (Kahire: Mektebetü's-Siddâvî, 1992).

³¹ Muhammed Mutîi, *Fetava's-şeyh Bahî el-Mutîi* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013).

³² Ahmed Zerkâ, *Şerhu kavâidi'l-fikhiyye* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1989).

³³ Yûsuf el-Karadâvi, *Fıkhu'z-zekât* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1973).

³⁴ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1985).

³⁵ Muhammed Osman Şübeyr, *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra* (Amman: Dâru'n-Nefâis, 2007).

³⁶ Takî el-Osmânî, *Fıkhu'l-Büyü* (Karaçi: Mektebetü Mearifü'l-Kur'an, 2015).

³⁷ Abdullah b. Süleyman İbn Menî', *el-Varaku'n-nakdi* (Mekke, 1984).

³⁸ Ahmed el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1999).

Modern dönemde İngilizce olarak kaleme alınmış eserlerden Ettore Dorrucchi ve Julie McKay tarafından 2011 yılında hazırlanan *The International Monetary System After the Financial Crisis*³⁹ adlı kitap, uluslararası para sisteminin işleyişi, problemleri ve daha istikrarlı bir hale nasıl getirilebileceği noktasında değerlendirmelerde bulunması açısından literatüre katkı sağlamıştır.

Chapra'nın 1996 tarihli "Monetary Management in an Islamic Economy",⁴⁰ Muhammad Irkham Firdaus'in 2020 tarihli "The Concept of Money According to the Thought of Ibn Taymiyah and Imam Ghazali and its Implementation in the Economic Field"⁴¹ ve Adam Abdullah'ın 2020 tarihli "The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham"⁴² adlı makaleleri, özellikle İslâm hukukundaki para standardının ve para olarak yaratılma kapsamında para tasnifinin temellendirilmesi noktasında bilgi aktarımından ziyade analizler içermeleri ve klasik dönem fıkıh literatüründeki para anlayışının ortaya konulmasına katkı sağlamaları bakımından istifade edilen çalışmalar olmuştur.

Oryantalist çalışmalardan Nikolaus A. Siegfried'in 2001 yılında hazırladığı "Concepts of Paper Money in Islamic Legal Thought"⁴³ adlı makalesi gerek klasik gerekse modern dönemde İslâm hukuk düşüncesindeki para anlayışını tarihsel olarak aktarması ve kâğıt paranın bu düşüncede nerede konumlandırılması gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunması açısından atıfta bulunduğumuz çalışmalardan olmuştur.

B) Faiz Anlayışı ve İslâm Hukukuna Göre Paradaki Faiz İletinin Belirlenmesi

Kâğıt paradaki değer değişimine itibar edilme noktasında faiz meselesi literatürde temel kıstas olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple modern iktisat ve İslâm hukukuna göre ribâ/faiz anlayışı ve çeşitlerine dair bilgilerin yer aldığı çalışmalar tezin temel kaynaklarını oluşturmuştur.

İktisat literatüründeki faiz anlayışı, tanımı ve çeşitleri noktasında Adam Smith'in *The Wealth of Nations*,⁴⁴ Sadun Aren'in 1968 tarihli *100 Soruda Para*⁴⁵ ve Muhammed Akdiş'in 2011 tarihli *Para Teorisi ve Politikası*⁴⁶ adlı kitapları; Yunus Kurtuluş'un 1999 tarihli "Sosyolojik Açıdan Faiz ve Din ile İlişkisi"⁴⁷ Pınar Pazarcı'nın 2019 tarihli "Türkiye'de Enflasyon ve Faiz İlişkisi"⁴⁸ adlı yüksek lisans

³⁹ Ettore Dorrucchi - Julie McKay, *The International Monetary System After The Financial Crisis* (Frankfurt: European Central Bank, 2011).

⁴⁰ Muhammed Umer Chapra, "Monetary Management in an Islamic Economy", *Islamic Economic Studies* 4/1 (1996).

⁴¹ Muhammad Irkham Firdaus, "The Concept of Money According to the Thought of Ibn Taymiyah and Imam Ghazali and its Implementation in the Economic Field", *Journal of Islamic Economic Law* 4/2 (2020).

⁴² Adam Abdullah, "The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1 (2020).

⁴³ A. Siegfried Nikolaus, "Concepts of Paper Money in Islamic Legal Thought", *Brill* 16/4 (2001).

⁴⁴ Adam Smith, *The Wealth of Nations* (Paper Books, 2022).

⁴⁵ Sadun Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990).

⁴⁶ Muhammed Akdiş, *Para Teorisi ve Politikası* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2011).

⁴⁷ Yunus Kurtuluş, *Sosyolojik Açıdan Faiz ve Din İlişkisi (İktisat ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

⁴⁸ Pınar Pazarcı, *Türkiye'de Enflasyon ve Faiz İlişkisi* (Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

tezleri ve Yılmaz Aydın'ın 2015 tarihli "Keynes'in Parasal Faiz Teorisi"⁴⁹ adlı makalesi, faizin tanımı, tarihi, çeşitleri, hesaplanması ve faiz anlayışını açıklamaya yönelik yaklaşımlarda bulunmaları bakımından başvurduğumuz kaynaklar olmuştur. Diğer yandan ilgili çalışmaların ilkçağ, orta çağ, yeni çağ Avrupası, Selçuklu ve Osmanlı'daki faiz anlayışını ortaya koymaları, kapitalist ve sosyalist anlayış ile ilahi dinlerdeki faiz anlayışına yer vermeleri, toplam talebin enflasyonu nasıl etkilediğine dair makroekonomik yaklaşımlarda bulunan Keynesyen ekonomi ve Weber ile Karl Marx'ın faiz anlayışına dair bilgiler içermeleri bakımından literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Fıkıh literatüründe İsmail Özsoy'un 1991 tarihli "İslâm İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler"⁵⁰ adlı doktora tezi ile 2012 tarihli "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz" adlı sempozyum bildirisi, fıkıhtaki faiz anlayışını, çeşitlerini ve teorisini uygulamalı olarak ortaya koyması bakımından başvurduğumuz temel kaynaklar olmuştur.

Abdülaziz Bayındır'ın 2016 tarihli *Ticaret ve Faiz*⁵¹ adlı kitabı, faiz meselesini Hz. Peygamber, sahabe ve fukahâ dönemlerine göre ayrı ayrı ele alması, vadenin konu olduğu akitlerde vade meselesine yer vererek borcun geciktirilmesi durumunda borçlunun cezalandırılması ve özellikle enflasyon farkının faiz olup olmaması noktasındaki yaklaşımlara yer vermesi bakımından ilgili başlıklarda atıfta ve değerlendirmelerde bulunduğumuz bir çalışma olmuştur.

Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara tarafından 2019 yılında derlenen *Faiz Meselesi*⁵² adlı kitap, faizin din, siyaset ve iktisat bağlamında tarihsel olarak değerlendirilmesi ve modern bankacılık ile Osmanlı'daki faizsiz finans arayışlarına yer vermesi bakımından literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Ali Bakkal'ın 1995 tarihli "İslâm Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi"⁵³ adlı makalesi ve Beşir Gözübenli'nin 1997 tarihinde "İslâm Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Ribâ"⁵⁴ adlı sempozyum bildirisi, iktisat literatüründeki faiz ile fıkıh literatüründeki ribâ anlayışının kanaatimizce hatalı bir şekilde ortaya konulduğu çalışmalardır. İlgili çalışmalarda reel faizin dışındaki faiz çeşitlerinin İslâm hukukundaki ribâ anlayışına girmediği savunulmuş ve bu yaklaşım enflasyonun olduğu ekonomilerde enflasyon altındaki faizin haram olmadığı anlayışına sahip olanların ekolü haline gelerek günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür. Buna karşılık Nihat Dalgın'ın 2010 tarihli "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar"⁵⁵ adlı

⁴⁹ Yılmaz Aydın, "Keynes'in Parasal Faiz Teorisi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2015).

⁵⁰ İsmail Özsoy, *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991).

⁵¹ Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016).

⁵² Murat Ustaoglu - Ahmet İncekara, *Faiz Meselesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019).

⁵³ Ali Bakkal, "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1995).

⁵⁴ Beşir Gözübenli, "İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Ribâ", *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (Konya: Kombad Yayınları, 1997).

⁵⁵ Nihat Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).

makalesi, enflasyon altındaki faizin haram olduğu noktasında değerlendirmelerde bulunması açısından atıfta bulunduğumuz bir kaynak olmuştur.

Paradaki faiz illetine dair Arapça yazılmış eserlerden Hasaneyn Muhammed Mahlûf'un 1924 tarihli *et-Tibyân fi zekâti 'l-esmân*⁵⁶ adlı kitabı, her ne kadar bizzat ribâ özelinde hazırlanmış bir çalışma olmasa da özellikle Hanefî mezhebinde keylî ve veznî olmamasına rağmen felslerde zekatın tahakkuk etmesinin sebepleri ve bu doğrultuda banknotlardaki zekatın mahiyeti noktasında bilgiler vermesi açısından kıymetli bir çalışmadır.

C) İktisat Biliminde Para Olayları

Enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon kavramlarının İslâm hukuku literatüründe nasıl yer bulabileceği veya yeni bir şey olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktasında iktisat literatüründe para olaylarına dair hazırlanan çalışmalar temel kaynaklarımızı oluşturmuştur. Hazım Atıf Kuyucak'ın 1939 tarihli *Para ve Banka*⁵⁷ adlı kitabı, para konusuna dair Fransızca tercüme ve kaynaklarla yetinilen bir dönemde İngiliz ve Amerikan kaynaklarına başvurarak para, para olayları ve borç bağlamında kredi konularına dair hem teorik hem de uygulamalı bilgiler vermesi açısından başvurulan temel kaynak olmuştur. Özellikle enflasyon ve tağşiş arasındaki ilişkilere dair yapılan değerlendirmeler ve paradaki kıymet vasfının ön plana çıkarılması çalışmayı daha önemli hale getirmiş ve literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Sait Emin Özbek tarafından *Para* adıyla 1947 yılında Fransızcadan tercüme ettiği Louis Baudin'e ait *La monnaie et la formation des prix* adlı eser,⁵⁸ altına bakır karıştırılarak enflasyonun gerçekleşeceğine dair aktardığı bilgiler bakımından literatürde enflasyon olayının fıkhıdaki tağşiş olduğu izlenimine sebebiyet vermiştir. Bu durum bize, enflasyon ve tağşişin İslâm hukukuna göre temellendirilmesi noktasında önemli bir kapı açmış ve bizi enflasyonun tağşiş değil tağşiş faaliyetinin sebep olduğu bir sonuç olduğu kanaatine sevk etmiştir.

Sabri Orman'ın 1987 yılında "Para, Faiz ve İslâm" adlı sempozyumda sunduğu "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz"⁵⁹ adlı bildirisi, enflasyon ve deflasyon hakkında detaylı bilgiler vermesinin yanında devalüasyon ve revalüasyon olaylarına dair öz ve anlaşılır bilgiler içermesi bakımından iktisat literatüründeki para olaylarının İslâm hukuku açısından temellendirilmesi noktasındaki değerlendirmelerde başvurduğumuz ana kaynaklardan birisi olmuştur.

⁵⁶ Muhammed Hasaneyn Mahlûf, *et-Tibyân fi zekâti 'l-esmân* (Ma'hedü'd-Diniyye, 1924).

⁵⁷ Hazım Atıf Kuyucak, *Para ve Banka* (İstanbul: Maarif Vekilliği, 1939).

⁵⁸ Baudin Louis - Sait Emin Özbek, *La monnaie et la formation des prix* (İstanbul: Güven Basımevi, 1947).

⁵⁹ Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslâm", *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1992).

Serkan Çiçek'in 2009 tarihli "Küreselleşme ve Enflasyon: Küresel Çıktı Açığı Hipotezi-Türkiye Örneği"⁶⁰ ile Pınar Göktaş'ın 2015 tarihli "Türkiye'de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi"⁶¹ adlı doktora tezleri ve Şenay Saraç Kutucu'nun 2004 tarihli "Enflasyonun Belirleyicileri, Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma"⁶² adlı yüksek lisans tezi, enflasyonun tanımı, çeşitleri, teorileri, hesaplanması ve problemlerinin yanında enflasyonun özellikle para borçlarındaki etkisini tarihi perspektiften uygulamalı olarak ortaya koymaları ve Türkiye örneğinde hazırlanmış olmaları bakımından kıymetli çalışmalardır.

İktisat literatüründen ziyade Kara Avrupası hukuk perspektifiyle ele alınan Özgür Duman'ın 2018 tarihli "Enflasyon Karşısında Para Alacaklarının Korunması ve Mülkiyet Hakkı"⁶³ adlı makalesinde enflasyonun özel mülkiyete hanel getirdiği tespit edilmiş ve bu doğrultuda alacaklının korunmasına dair önerilerde bulunulmuştur. Bu bakımdan söz konusu makale, para borcu ödemelerinde mülkiyetin korunması esasına göre zaruret ve maslahat prensibince değerlendirmeler yapmamıza imkan sağlamıştır.

Enflasyon modern literatürde vergi konusu ile ilişkilendirilmiş ve bu noktada birçok yaklaşım ortaya çıkmıştır. İlkay Öner'in 1998 tarihli "Enflasyon Vergisi"⁶⁴ ve İsmail Engin'in 2020 tarihli "Enflasyonun Vergi Etkisi"⁶⁵ adlı yüksek lisans tezleri, enflasyonun vergi ile ilişkisinin gözlemlenmesi açısından atıfta bulunduğumuz çalışmalar olmuştur. Zira bu eserler, enflasyonun sebep olduğu sonuç ile kendisinin farklı olduğu tespitini yapmamıza olanak sağlamış ve İslâm hukukuna göre enflasyonun temellendirilmesi noktasında bu çalışmaya ilham vermişlerdir.

Arapça olarak kaleme alınmış eserlerden Halîfi İsa'nın 2011 tarihli "et-Teğayyurât fî kıymeti'n-nukûd, el-âsâr ve'l-ilâc fî'l-iktisâdi'l-İslâmiyye"⁶⁶ adlı iktisat tezi, enflasyonla mücadele yolları ve çözümlerine yer verilmesi bakımından enflasyonun temellendirilmesi noktasında müracaat ettiğimiz bir kaynak olmakla birlikte başlığındaki ana düşünceyi kapsamlı olarak yansıttığı söylenemez.

D) İslâm Hukukunda Para Olaylarının Temellendirilmesi ve Fıkhî Tahlili

Bu tezde günümüze kadar yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak sadece karz borçlarında değil; gasp edilen, çalınan, rehin ve mehir olarak verilen mal veya paralarda da değer değişimi durumlarında ödemenin veya tazminin nasıl olacağına dair fukahânın yaklaşımı analiz edilmiştir. Bu

⁶⁰ Serkan Çiçek, *Küreselleşme ve Enflasyon: Küresel Çıktı Açığı Hipotezi-Türkiye Örneği* (İstanbul Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009).

⁶¹ Pınar Göktaş, *Türkiye'de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)* (Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015).

⁶² Şenay Saraç Kutucu, *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma* (Karaelmas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

⁶³ Özgür Duman, "Enflasyon Karşısında Para Alacaklarının Korunması ve Mülkiyet Hakkı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6/12 (2018).

⁶⁴ İlkay Öner, *Enflasyon Vergisi* (Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

⁶⁵ İsmail Engin, "Enflasyonun Vergi Etkisi", *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (ts.).

⁶⁶ Halîfi İsa, *et-Teğayyurât fî kıymeti'n-nukûd, el-âsâr ve'l-ilâc fî'l-iktisâdi'l-İslâmiyye* (Amman: Dâru'n-Nefâis, 2011).

doğrultuda klasik fıkıh literatüründe paradaki değer değişimi konuları başta sarf ve karz olmak üzere büyü', gasp, rehin, sirkat nikah ve talak baplarında veya başlıklarında Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde ilk, orta ve son dönemi temsil eden temel kaynaklar çerçevesinde incelenmiştir.

Hanefî mezhebinde İmam Muhammed'in (h.179) *el-Asl*,⁶⁷ Serahsî'nin (h.483) *el-Mebsût*,⁶⁸ "Kâsânî'nin (h.587) *Bedâiu's-Sanâi'*,⁶⁹ Mergînânî'nin (593) *el-Hidâye*⁷⁰, Mevsilî'nin (h.683) *el-İhtiyâr*,⁷¹ Aynî'nin (h.855) *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*,⁷² İbnü'l-Hümâm'ın (h.861) *Fethu'l Kadîr*,⁷³ Haskefi'nin (h.1088) *ed-Dürrü'l Muhtâr* ve İbn Âbidîn'in (1252) *Reddü'l-Muhtâr*⁷⁴ adlı kitapları tezin ana kaynaklarını oluşturmuştur. Bu eserlerden *el-Asl*'da birçok konu rivayet şeklinde ele alınırken konuya dair kavramsallaştırmanın ve değerlendirmelerin *el-Mebsût* ile başladığı gözlemlenmiştir. Bu bakımdan paranın mislî olması hasebiyle misliyet mefhumuna dair Serahsî'nin yapmış olduğu "misli-kâsır" ve "misli-tâm" ayrımı, paradaki değer değişiminin misliyete etki edip etmediği konusuna dair değerlendirmeler yapabilmemize imkan sağlamış ve literatüre önemli katkı sunmuştur. Bununla birlikte *el-Mebsût*'ta yer alan değerlendirmelerin *Bedâiu's-Sanâi'*de daha sistematik bir şekilde analiz edildiği ve öne sürülen görüşlerin serdedilmesinin yanısıra delillerine de yer verildiği gözlemlenmiştir. Şerh tarzında yazılmış olmasına rağmen ilgili konulara *el-Hidâye*'de fazla değinilmemesi sebebiyle *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*'de de konu daha dar kapsamda ele alınmıştır. Para olayları bağlamında değerlendirildiğinde ilk ve orta dönemi temsil eden eserlerde daha çok kesâd, inkitâ ve tağşiş olaylarına yer verilmiş, rahs ve galâya ise daha nadir değinilmiştir. Ayrıca yapılan genel taramada özellikle değer değişimine uğrayan malın kıymet tespitinde bilir kişilerin tanıklığının kabul edilmesi çerçevesinde şahadet başlıklarında da konuya yer verildiği görülmüştür.

Bu doğrultuda klasik Hanefî literatüründe bizzat paradaki değer değişimine dair yapılmış olan çalışmalardan Kınalızâde Müslim b. Emrullah'ın (h.967) *Fülûsiyye* adlı risalesi,⁷⁵ isminden de anlaşılacağı üzere başta felsler olmak üzere mağşûş paralarındaki para olayları hakkında kaleme alınmıştır. Eserde daha çok kesâd ve inkitâ konularına ayrıntılı bir şekilde yer verilirken rahs ve galâ konularına tanımsal açıklamalar dışında pek değinilmemiştir. Hazırlandığı dönem olan 16. yüzyıldaki kesâd ve inkitâ konularına dair özellikle teamül hakkında bilgiler içermesi ve konuya dair görüşleri derli toplu bir şekilde sunması bakımından eser literatürde önemli bir yere sahiptir.

⁶⁷ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012).

⁶⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1989.

⁶⁹ Alâüddin Ebü Bekr el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î fi tertibi's-şerâ'î* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003).

⁷⁰ Ebü'l-Hattâb Mahfûz el-Kelvezânî, *el-Hidâye* (Kuveyt: Müessesetü Ğirasi li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2004).

⁷¹ Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li'l-Ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, ts.).

⁷² Ebü Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1990).

⁷³ Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003).

⁷⁴ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993).

⁷⁵ Müslim b. Emrullah Kınalızade - Emrullah Dumlu, "Fülûsiyye Risâlesi", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014).

Kınalızâde Müslim b. Emrullah ile aynı çağda yaşayan Şihâbüddîn et-Timurtâşî' el-Gazzî'nin (h.1006) *Bezlü'l Mechûd fi Mes'eleli Tegayyüri'n-Nukûd* adlı risalesi,⁷⁶ müellifin yaşadığı 16. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde yapılan taşşışler sonucunda insanların tedavüldeki paralarla yaptıkları akitlerde parada meydana gelen değer değişimi sebebiyle problemler yaşamasına istinaden kaleme alınmıştır. Risalede kesâd ve inkitâyâ dair bilgiler yanında dönemin asıl problemi olan raşs ve ğalâ olaylarına da detaylı bir şekilde yer verilmiş ve bu durumlarda Hanefî fetva usûlünün takip edilerek müftâbih olan Ebû Yûsuf'un görüşü ile en isabetli hükmün verileceği belirtilmiştir. Risale bu yönüyle paradaki değer değişimine dair müftü ve kadılarına yol göstermesi açısından günümüzde de para değer değişimi noktasında takip edilmesi gereken yaklaşıma önemli katkılar sunmuştur.

İbn Âbidîn'in (h.1252) *Tenbihu'r-rukûd ala mesâili'n-nukûd min raşsin ve ğalâin ve kesâdin ve inkitâ*⁷⁷ adlı risalesi kesâd, inkitâ, raşs ve ğalâ olaylarının Timurtâşî döneminden daha da yaygın bir şekilde görüldüğü ve daha fazla problem oluşturduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Risalede fûrû ve fetva kitapları çerçevesinde değer değişimine dair Hanefî mezhebinde yer alan neredeyse tüm görüşler ve yaklaşımlar nakledilmiş ve Hanefî fetva usûlü ile hilkaten paralarda misle; ıstılahî paralarda ise kıymete itibar doğrultusunda paradaki değer değişimi değerlendirilmiştir. Dolayısıyla tespit edildiği kadarıyla para değer değişimi noktasında Hanefî literatüründe kaleme alınan en sistematik ve en kapsamlı çalışmadır. Bu nitelikte bir çalışma varken çağdaş dönem fıkıh literatüründe para olaylarına dair boşluk oluşmasının ana sebebi; risalenin dönemin paraları olan dinar, dirhem, mağşûş paralar ve felsler hakkında kesâd, inkitâ, raşs ve ğalâ olayları çerçevesinde yazılmış olması olup kendisinden sonra ortaya çıkmış olan kâğıt para, enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon ıstılahlarının risalede yer almamasıdır. Zira Osmanlı'da ilk kâğıt para İbn Âbidîn'in vefatından yaklaşık 4 yıl sonra tedavüle sürülmüş ve enflasyon gibi kavramlar 20. yüzyılda fıkıh literatürüne girmiştir.

Şâfiî mezhebinde İmam Şâfiî'nin (h.204) *el-Ümm*,⁷⁸ Müzenî'nin (h.264) *el-Muhtasar*,⁷⁹ Mâverdi'nin (h.450) *el-Hâvi'l kebîr*,⁸⁰ Cüveynî'nin (h.478) *Nihâyetü'l Matlâb*,⁸¹ "Nevevî'nin (h.676) *Ravzatü't-tâlibîn*⁸² ile *el-Mecmû'*,⁸³ Şirbînî'nin (h.977) *Muğni'l muhtâc*⁸⁴ ve Kalyûbi ve Umeyrâ'nın

⁷⁶ Şeyma Özdemir, *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Erol Özvar - Şeyma Özdemir, "Şemseddin Timurtâşî'nin Risâle fi'n-Nükûd İsimli Eseri", *Darulfunun İlahiyat* 29/1 (ts.).

⁷⁷ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, ts.

⁷⁸ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (İskenderiyye: Dâru'l-Vefâ, 2001).

⁷⁹ Ebû İbrâhîm İsmâil el-Müzenî, *el-Muhtasar* (Beyrüt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998).

⁸⁰ Ebû'l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1994).

⁸¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknüddîn el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb* (Beyrüt: Dâru'l-Minhâc, 2007).

⁸² Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn* (Beyrüt: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1991).

⁸³ Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb* (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.).

⁸⁴ Şemsüddîn Muhammed eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2000).

(h.1069) *Hâşiyetâni 'alâ Şerhi'l-Maḥallî 'ale'l-Minhâc*⁸⁵ adlı eserleri çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmuştur. Bu eserlerden *el-Ümm* ve *el-Muhtasar*'da para olaylarına dair genel bilgilerin verildiği gözlemlenmiştir. Kapsam alanı geniş ve detaylı değerlendirmelerin yapıldığı bir çalışma olmasına rağmen *el-Hâvi'l Kebîr*'de karz borçlarında kesâd, inkitâ, raḥs ve ğalâ konularına nadiren değinilmiş, *Nihâyetü'l Matlâb* ve *Ravzatü't-tâlibîn*'de ise özellikle gasp, rehin, mehir ve sirkat gibi konularda mezheplerin ihtilaf sebepleri ve delilleri dahil olmak üzere tafsilatlı bir şekilde değerlendirmeler yapılmıştır. *el-Mecmû'*da *Ravzatü't-tâlibîn*'den farklı olarak mezhep içerisindeki şaz görüşlere de yer verilerek daha kapsamlı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Şirbînî ve Kalyûbî'nin şerhlerinde ise genel açıklamalara yer verilmiştir. Dolayısıyla Şâfiî literatüründe değer değişimine dair malumatların şerhlerden ziyade daha detaylı bir şekilde ana metinlerde ele alındığı gözlemlenmiştir. Örneğin Kalyûbî'nin şerhi dil kitaplarının şerhleri gibi ele alınmış olup metni yorumlayan değil cümleleri açıklayan nitelikte bir hâşiyedir. Buna karşılık tenbih diyerek yaptığı yorumlarda kendi tercihini ve zamanının izlenimlerini ortaya koyması bakımından bu çalışmada atıfta bulunduğumuz bir eser olmuştur.

Mâlikî Mezhebinde İmam Mâlik'in (h.179) *el-Muvatta'*, Sahnûn'un (h.240) *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*,⁸⁶ İbn Abdülber en-Nemerî'nin (h.463) *el-Kâfi fi fûrû'î'l-Mâlikiyye*,⁸⁷ İbn Rüşd el-Cedd'in (h.520) *el-Muḳaddimâtü'l-mümeḥhidât*,⁸⁸ İbn Rüşd el-Hafid'in (h.595) *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳteşid*,⁸⁹ Karâfi'nin (h.684) *ez-Zahîre (fi'l-fikḥ)*,⁹⁰ Tilimsânî'nin (h.914) *el-Mi'yâru'l-Mu'rib*,⁹¹ Zürkânî'nin (h.1122) *Şerhu'l-Muvatta'*,⁹² Desûkî'nin (h.1230) *Hâşiyetü 'ale's-Şerhi'l-kebir*⁹³ ve Rahûnî'nin *Hâşiyetü'r-Rahûnî ala şerhi'z-Zürkânî li Muhtasarı Halîl*⁹⁴ adlı eserleri tezin ana kaynaklarını oluşturmuştur. Bu eserler arasında geniş kapsamda hazırlanmış olan *el-Muḳaddimâtü'l-mümeḥhidât* dahil olmak üzere İmam Mâlik'ten Karâfi'ye kadar gasp, talak, rehin, karz ve büyü'nun yanı sıra birçok meselede paranın değer değişimine dair bilgilere rastlanmamış, sadece sirkat konusunda kısa bilgilerin yer aldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Mâlikî literatüründe değer değişimi konusunun sistematik olarak Karâfi ile gündeme getirildiği söylenebilir. Nitekim *ez-Zahîre'de* “Teğayyür bi'z-ziyâde ve'n-naks” terkihiyle bizzat değer değişimi başlığının yer aldığı ve Karâfi'den sonra “teğayyüru

⁸⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el-Kalyûbî - Şihâbüddîn Ahmed Umeyrâ, *Hâşiyetâni 'alâ Şerhi'l-Maḥallî 'ale'l-Minhâc* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955).

⁸⁶ Abdüsselâm b. Saîd Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Kahire: Matbaatü's-Sâade, 1323).

⁸⁷ en-Nemerî İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fûrû'î'l-Mâlikiyye* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2002).

⁸⁸ bü'l-Velîd Muhammed İbn Rüşd el-Cedd, *el-Muḳaddimâtü'l-mümeḥhidât* (Beyrût: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1988).

⁸⁹ Ebü'l-Velîd Muhammed İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳteşid* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994).

⁹⁰ Ebu'l-Abbâs el-Karâfi, *ez-Zahîrâ* (Beyrût: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1994).

⁹¹ Ebü'l-Abbâs el-Veşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelîs ve'l-Mağrib* (Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1981).

⁹² Ebü Abdillâh ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ala Muvatta* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2015).

⁹³ Şemsüddîn Ebü Abdillâh ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala's-Şerhi'l-Kebîr* (Darü İhyâi Kütübü Arabiyye, ts.).

⁹⁴ Muhammed b. Yûsuf Rahûnî, *Hâşiyetü'r-Rahûnî ala şerhi'z-Zürkânî li Muhtasarı Halîl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978).

esvâk” veya “teğayyüru’s-sûk” tabirlerinin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda konuları daha kapsamlı ele alması bakımından *el-Mi’yar* ve *ez-Zahîre* sıklıkla başvurduğumuz kaynaklar olmuştur. *el-Muvatta*’da paradaki değer değişimine neredeyse hiç değinilmemesinden ötürü Zürcânî’nin şerhinde de konuya değinilmemiştir. Bu doğrultuda müteahhirün dönemini temsil etmesi açısından para olaylarına dair en kapsamlı bilgilerin ve değerlendirmelerin Desûkî’nin *Hâşiye*’sinde yer aldığı gözlemlenmiş ve ilgili eser Mâlikî mezhebine dair birçok yerde atıfta bulunduğumuz temel kaynak haline gelmiştir. Rahûnî haşiyesinde rahs ve galâyı değerlendirirken değer değişiminin fahiş olması durumunda kıymete, aksi takdirde misle itibar görüşünü literatüre kazandırarak önemli bir katkıda bulunmuştur. İlgili yaklaşım çağdaş dönemde enflasyonun yüksek olduğu ekonomilerde kıymete itibar edilmesi gerektiğini savunanların klasik literatürdeki en önemli dayanağı olmuştur.

Hanbelî mezhebinde Hırakî’nin (h.334) *el-Muhtasar*,⁹⁵ Muvaffakuddin İbn Kudâme’nin (h.620) *el-Muğni*⁹⁶ ile *el-Muğni*’,⁹⁷ Merdâvî’nin (h.885) *el-İnşâf fi ma’rifeti’r-râcih mine’l-hilâf ‘alâ mezhebi’l-İmâmi’l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*⁹⁸ ve Buhûti’nin (h.1051) *Keşşâfü’l-kınâ ‘an (metn)i’l-İknâ*⁹⁹ adlı eserleri tezin ana kaynaklarını oluşturmuştur. Hanbelî mezhebinin ilk fıkıh metni olan Hırakî’nin *el-Muhtasar* adlı eserinde değer değişimine dair bilgilere kapsamlı olarak yer verilmemiştir. Aynı şekilde *el-Muğni*’ adlı eserde de konunun *el-Muğni*’ye göre daha dar kapsamda ele alındığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple *el-Muğni* ve *el-İnşâf* eserleri, konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almaları ve değerlendirilmeleri bakımından sıklıkla başvurduğumuz kaynaklar olmuştur. Haccâvî’ye(h.968) ait *el-İknâ ‘li-tâlibi’l-intifâ*’ eserinin şerhi olan *Keşşâfü’l-kınâ, Merdâvî’nin el-İnşâf* adlı eserindeki görüşlere de yer vermesi ve değerlendirmelerde bulunması açısından önem arz etmektedir. Diğer yandan yapılan incelemelerde Mâlikî literatüründen farklı olarak ilgili literatürde değer değişimi konusunda “teğayyüru’s-s’ir” veya “teğayyüru’l-es’âr” tabirlerinin daha çok tercih edildiği gözlemlenmiştir.

Modern fıkıh literatürüne gelindiğinde ise Arap dilinde hazırlanmış olan çalışmalardan Nezh Hammad, Takî el-Osmâni, Muhammed Ali Abdullah, Abdüllatîf Sâlih el-Ferfûr, Ebû Bekir Dûkûri, Muhammed Abduh Ömer, Ali Ahmed es-Sâlûs, Ahmed Bezi’ el-Yasin, Abdullah b. Beyye, Bekir Ebû Zeyd ve Muhammed Süleyman el-Eşkâr gibi fıkıh bilginlerinin bildiri sunduğu Mecmaü’l-fikhi’l-İslâmî ed-Düvelî’nin 1986 yılında düzenlediği *Teğayyüru’n-nukûd ve Ahkâmu’n-nukûdi’l-varakiyye ve*

⁹⁵ Ebû’l-Kâsım Ömer el-Hırakî, *el-Muhtasar* (Tanta: Dâru’s-Sahabeti li’t-Türas, 1993).

⁹⁶ Ebû’l-Ferec İbn Kudâme, *el-Muğni* (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, ts.).

⁹⁷ Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni*’ (Cidde: Mektebetü’s-Sevadi, 2000).

⁹⁸ Alî b. Süleyman Merdâvî, *el-İnşâf fi ma’rifeti’r-râcih mine’l-hilâf ‘alâ mezhebi’l-İmâmi’l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Ârabî, 1955).

⁹⁹ Mansûr b. Yûnus el-Buhûti, *Keşşâfü’l-kınâ ‘an (metn)i’l-İknâ*’ (Beyrût: Dâru Alemü’l-Kütüb, 1983).

*Teğayyüru kıymeti'l'umle*¹⁰⁰ adlı sempozyumu, kâğıt paranın ve enflasyon olayının fikhî olarak tartışıldığı en kapsamlı ilk çalışma olup tezin en temel kaynaklarından birisi olmuştur.

Yine Uceyl Câsim en-Neşemî, Muhammed Süleyman el-Eşkâr, Yûsuf Muhammed Kâsım, Ali Ahmed es-Sâlûs, Abdüllatîf Sâlih el-Ferfûr, Ali Muhyiddin Karadâgî, Muhammed Ali et-Teshîri, İbn Menî', el-Hâc el-Nâsır, Takî el-Osmâni, Muhammed Ali Abdullah, Muhammed Abduh Ömer gibi fikh bilginlerinin bildiri sunduğu Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 1988 yılında düzenlediği *Teğayyüru kıymeti'l'umle*¹⁰¹ adlı sempozyumu, isminden de anlaşılacağı üzere bizzat borç ilişkilerindeki parada değer değişimini deliller ve değerlendirmeler çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alması bakımından en kapsamlı ilk çalışma olup literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Bu bakımdan ilgili çalışmanın modern dönemde konuya dair yapılan tüm çalışmaların esas kaynağını oluşturduğu gözlemlenmiştir. Buna karşılık ilgili bildirimlerde kâğıt para ve enflasyon ikna edici deliller ile temellendirilememiştir. Dolayısıyla söz konusu bildirimlerin eksikliklerini tamamlamak yerine bu sempozyumdan doğrudan yapılan aktarımlar veya tercihler doğrultusunda ele alınan günümüz çalışmaları, sempozyumun yapıldığı tarihten günümüze kadar geçen yaklaşık kırk yıllık süre zarfında literatürde kısır bir döngünün oluşmasına sebebiyet vermiş ve para olayları sebebiyle para borçlarının ödenmesi noktasında literatürdeki boşluk doldurulamamıştır.

Yine Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Süleyman b. Menî', Ali Muhyiddin el-Karadâgî, Naci Muhammed Şefik Acem, Monzer Kahf gibi iktisat ve fikh bilginlerinin bildiri sunduğu Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 1993 yılında düzenlediği *Kazâya'l-'umle (Kesâdü'n-nukûdi'l-verakiyye)*¹⁰² başlıklı sempozyum da kâğıt paranın değer kaybına uğraması ve değer kaybının kesâd ile ilişkilendirilmesi noktasında önemli bilgiler içermesi bakımından özellikle enflasyonun İslâm hukukuna göre temellendirilmesi başlığında başvuru kaynak olmuştur.

Aynı şekilde Sâlih el-Merzûkî, Şevki Ahmet Dünya ve Ahmet Enes ez-Zerkâ gibi daha çok iktisat bilginlerinin bildiri sunduğu Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 1995 yılında düzenlediği *Nedvetü'l fikhîyyeti'l iktisâdiyye*¹⁰³ adlı sempozyumu, borcun en uygun bir şekilde ödenmesini, enflasyonun tanımını, etkisini, çeşitlerini, mahiyetini ve enflasyon oranına endeksin niteliğini ele alması açısından literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Yûsuf Dâvud'un 1999 tarihli *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâ'iyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*¹⁰⁴ kitabı, tespit ettiğimiz kadarıyla hazırlandığı tarihe kadar genel olarak sempozyum bildirisi, makale ve kitap

¹⁰⁰ Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Ahkâmu'n-nukûdi'l-varakiyye ve Teğayyüru kıymeti'l'umle", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1986.

¹⁰¹ Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Teğayyüru kıymeti'l'umle", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.

¹⁰² Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Kazâya'l-'umle (Kesâdü'n-nukûdi'l-verakiyye)", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1993.

¹⁰³ Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Nedvetü'l fikhîyyeti'l iktisâdiyye", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1995.

¹⁰⁴ Yûsuf Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâ'iyye li'n-nukûdi'l-verakiyye* (Kahire: el-Mâ'hedu'l-âlemi li'l-Fikri'l-İslâmî, 1999).

bölümü gibi sınırları daha dar çalışmalarda ele alınan değer değişimi konularını geniş kapsamlı ve sistematik bir şekilde tüm yönleriyle ele alan ilk çalışmadır. Dolayısıyla konuya dair Arapça yazılan birçok çalışmanın da temel kaynağını oluşturmuştur. Bununla birlikte kapsamlı olması açısından kendisinden önceki çalışmaları toplamasına karşılık zikredilen çalışmalarda ortaya çıkan boşlukları dolduramayan bir çalışmadır.

Halid b. Abdullah el-Muslih'in 2007 tarihli *et-Teğahhümü'n-nakđi fi'l-fikhi'l-İslâmî*¹⁰⁵ adlı kitap haline getirilmiş doktora tezi, değer değişimi konusunun tüm yönlerini kapsama gayretinde ele alınmış bir çalışma olup literatüre önemli katkılar sunmuştur. Buna karşılık geniş kapsamlı bir çalışma olmasına rağmen konuya dair literatürde boşluk oluşturan ana meseleleri sistematik bir şekilde temellendirmek yerine önceki çalışmalardan doğrudan aktarımlarda bulunarak birtakım varsayımlarla konuyu değerlendirmesi ve ana hedefinin enflasyonu önlemeye yönelik analizler olması sebebiyle literatürdeki boşluğu dolduramamıştır.

Salih Rıza Ebû Ferha'nın 2005 tarihli *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*,¹⁰⁶ Yunus Mısrî'nin 2009 tarihli *Âsâru't-tedahhüm ala alâkâti't-teâgudi*,¹⁰⁷ Muhammed İbrahim'in 2009 sonrası yazılan lakin tam tarihi tespit edilemeyen *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd* adlı kitapları ile Mohamad Abulaziz Alshami'nin 2017 tarihli "İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı"¹⁰⁸ adlı yüksek lisans tezi, Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî'deki tartışmaların neredeyse doğrudan nakledildiği çalışmalar olup literatürdeki boşluğu dolduramamıştır. Bununla beraber konuya dair yapılan çalışmaların ve verilen fetvaların gelişme seyrini ortaya koymaları açısından literatüre önemli katkılar sunmuş ve gerekli yerlerde atıfta bulunduğumuz çalışmalar olmuştur.

Mûsâ Adem'in 1985 tarihli *Asaru Teğayyüurat*, Muhammed Osman Şübeyr'in 2007 tarihli *'Umlâtü'l mâliyye*¹⁰⁹ ve Muzir Nizâr el-Âni'nin 1433 tarihli *Kitâbu Netâici'l-Buhûs ve Havâtîmu'l-Kütüb* adlı kitabın içerisinde yer alan *Ahkâmu Teğayyüri Kıymeti'l-'Umleti'n-Nakdiyye ve Eseruhâ fi Tesdîdi'l-Karz*¹¹⁰ adlı çalışmaları kâğıt para ve değer değişimi konusunu iktisat perspektifinden değerlendirmeleri açısından tezde müracaat edilen kaynaklardır.

Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in 1999 tarihli *Şerhu'l- Mümtî' alâ zâdi'l-müstegâni' ve eş-Şerhu's-Sûtî 'alâ Zâdi'l-müstakni'*¹¹¹ adlı eserleri, özellikle mislin ı'vaz olması durumunda yapılmış olan

¹⁰⁵ Halid b. Abdullah el-Muslih, *et-Teğahhümü'n-nakđi fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Dâru İbni'l-Cevzî, 2007).

¹⁰⁶ Salih Rıza Ebû Ferha, *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm* (Batı Şeria: Câmîatü'n-Necâh, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁰⁷ Refik Yunus el-Mısrî, *Âsâru't-tedahhüm ala'l-alâkâti't-teâgudiyye* (Dimeşk: Dârü'l-Mektebi, 2009).

¹⁰⁸ Mohamad Abulaziz Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹⁰⁹ Şübeyr, *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*.

¹¹⁰ Muzir Nizâr el-Âni, "Ahkâmu Teğayyüri Kıymeti'l-'Umleti'n-Nakdiyye ve Eseruhâ fi Tesdîdi'l-Karz", *Kitâbu Netâici'l-Buhûs ve Havâtîmu'l-Kütüb*, 1433.

¹¹¹ Muhammed b. Sâlih Üseymîn, *eş-Şerhu's-Sûtî 'alâ Zâdi'l-müstakni'* (Mektebetü Şâmîle, 1421); Muhammed b. Sâlih Üseymîn, *eş-Şerhu'l-mümtî 'alâ Zâdi'l-müstakni'* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422).

değerlendirme ile değer değişimi sebebiyle tatbik edilecek olan kıymete itibar hükmüne açıklık kazandırması bakımından literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmuş ve özellikle yüksek enflasyon sebebiyle paranın misliyetini kaybedip kıymî mala dönüştüğüne dair yaklaşımlara sistematik ve tutarlı bir düzlemde açıklık getirmiştir.

Her ne kadar bizzat konu özelinde hazırlanmış çalışmalar olmasalar da içerisinde başta enflasyon farkının faiz olup olmadığı noktasındaki tartışmalar olmak üzere çağımız problemlerinin ele alındığı Fethî ed-Düreynî'nin 1997 tarihli *Nazariyyâtü'l-fikhiyye*,¹¹² Ahmed Muhammed el-Bâz'ın 1999 tarihli *Ahkâmu sarfî'n-nukudî ve'l-'umlât*, Muhammed Revvâs Kal'aci'nin 2002 tarihli *el Muâmelâtü'l-mâliyyeti'l-muâsıra*, Âli Mahmûd'un 2015 tarihli *Mecmûatü resâil-iş'şeyh Âli Mahmud*¹¹³ ve Hasan el-Cevherî'nin 2017 tarihli *Buhûs fi'l-fikhi'l muâsıra* adlı kitapları başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Cevherî ve Baz'ın kitapları değer kaybı sebebiyle misle itibar olunması gerektiğini savunmaları ve konuya dair zikredilen delilleri tahlil etmeleri bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.

Modern Dönemde Türkçe literatüre gelindiğinde ise Abdülaziz Bayındır,¹¹⁴ Servet Armağan,¹¹⁵ Ali Şafak,¹¹⁶ Hamza Aktan¹¹⁷ ve Osman Eskicioğlu¹¹⁸ gibi araştırmacıların bildiri sunduğu 1983 tarihli “İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları” adlı sempozyum, tespit edildiği kadarıyla enflasyon olayının borçlara etkisine dair yapılmış çalışmaların ilk örneğini oluşturmaktadır. Sempozyumda kâğıt para ile fels ve enflasyon ile raş arasında irtibat kurulmuş, enflasyonun farklı alanlarda sebep olduğu problemlerine örnekleriyle yer verilmiş ve söz konusu problemlere İslâm dininin ana prensipleri doğrultusunda çözüm önerilerinde bulunularak değer kaybının telafi edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Konunun tüm yönlerini kapsama hedefinde olan sempozyumda her ne kadar temellendirmeden uzak bazı varsayımlarla değerlendirmelerde bulunulmuş olsa da konunun o tarihte gelenekten farklı bir şekilde ele alınması bakımından literatüre önemli katkılar sunmuş ve bu tez dahil olmak üzere yazıldığı günden günümüze kadar konuya yönelik yapılan her çalışmada gerek tenkit gerekse destekleyici mahiyette başvuru temel kaynak olmuştur.

Hamdi Döndüren'in 1987 tarihli “İslâm'da Para-Kredi Faiz ve Enflasyon İlişkileri”¹¹⁹ adlı bildirisi, fıkıh literatüründeki felsler çerçevesinde kâğıt para ve enflasyon ilişkisine yer vermesi, değer

¹¹² Fethî ed-Düreynî, *en-Nazariyyâtü'l-fikhiyye* (Dimeşk: Menşüratü Camiati Dimeşk, 1997).

¹¹³ Abdullah b. Zeyd Âli Mahmûd, *Mecmûatü resâil-iş'şeyh Âli Mahmud* (Doha, 2015).

¹¹⁴ Abdülaziz Bayındır, “Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları”, *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983).

¹¹⁵ Servet Armağan, “Enflasyonun Tesirleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983).

¹¹⁶ Ali Şafak, “Enflasyon Olayı ve İslâm'da Getirilen Önleyici Tedbirler”, *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983).

¹¹⁷ Hamza Aktan, “Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler”, *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983).

¹¹⁸ Osman Eskicioğlu, “Enflasyon ve Para”, *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983).

¹¹⁹ Hamdi Döndüren, “İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, *İslami Araştırmalar* 3 (1987).

kaybı meselesini değerlendirmesi ve Osmanlı Devleti'ndeki kâğıt para ve enflasyon münasebetlerine yer vermesi açısından başvurulan kaynak olmuştur. Tez içerisinde ilgili yerlerde detaylı olarak yer verildiği üzere söz konusu çalışmada kanaatimizce hatalı bir şekilde Ebû Yûsuf'un konuyla alakalı görüşünde kıymete itibarı değil bölgelere göre değeri değişiklik gösteren felsleri dirhem gibi sağlam bir paraya endeksleme gayesi taşıdığı varsayımında bulunulmuş ve her ne kadar cehalet veya garar terimleri kullanılmamış olsa da değer kaybına itibarın bilinmezlik sebebiyle akdi fâsid hale getireceği ve bu sebeple değer değişimine itibar edilmemesi gerektiği savunulmuştur. Diğer yandan yine kanaatimizce hatalı bir şekilde ibadet yönü olan karz borçlarında karz vererek faiz almak istemeyenlerin değer kaybını da düşünmeyeceği ön görülmüş ve enflasyonist ekonomide ahlaki prensipler doğrultusunda büyük miktardaki borçlarda şirket akdi kurulması önerisinde bulunulmuştur.

Haluk Songür'ün 1995 tarihli "İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme"¹²⁰ adlı yüksek lisans tezi, tespit edildiği kadarıyla konuya dair Türkiye'de yapılmış ilk tez çalışmasıdır. Çalışmada iktisada göre para ve enflasyon anlayışı ortaya konulmuş, fiyat değişkenliğine dair Allah'ın yaratıp yaratmadığı noktasındaki kelâmî tartışmalara yer verilmiş, kesâd ve inkitâ noktasında klasik kaynaklara başvurulsa da rahs ve galâ konusunda genel olarak sadece İbn Âbidin'in risalesi esas alınmış ve enflasyon farkına itibar edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Buna karşılık kanaatimizce enflasyon hatalı bir şekilde birtakım varsayımlarla İslâm tarihindeki pahalılıklara hamledilmiştir. Konuya dair ilk çalışma olması bakımından literatüre katkı sunmakla beraber para ve para olaylarının İslâm hukukuna göre tutarlı bir düzlemde temellendirilmeden değerlendirilmesi sebebiyle alandaki boşluğu dolduramamıştır.

Ömer Faruk Habergetiren'in 1997 tarihli "İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler"¹²¹ adlı yüksek lisans tezi, Haluk Songür'ün çalışmasından daha sistematik ve kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada paranın ve para olaylarının temellendirilmesi çabası güdülmüş, İslâmî kaynaklardaki para tarihine değinilmiş, konunun faizle ilişkilendirilmesinden ötürü faiz meselesine yer verilmiş ve tez kâğıt paradaki değer kaybı özelinde ele alınmıştır. Çalışmada kanaatimizce eksik bir değerlendirme yapılarak enflasyon ile paranın misliyetini kaybedip kıyemî mala dönüştüğü savunulmasına karşılık bize göre de enflasyon farkının ödenmemesi alacaklıdan borçluya karşılıksız değer aktarımı olarak negatif faiz diye addedilmiş ve faizin engellenmesi için enflasyon farkının zaruri olarak ödenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca yine eksik bir değerlendirme ile iktisadi olarak az diye kabul edilecek olan enflasyon oranının nazarı itibar alınmayacağı öngörülmüş ve bu oranın %10 ile sınırlandırılması önerisinde bulunulmuştur. Habergetiren'in bu çalışması konuya dair

¹²⁰ Haluk Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme* (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

¹²¹ Ömer Faruk Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997).

problem oluşturan temel hususların isabetli bir düzlemde ele alınması bakımından literatüre önemli katkı sağlamış ve alana dair başvurulan temel kaynaklardan birisi olmuştur. Ancak konu kapsamı geniş olsa da değerlendirmelerin ve analizlerin dar çerçevede ele alınması, ana problemlerin farkında olunmasıyla birlikte sistematik bir temellendirmenin yapılamaması ve bu doğrultuda da isabetli değerlendirmelerde bulunamaması sebebiyle literatürdeki boşluğu dolduramamıştır. Ayrıca bu tezden sonra 2021 yılına kadar bazı makalelerde dar çerçevede yapılan aktarımlar hariç konuya dair kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Habergetiren'in tezinden sonra ilgili konuya yönelik bazı çalışmalarda daha dar kapsamda yer verilmesi doğrultusunda Ayşe Karaçam'ın 2020 tarihli "İslâm Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları"¹²² adlı yüksek lisans tezi, her ne kadar konu bağlamında ele alınmış olmasa da faizle iç içe olan değer değişiminde kıymete itibarın şekline dair Orhan Çeker'den şifahen naklettiği geriye dönük hesaplama yöntemi ile enflasyon oranı endeksinin faiz olmayacağı yaklaşımını literatüre kazandırmış ve alandaki büyük bir boşluğu doldurarak literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur.

2021 yılında Muhammed Varelcı tarafından hazırlanan "İslâm Hukuku Açısından Enflasyonun Faizle İlişkisi"¹²³ adlı yüksek lisans tezinde ilk olarak para mefhumu ele alınmış ve önceki çalışmalardan farklı olarak para, İslâm hukukuna göre hilkaten ve ıstılahî para tasnifinde değerlendirilmiştir. İkinci olarak para olaylarının tanımlarına yer verilmiş ve klasik literatürdeki rahsın enflasyona benzetilmesi değerlendirilerek rahsın enflasyona benzediği fakat enflasyon değil günümüzdeki devalüasyon olayının karşılığı olduğu kanaatine varılmıştır. Üçüncü olarak ise enflasyon farkının ödenmesi noktasında klasik ve modern dönemdeki yaklaşımlara yer verilmiştir. Netice itibarıyla çalışmada konu faiz şüphesine isnat edilmiş ve enflasyon farkına itibar edilmeyerek para borçlarının daha az değer kaybına uğrayan para cinsinden verilmesi gerektiği savunulmuştur. Bu bağlamda Varelcı yaptığı çalışmada, kendisinden önceki çalışmalarda pek çok kez değinildiği üzere enflasyonun sebep olduğu problemlerin gerçekten çözüme kavuşturulması gereken problemler olduğu kanaatine varmış ve bizce o kanaat ile çalışmasını tamamlaması icap ederken sistematik bir temellendirme ve derinlemesine analizlerden uzak bir şekilde tercihte bulunarak konuyu faizle ilişkilendirmiş ve rahs olayını hatalı bir şekilde devalüasyon ile özdeşleştirmiştir. Dolayısıyla ilgili çalışma kanaatimizce hem para olaylarındaki hatalı değerlendirmeleri hem vardığı sonucun yüzeysel bir şekilde aktarılması hem de sonuçlarının neye mâl olacağı bilinmeksizin borcun daha az değer değişen para ile verilmesini savunması bakımından

¹²² Ayşe Karaçam, *İslâm Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹²³ Muhammed Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

literatürdeki boşluğu dolduramamıştır. Bununla birlikte 2021 yılına kadar konuya dair fetvalardaki tarihsel gelişimi ve değişimi aktarması bakımından literatüre önemli katkı sağlamıştır.

Ahmet Muhammet Peşe'nin 2021 tarihli "Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi"¹²⁴ adlı makalesinde, Ebû Yûsuf'un kıymete itibar görüşü borcun sebebi, konusu ve hükmün illeti bakımından tespit edilmeye çalışılmış lakin kanaatimizce hatalı bir yaklaşım sergilenmiştir. Zira Peşe'ye göre Ebû Yûsuf'un görüşü yalnızca satım akdi ve karz borçlarında sadece felslerle yapılan akitleri kapsamakta ve bu kapsamdaki hükmün illeti de İbn-i Abidin'e muhalif olarak felslerin ıstilahî para olması değil küsuratı tamamlayan yardımcı para olmaları ve dirhem endeksinde piyasaya sürülmesi diye değerlendirilmiştir. Dolayısıyla zikredilen çalışmada "kâğıt para fels değildir ve Ebû Yûsuf'un görüşü de kâğıt paralara hamledilmemelidir" sonucuna ulaşılmıştır. Peşe bu çalışmasında bizim de benimsediğimiz şekilde kâğıt paranın fels olmadığı noktasında isabetli bir değerlendirme yapmış fakat Ebû Yûsuf'un görüşüne göre borcun sebebi, konusu ve hükmün illeti noktasında hatalı bir yaklaşım sergilemiştir.

Mustafa Yılmaz'ın 2023 tarihli "Enflasyon Farkının Para Borçlarına Etkisinin Fıkhî Tahlili ve Katılım Bankacılığı Uygulamalarına Yansıması"¹²⁵ adlı yüksek lisans tezi, daha dar çerçevede ele alınmış olmasıyla beraber enflasyon farkının para borçlarındaki fıkhî tahlili noktasında Vareli'nin tezi ile gerek içerik gerekse şekil bakımından pek çok noktada benzerlik göstermektedir. Buna karşılık enflasyon farkına itibar edilmesi gerektiğinin tercih edilmesi gibi varılan sonuç ile farklı değerlendirmelerde bulunması ve tezin özgünlüğünü ortaya çıkaran enflasyonun bankacılık uygulamasındaki etkisine yer vermesi açısından literatüre katkı sağlamıştır.

Coşkun Tunçer'in 2012 tarihli "Monetary Sovereignty During the Classical Gold Standard Era: The Ottoman Empire and Europe. 1880-1913",¹²⁶ Ahamed Kameel Mydin Meera'nın 2018 tarihli "Islamic Gold Dinar: the Historical Standard",¹²⁷ Omar Javaid'in 2019 tarihli "Historical and Ideological Peculiarity of the Monetary Institutions: Islamic and Austrian School's Perspectives"¹²⁸ adlı makaleleri ve Mahmut Samar ile Adnan Oweida tarafından 2020'de kaleme alınan "İslâm İktisadında İdeal Para ve Bir Öneri Denemesi"¹²⁹ adlı kitap bölümü, paradaki değer değişimi konusuna dair enflasyon farkının

¹²⁴ Muhammed Peşe, "Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (2021).

¹²⁵ Mustafa Yılmaz, *Enflasyon Farkının Para Borçlarına Etkisinin Fıkhî Tahlili ve Katılım Bankacılığı Uygulamalarına Yansıması* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

¹²⁶ Coşkun Tunçer, "Monetary sovereignty during the classical gold standard era: the Ottoman Empire and Europe, 1880-1913.", *Economic History Working Papers* 165/12 (2012).

¹²⁷ Ahamed Kameel Mydin Meera, "Islamic Gold Dinar: the Historical Standard", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/1 (2018).

¹²⁸ Omar Javaid, "Historical and Ideological Peculiarity of the Monetary Institutions: Islamic and Austrian School's Perspectives", *Islamic Monetary Economics and Institutions*, (2019).

¹²⁹ Mahmut Samar - Adnan Oweida, "İslam İktisadında İdeal Para ve Bir Öneri Denemesi", *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (FINTECH)* (Konya: NEU Yayınları, 2020).

ödenmesi yerine uluslararası para sisteminde alternatif bir çözüm önerisi olarak kâğıt para yerine altın para sistemine geçiş tartışmalarına yer vermeleri bakımından başvurulan kaynaklar olmuştur.

E) Parada Değer Değişiminin Belirlenmesindeki Endeks

Tezin üçüncü bölümünün konusu olan kâğıt paradaki değer değişiminin nasıl belirleneceğine dair bilgiler içeren çalışmalar da başvurulan kaynaklar arasında yerini almıştır. İktisat literatüründe Nezihe Şen'in 1983 tarihli *Türkiye'de Uygulanmakta Olan Fiyat Endeksleri ve Bir Değerlendirme*¹³⁰ adlı kitabı ve Fatih Bayramoğlu ve Mehmet Pekkaya tarafından 2010 yılında kaleme alınan "İMKB Tarafından Hesaplanan Endekslerde Yeni Gelişmeler ve İMKB Şehir Endeksleri"¹³¹ adlı makale, endeksin tanımı, kapsamı, nitelikleri, problemleri, matematiksel formüller doğrultusunda analizleri ve ülkemizde kullanılan fiyat endekslerinin nasıl hesaplandığına dair bilgiler içermesi bakımından literatüre önemli katkılarda bulunmuştur.

Turay Güloğlu'nun 2011 tarihli "Dolarizasyonun Para Piyasasına Etkisi",¹³² Fatma Yıldız Polat'ın 2015 tarihli "Döviz Kurları, Ülke Ekonomisi İçin Önemi ve Kur Savaşları"¹³³ ve Ümit Aydınlık'ın 2020 tarihli "Bölgesel Dolarizasyon Farklılıkları ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği"¹³⁴ adlı yüksek lisans tezleri, kâğıt para endeksinin döviz olduğu zaman ortaya çıkabilecek problemleri bilimsel olarak ortaya koymaları açısından pek çok kez atıfta bulunduğumuz çalışmalar olmuştur. Söz konusu çalışmalar tarafımızca da benimsenen dövizin hakiki manada itibari kâğıt paranın kıymet belirleme ölçütü olamayacağını ve çok daha büyük problemlere sebep olacağını temellendirmeye çalışmaları bakımından literatüre önemli katkılar sağlamıştır.

İsmail Şahin ve Muhammed Karanfil tarafından 2015'te hazırlanan "Türkiye Ekonomisinde 1980-2013 Dönemi Para Arzının Enflasyon Üzerindeki Etkisi"¹³⁵ adlı makale, kâğıt paranın hangi ölçütlere göre piyasaya sürüldüğünü ortaya koyması ve bu doğrultuda kâğıt paranın kıymet belirleme endeksinde tercih edilmesi gereken kriterleri bilimsel olarak açıklaması bakımından çalışmada başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.

¹³⁰ Nezihe Şen, *Türkiye'de Uygulanmakta Olan Fiyat Endeksleri ve Bir Değerlendirme* (Ankara: İktisadi Planlama Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, 1983).

¹³¹ Fatih Bayramoğlu - Mehmet Pekkaya, "İMKB Tarafından Hesaplanan Endekslerde Yeni Gelişmeler ve İMKB Şehir Endeksleri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 45 (2010).

¹³² Turay Güloğlu, *Dolarizasyonun Para Piyasasına Etkisi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

¹³³ Fatma Yıldız Polat, *Döviz Kurları, Ülke Ekonomisi İçin Önemi ve Kur Savaşları* (Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹³⁴ Ümit Aydınlık, *Bölgesel Dolarizasyon Farklılıkları ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği* (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹³⁵ İsmail Şahin - Muhammed Karanfil, "Türkiye Ekonomisinde 1980-2013 Dönemi Para Arzının Enflasyon Üzerindeki Etkisi", *Business and Economics Research Journal* 6/4 (2015).

Burcu Oğur'un 2020 tarihli "Dolar ve Hisse Senedindeki Dalgalanmalar ve Enflasyona Karşı Korunma Aracı Olarak Altın"¹³⁶ adlı yüksek lisans tezi ve Huriye Gonca Güler'in aynı tarihli "Enflasyondan Korunma Aracı Olarak Altın Yatırımı"¹³⁷ adlı makalesi, altına endeksi savunanlara karşı itibari para sisteminde altının kâğıt paranın hakiki manada kıymet belirleme ölçütü olamayacağı noktasındaki tarafımızca da benimsenen yaklaşımı bilimsel olarak ortaya koymaları açısından literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Modern fıkıh literatüründe ise İrfan Yücel'in kaleme aldığı 1996 tarihli "Vadeli ve Taksitli Alış-Verişler, Enflasyon ve Vade Farkı"¹³⁸ adlı makale, vade ile faiz ilişkisini açıklaması, belirlenen vade içerisindeki değer değişimi ve vade sonrası yani gecikme halindeki değer değişimini ele alması bakımından literatüre önemli katkı sağlamıştır.

Ali Muhyiddin el-Karadâğî, Ali et-Teshiri, Şevki Ahmed Dünya ve Abdullah b. Beyye gibi iktisat ve fıkıh bilginlerinin bildiri sunduğu Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 2000 yılında düzenlediği *et-Teḍāḥḥum ve't-teğayyüru kıymeti'l 'umle*¹³⁹ adlı sempozyum, kâğıt paradaki değer kaybının belirlenmesi noktasında endeksin ne olacağı tartışmalarını içermesi bakımından bu çalışmada istifade edilen ana kaynak olmuştur.

İbrahim Paçacı'nın 2003 tarihli "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri"¹⁴⁰ adlı makalesi, öz bilgiler çerçevesinde dar kapsamda ele alınmış olmasına rağmen uluslararası para sistemini göz önünde bulundurarak kâğıt paranın kıymetinin belirlenmesine yönelik öne sürülen endekslerin problemlerini ortaya koyması açısından çalışmamızın kaynakları arasında yer almıştır.

Rahmi Yaran'ın 1994 tarihli "İslâm Hukukunda Borçlunun ve Alacaklının Temerrüdü"¹⁴¹ adlı doktora tezi ve Hüseyin Esen'in 2012 tarihli "İslâm Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler"¹⁴² ile Şevket Pekdemir'in 2014 tarihli "İslâm Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezai Şart"¹⁴³ adlı makaleleri, enflasyonist ekonomi olup olmaması fark etmeksizin ödeme gücü olduğu veya olmadığı halde borçlunun cezalandırılmasına dair fikhî mahiyeti ele alması, özellikle de kâğıt paranın altına endekslenmesinde ortaya çıkan farklı uygulamalar ve problemler hakkında kapsamlı bilgiler içermesi açısından atıfta bulunduğumuz çalışmalar olmuştur.

¹³⁶ Burcu Oğur, *Dolar ve Hisse Senedindeki Dalgalanmalar ve Enflasyona Karşı Korunma Aracı Olarak Altın* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹³⁷ Huriye Gonca Diler, "Enflasyondan Korunma Aracı Olarak Altın Yatırımı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 11/2 (2020).

¹³⁸ İrfan Yücel, "Vadeli ve Taksitli Alış-Verişler Enflasyon ve Vade Farkı", *Diyanet İlmî Dergi* 32/3 (1996).

¹³⁹ Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "et-Teḍāḥḥum ve't-teğayyüru kıymeti'l 'umle", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 2000.

¹⁴⁰ İbrahim Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri", *Diyanet Aylık Dergi* 150 (2003).

¹⁴¹ Rahmi Yaran, *İslâm Hukukunda Borçlunun ve Alacaklının Temerrüdü* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994).

¹⁴² Hüseyin Esen, "İslâm Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/36 (2012).

¹⁴³ Şevket Pekdemir, "İslâm Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezai Şart", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014).

İshak Emin Aktepe'nin 2013 tarihli *Sorularla Katılım Bankacılığı*¹⁴⁴ adlı kitabı, modern dönem bankacılık işlemleri ve sözleşmeleri noktasında kapsamlı bilgiler vermesinin yanında özellikle kâğıt paradaki değer kaybının belirlenmesinde hangi endeks esas alınırsa alınsın kıymetin net bir şekilde belirlenemeyeceğini öne sürmesi ve bu doğrultuda hukuki haktan ziyade taraflara ahlaki sorumluluklar önermesi bakımından önemlidir.

AAOIFI tarafından 2015 yılına kadar belirlenmiş olan standartların yayımlandığı *Faizsiz Finans Standartları*¹⁴⁵ adlı kitap, adından da anlaşılacağı üzere günümüzdeki faizsiz finans prensipleri doğrultusunda kapsamlı bilgiler vermesi ve kıymet belirleme ölçütü olan endeks hakkında modern dönemdeki kıstasları standart olarak ortaya koyması bakımından literatüre çok değerli katkılar sunmuştur.

Yusuf Dinç'in 2016 tarihli "Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler"¹⁴⁶ adlı makalesi, genel kapsamlı enflasyon sepetinde bulunan İslâm dinine göre gayri meşrû ürün ve hizmetlerin oluşturduğu problemlerde özel kapsamlı endeks önerisi sunması ve değerlendirmelerde bulunması bakımından atıfta bulunduğumuz kıymetli bir çalışmadır.

Temel Hazıroğlu'nun 2021 tarihli "İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endeksli TL ve Karz-ı Hasen Fonu"¹⁴⁷ adlı makalesi, enflasyon sebebiyle paradaki değer değişiminde para borçlarının ödenmesine dair finansman sağlayan kuruluşlar da dahil olmak üzere bir uygulama örneği sunması bakımından literatüre önemli katkı sağlamıştır.

Son olarak Soner Duman'ın "TOKİ'nin Sosyal Konut Projesi 2022"¹⁴⁸ adlı internet makalesinde enflasyon oranına endeks fıkihtaki garar anlayışı ile değerlendirilmiş ve endeks muhtevasında yer alan bazı belirsizliklerin akdi fâsid hale getirecek ölçüde bir garar olmadığı güncel örneklerle açıklanmıştır. Bu vesile ile kanaatimizce para değer değişimine itibar konusunda ana meselelerden birisi olan garar problemine açıklık getirilmiş ve literatürdeki önemli bir boşluk doldurulmuştur.

¹⁴⁴ İshak Emin Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı* (İstanbul: TKBB, 2013).

¹⁴⁵ AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları* (TKBB Yayınları, ts.).

¹⁴⁶ Yusuf Dinç, "Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler", *EKOREEL*, (2016).

¹⁴⁷ Temel Hazıroğlu, "İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endeksli TL ve Karz-ı Hasen Fonu", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 7/2 (2021).

¹⁴⁸ Soner Duman, "TOKİ'nin Sosyal Konut Projesi 2022", ts.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂĞIT PARA VE PARA OLAYLARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE TEMELLENDİRİLMESİ

Kâğıt para ve para olaylarını analiz edebilmek için bu bölümde, öncelikle para ve para olayları kavramları ele alınmış ve uluslararası para sistemi esas alınarak İslâm hukukuna göre temellendirilmiştir. Bununla birlikte tezin esas konusu olan para olaylarına ilişkin fikhî hükümlere dair yapılan araştırmalarda, ribâ konusunun en önemli ölçüt olarak addedildiği gözlemlenmiş ve bu sebeple yapılan temellendirmelerin akabinde, iktisat ve fıkıh literatüründeki para ile faiz anlayışına ve çeşitlerine yer verilerek para olaylarının fikhî çerçevede sistematik ve tutarlı bir düzlemde tahlil edilmesine zemin hazırlanmıştır.

I) Giriş

Kâğıt para ve para olaylarının İslâm hukuku açısından temellendirilebilmesi için öncelikle paranın tanımı, mahiyeti, çeşitleri ve tarihine dair incelemelerin yapılması ve bunun iktisat ve fıkıh literatüründeki yansımalarının ortaya konulması gerekmektedir. Bu sebeple bölümün giriş kısmı paranın tanımı, mahiyeti ve tarihsel gelişimi çerçevesinde iktisat ve fıkıh literatüründeki para çeşitleri konusuna tahsis edilmiştir.

A) Paranın Tanımı ve Mahiyeti

Para kelimesi Türkçe'ye Farsça "parça" manasına gelen "pare" kelimesinden geçmiştir.¹⁴⁹ Para teriminin Arapça'daki karşılığı Türkçe'deki nakit kelimesine benzer şekilde¹⁵⁰ "peşin ödemek, gizlice bakmak, eleştirmek ve sahte paraları ayıklamak gibi manalarına gelen "نقود/نقد" nükûd kelimesidir.¹⁵¹ Başta modern iktisat literatürü olmak üzere Arapça'da "umle" "عملة – عملات" kelimesi de ulusal para birimini ifade edecek şekilde para anlamında kullanılmaktadır. Ancak bazı iktisatçılar 'umle terimini, devletin kanun gücüyle koruduğu para olarak tanımlarken nükûd kelimesini hem ulusal paraları hem de para vasfını taşıyan diğer paraları da kapsayacak şekilde kullanmaktadır.¹⁵² Nitekim klasik fıkıh kaynaklarında tüm para çeşitleri nükûd, para dışındaki menkûl mallar ise urûz (tekili: 'arz veya 'araz) terimleriyle ifade edilmiştir.

Terim anlamı olarak para hakkında fonksiyonlarına göre birçok tanım yapılmıştır. Bu çerçevede para: "Devlet tarafından bastırılan, üzerinde değeri yazılı olan kâğıt veya metalden ödeme aracı olan şey, nakit",¹⁵³ "mal ve hizmet alımlarında veya borç ödemelerinde kullanılan, toplumda kabul görmüş ortak değişim aracı ve değer ölçüsü",¹⁵⁴ "bir ekonomide genel kabul gören değişim aracı, değer koruma aracı ve hesap birimi işlevlerine sahip varlık",¹⁵⁵ "toplum tarafından kabul gören ve aralarındaki

¹⁴⁹ Ali Akyıldız, "Para", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 163-166.

¹⁵⁰ Bilal Aybakan, "Nakit", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2006), 32/324-326.

¹⁵¹ el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 30-32.

¹⁵² el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 38-39.

¹⁵³ TDK Türkçe Sözlük, "Para" (Erişim 06 Haziran 2024).

¹⁵⁴ Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 11.

¹⁵⁵ Türk Dil Kurumu, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 2011, "Para".

muamelelerde ödeme aracı olarak kullanılan her şey”,¹⁵⁶ “borç ödemede umumun kabul ettiği bir şey veya mal”,¹⁵⁷ “malların değiştirilmesine aracılık eden genel eşdeğer”,¹⁵⁸ “her mal veya kıymeti satın alma gücü olan bir mal veya varlık”¹⁵⁹ ve “ticari bir mübadelede malın bedeli konumunda olan ve şahısların zimmetinde borç olarak sabit olma özelliğini taşıyan mallar”¹⁶⁰ gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır.

İşlevi ve kapsam alanı değerlendirildiğinde ilgili tanımların genellikle paranın mübadele aracı ve değer ölçüsü olması noktasında yoğunlaştığı görülmekte ve tüm tanımlamalar paranın mahiyeti, özellikleri ve fonksiyonlarının niteliği hakkında ön bilgiler vermektedir.¹⁶¹ Bu doğrultuda günümüz iktisat biliminde paranın fonksiyonları genellikle dört başlık altında değerlendirilmiştir. Birincisi; mal ve hizmetlerin değişim ve ödeme aracı olması, ikincisi; mal ve hizmetlerin kendisiyle ölçüldüğü ortak değer ölçüsü olması, üçüncüsü; tasarruf aracı olması, dördüncüsü ise para politikaları aracılığıyla yönlendirilen iktisat politikası aracı olmasıdır.¹⁶²

Paranın değişim(mübadele) aracı olması; mal ile malın değiştirilmesi yerine, mal ile paranın değiştirilmesi kolaylığını sağlaması ve alışverişte paranın ödeme vasıtası olmasını ifade etmektedir. Ortak değer ölçüsü olması; malların alınıp satılma değeri olan semenin, fiyatın ve kıymetin belirlenmesinde araç olmasını,¹⁶³ tasarruf (değer biriktirme) aracı olması; paranın servet biriktirme vasıtası olmasını yani satın alma gücünün biriktirilmesini, iktisat politikası aracı olması ise ekonomideki büyümenin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesi için hükümetlerin paraya dair aldığı kararlara ve uyguladığı politikalara araç olmasını ifade etmektedir.¹⁶⁴

Parada olması gereken ilgili fonksiyonların gerçek anlamda işlevini yerine getirebilmesi için aynı zamanda paranın olabildiğince dayanıklı, kolay taşınabilir, bölünebilir, saklanabilir, zor taklit edilebilir, nadir bulunabilir, tekdüze ve değer istikrarına sahip olması gerekmektedir.¹⁶⁵

¹⁵⁶ Evlimoğlu - Gümüş, “İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme”, 169.

¹⁵⁷ el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 37.

¹⁵⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Ticaret Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), “Para”, 333.

¹⁵⁹ Müfit Akyüz - Nesrin Ertel, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü* (İstanbul: Dünya Yayınları, 1990), “Para”, 268.

¹⁶⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 1/123.

¹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*; Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*; Durmuş, *Fıkhî Açısından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*.

¹⁶² Mikail Altan - Suna Akten Çürük, “Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz”, *Fıkhî Açısından Finans ve Altın İşlemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 32-33.

¹⁶³ Fıkıh ve iktisat literatüründe paranın fonksiyonları, işlevleri ve özellikleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kuyucak, *İktisat Dersleri*; Kuyucak, *Para ve Banka*; Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 40-45.

¹⁶⁴ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 7-8.

¹⁶⁵ Altan - Çürük, “Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz”, 33-34; Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 19.

B) Tarihsel Gelişim Çerçevesinde Para Çeşitleri

Paranın ortaya çıkışının neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu varsayılmaktadır. Kadim zamanlar hakkında elde edilen bilimsel verilerin kısıtlı olması sebebiyle konuya dair öne sürülen açıklamaların göreceli olduğu söylenilebilir. Dolayısıyla bu konuda genel kabul gören tek bir yaklaşım bulunmamakta ve ilgili açıklamalar çeşitli teori, hipotez ve varsayımlardan oluşmaktadır. Buna karşılık realitede bilimsel olarak kanıtlanmış olmamasına rağmen teorik olarak insanlık tarihinde paranın hiç kullanılmadığı bir dönem düşünülebilmektedir.¹⁶⁶ Zira insanlığın varoluşunun ilk insan Hz. Âdem ile başladığı düşünülürse neslinin çoğalmasına, yaşam alanının genişlemesine ve ihtiyaçlarının çeşitlenmesine kadar insan, paraya ihtiyaç duymamış, sonrasında ise alışverişlerini kolaylaştırma eğiliminde bulunmuş olabilir. Bununla birlikte tabiatının gereği olarak insan, her şeyi gerçekleştirmeye ve elde etmeye muktedir bir varlık değildir. Yaşamını sürdürebilmesi için kendi kendisine yetemeyecek şekilde birçok şeye ihtiyacı vardır. Bu gerçeklik insanları birtakım çareler aramaya sevk etmiş, böylelikle de birbirlerinin ürettiği veya sahip olduğu ihtiyaç fazlası eşyalar ile değiş tokuş yaparak trampa ekonomisini ortaya çıkarmış olabilir.

Teorik olarak trampa ekonomisinin bu şekilde oluştuğu kabul edilirse, ilgili uygulamada bir taraf ihtiyaç fazlası olarak elinde bulundurduğu malı vermekte ve diğer taraftan da yine ihtiyaç fazlası olan başka bir malı talep ederek alışverişini gerçekleştirmektedir. Örneğin elinde ihtiyaç fazlası mızrak bulduran ama kürke ihtiyacı olan birisi, elinde ihtiyaç fazlası kürk bulduran ve mızrağa ihtiyacı olan birisi ile değiş tokuş yapmakta ve her iki taraf da birbirlerinin ihtiyacını gidermektedir.

Trampa sistemi, ihtiyaçların temin edilmesi noktasında belirli bir dönemde bir ölçüde kolaylık sağlamakla birlikte aynı zamanda trampa yapmayı kabul edecek kişiyi bulma ve değiştirilen malların kıymet bakımından birbirlerine denk olmasını ayarlama gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir.¹⁶⁷ Örneğin elindeki mızrak karşılığında kürk temin etmek isteyen birisi, elindeki kürk ile mızrak temin etmek isteyen bir kimseyi bulmak zorunda ve metâlar değer bakımından birbirlerine denk değilse ek olarak başka bir metâ bulmak ve onu vermek mecburiyetindeydi. Dolayısıyla trampa mallarının genel itibarıyla saklanması, naklinin, taşınmasının, cüzlere ayrılmasının, değer ölçüsü olmasının ve biriktirilmesinin zorluğu gibi imkânsızlıklar, insanları zamanla daha kolay vasıtalar bulmaya yönlendirmiş ve bu yönelimler paranın gelişmesine ve çeşitliliğine olanak sağlamıştır.

¹⁶⁶ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 3-4; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 54-55.

¹⁶⁷ Güney, “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”, 2.

1) İktisat Literatüründe Para Çeşitleri

İktisat literatüründe para birçok bakış açısına göre çeşitlere ayrılmıştır. Kullanıldığı sistem içerisinde yaygınlığına göre aslî ve yardımcı para; ödeme aracı olarak kabul mecburiyeti bulunmasına göre kanuni ve ufaklık para; yapısına göre madeni ve kâğıt para; elde bulundurulmasına göre nakit, kaydi ve dijital para olmak üzere çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır.¹⁶⁸ Bu tezde para, değerini bizzat kendi öz kıymetinden alıp almamasına ve tarihsel dönüşümüne göre tasnif edilecek ve mal para, madeni para, temsili para, itibari para ve dijital para olarak incelenecektir.

a) Mal Paralar/Aslî Paralar

Alışverişlerde trampa işleminin zorluğu sebebiyle insanlar zaman içerisinde belirledikleri bazı eşyaları para olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu kapsamda tuz, buğday, hurma, sığır, post, çay, tütün, kürk, balta, kürek, kazan,¹⁶⁹ midye kabuğu, papağan tüyü, balık, zeytinyağı, çivi, keçiboynuzu, deniz taşı,¹⁷⁰ altın ve gümüş gibi maddeler para olarak kullanılmıştır.¹⁷¹ Trampa ekonomisinden farklı şekilde bu uygulamada, belirlenen bir mal para olarak kabul edilmiş ve ihtiyaçların giderilmesinde araç yani ara mal olarak kullanılmıştır. Mesela buğdaya ihtiyacı olan birisi elinde buğday bulunduran ama baltaya ihtiyacı olmayan birisine mal-para olan baltayı vermekte ve alışverişini gerçekleştirmektedir. Mal paranın en önemli özelliği hem mal hem de para olarak kıymet ifade etmesi ile çifte değere sahip olmasıdır.¹⁷² Dolayısıyla bu paralar kıymetlerini kendi öz değerlerinden almaktadır.

b) Madeni Paralar/Metalik Paralar

Mal paraların kullanımı trampa usûlüne göre kolaylık sağlamakla birlikte mübadelelerde ortaya çıkan birçok zorluğu bertaraf edememiştir. Bu sebeple zikredilen zorlukları biraz daha hafifletmesi hasebiyle insanlar mal paralar arasında yer alan madeni paraları daha fazla kullanmaya meyletmiştir.¹⁷³

Madeni paralar tarihsel süreçte genel olarak altın, gümüş, demir, bakır, nikel, tunç ve bronz gibi madenlerden basılmış olup kıymetlerini sahip oldukları vasıfla bizzat kendi metal değerlerinden almaktadır.¹⁷⁴ Söz konusu madenler arasında altın ve gümüş diğerlerine göre genel olarak daha nadir bulunmaları, tedavülden kaldırılırsalar dahi değerlerini korumaları ve sahip oldukları birtakım diğer özellikleri sebebiyle tarih boyunca ayrı bir güven, ölçü, değer ve ilgiye sahip olmuş ve zamanla diğer

¹⁶⁸ Hiç, *Para Teorisi ve Politikası*, 13. Mükerrerem Hiç, *Para teorisi*, s. 13.

¹⁶⁹ İzgi Özkan, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978), 87-106.

¹⁷⁰ Uzunoğlu, *Para ve Döviz Piyasaları*, 92.

¹⁷¹ el-Muslih, *et-Tedâhşumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 49.

¹⁷² Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 10-11; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 101-102.

¹⁷³ el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 102-104.

¹⁷⁴ Bayındır, "Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar", 15-20.

madenlerden daha fazla tercih edilerek gerek bölgesel gerekse küresel boyutta aslı para haline gelmiştir.¹⁷⁵

c) Temsili Paralar

Mal paralar kadar olmasa da madeni paraların da mübadelelerdeki birtakım zorluluklara sahip olması sebebiyle insanlar başka arayışlara yönelmiş ve temsili paralar ortaya çıkmıştır. Temsili paralar, üzerinde yazılı olan rakam karşılığında genel olarak bizzat altın veya gümüş tesliminin yapılacağı teminatının verildiği ödeme araçlarıdır. Bu paralar nominal değerleri ile reel değerleri farklı olan altın ve gümüş sertifikaları, madeni ufaklık paralar(kuruş),¹⁷⁶ banknot, kâğıt para¹⁷⁷ ve elektronik paralardan oluşmaktadır. Söz konusu paraların bizatihi kendi değerleri yok denecek kadar az olup kıymetlerini, kendi değerlerinden çok daha yüksek olan temsil ettikleri şeyin değerinden almaktadır.¹⁷⁸

Temsili paraların sağladığı kolaylık ile insanlar ilk zamanlarda altın ve gümüşlerini sarraflara/bankerlere/goldsmithlere¹⁷⁹ emanet etmiş ve tam karşılığı olan sertifikalar almıştır. Zamanla daha fazla güven sağlayan ve sistematik bir şekilde çalışan bankaların ortaya çıkmasıyla birlikte tamamen maden karşılığı olmayan ama istendiğinde madeni paraya çevrilme teminatı olan banknotlar piyasalara girmiştir. Kullanılmaya başlandığı ilk günlerde şahsi girişimler sonucu piyasaya sürülen bu banknotlar, zamanla devletlerin kanun gücü ile koruduğu merkez bankaları aracılığıyla hazineye bulunan kıymetli maden rezervi karşılığında basılmış ve aslı paralar haline gelmiştir. Kâğıt paranın aslı para olarak kullanıldığı piyasalarda madeni paralar ya kıymetli maden olarak itibar görmüş ya da sadece küçük ve kusurlu ödemelerde kolaylık sağlamak amacıyla yardımcı para olarak kullanılmıştır.¹⁸⁰

d) İtibari Paralar

İtibari paralar, kıymetini bizzat altın veya gümüş gibi değerli madenlerden almayan veya altın ve gümüşü temsil etmeyen, değerini kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden ve para politikalarından alan kâğıt veya elektronik paralardır. Altın, gümüş veya başka bir şey karşılığında tedavüle sürüldüğü zaman temsili olan kâğıt para; altın, gümüş veya başka bir şey karşılığında tedavüle sürülmediği zaman itibari paralar sınıfında değerlendirilmektedir. Mal paraların mal değeri, madeni paraların maden değeri ve temsili paraların da temsil ettikleri şey cinsinden somut değerleri vardır. Buna

¹⁷⁵ Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 47-49; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 107-110.

¹⁷⁶ Madeni paralar olan ufaklık paraların temsili olması bakır ve demir gibi daha az değerli madenlerden basılması sebebiyle onların kendi değerlerinin temsil ettikleri değerden düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık enflasyonun aşırı yüksek seyrettiği zamanlarda kuruşların madeni değeri temsil ettikleri değer üstüne çıkabilir. Fakat bu istisnai bir durum olduğu için prensip haline gelmeyerek kuruşların temsili para olmasına engel değildir. Bkz. Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam".

¹⁷⁷ Temel Ergun, *Makroekonomiye Giriş* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2013), 127.

¹⁷⁸ Evlîmoğlu - Gümüş, "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", 170.

¹⁷⁹ Kuyumcu.

¹⁸⁰ Altan - Çürük, "Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz", 31.

karşılık itibari paraların resmi otoriteden gelen soyut değerleri ve yok denecek kadar az olan kâğıt değerleri hariç kendi zatlarında hakiki bir değerleri veya temsil ettikleri somut bir kıymetleri söz konusu değildir.¹⁸¹ Sadece bir kâğıt parçası olan bu paraların tedavülde olmasının yegane sebebi, devletin bu kâğıtları hukuki düzenlemeler¹⁸² çerçevesinde yasal ödeme aracı olarak ilan etmesi ve insanların bunu kabul etmesidir.¹⁸³

İtibari para politikalarının uygulandığı sistemde temsili para sisteminin aksine para basmanın miktarını belirleyen maden gibi herhangi bir ölçü veya sınırlama bulunmamaktadır. Parayı tedavüle süren otoritenin bizzat kendisi veya yetkili kıldığı kurumlar iktisadi hedeflerine ulaşabilmek adına belirli politikalar çerçevesinde değeri yok denecek kadar az olan kâğıt ile çok düşük maliyetle parayı piyasaya arz edebilmektedir. Nitekim itibari paralarda kâğıt kullanılmasının ana sebebi de budur. Serbest kâğıt para standardının uygulandığı bu sistem, ileride dünya para standardı başlığında daha da detaylı ele alınacağı üzere birtakım sınırların kalktığı ve bazı şartların serbestleştiği para sistemine işaret etmektedir. Ancak bu serbestlik keyfilik değil, para politikalarının düzenlenmesinde serbestlik olarak değerlendirilmelidir.¹⁸⁴ Çünkü yapılan tariften de anlaşılacağı üzere her ne kadar serbestlik varsa da ilgili uygulama birtakım politikalar çerçevesinde belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır.

e) Dijital/Elektronik Paralar

Dijital paralara kadar değerlendirdiğimiz para çeşitlerinde gözlemlendiği üzere her geçen dönemde para, en somut halinden biraz daha soyutlaşarak tarihsel dönüşümüne devam etmektedir. Bu dönüşüm çerçevesinde günümüz şartlarında teknolojinin verdiği imkânlar, para mefhumunun elektronik düzleme aktarılma çabalarını ortaya çıkarmış ve gerek çeşidi gerekse de sistemi açısından dijital paralar vücuda çıkmıştır. Bu doğrultuda dijital paralar elektronik paralar, sanal paralar ve kripto paralar olmak üzere üç kısımda ele alınabilir.

Elektronik paralar (e-para), nakit paraların dijital ortama aktarılarak parasal bir değerini elektronik para üreticisi dışındaki işletmelere ödeme yapmak üzere dijital ortamda depolanmasıdır. Avrupa Parlamentosu'nun 2009/110/EC sayılı ikinci e-para yönergesine göre bu paralar: “*Elektronik ve manyetik şekilde muhafaza edilen, itibari para karşılığı piyasaya sürülen, ödeme yapmak amacıyla alınan ve tedavüle süren kuruluşun dışında gerçek veya tüzel kişilikler tarafından para niteliğinde genel kabul gören araçlardır*”¹⁸⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre elektronik paranın para vasfını taşıyabilmesi için onu tedavüle süren kuruluş tarafından bir fon karşılığında arz edilmesi, elektronik

¹⁸¹ Muzaffer Ünsal, *Makro İktisat* (Ankara: Murat Yayınları, 2017), 569.

¹⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Yurtçüçek, *Hukuki Açından Elektronik Para*.

¹⁸³ Akdiş, *Para Teorisi ve Politikası*, 9-10; el-Muslih, *et-Tedahhümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmi*, 53.

¹⁸⁴ Evlimoğlu - Gümüş, “İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme”, 170-171.

¹⁸⁵ Yurtçüçek, *Hukuki Açından Elektronik Para*, 111-114.

ortamda resmi kaydının bulunması ve onu tedavüle süren kuruluşun dışındaki gerçek veya tüzel kişiler tarafından kabul görmüş olması gerekmektedir. Elektronik paraların en önemli özelliği itibari bir para karşılığında basılmasıdır. Dolayısıyla kıymetlerini, tedavüle sürülme dayanakları olan itibari paralardan almaktadır. Paranın dijital sahaya nakledilme imkanını sağlayan söz konusu sistem erişebilirliğin hızlı olması, rekabetin geliştirilmesi ve ödemelerde esneklik sağlaması bakımından birtakım kolaylıklar sağlamaktadır.¹⁸⁶

Sanal paralar, herhangi bir kamu otoritesi tarafından ihraç edilmeyen, belirli bir sanal ortamda belirli bir ürünü veya hizmetleri satın almak için belirli kişi veya kuruluşlar tarafından piyasaya sürülen ve bazen paraya alternatif olarak kullanılabilen bir değerın dijital halini temsil eden paralardır.¹⁸⁷ Elektronik paralar gibi itibari bir paraya bağlı değildir ve itibari para cinsinden sabit değerleri yoktur. Zira elektronik paralar, resmi otorite kontrolünde itibari para karşılığında gerçek ve tüzel kişilerce genel kabul gören dijital paraları ifade ederken sanal paralar, sadece onu tedavüle süren şirketler tarafından kontrol edilebilen ve belirli bir ortamda belirli ürünleri satın almak için sanal bir toplum tarafından kabul görmüş¹⁸⁸ paraları ifade etmektedir. Sanal paralar sadece dijital ortamda oyun şirketleri gibi kuruluşların sunduğu hizmetlerde çeşitli ürünleri satın alabilmek için ihraç edilmişlerdir. Dolayısıyla geçerlilik alanları dar olup sadece belirli çerçevede işlem görmektedirler.¹⁸⁹ Bu doğrultuda sanal paralar kıymetlerini her ne kadar genel kabul görmüş itibari bir paradan almasa da onları tedavüle süren şahısların veya kuruluşların belirlediği değer ölçüsünden almaları bakımından itibari para olarak değerlendirilebilir.

Parasal niteliği tartışmalı olmakla birlikte dijital para kategorisinde yer alan bir diğer para çeşidi ise kripto paralardır. Kripto para terimi çoğu zaman tüm kripto varlıkları ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Ancak kripto paralar, kripto varlıkların sadece bir çeşidini yani belirli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kripto kavramı ve sistemi yeni bir vaka olup günümüz dünyasında henüz tam anlamıyla bilimsel bir şekilde ortaya konulamamıştır. Dolayısıyla kripto diye nitelendirilen ilgili paraların tam anlamıyla kabul görmüş bir tanımı ve kanıtlanmış bir sistemi yoktur. Ancak elde edilen verilerin sağladığı imkânlar dahilinde yapılan tanımlara göre bu paralar: “Kriptografi temelli blok zinciri olarak isimlendirilen bir yapı dahilinde oluşturulan, fiziksel varlıkları olmayan, herhangi bir merkezi bulunmayan, herhangi bir otorite tarafından kontrol edilemeyen, taraflar arası hızlı, düşük maliyetli ve güvenli para transferi sağlayan ve elektronik ortamlarda işlem gören dijital para birimleri” olarak tanımlanmaktadır. Kripto paralar herhangi bir maden veya kâğıt paraya ihtiyaç duyulmadan elektronik ortamda sanal madencilik ile ortaya çıkarılmaktadır. Blockchain diye ifade edilen şifreli bir sistemde

¹⁸⁶Evlimoğlu - Gümüş, “İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme”, 171.

¹⁸⁷Evlimoğlu - Gümüş, “İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme”, 172.

¹⁸⁸ Özbaş, “Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğın Para Birimi Olabilir Mi?”, 91-92.

¹⁸⁹ Fidan vd., “Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kâğıt Para Kullanımı”, 156-158.

oluşturulduğu ve alınması ile satılmasının sadece şifre ile olması hasebiyle kripto diye nitelendirilmektedir.¹⁹⁰

Kripto para ilk defa 2009 yılında adını bit (bilgisayar veri boyutu) ve coin (madeni para) sözcüklerinin birleştirilmesinden alan Bitcoin ile Satoshi Nakamoto tarafından keşfedilmiş ve tedavüle sürülmüştür. Dünya toplumlarında yaygınlık kazanmaya başlamasıyla zamanla sanal madencilik çerçevesinde başka coinler de sisteme dahil edilmiş ve binlerce çeşit kripto para ortaya çıkmıştır.¹⁹¹ 21. yüzyıl itibariyle her geçen gün daha da fazla gelişim gösteren teknoloji ortamında ortaya çıkan bu paralar, tam olarak gelişimini ve yaygınlaşmasını şimdilik sağlayamamış, kâğıt para sisteminin fonksiyonlarını icra edememiş ve uluslararası düzlemde resmi para olarak güvence altına alınamamıştır. Bu sebeple günümüz itibariyle ortak değer ölçüsü olarak benimsenmemekte ve para politikaları aracı olarak kullanılmamaktadır.¹⁹² Buna mukabil söz konusu paralar şayet para vasfında addedilecek olunursa sanal madencilik ile ortaya çıkarılmaları hasebiyle her ne kadar yapısı bakımından sanal olsa da mal paralar kategorisinde konumlandırılması icap edecektir.

Dijital paralara ilişkin verilerde görülmektedir ki dijital paralar esas olarak mal para¹⁹³ veyahut temsili ve itibari paralardır. Bu sebeple ilgili paraların mal paralar, madeni paralar, temsili veya itibari paralar başlığında ele alınması daha uygun olacaktır. Buna karşılık bu çalışmada ayrı bir başlıkta değerlendirilmesinin sebebi, bir üst başlıkta belirtildiği üzere paranın tarihsel gelişim çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. Nitekim tarihsel gelişim olarak paranın ulaştığı en son evre şimdilik dijital paralardır.

2) İslâm Hukuku Literatüründe Para Çeşitleri

İslamiyet gelmeden önce Araplar, para ve maden değeri birbirine eşit olan Bizans altın parası dinar ve Sasani gümüş parası dirhemi para olarak piyasalarda kullanılmaktaydı. İslam'ın gelmesiyle birlikte Hz. Peygamber, tedavül şekli ve kullanımına dair usulsüzlükleri bertaraf edecek birtakım düzenlemeler dışında herhangi bir değişikliğe tâbi tutmaksızın tedavülde olan bu paraların kullanımına izin vermiştir. Hz. Peygamber sonrasında ise hulefâ-yı râşidîn devrinde Müslümanlara ait para basma teşebbüslerinde bulunmuş lakin geniş çerçevede uygulamaya konulamayarak Bizans ve Sasani paralarının kullanımına devam edilmiştir.¹⁹⁴ Bu doğrultuda tartı, nakış, şekil ve umumi olarak piyasalara hâkim olacak şekilde Müslümanlara özgü ilk para, Emevî Devleti hükümdarı Abdülmelik b. Mervân tarafından saf altın ve gümüşten darp edilerek Hicri 75 yılında piyasaya sürülmüştür.¹⁹⁵ İlgili tarihten

¹⁹⁰ Yüksel, “Kripto Varlıklar ve IFRS Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi”, 430-435.

¹⁹¹ Alpagu, “Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para”, 411-416.

¹⁹² Fidan vd., “Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı”, 156-158.

¹⁹³ Bu durum sadece kripto paraların para vasfında kabul göreceği olmasında geçerli olacaktır.

¹⁹⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/985-986; el-Makrîzî, *Kitâbu resâili'l-Makrîzî*, 370-373; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 64-65.

¹⁹⁵ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/37; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 76-78.

sonra Müslümanlar kurdukları devletler, yaşadıkları bölgeler ve oluşturdukları medeniyetler çerçevesinde kendilerine özgü paralarını basmış ve tedavüle sürmüştür. Bu bağlamda İslam tarihinde kullanılan tüm para çeşitlerinin doğal olarak fenni ve dini ilimlere konu olduğu ve klasik fıkıh literatüründeki paraların hilkaten (yaratılış itibariyle) paralar ve ıstılâhen (örfî olarak benimsenmesi itibariyle) paralar olmak üzere iki sınıfta¹⁹⁶ değerlendirildiği gözlemlenmektedir.

a) Hilkaten Paralar

Paranın tanımı ve mahiyetinde zikredildiği üzere çeşidinin ne olduğu fark etmeksizin parada esas kabul edilen şey, değerinin ve ölçüsünün sabit olmasıdır. Ancak birtakım tabii ve dış etkenler sebebiyle paranın değerinde artma ve azalmalar olmakta veya kullanılan parada paranın fonksiyonlarına dair arzulan verim alınmamaktadır. Paradaki işlevleri tam anlamına yakın bir şekilde yerine getiren altın ve gümüş, insanların eski zamanlardan beri daha fazla tercih ettiği paralar olmuştur. Çünkü bu paralar genel olarak sabit değerinde süreklilik göstermiş ve paranın fonksiyonlarını diğer paralara göre daha etkili bir şekilde gerçekleştirmiştir. Tabiatı sebebiyle para olmaya yatkın olan ve çok eski zamanlardan günümüze kadar kıymetli maden olma vasfını kaybetmeyen altın ve gümüş klasik fıkıh literatüründe¹⁹⁷ Allah'ın bu madenleri para olarak yarattığı inancına¹⁹⁸ imkân vermiş ve ilgili paralar yaratılma kelimesinden türetilmiş olan hilkaten paralar şeklinde isimlendirilmiştir. Nitekim tartışmalı olmakla birlikte modern fıkıh literatüründe¹⁹⁹ de bu yönde değerlendirilmiştir. Altın ve gümüşün genel özelliği, kıymetlerini bizzat kendi zatlarından/öz değerlerinden almaları ve hem mal hem de para olarak çift vasfa sahip olmalarıdır.²⁰⁰

İktisat ve fıkıh literatüründe paranın mahiyetine yönelik yapmış olduğumuz araştırma neticesinde genel olarak demir, nikel, bakır ve bronz gibi diğer madenlerden yapılan paraların madeni değeri olmasına rağmen kanaatimizce doğada çok fazla olmalarından ötürü altın gibi itibar görmediği gözlemlenmiştir. Bu bakımdan doğada çokça bulunsaydı ve kolayca elde edilebilir olsaydı altın da diğer madeni paralar gibi değerlendirilebilirdi. Nitekim 15. yüzyılda Amerika'nın keşfiyle birlikte gümüş

¹⁹⁶ el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 147.

¹⁹⁷ el-Makrizî, *İğâsetü 'l-ümme bi-keşfi 'l-ğumme*, 47; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/63; el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi 'd-dîn*, 1433; İbn Haldûn, *el-Mukâddime*, 1/322.

¹⁹⁸ İlgili konu hakkında İslam hukukçuları ve iktisatçıları tarafından birçok teori ortaya konulmuş ve çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Bu konudaki genel yönelim altın ve gümüşün Allah tarafından para/semen olarak yaratıldığı kabulüdür. Nitekim periyodik cetvelde 118 tane element vardır. Bunlardan hava ile temas ettikleri zaman kendi özelliklerini kaybeden gaz halindeki, kendiliğinden kendi özelliğini kaybedenler ve radyoaktif olarak canlılar için ölümcül olanlar ayıklandığı zaman geriye 30 tane element kalmaktadır. Bunlardan doğada çok fazla olanlar ve yok denecek kadar az olanlar da elendiği zaman geriye 5 tane element kalmaktadır. Söz konusu 5 elementten rodyum ve paladyum 19. yüzyılda keşfedilmiştir. Bir diğer element olan Platin ise erime ısı 1768 °C derece olmasıyla özellikle eski zamanlarda darp edilmesi kolay değildir. Dolayısıyla 118 elementten sadece altın ve gümüş para olmaya daha uygundur ve Allah tarafından insanların tasarrufuna sunulmuş bir nimet olarak yaratılmıştır. Bkz. Yaman, "Altın Para Mıdır? Ya Da Hangi Altın Paradır?"; Gezgin, *Fıkhi Açından Altın Mübadele İşlemleri*; Yusuf Erdem Gezgin, "Fıkhi Açından Altının Para veya Meta' Olma Niteliği", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 2 (2020).

¹⁹⁹ el-Muslih, *et-Teğâhşumu 'n-nakdi fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 55; Dâvud, *Teğayyüru 'l-kıymeti 'ş-şirâiyye li 'n-nukûdi 'l-verakiyye*, 56.

²⁰⁰ el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 89-90.

rezerv keşiflerinin de artması ve maden ocaklarında çokça işlenmesi ile piyasaya daha fazla sürülmesi sebebiyle gümüşün nadir bulunma vasfını kaybederek sahip olduğu kıymet değerini ve aslî para olma itibarını yitirdiği görülmektedir. Bu sebeple gümüş günümüzde de aslî para olarak değil kıymetli maden olarak itibar görmektedir. Buna karşılık altın ise ilk zamanlardan bu yana başta nadir bulunma olmak üzere sahip olduğu vasıfları koruyarak paradaki işlevlerin çoğunu yerine getirmiş ve 1973 yılında kadar uluslararası para sisteminde aslî para olarak itibarını sürdürmüştür. 1973'ten sonra ise her ne kadar şahsi tercihlere binaen ödeme vasıtası olarak kullanılsa da aslî para olma itibarını yitirmiş fakat kıymetli maden olma vasfını ve itibarını günümüze kadar devam ettirmiştir. Gümüşteki tarihsel dönüşüm göz önünde bulundurularak teorik çerçevede düşünüldüğünde altın rezerv keşiflerinin çoğalarak kolayca elde edilebilir maden olması durumunda altının da diğer madenler gibi bir hâle geleceği büyük ihtimal dahilindedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ve hadisler incelendiğinde tespit edildiği kadarıyla ilgili madenlerden yapılan paraların yaratılış gereği para oldukları hakkında net, kesin ve açık ifadelerin yer almadığı da görülmektedir. Dolayısıyla altın ve gümüşün yaratılış itibarıyla para oluşu veya olmayışı hakkındaki değerlendirmelerin hepsinin şahsi yorum ve konuya bilimsel açıklık getirme çabaları olduğu ve her daim tartışmaya açık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu doğrultuda altın ve gümüş her ne kadar fıkıh literatüründe zamanın şartlarına göre yaratılış itibarıyla para olarak vasıflandırılırsalar da kanaatimizce yaratılış itibarıyla para değillerdir. Bu sebeple para olarak itibar gördükleri zaman altın ve gümüşün hilkaten para yerine değerini kendi öz kıymetinden alan paralar/mal paralar olarak vasıflandırılmaları ve bu şekilde sınıflandırılmaları daha isabetlidir. Diğer yandan böyle bir iddiada bulunmamıza karşılık klasik literatürde galat-ı meşhur olarak hilkaten para terkinin kullanılması ve para değer değişiminde itibar edilecek olan hükmün delillendirilmesinde diğer paralardan ayırıcı vasıf olarak ana ıstıhlardan birisi olması hasebiyle altın ve gümüş bu tezde de hilkaten para terkihi kullanılarak ifade edilmiş ve başlıklar da bu şekilde oluşturulmuştur.

Altın ve gümüşün yaratılış itibarıyla para oluşuna ve literatürde nasıl tasnif edildiklerine yönelik mülahazalardan sonra hilkaten paraların literatürde nasıl yer bulduğu konusuna gelince, fıkıh kaynaklarında hilkaten paraların dinar, dirhem ve katkı maddesi az veya eşit olan mağşûş paralardan oluştuğu gözlemlenmektedir.

1) Dinar

Altın, İslâm toplumlarında darp edilmiş hali ile “dinar” isminde değerini bizzat kendi metal/maden değerinden alacak şekilde tedavüle sürülmüş ve piyasalarda revaç görmüştür. Dinar (çoğulu denânîr) terimi, Grek-Latince kökenli olup Bizans'ta kullanılan madeni altın para olan “denarius

(aureus)” kelimesinden Arapça’ya geçmiş ve İslâm dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır.²⁰¹

Fıkıh terimi olarak dinar: “Bir miskal ağırlığında altın sikke”²⁰² diye tanımlanmaktadır. Tanımda geçen miskal terimi; altın ve gümüş gibi kıymetli eşyaların tartılmasında kullanılan ağırlık birimidir. Sikke ise resmi otorite tarafından darp edilmiş basılı madeni para anlamına gelmektedir.²⁰³ Nitekim 1 miskal ağırlığında tedavüle sürülmüş altın sikkelere dinar adı verilmiştir.²⁰⁴ Ağırlığı devirlere ve bölgelere göre farklılık arz etse de 1 miskal genel itibariyle 4,25 gram altın ağırlığındadır.²⁰⁵

Tarihsel süreç incelendiğinde İslam öncesi toplumlarda ve sonrasında tedavüle sürülme sebeplerine göre çeşitli sıfatlarla anılan dinar,²⁰⁶ günümüzde Ürdün, Irak, Yemen, Libya, Kuveyt ve Cezayir gibi ülkelerde resmi para birimi olarak kullanılmaktadır.

2) Dirhem

Kıymetini bizzat kendi zatından alan gümüş, İslam toplumlarında darp edilmiş hali ile “dirhem” kelimesiyle ifade edilmiştir. Dirhem (çoğulu derâhim) terimi, Yunanlılar tarafından kullanılan ve madeni gümüş para olan “drahmi” kelimesinden Farsça’ya, oradan da Arapça’ya geçmiş ve İslâm toplumlarında genel itibariyle gümüş para karşılığında kullanılmıştır.²⁰⁷

Fıkıh literatüründe dirhem: “Muayyen ağırlıkta (...)”²⁰⁸ gümüş parçası veya gümüş sikke”²⁰⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Tedavüle sürüldüğü bölge ve devirlere göre onlarca çeşit ölçü ile piyasada kullanılmış ve birden fazla isimle anılmıştır.²¹⁰ Günümüzde Fas ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde resmi para birimi olarak kullanılmaktadır.

Dinar ve dirhem hakkında verilen bilgiler doğrultusunda altın ve gümüşten darp edilerek piyasaya sürülen dinar ve dirhemler, kıymetlerini bizzat kendi zatlarından almaları ve genel kabule göre yaratılıştan para vasfına sahip olmaları sayesinde metal/maden/öz değerleri ve resmi değerleri arasında yakınlık hatta neredeyse eşitlik bulunan paralardır. Dolayısıyla darp edilmeyerek külçe halinde olsalar veya darp edilip kullanıldıktan sonra tedavülden kaldırılırsalar dahi mal para olarak öz kıymetlerini yitirmemekte ve kolaylıkla değiştirilerek tekrardan piyasalarda revaç görme özelliğine sahiptir.²¹¹

²⁰¹ Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352-353.

²⁰² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Dinâr”, 104.

²⁰³ Bkz. Oğuz Tekin, “Sikke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/179-184.

²⁰⁴ Cengiz Kallek, “Miskal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/182-183.

²⁰⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Miskâl”, 381.

²⁰⁶ Sahillioğlu, “Dinar”, 9/355.

²⁰⁷ Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/368-370.

²⁰⁸ Bölgelere ve devirlere göre değeri farklılık arz etmektedir. Bu sebeple muayyen ağırlığı noktasında birim vermemek daha uygun görülmüştür. el-Makrîzî, *Kitâbu resâilî'l-Makrîzî*, 161; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 142.

²⁰⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Dirhem”, 104.

²¹⁰ el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 89-90.

²¹¹ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 143.

3) Katkı Maddesi Az veya Eşit Olan Mağşûş Paralar

Mağşûş kelimesi, sözlük anlamı olarak “aldatmak ve kendisinden daha değersiz olanı katmak veya bir şeye değerini düşürecek başka bir şey eklemek”²¹² gibi anlamlara gelen Arapça “gaşşe” fiil kökünden türetilmiştir.²¹³ İstilah anlamı olarak “madeni para sisteminde para sayısını arttırabilmek için değerli olan altın ve gümüş sikkelere daha az değerli olan bakır ve demir gibi başka madenler katmak²¹⁴ veya bu sikkelerin küçültülmesi²¹⁵ manasına gelmektedir. Bu paralar genellikle bakırla karıştırılmış altın veya gümüş paralardır.²¹⁶

Mağşûş para, içerisinde bulunan katkı maddesinin oranına göre farklı isimlerle anılmakta, farklı yapıda değerlendirilmekte ve farklı hükümlere tâbi olmaktadır. Katkı oranı altın ve gümüşe göre az veya eşit olan paralar el-mağlûbu'l-gışş, fazla olanlar ise el-gâlibü'l-gışş diye isimlendirilmektedir.²¹⁷ İçerisindeki katkı maddesi az veya eşit olan paralar, “hüküm çok olana göre verilir”²¹⁸ kaidesine dayanılarak içlerindeki katkı maddesi yok hükmünde değerlendirilmektedir.²¹⁹ Bu bakımdan altın oranı çok olan para altın, gümüş oranı çok olan para da gümüş hükmündedir. Dolayısıyla saf dinar ve dirhem gibi değerlendirilerek kıymetini bizzat kendi öz değerinden alan ve yaratılış itibariyle para olan hilkaten paralar²²⁰ tasnifinde yer almaktadır.²²¹

b) İstilahî Paralar

Altın ve gümüşü Allah'ın para olarak yarattığı inancının hâkim olduğu fıkıh literatüründe dinar ve dirhemlere hilkaten paralar denilmesine karşılık insanların semen vasfını vermesiyle,²²² bir anlamda insanların “bu paradır” demesiyle para vasfını kazanan diğer paralara istilahî paralar²²³ denilmiştir.²²⁴

²¹² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Gışş”, 159.

²¹³ Ömer Ahmet Muhtar, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsıra* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008), “Gışş”, 2/1619.

²¹⁴ Döndüren, “İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, 59.

²¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, “İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1992), 84.

²¹⁶ Bkz. İbrahim Artuk, “Fels”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

²¹⁷ Tabakoğlu, “İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, 84.

²¹⁸ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/60-62.

²¹⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi' Gureri'l-ahkâm* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2/205; Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 6/330-341; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/60-65.

²²⁰ Mehmet Erkal, “Madenî Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz”, *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 171; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/62-65; Döndüren, “İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, 59-64.

²²¹ Asıl itibariyle en halis para olan dinar ve dirhemde dahi az da olsa yabancı madde bulunmak zorundadır. Çünkü %100 altın ve gümüş yapılarından dolayı çok yumuşaktır. Bu sebeple de para olarak darp edilmesi için sertleştirilmesi gerekmektedir. Bkz. Kuyucak, *İktisat Dersleri*, 559.

²²² Semeniyet geniş anlamda bir şeyin kıymeti ve bahasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ali Çağlar, *İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyet)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²²³ Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1990), 7/529.

²²⁴ el-Muslih, *et-Teğahhümü'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 57; Abdussamet Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Dünyüni'l-Müecceleti fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, ts., 2408; Güney, “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”, 7; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/60; Miras, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 5/72.

Sözlükte “anlaşmak, uzlaşmak ve ittifak etmek” manalarına gelen ve Türkçe’deki karşılığı terim olan ıstılah kelimesi: “Çoğunluğun ittifak edeceği şekilde herhangi bir ilim veya sanat mensupları tarafından özel ve özgün anlam yüklenilen kelime ve terkipler” şeklinde tanımlanmıştır.²²⁵ Kanaatimizce para tasnifinde de bu anlamdan istifade edilmiş ve altınla gümüş dışında örfî olarak herkesin para diye ittifak ettiği diğer paralar ıstılahî paralar şeklinde isimlendirilmiştir. Bu paraların genel özellikleri; asıl kıymetlerini bizzat kendi öz değerlerinden değil harici bir değerden almalarıdır. Klasik fıkıh literatüründe ıstılahî paralar felsler ve katkı maddesi çok olan mağşûş paralar; modern fıkıh literatüründe ise genel olarak kâğıt paralardır.²²⁶

1) Felsler

Sözlükte “pul, mangır, değersiz para”²²⁷ gibi anlamlara gelen fels (ç. fülûs) sözcüğü, Latince kökenli olup Bizans bakır sikkesi olan “follis” kelimesinden Arapça’ya geçmiş ve genel itibariyle altın ve gümüş dışındaki madeni paraları ifade etmek için kullanılmıştır.²²⁸ İstılah anlamı olarak “Bakır, bronz, demir, nikel, kalay ve kurşun²²⁹ gibi madenlerden darp edilmiş sikkeler”²³⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu paraların genel özellikleri; değersiz diye nitelendirilen madenlerden darp edilmesi, sahip olduğu metal değerinin çoğunlukla piyasada kendisine atfedilen reel değerinden düşük olması, tedavülden kaldırılınca veya insanların para olarak itibar etmemesiyle para olma vasfını yitirmesidir.²³¹ Bu bakımdan her ne kadar bazı devir ve bölgelerde aslî para olarak kullanılmış olsa da genel olarak basit mal ve hizmetlerin alışverişlerinde²³² küsüratı tamamlamak için yardımcı para olarak kullanılmış ve bundan dolayı kullanım alanı daha dar ve ekonomideki etkisi oldukça zayıf olmuştur.²³³

Felsler yapısı bakımından madeni para olmalarına rağmen altın ve gümüşten farklı olarak kıymetlerini kendi öz maden değerlerinden değil, insanların örfî olarak semen vasfını vermelerinden almaktadır.²³⁴ Zira bu paralar insanların semen vasfını yükleyip para diye itibar ettikleri sürece para olarak addedilmekte, aksi halde para olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla örfî olarak semen olma vasıflarını yitirdikleri zaman para olmaktan çıkmakta ve az bir maden değerleri hariç hakiki bir kıymetleri kalmamaktadır.²³⁵ Ayrıca felsler, tedavüle sürülüş şekli itibariyle de dinar ve dirhemlerden

²²⁵ Halim Öznurhan, “İstılah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575-576.

²²⁶ Klasik kaynaklarda ıstılahî para olarak sadece felsler ve mağşûş paralar zikredilmiştir. Kâğıt para ise 19.yüzyılda ortaya çıkması hasebiyle modern kaynaklarda ıstılahî para olarak zikredilmiştir.

²²⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Fels”, 139.

²²⁸ Artuk, “Fels”, 12/310.

²²⁹ Döndüren, “İslâm’da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, 60-65; Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 59-60.

²³⁰ Artuk, “Fels”, 12/309.

²³¹ Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 52; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145.

²³² Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru’l-Mârifê, 1989), 12/183-184.

²³³ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/73-74; el-Hasenî, *el-Evrâku ’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*, 114.

²³⁴ el-Hasenî, *el-Evrâku ’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*, 90.

²³⁵ İbn Nüceym, *el-Baḥrû ’r-râ’ik*, 6/335.

farklı olarak klasik dönemde hükümdarlık alametleri arasında bulunmamaktadır. Valiler gibi yerel ve bölgesel yöneticiler tarafından serbestçe basılabilmektedir. Dolayısıyla bölgesel diye nitelendirilen ve sadece basıldıkları bölgelerdeki mübadelelerle sınırlı kalan bu paraların değer ölçüsü ve fiziki yapıları, bölgelere ve devirlere göre farklılık arz edebilmektedir. Nitekim bir bölgede para niteliği taşıyan herhangi bir fels, başka bir bölgede para olarak kabul görmeyebilmektedir. Bu sebeple felslerin para vasfına sahip olmaları ileride değinileceği üzere fıkıh literatüründe birçok tartışmaya konu olmuştur.

Felsler, Hz. Peygamber ve hûlefâ-i râşidîn dönemlerinde piyasada kullanılmamıştır. Bu sebeple o döneme ait rivayetlerde felslere dair hükümler ve uygulamalar yer almamaktadır. İslâm tarihindeki ilk fels, tartışmalı olmakla birlikte Emevî Devleti'nde darp edilmiş ve kullanımını hukuka konu olacak şekilde ancak bu devirlerden sonra yaygınlık göstermiştir.²³⁶ Dolayısıyla fıkıh literatüründeki felsler ve ıstılahî paralara dair hükümler, yalnızca kıyas/içtihat yoluyla elde edilen hükümlerdir.

2) Katkı Maddesi Çok Olan Mağşûş Paralar/Settûka

Hilkaten paralar başlığında zikredildiği üzere madeni para sisteminde altın ve gümüş sikkelere bakır ve demir gibi başka madenler katılarak darp edilen paralara mağşûş para denilmekteydi. İçerisindeki katkı oranı altın ve gümüşe göre az veya eşit olanlar hilkaten para, fazla olanlar ise ıstılahî para olarak değerlendirilmektedir.²³⁷ Fıkıh kaynaklarında mağşûş para denilince çoğunlukla katkı maddesi fazla olan bu çeşit paralar kastedilmekte ve settûka (ستوفة) ismiyle de ifade edilmektedir. Katkı maddesi az olan mağşûş paralarda olduğu gibi katkı maddesi çok olan mağşûş paralarda da “hüküm çok olana göre verilir” kaidesi ve esası uygulanmaktadır. Bu bakımdan içlerindeki az oranda olan altın veya gümüş maddesi yok hükmünde kabul edilmekte ve katkı maddesinin fazlalığına itibar olunarak ıstılahî para konumunda sınıflandırılmaktadır. Söz konusu bu paralar kıymetini bizzat kendi zatından değil örfün kendilerine semen vasfını vermelerinden aldığı için felsler gibi kabul edilmiş ve onların tâbî olduğu hükümler muvacehesinde değerlendirilmiştir.²³⁸

3) Kâğıt Paralar

Tarihi verilere göre kâğıt para ilk defa MS 806 yılında kağıdı icat eden ve bir Asya ülkesi olan Çin'de kullanılmıştır. Ancak altın ve gümüşün birtakım özellikleri sebebiyle neredeyse tüm dünya toplumlarında aslî para olarak itibar görmesi²³⁹ ve kâğıt üretiminin gelişme mertebelerinin belirli bir zaman periyodunda tamamlanması sebebiyle kâğıt para; altın ve gümüşe kıyasla bölgesel kalmış, bu

²³⁶ Artuk, “Fels”, 12/310.

²³⁷ Tabakoğlu, “İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, 84.

²³⁸ el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 90; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/61; Molla Hüsrev, *Dürrü 'l-hükkâm fi şerhi Ğureri 'l-aĥkâm*, 2/205.

²³⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (1985), 247-248.

paraların sağladığı güveni verememiş ve yaygınlık gösterememiştir. Nitekim Çin'den yaklaşık 800 yıl sonra Avrupa'da ve 1000 yıl sonra üç kıtada varlık göstermiş Osmanlı Devleti'nde ilk kâğıt paranın basılması ve kullanılması bunun en önemli göstergelerinden birisidir. Bu doğrultuda kâğıt para İslâm tarihinde ilk defa 19. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından “Kâime-i Mûtebere-i Nakdiyye” ismiyle 1840 yılında tedavüle sürülmüştür.²⁴⁰ Dolayısıyla parayla ilgili konularda klasik dönem diye nitelendirilen 19. yüzyıl öncesi fıkıh kaynaklarında kâğıt paraya dair bilgiler mevcut değildir.

Modern dönem fıkıh kaynaklarında ise kâğıt para, birçok tartışmaya konu olmuş ve çok farklı şekillerde tasnif edilmiştir. İlgili tartışmalar günümüzde de devam etmekte ve kâğıt paranın fikhî niteliği hala kuvvetli deliller, sistematik analizler, isabetli temellendirmeler ve tutarlı değerlendirmelerden yoksun olarak tam anlamıyla belirlenememiş ve kâğıt paraya dair hukuki hükümler sağlam bir zeminde tartışılmamıştır. Bu doğrultuda modern dönemde cereyan eden tartışmalarda kâğıt para genel olarak ıstılahî para tasnifinde değerlendirilmiştir. İleride kâğıt paranın temellendirilmesi başlığında daha da detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere kâğıt para bu teze göre de hükmü bakımından değişken nitelikte olup yapısı bakımından ıstılahî para olması sebebiyle bu başlıkta zikredilmeye uygun görülmüştür.

Madde olarak kâğıt, 18. yüzyıl sonlarına kadar el işçiliği ile üretilmiş ve Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte 1850 yıllarından sonra makineler aracılığıyla vücuda getirilmiştir. İlgili tarihten sonra kâğıt maliyetinin yok denecek kadar az olması, mübadelelerde paranın birçok işlevini yerine getirmede kolaylık sağlaması ve dünya toplumlarının eski dönemlere göre daha hızlı ve daha yaygın bir şekilde etkileşime geçmesiyle kâğıt para kullanımı 19. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve farklı şekillerde tedavüle sürülerek piyasalarda işlem görmüştür.²⁴¹

İleriki başlıklarda müstakil olarak daha detaylı bir şekilde ele alınacak olan kâğıt paranın “Kâğıttan üretilen, üzerinde yazılı değerlerle dolaşımda bulunan, devlet veya devletin yetki verdiği mali kuruluşlar tarafından madeni para karşılığında veya karşılıksız şekilde tedavüle sürülen ve kullanımı mecburi olan ödeme aracıdır.” şeklinde genel bir tanımlaması yapılabilir.²⁴² Tanımda da ifade edildiği üzere kâğıt paranın tedavüle sürülüş şekline göre çeşitleri vardır. Bu paralar birçok yönden tasnif edilmekle birlikte burada değer ölçüsünü ifade etmesi bakımından madeni karşılığı olan ve olmayan kâğıt para olmak üzere iki şekilde analiz edilecektir.²⁴³

²⁴⁰ Merkez Bankası, *Kâğıt Paranın Tarihçesi*, ts., 2-3.

²⁴¹ Fidan vd., “Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kâğıt Para Kullanımı”, 150-151; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 121.

²⁴² Bayındır, “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, 20.

²⁴³ el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 92-93.

a) Madeni Karşılığı Olan Kâğıt Paralar

Madeni para karşılığında tedavüle sürülen kâğıt paralar, bankalarda veya devlet hazinesinde karşılığı tamamen veya kısmen mevcut olan ya da belirli bir tarihte fiziki olarak madeni para karşılığının tamamen ödeneceği taahhüt edilen paralardır. Kıymetini bizzat kendi zatından değil, yerine kaim olan madeni paralardan alması sebebiyle kâime diye de isimlendirilmiştir. Bu paralar belirli bir ölçü ve ayar dahilinde çoğunlukla altın ve gümüş karşılığında piyasaya sürülmektedir.²⁴⁴ Kıymetini temsil ettiği altın veya gümüşten alması, diğer bir ifadeyle altın ve gümüşü temsil etmesiyle iktisat literatüründe temsili kâğıt para olarak konumlandırılmaktadır.

Madeni para karşılığı olan temsili paraların piyasaya sürülüşü sınırlıdır. Dolaşımdaki miktarı ancak hazinedeki veya mevduattaki maden stoku kadar ayarlanabilmektedir. Başta devlet tarafından basılmakta olup özel kişi ve kuruluşlar tarafından da banknot,²⁴⁵ tahvil,²⁴⁶ bono ve çek²⁴⁷ vb. şekillerde ihraç edilip piyasalara sürülmektedir.

b) Madeni Karşılığı Olmayan Kâğıt Paralar

Madeni para karşılığında tedavüle sürülmemeyen kâğıt paralar bankalarda veya devlet hazinesinde tamamen ya da kısmen başka bir para veya mal cinsinden karşılığı olmayan paralardır. Belirli bir ölçü veya ayar dahilinde altın, gümüş veya başka bir şey karşılığında tedavüle sürülmemektedir. Dolayısıyla bu paralara, temel paraya çevrilme imkânından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmış itibari paralar²⁴⁸ denilmektedir. İtibari paraları sadece devlet veya devletin yetkilendirdiği mali kuruluşlar tedavüle sürebilmekte²⁴⁹ ve miktarını da sadece devlet belirleyebilmektedir. Böylelikle paraya ihtiyacı

²⁴⁴ Bayındır, “Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları”, 20-29.

²⁴⁵ Banknot; günümüzde daha çok kâğıt para anlamında kullanılmakta olup ilk kullanıldığı zamanlarda borç senedi niteliğinde idi. Madeni para sahibi insanlar naklinin ve muhafazasının zorluğu sebebiyle paralarını güvendikleri şahıslara/sarraflara/cehbezlere/bankerlere emanet etmekteydi. Karşılığında da teslim ettikleri madenin yazılı olduğu belge alıyorlardı. Bu belgeye de banknot veya sertifika diyorlardı. Kendilerine emanet edilen paraların kullanılmadığını gören bankerler bu paralardan zamanla borç senedi vermeye de başladı ve banknotlar zamanla piyasada para gibi revaç gören araçlar arasında yer aldı. Bkz. Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslâm”, 10.

²⁴⁶ Tahvil esas olarak faizli borç senedir. Literatürde “Mali kuruluşların uzun vadede yabancı kaynak sağlamak amacıyla, özel bir şekilde düzenledikleri her dönemde belirli bir faiz ödemesi dahilinde belirli bir vade sonunda veya dönemler halinde anaparanın geri ödenmesi taahhüdü içeren ve finansal piyasalarda işlem gören borç senetleridir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer yandan söz konusu borç senetlerinin tahvilin aksine kısa vadede yapılması ve iskonto edilerek ihraç edilmesine ise bono denilmektedir. Bkz. Osman Okka, *Analitik Finansal Yönetim* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 270; Mehmet Bolak, *Finans Mühendisliği* (Ankara: Beta Yayınları, 1998), 57.

²⁴⁷ Eskiden bankerlerin ve bankaların ellerinde bulunan altın ve gümüş karşılığında banknot çıkarması gibi günümüzdeki bankalar da ellerinde bulunan para karşılığında kaydi para üretmektedirler. İlgili işlemi çek denilen özel olarak düzenlenmiş kıymetli evraklar ile yaparlar. Bu doğrultuda bankalar çek koçanı basarlar ve mevduat sahiplerine verirler. Bu çekler ödeme emrini ifade etmekte olup bunları ellerinde bulunduranlar alışverişlerine konu olan parayı bizzat nakit vermek yerine bu çeklerle mübadeleyi gerçekleştirirler. Böylece bankaya çekte yazılı olan miktar kadar çeki alan kişiye ödeme yapma emri verilmiş olur. Çeki alan kişi günü geldiği zaman bankaya giderek parasını tedarik eder. Bkz. Bayındır, “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, 28-29.

²⁴⁸ Hakan Şahin, *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 45.

²⁴⁹ Piyasaya para arzı noktasında kısmî rezerv ve tam rezerv bankacılığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Tekdoğan, *İslam İktisadi Açısından Kısmî Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli*.

olan devlet, hazinenin parasız kalmaması için emisyon²⁵⁰ ile istediği miktarda parayı sınırsızca tedavüle arz etmektedir.²⁵¹

Madeni karşılığı olmayan kâğıt paralar kıymetlerini bizzat kendi zatından almayan ve üzerinde yazılı olan nominal değerden başka bir değeri ifade etmeyen paralardır. Dolayısıyla devlet hazinesi veya banka tarafından madeni para cinsi ile karşılık ödemesi yapılmamaktadır. Kıymetlerini sadece onları tedavüle süren otoritenin gücünden ve para politikalarından almasıyla iktisat literatüründe itibari kâğıt para olarak konumlandırılmaktadır.

4) Dijital/Elektronik Paralar

Tarihsel gelişim doğrultusunda iktisat literatüründeki para çeşitlerinde değinildiği üzere her geçen dönemde en somut halinden biraz daha soyutlaşarak tarihsel dönüşümüne devam eden para ve para mefhumu, bu dönüşüm çerçevesinde günümüz şartlarında teknolojinin verdiği imkânlar ile elektronik düzleme aktarılmıştır. Böylelikle gerek çeşidi gerekse sistemi açısından elektronik paralar, sanal paralar ve kripto paralar ortaya çıkmıştır. Elektronik ve sanal paralar, İslâm hukukuna göre para mahiyetinde değerlendirilmekte ve günümüz para mübadelelerinde kullanılmaktadır.²⁵² Buna mukabil sanal madencilik ile elektronik ortamda oluşturulan kripto paralar,²⁵³ bazı çalışmalar doğrultusunda her ne kadar para diye addedilse ve galatı meşhur olması hasebiyle bu çalışmada da para terkibiyle zikredilse de tam olarak gelişimini tamamlayamaması ve bilimsel olarak kabul görececek seviyede analiz edilememesi sebebiyle uluslararası para sisteminde para olarak kabul görmemektedir. Bu sebeple kripto paralar uygulamada olduğu gibi teorik olarak da gerek iktisat bilimi gerekse İslâm hukukunda günümüz itibariyle genel kabul görmemekte ve para politikaları aracı olarak kullanılmamaktadır.²⁵⁴

İleriki başlıklarda temsili ve itibari yani değer ölçüsünü bizzat kendi kıymetinden alıp almaması doğrultusunda kâğıt paranın İslâm hukukuna göre temellendirilmesi başlığında detaylı bir şekilde yer verileceği üzere bu çalışmaya göre dijital paraların hükmü hangi vasıftaki paranın dijital ortama aktarılmasına veya yapısı bakımından dijital olmasına göre değişiklik arz edecektir. Bu minvalde hilkaten paraların veya kâğıt paralarda olduğu gibi temsili paraların elektronik ortama aktarılması durumunda temsili olan dijital paralar her ne kadar yapısı bakımından ıstılahî olsa da hükmü bakımından hilkaten para hükmünde; itibari olan dijital paralar ise hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstılahî para kategorisinde değerlendirilecektir. Buna karşılık kripto paralar da şayet para vasfında kabul görececek

²⁵⁰ Emisyon: Banknotların, tahvil ve bonoların ve hisse senetlerinin yeni bir değer olarak ilk kez piyasaya sürülmesi işlemidir. Söz konusu tabir sadece kâğıt para istemi için kullanılır, madeni paralarda kullanılmaz. Bkz. İktisat Sözlüğü, “Emisyon”, ts.

²⁵¹ Bayındır, “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, 29-31.

²⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Durmuş, *Fıkhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*; Mahmut Samar - Murat Şimşek, *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (FINTECH)* (Konya: NEU Yayınları, 2020); Tekdoğan, “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”.

²⁵³ Alpago, “Bitcoin’den Selfcoin’e Kripto Para”, 411-416.

²⁵⁴ Fidan vd., “Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kağıt Para Kullanımı”, 156-158.

olur ise o vakit yukarıdaki ifadeye istinaden sanal madencilik ile oluşturulmaları hasebiyle mal para olmaları ve yapısı bakımından dijital olmaları ile hilkaten para tasnifinde değerlendirilmesi icap edecektir. Buna karşılık bu tezde dijital paraların İslâm hukukuna göre ıstılahî para başlığında zikredilmesinin sebebi, günümüzde elektronik para diye tanımlanan paraların itibari para²⁵⁵ olması ve kağıt parada olduğu gibi her ne kadar hükmü temsili veya itibari olmasına göre değişkenlik gösterse de yapısı bakımından değerini bizzat kendi zatından almamasıyla ıstılahî paralardan olmasıdır.

II) Dünya Para Standardı ve Uluslararası Para Sisteminin İşleyişi

Kadım bir geçmişe sahip olan para, tarihin belirli dönemlerinde belirli şartlar çerçevesinde kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Tarihsel süreç incelediğinde iktisadi ve siyasi yönden güçlü devletlerin ekonomik faaliyetlerinin paranın basılması ve tedavül şeklinin belirlenmesinde etkin rol oynadığı gözlemlenmiş ve para mefhumu birçok evreden geçerek bugünkü halini almıştır. Bu başlıkta ilk olarak dünya para sistemi teorik bir şekilde incelenecek, akabinde ilgili teorinin teamüldeki yansımaları kronolojik olarak ele alınacak ve uluslararası para sistemi esas alınarak kâğıt paranın İslâm hukukuna göre temellendirilmesine zemin hazırlanacaktır.

A) Dünya Para Standardı

Para standardı, paranın birincil fonksiyonlarına dair düzenlemeler çerçevesinde para biriminin hangi maddeden ve hangi ölçüye göre tespit edileceğini ifade etmekte, paranın altın veya gümüşün yanı sıra başka bir para cinsinden ne kadar ağırlıkta ve hangi vasıflarda bir ölçüye dayandırılarak arz edileceği ve birbirlerine çevrileceği konusunu içermektedir. Para sistemi ise paranın ikincil fonksiyonlarına dair düzenlemeler doğrultusunda bir ekonomide para arzının kontrolünü sağlamak üzere konulan kurallar ve oluşturulan kurumlar bütününe ifade etmekte, para standardı ile belirlenen para biriminin hangi vasıflara ve özelliklere sahip olması gerektiği, hangi şekillerde piyasaya arz edileceği, başka paralarla mübadele yollarının hangi ölçü ve kaidelere göre belirleneceği, hangi kurum ve kuruluşlar tarafından tedavüle sürüleceği ve emisyon koşullarının ne olacağını içermektedir. Yapılan tanımlarda görüldüğü üzere para standardı terkihi ile para sistemi arasında teorik olarak hiyerarşik bir fark bulunmaktadır. Ancak teoride böyle bir ayırım olsa da pratikte her iki terkip de birçok yerde birbirleri yerine kullanılmaktadır.²⁵⁶ Bu sebeple bu çalışmada da zikredilen terkipler birbirleri yerine kullanılacaktır.

²⁵⁵ Bkz. Evlimoğlu - Gümüş, “İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme”.

²⁵⁶ Tekdoğan, “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”, 199; Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 16-17.

Tarihsel süreç incelendiğinde dünya para standardının günümüze kadar iki ana başlıkta değerlendirildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi madeni para, ikincisi ise kâğıt para standardıdır.²⁵⁷

1) Madeni Para Standardı

Madeni para standardı, aslî para olarak piyasada sadece madeni paraların kullanıldığı para sistemini ifade etmektedir. Tedavüldeki maden çeşitliliğine göre tek ve çift maden standardı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a) Tek Maden Standardı (Monometalizm)

Tek maden para sisteminde standart mübadele aracı, sadece tek bir madenden oluşmaktadır. Bu maden, dünya tarihinde altın veya gümüş olarak yerini almıştır. Kaynaklarda monometalizm diye de isimlendirilen tek maden sistemi, kendi içerisinde altın standardı ve gümüş standardı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²⁵⁸ Asıl itibarıyla kronolojik olarak incelendiğinde gümüş maden standardı, altın maden standardından daha önce uygulanmıştır. Ancak altının tedavüldeki yaygınlığı ve işlevinin gümüşe göre daha fazla ve belirgin olması bizi, altın standardını daha önce zikretmeye sevk etmiş ve burada altın standardı gümüş standardından önce değerlendirilmiştir.

1) Altın Standardı

Altın standardında tedavüldeki aslî para birimi sadece altın olup piyasadaki her türlü alışveriş ödemesi ve borç ödemeleri neredeyse tamamen altın cinsinden yapılmakta böylece konvertibilitesi²⁵⁹ ifade eden birimler birbirlerine tam olarak çevrilebilmektedir. İlgili sistemde altının ithal ve ihraç edilmesinde serbestlik bulunmakta ve piyasalardaki dolaşımı ve ödeme gücü sınırsız bir şekilde varlığını sürdürmektedir.²⁶⁰ Ayrıca söz konusu sistemde altın tek maden olarak aslî para olsa bile piyasada gümüş madeni de dahil olmak üzere diğer madenlerden yapılan paralar da tedavülde olabilmektedir. Ancak bu paralar aslî para mahiyetinde değil; ufaklık diye tabir edilen ve genellikle kusurları tamamlamak için kullanılan yardımcı paralar vasfında dolaşımda bulunmaktadır.

Altın para standardı kendi arasında altın sikke, altın külçe ve altın döviz veya kambiyo sistemi olarak çeşitlere ayrılmaktadır.²⁶¹

²⁵⁷ Yurtçiçek, *Hukuki Açından Elektronik Para*, 23-27.

²⁵⁸ Tekdoğan, “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”, 199.

²⁵⁹ Kıymet ifade eden bir şeyin başka bir kıymet ifade eden şey ile değiştirilmesi veya herhangi bir paranın başka bir paraya dönüştürülmesidir. Bkz. İlker Parasız, “Türk Lirasının Konvertibilitesi ve Sorunları”, *Tekstil ve Makina Dergisi* 4/21 (1990), 162.

²⁶⁰ Akdoğan, “Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, 94.

²⁶¹ Yurtçiçek, *Hukuki Açından Elektronik Para*, 24.

Altın sikke sisteminde altın, tamamen para olarak darp edilmiş haliyle veya altını temsil eden banknotlar halinde piyasada dolaşmaktadır. Bu sistem altın standardının ulaşılmış olduğu en yüksek seviye olarak kabul edilmektedir. Çünkü temsili para olan banknotlar verilir karşılığında tam karşılığı olan sikke alınabilmekte veya sikke verilir karşılığında temsili para olan banknotlar alınabilmektedir.²⁶²

Altın külçe sisteminde eritilip kalıba dökülmüş külçe halindeki altın, piyasada tedavülde bulunmamakta olup sadece sarraflarda, merkez bankalarında veya devlet hazinesinde değerli maden olarak muhafaza edilmektedir. Böylelikle hazinede mevcut olan külçe altın karşılığında temsili olan banknotlar tedavüle sürülmekte ve ödeme vasıtası olarak sadece ilgili banknotlar kullanılmaktadır. Elinde banknot bulunduran kişi veya kuruluşlar hazineye müracaat ederek veya merkez bankasına giderek üzerinde yazılı olan değer nispetince külçe altını fiziki olarak alabilmektedir. Altın külçe sisteminin altın sikke sisteminden farkı, altının piyasada banknot şeklinde bulunması ve dinar gibi darp edilmiş şekliyle tedavülde olmamasıdır.²⁶³

Altın döviz veya kambiyo sisteminde ise altın ile banknotun temsili irtibatı tamamıyla kesilmekte ve banknot altına altın da banknota tam değerinde çevrilememektedir. Çünkü söz konusu sistemde banknot altın karşılığında değil; altına bağlı yabancı bir paraya yani dövize endeksenerek piyasaya sürülmektedir. Dolayısıyla banknotun altınla bağlılığı doğrudan değil dolaylı olarak mevcuttur ve milli para birimi olan tüm banknotlar döviz yani başka bir milli para birimiyle ifade edilmektedir.²⁶⁴

Bu bilgiler doğrultusunda altın para standardı iktisat literatüründeki²⁶⁵ para çeşitleriyle ilişkilendirilirse altın sikke sistemi mal para, altın külçe ve döviz sistemi ise temsili parayı ifade etmektedir.

2) Gümüş Standardı

Tek maden standardının bir diğeri gümüş para standardıdır. Yukarıda altın para standardı için ifade edilen bilgilerin yerine gümüş parayı yerleştirdiğimizde gümüş para sistemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim piyasada aslî para olarak gümüş bulunmakta ve ödeme gücü, ithal edilmesi ve ihraç edilmesi sınırsız olarak serbest bir şekilde işlem görmektedir. Bununla beraber gümüş standardını altın standardından ayıran en önemli farklılık; altın sisteminde gümüş para piyasada ufaklık para olarak tedavülde bulunmasına rağmen gümüş sisteminde altın, kıymetli maden veya mal para olarak piyasalarda varlığını sürdürmektedir. Bunun sebebi, altının gümüşe göre tarih boyunca daha nadir

²⁶² Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 18.

²⁶³ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 18.

²⁶⁴ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 19.

²⁶⁵ Fıkıh literatüründeki karşılığı, kâğıt paranın İslâm hukukuna göre temellendirilmesiyle ortaya çıkacaktır.

bulunması ve paradaki fonksiyonları daha güçlü bir şekilde pek çok koşulda neredeyse tam olarak yerine getirmesidir.²⁶⁶

b) Çift Maden Standardı (Bimetalizm)

Literatürde bimetalizm diye de adlandırılan çift maden standardında, piyasalarda aslî para olarak çift maden yani hem altın hem de gümüş tedavülde olup her biri farklı düzlemde çeşitli fonksiyonlarda işlevlerini yerine getirmektedir.²⁶⁷ Sistemin özünde her türlü ödemelerde ve borçlanmalarda altın ve gümüşün birlikte kullanılması ve bunların arzının kısıtlı olması yer almaktadır.²⁶⁸ Çift maden standardı kendi arasında paralel ve bağlı olmak üzere iki türden oluşmaktadır.²⁶⁹

Paralel çift maden standardında aslî paralar olarak tedavülde bulunan altın ve gümüş arasında herhangi bir bağlantı bulunmamakta ve her biri birbirlerinden bağımsız olarak piyasalarda dolaşmaktadır. Buna göre piyasada birbirinden bağımsız iki ayrı fiyatlar sistemi oluşmaktadır. Birincisi; sadece gümüşe endeksenerek belirlenmiş fiyatlar, ikincisi ise sadece altına endeksenerek oluşturulmuş fiyatlardır. Örneğin, 1 dinar şu kadar dirhem eder şeklinde bir oran bulunmamaktadır. İlgili sistem Avrupa'da 17. yüzyılda uygulanmış olup İslâm dünyasında uygulanmamıştır. Zira İslâm dünyasında tarih boyunca bağlı çift maden standardı uygulanmıştır. Bağlı çift maden sisteminde aslî para olarak tedavülde bulunan altın ve gümüş arasında bir bağlantı, endekleme ve orantı yer almaktadır. Altının gümüş cinsinden gümüşün de altın cinsinden değeri mevcuttur. Örneğin, dönemlere ve devirlere göre farklılık göstermekle birlikte genellikle 1 birim altın 16 birim veya 20 birim gümüşe karşılık gelmekte ve fiyatlar bu endekse göre oluşmaktadır. Dolayısıyla piyasada her bir malın veya borçlanmanın kıymeti, ödemelerin oranları belirli olacak şekilde hem altın hem de gümüş cinsinden belirlidir ve ödemeler bu şekilde yapılabilmektedir. Öz olarak tek fiyat sistemi icra edilmekte ama iki farklı şekilde ödeme olanağı bulunmaktadır.²⁷⁰ Nitekim İslâm toplumlarında Hz. Peygamber döneminden 19. yüzyıl sonlarına kadar bağlı çift maden standardı uygulanmıştır.²⁷¹

2) Kâğıt Para Standardı

Kâğıt para standardı, piyasada aslî para olarak altın, gümüş veya başka madenlerin değil, sadece kâğıt paraların kullanıldığı sistemi ifade etmektedir. Bu sistemde para artık mal olarak değil, siyasi otoritenin ve para politikalarının yüklediği vasıf ile para olmakta, kıymetini temsili ise temsil ettiği değerden, itibari ise kendisini tedavüle süren otoritenin gücü ve para politikalarının işleyişinden almakta

²⁶⁶ Yurtçipek, *Hukuki Açıldan Elektronik Para*, 25; Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 21-22.

²⁶⁷ Tekdoğın, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 199.

²⁶⁸ Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 93; Yurtçipek, *Hukuki Açıldan Elektronik Para*, 26.

²⁶⁹ Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 22-23.

²⁷⁰ Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 23-24.

²⁷¹ Tekdoğın, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 196.

ve kullanımı kanuni olarak mecburiyet kazanmaktadır. Temsili kâğıt para sisteminde para miktarı ve paranın tedavüle sürülüşü paranın temsil ettiği şeye bağlı olmasına rağmen itibari kâğıt para sisteminde herhangi bir endekse bağlı değildir. Zira itibari para sisteminde paranın tedavüle arz şekli, siyasi otorite olan devletin veya devletin yetkilendirdiği merkez bankaları ve onların üstündeki iktisadi karar mekanizmalarının inisiyatifine bağlıdır.²⁷² Söz konusu inisiyatif bazen serbest bazen de kontrollü olarak tezahür etmektedir. Bu bakımdan kâğıt para standardı serbest ve kontrollü olarak iki kısımda incelenmektedir.

Serbest kâğıt para standardı; siyasi otoritenin müdahale etmediği, para mekanizmasının bizzat kendi işleyişi ile paranın kıymet bulduğu ve mübadelesinin serbest olduğu sistemdir. Günümüz itibariyle Amerika Bileşik Devletleri gibi siyasi ve iktisadi yönden güçlü olan devletlerin kâğıt para sisteminde bu standart hakimdir. Buna karşılık kontrollü kâğıt para standardı ise siyasi otoritenin karar mekanizmaları aracılığıyla siyaset politikası olarak bizzat müdahale ettiği, ekonomi politikası olarak ise para miktarını, işleyişini, emisyonunu ve giriş çıkışını düzenlediği ve döviz kurlarını kontrolü altında bulundurduğu sistemdir.²⁷³ Günümüzde siyasi ve iktisadi yönden gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde genel olarak bu standardın hakim olduğu gözlemlenmektedir.

B) Uluslararası Para Sisteminin İşleyişi

Tarihsel süreç incelendiğinde dünya tarihinde Sanayi Devrimi'yle birlikte daha öncesinde olmadığı kadar birçok alanda köklü değişimin meydana geldiği görülmektedir. Bu durum para kavramında da etkisini göstermiş ve kadim bir geçmişe sahip olan madeni paraların yerine yeni bir şey olan banknotlar, uluslararası sistem dahilinde aslı para olarak kullanılabilir hale gelmiştir. Bu doğrultuda iktisadi ve siyasi yönden güçlü devletlerin ekonomik faaliyetleri, kâğıt paranın basılmasını ve tedavül şekillerini belirlemiş ve kâğıt para standardı uygulamada birçok evreden geçerek bugünkü halini almıştır. Söz konusu standardının geçirdiği bu evreler önceki başlıklarda teorik olarak ortaya konulmuştu. Bu başlıkta ise uygulamadaki işleyişi ve tarihsel dönüşümü ile kronolojik olarak incelenecek ve günümüz uluslararası para sisteminin işleyişi ortaya konulacaktır.

Başlangıç itibariyle dünya kâğıt para sistemi genel olarak dört evreden geçmiş ve günümüzdeki halini almıştır. Bunlar sırasıyla 1875 öncesi çift maden (altın ve gümüş) standardı; 1875-1944 arası tek maden (altın) standardı; 1944-1973 arası altın kambiyo standardı ve 1973 sonrası sadece kâğıt para standardıdır.²⁷⁴

²⁷² Chapra, "Monetary Management in an Islamic Economy", 1-4; Yurtçiçek, *Hukuki Açıdan Elektronik Para*, 27-29.

²⁷³ Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 26.

²⁷⁴ Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 93-105; Hasan Bardakçı, "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi", *Avrasya Dosyası* 13/1 (2022), 5-10; Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat* (Ankara: Güzem

1) 1875 Öncesi Çift Maden Standardı (Bimetalizm)

Siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yönden dünyada önde gelen güçlü devletlerin benimsemesiyle 1875 öncesi dünya para standardında altın ve gümüş olmak üzere çift maden sistemi uygulanmış ve banknotlar sadece altın ve gümüş karşılığında temsili para olarak tedavüle sürülmüştür. Çift maden standardının yürürlükte olmasıyla banknot ihraç eden devletler veya devletlerin yetki verdiği kurum ve kuruluşlar, sadece ellerinde bulundurdukları altın ve gümüş miktarı kadar kâğıt parayı piyasaya sürebilmiştir. Böylelikle altın ve gümüş karşılığında basılan banknotlar devletlerarası ödemelerde kullanılmış ve fiyat endeksleri altın ile gümüş ölçüsünde belirlenmiştir. Devlet hazinelerinde mevcut olan altın ve gümüş rezervlerinin kısıtlı olması, para arzının kontrolünü sağlamış ve kâğıt paranın piyasalarda etkin bir şekilde işlevini yerine getirmesine olanak sağlamıştır. Banknotların yaygınlık kazanmasıyla birlikte uluslararası düzeyde merkez bankaları kurulmuş ve ilk merkez bankası 1668 yılında Swedish Risbank adıyla İsveç'te, ikincisi ise 1694 yılında Bank of England adıyla İngiltere'de kurulmuştur.²⁷⁵

Çift maden standardı sistematik olmasa bile 1800'lü yıllara kadar işlevini sürdürmüş ve devletlerarası çıkan çeşitli savaşlar sebebiyle ilgili tarihten sonra sekteye uğramıştır. Savaşların getirdiği iktisadi problemler, devletler arası gümüş ihracını etkilemiş ve dünya piyasalarında gümüş kıtlığı meydana gelmiştir. Bunun üzerine birçok yönden zamanın en güçlü devletlerinden birisi olan İngiltere, 1816 yılında sadece altın sikkeleri tedavüle sürmüş ve böylelikle 1821 yılında çift maden standardını terk ederek tek maden (altın) standardı sistemine geçmiştir. Zamanla diğer devletlerin de bu standardı benimsemesiyle 1870'li yıllarda dünya kâğıt para standardı tek maden olarak işlevini sürdürmüş ve banknotlar sadece altın karşılığında piyasalarda işlem görmüştür.²⁷⁶

2) 1875-1944 Arası Tek Maden Standardı (Monometalizm ve Büyük Buhran Dönemi)

1875 ve 1914 yılları arasında dünya para standardı olarak tek maden (altın) standardı uygulanmıştır. Ülkeler tüm ödemelerinde sadece altını kullanmış ve fiyat endeksleri sadece altına göre belirlenmiştir. Böylelikle banknotlar sadece altın karşılığında tedavüle sürülmüş ve bunları tedavüle süren kurum ve kuruluşlar, talep edildiğinde banknotların üzerinde yazılı olan değer kıymetinde bizzat fiziki altın verileceğini taahhüt etmiştir. Daha çok monometalizm diye de adlandırılan tek maden sistemi, dünya ekonomisinde düzenli ve organize bir şekilde uygulanmış ilk para sistemi olarak kabul

Yayımları, 1986), 529-535; Oğuzhan Kundak, "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 66/66 (2024), 70-72.

²⁷⁵ Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 93.

²⁷⁶ Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 94.

görmektedir.²⁷⁷ Nitekim bu dönem birçok ekonomi uzmanı tarafından uluslararası para sisteminin en verimli dönemi olarak nitelendirilmiştir. İlgili dönemde dünya ülkelerinde yüksek enflasyon görülmemiş, deflasyon tehlike arz etmeden gelişmiş, herhangi bir mali kriz yaşanmamış, ekonomilerde denge, istikrar ve gelişim hâkim olmuş, işsizlik artmadan sanayi ve teknolojik verimlilik gelişmiş ve ülkelerin refah düzeyi oldukça artmıştır. Ayrıca Londra bu dönemde İngiltere'nin dünya majör(süper güç) ülkesi olması hasebiyle uluslararası düzeyde finans sisteminin merkezi haline gelmiş ve günümüze kadar bu vasfını hemen hemen korumuştur. Ancak 1914 yıllarına gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte dünya para sistemi sekteye uğramıştır. Nitekim devletlerarası ticaret akışı durmuş, altının piyasalardaki serbest tedavülü kesintiye uğramasının yanı sıra İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi devletler ellerindeki altın rezervlerini korumaya yönelik tedbirleri almıştır.²⁷⁸ Dolayısıyla ulusal para birimleri olan banknotların istenildiğinde altın olarak verileceği taahhüdü askıya alınmış ve altın ihracına ambargo uygulamıştır.²⁷⁹ Böylelikle altın standardının uluslararası düzeyde uygulanma olanağı kalmamış ve altına endeksli dünya kâğıt para sistemi 1914 yılında sona ermiştir.²⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın ekonomik olarak kazananı olmamıştır. Siyasi ve askeri yönden savaşın kaybedeni olan devletlerden başta Almanya, Avusturya, Macaristan ve Polonya olmak üzere kazanan devletlerden İngiltere, İtalya ve Fransa dahi savaşın sebep olduğu yıkımlar içerisinde ekonomik problemlerle karşılaşmıştır. Savaşa sonradan katılan ve savaşın seyrini değiştiren Amerika Bileşik Devletleri siyasi, askeri ve iktisadi yönden dünyanın yeni ve en büyük gücü olarak ortaya çıkmış ve dünya ekonomi politikalarının düzenleyicisi olmuştur. Savaşın hemen ardından ülkeler savaşın getirdiği olumsuzluklardan kurtulmaya çalışmış ve ekonomideki istikrarın sağlanmasına yönelik politikalar düzenlemiştir. Bu doğrultuda ABD, dünya para piyasasında altına yönelik kısıtlamaları kaldırarak 1919 yılında altın standardına dönmüş ve banknotlar sadece altın karşılığında piyasaya temsili para olarak arz edilmiştir. Sonrasında ise İngiltere, İsviçre, Fransa ve İskandinav ülkeleri gibi birçok ülkenin altın standardını benimsemesiyle yeniden tek maden standardı uygulama politikaları gündeme gelmiştir. Ancak 1929 yılına gelindiğinde New York'ta dünya ekonomi tarihinin en büyük krizlerinden birisi olan Büyük Buhran yaşanmış ve tüm dünyaya yayılarak etkisini şiddetli bir şekilde göstermiştir. Nitekim ülke ekonomileri çökmüş, uluslararası ticaret sekteye uğramış, para mübadeleleri askıya alınmış ve birçok ülkede mali krizler meydana gelmiştir. Krizin ABD merkezli olması ve dünya para politikaları düzenleyicisinin de ABD olması sebebiyle ABD'de altın ihracı ve ithalatı düşmüş, işsizlik boy göstermiş, dış dünya ticaret açıkları artmış ve küresel boyutta ABD'nin altın rezervlerine dair endişeler meydana gelmiştir. ABD'deki söz konusu olumsuz gelişmelerden sonra başta İngiltere

²⁷⁷ Bardakçı, "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi", 5-6.

²⁷⁸ Çiçek, *Küreselleşme ve Enflasyon: Küresel Çıktı Açığı Hipotezi-Türkiye Örneği*, 8-10.

²⁷⁹ Bardakçı, "Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi", 7-8.

²⁸⁰ Akdoğan, "Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", 94-95.

olmak üzere birçok ülke altın standardı uygulamasını bırakmış ve altına dair kısıtlamalar tekrardan uygulamaya konulmuştur. Büyük Buhranın dünya ülke ekonomilerindeki etkileri henüz bitmeden 1940'larda İkinci Dünya Savaşı gündeme gelmiş ve ülkeler arasında mali gruplaşmalar ve para blokları ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda İngiltere, para birimi olan sterlinin değerini serbest bırakılmış ve paradaki değer dengesizliğini önlemek amacıyla “İngiliz Kambiyo Denkleştirme Fonu”nu kurmuştur. Bunun üzerine başta İngiliz himayesinde olan devletler olmak üzere birçok devlet ulusal para birimlerini sterlin standardına endekslemiştir. Böylelikle merkezi Londra olan bir “sterlin standardı” oluşturulmuş ve birçok ülke rezervlerini sterlin olarak Londra’da tutmuştur.²⁸¹ Ancak her ne kadar söz konusu standartlar uygulanmaya çalışılsa da tek devlet veya onun himayesindeki devletlerin benimsemesi ile oluşturulmaya çalışılan para standardı uluslararası nitelik kazanamamıştır. Nitekim dünya savaşlarının çıkması, büyük krizlerin yaşanması, iktisadi faşistlik, sömürgecilik faaliyetlerinin artması, altın standardının tekrardan inşasına yönelik çabaların azalması, ekonomik istikrarsızlıkların boy göstermesi, birçok bankanın batması ve sermaye akışlarında panikler yaşanması sebebiyle 1914-1944 yılları arasında tutarlı bir uluslararası para sistemi uygulanamamıştır.²⁸²

3) 1944-1973 Arası Altın Kambiyo Standardı (Bretton Woods Sistemi)

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından dünya savaşları ve büyük mali krizler sebebiyle sekteye uğrayan dünya para standardının yeniden inşası için 1944 yılında 44 ülkenin katılımıyla ABD'nin New Hampshire eyaleti Bretton Woods kasabasında “Bretton Woods Konferansları” düzenlenmiş ve bu girişimler sonucunda uluslararası para sisteminin bugünkü temelleri atılmıştır.²⁸³ Diğer yandan savaş sonrası büyük tahribata uğramış olan Avrupa ülkelerinin inşası ve kalkınmasına finansman sağlamak amacıyla bugünkü adıyla “Dünya Bankası” ve uluslararası ekonomik düzenin sistematik bir şekilde işlevini yerine getirebilmesi için “Uluslararası Para Fonu” olan (IMF) kurulmuştur. İlgili konferanslar sonucunda yapılan anlaşmalarda ülkelerin kısa vadeli bütçe açıklarını ellerinde bulundurdukları altın ve döviz rezervleri ile kapatabilmesi ve sahip oldukları rezervlerin yetmediği dönemlerde IMF'den döviz cinsinden borçlanarak bütçe açığını kapatabilmesi kararı alınmıştır.²⁸⁴

Bretton Woods Sistemi ayarlanabilir sabit kur modelidir. İlgili modele göre dünya ekonomisini elinde tutan ABD hariç IMF üyesi tüm ülkeler, ulusal para birimlerinin değerini dolar cinsinden resmi kur olarak tanımlamış ve 1 ons altın= 35\$ olacak şekilde doları altına sabitlemiştir. Böylelikle sistem

²⁸¹ Bardakçı, “Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi”, 8-10.

²⁸² Akdoğan, “Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, 95-96.

²⁸³ Çiçek, *Küreselleşme ve Enflasyon: Küresel Çıktı Açığı Hipotezi-Türkiye Örneği*, 12-14; Bardakçı, “Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi”, 10-11.

²⁸⁴ Oğuzhan Özçelik - Alp Elçin Aykaç, “Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi* 4/1 (2021), 102-103.

dahilindeki tüm ülkeler ulusal paralarını dolaylı olarak altına doğrudan ise dolara endekslemiş ve uluslararası para sistemi dolara (döviz) dayalı altın standardı olarak tesis edilmiştir. Ülkelerin ulusal para birimlerini doğrudan ABD dolarına endekslemesi, ABD'nin üye ülkelerin merkez bankalarında bulunan dolarları sabit resmi fiyattan satın alması ve gerektiğinde bütçe açığı verecek olsa dahi ülkelere dolar arzını sağlaması ve istenildiğinde bunu hazinesinde bulundurduğu veya bulundurduğunu taahhüt ettiği altın cinsinden bizzat vermekle sorumlu olduğu anlamına gelmektedir.²⁸⁵ Sonuç itibarıyla söz konusu sistemde kâğıt paralar tedavüle doğrudan dolar, dolaylı olarak ise altın karşılığında piyasaya sürülmüş ve kâğıt paralar değerini doğrudan dolar, dolaylı yoldan altından alacak şekilde temsili para mahiyetinde piyasalarda işlem görmüştür.

Bretton Woods sistemi, kuruluşundan 1960 yıllarına kadar sistematik bir şekilde uygulanmasının yanı sıra uluslararası ekonomi sisteminde çok önemli gelişmeler meydana getirmiştir. Ancak ABD'nin sisteme dolar arzı sağlaması yönünde bütçesinde pek çok kere açık vermesi ve bu açıkların sürekli ve kontrol edilemez nitelikte olması sistemde büyük problemlere yol açmıştır. Bu doğrultuda ABD'nin sahip olduğu altın rezervlerine ve ulusal para birimi olan dolara güven zedelenmiş ve birçok ülke kıymetli maden olan altına yönelmiştir. Dünya ülkelerinin bu yönelişi 1960 ortalarında "altına hücum" dönemini başlatmış ve altına yönelik aşırı talep sonucu Bretton Woods sisteminin ayakta kalmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda birçok ülkenin katılımıyla "Londra Altın Fonu (London Gold Pool) kurulmuş fakat bu fon dünya piyasalarında istenilen güven ortamını oluşturamamış ve altına yönelim günden güne artmıştır.²⁸⁶ Dolara olan güvenin tekrar oluşturulamaması ve altına olan talep fazlalığı kurulmuş olan Altın Fonu'nun üyelerine 17 Mart 1968 tarihinde serbest piyasada altını destekleme ve merkez bankaları arasındaki işlemlerde resmi altın fiyatı uygulanması kararını aldırması ve Altın Fonu dağılmıştır. Böylelikle altın için piyasada arz ve talebe göre oluşan fiyat ve merkez bankaları arasında geçerli olan fiyat olmak üzere ikili fiyat sistemi ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Amerika Bileşik Devletleri, ülkelerin altına olan bu yönelimleri ve iktisadi kararları ile yaşadığı mali krizler sebebiyle 15 Ağustos 1971 tarihinde uluslararası ödeme vasıtası olarak altının alım ve satımını üstlenmeyeceğini ilan etmesinin ardından altının dolara doların da altına dönüşebilirlik işlevi resmi olarak tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine 1973 yılında üye ülkeler ulusal paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bırakma politikaları izlemiş ve Bretton Woods Sistemi resmi olarak çökmüştür.²⁸⁷

²⁸⁵ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 529.

²⁸⁶ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 532-533.

²⁸⁷ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 532-535.

4) 1973 ve Sonrası Kâğıt Para Standardı (Dalgalı Kur Sistemi)

Dolaylı yönden altın, doğrudan ise dolara endeksli kâğıt para sistemi olan Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte ülkeler ulusal paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bırakmıştır. Bu doğrultuda yeni bir dünya para sistemi oluşturulması yönünde girişimlerde bulunularak dünya ülkelerinin birçoğunun katılımıyla 1976 yılında “Jamaika Anlaşması” düzenlenmiştir. İlgili anlaşmaya göre serbest değişken kur sistemi uygulamaya konulmuş ve günümüze kadar serbest ve kontrollü olarak işlevini sürdürmüştür. Dalgalı kur sisteminde altın ve dolar, uluslararası rezerv varlığı olarak tedavülde kalmış ve tüm ülkeler ulusal para birimlerini arz ve talep ölçüsünde serbest bir şekilde piyasaya sürme yetkisine sahip olmuştur.²⁸⁸ Dünya para standardı olarak sadece kâğıt para sistemine geçilmiş ve kâğıt para değerini sadece kendisini tedavüle arz eden otoritenin gücü ve para politikalarının istikrarından alarak soyut bir şekilde itibari para cinsinden piyasalarda işlem görmüştür. Dolayısıyla günümüzdeki kâğıt paranın yok denecek kadar az olan kâğıt değeri hariç yapısı bakımından hiçbir değeri yoktur. Aynı cins kağıdın üzerine farklı rakamlar yazılarak ve farklı motifler işlenerek üretilmektedir. Nitekim 200 liralık banknot ile 100 liralık banknot arasında kâğıt değeri açısından bir fark yoktur. Ayrıca herhangi bir maden veya para cinsine endekslenmeden tedavüle sürüldüğü için piyasaya arzı noktasında sınır da yoktur. Devletler olumlu veya olumsuz olsun uyguladığı para politikaları çerçevesinde istediği miktarda parayı piyasaya arz edebilmektedir.

Söz konusu sistemde ulusal para birimleri sadece birbirlerinin cinsinden ifade edilebilmektedir. Örneğin 100.000 Türk lirası 26 TL dolar kuruyla yaklaşık 3850 Dolar, 28 TL euro kuruyla yaklaşık 3600 Euro ve 7 TL Sar kur ile 14300 Sar gibi başka ülkelerin para birimleri ile ifade edilebilmektedir. Ancak ulusal paraların birbirleri cinsinden ifade edilmesi, bu paraların değerlerini başka ulusal para birimlerinden aldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim 1 doların 26 TL olması durumu, Türk lirasının kıymetini dolardan aldığı anlamına gelmeyip bilakis ABD resmi otoritesinin ve iktisadi politikalarının Türkiye karşısında gelişmişliğini ve üstünlüğünü göstermektedir.

III) İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi

Dünya para sisteminin mahiyeti ve uygulamadaki işleyişinde ele alındığı üzere kâğıt para, ortaya çıktığı ilk şekli ile birçok aşamadan geçerek günümüzdeki halini almıştır. Kâğıt paranın mahiyeti noktasında yapılan birçok İslâm hukuku çalışmasında maalesef kâğıt paranın geçirdiği bu evrelerin göz ardı edildiği ve yapılan değerlendirmelerin hatalı düzlemde kuvvetli deliller ve isabetli yaklaşımlardan yoksun bir şekilde ortaya konulduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple para mefhumu ve çeşitlerine dair yapılan incelemelerde, yeni bir şey olması sebebiyle banknotların İslâm hukukuna göre para niteliği

²⁸⁸ Akdoğan, “Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, 104-105.

taşıyıp taşımadığı konusu ve şayet para ise hangi çeşit bir para olduğu ve hangi hükümlere tâbi olması gerektiği hususu literatürde birçok tartışmaya mahal vermiştir. Diğer yandan başta yapısı ve kıymeti olmak üzere kâğıt paranın mahiyeti noktasındaki ilgili belirsizlikler, kâğıt paradaki değer değişimi konusunda itibar edilmesi gereken hüküm noktasında da belirsizliklere yol açmış ve paradaki değer değişimi konusu bu zamana kadar isabetli bir düzlemde değerlendirilememiştir. Dolayısıyla bu başlıkta kâğıt para değer ölçüsü olması bakımından geldiği aşama göz önünde bulundurularak analiz edilecek, yapısı ve hükmü bakımından İslâm hukukuna göre tutarlı olmayı hedefleyen bir düzlemde temellendirilecektir.

A) Banknotların Parasal Mahiyeti

Kâğıt paranın yeni bir şey olarak ortaya çıkması sebebiyle fikhî açıdan tanımlanması ve temellendirilmesi hakkındaki yaklaşımlar yeni bir içtihat ortaya koyma şeklinde tezahür etmiştir. Bu bağlamda kâğıt parada para olma vasfı olan semeniyetin yani değer ölçüsünün var olup olmaması bakımından kâğıt parayı şer'î para olarak kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere iki ana yaklaşım ortaya çıkmış ve söz konusu yaklaşımlar çerçevesinde kâğıt paranın mahiyetine dair çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.²⁸⁹ Bu başlıkta öncelikle söz konusu yaklaşımlara ve delillere yer verilecek akabinde ise fikhî değerlendirme başlığı ile müstakil olarak tahlil edilecektir.

1) Banknotların Değer Ölçüsü Olmadığı Yaklaşımı

Kâğıt paranın değer ölçüsü olmadığı yaklaşımına göre banknotlar fikhî olarak para vasfında değerlendirilmemelidir. İlgili yaklaşım Muhammed Uleyş (ö. 1299/1888),²⁹⁰ Ahmed el-Hüseynî (ö. 1332/1914),²⁹¹ İbn-i Bedrân (ö. 1346/1927)²⁹² ve Mûtîi (ö.1354/1935)²⁹³ gibi çağdaş dönem İslam hukuku ve iktisat bilginleri tarafından serdedilmiştir.²⁹⁴ Çünkü ilgili yaklaşımı savunanlara göre altı eşya (esnâf-ı sitte) hadisinde²⁹⁵ sarih olarak belirtildiği üzere semeniyet vasfı illet-i kâsıra²⁹⁶ olarak yalnızca altın ve gümüşe mahsustur. Eğer altın ve gümüş (nakdeyn) haricindeki şeylerde de semeniyet olsaydı, Kurân-ı Kerîm ve sünnette bunun açıkça ifade edilmesi icap ederdi. Ayrıca kadîm zamanlardan beri İslam hukuku literatüründe eşya kıymetinin yalnızca nakdeyn ile tayin edildiği ve bu doğrultuda ceza

²⁸⁹ Bkz. Kundak, "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi".

²⁹⁰ Uleyş, *Fethu'l-Alî el-Mâlik*, 1/164-165.

²⁹¹ el-Hüseynî, *Behcetü'l-müşâk*, 67.

²⁹² İbn Bedrân, *el-Ukûdü'l-Yakûtiyye*, 225.

²⁹³ Mutîi, *Fetava'ş-şeyh Bahit el-Mutîi*, 1/110.

²⁹⁴ el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 165-166; Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 150-152.

²⁹⁵ Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2010), blm. Müsâkât; Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Kahire: Dâru'l-Fecr, 2011), Büyû'.

²⁹⁶ Bkz. Halit Çalış, "Kâsır İletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2005), 75-80.

hükümlerinde diyetlerin ve herhangi bir şekilde telef/heder olunan şeylerin tazmininin çoğunlukla altın ve gümüş ile yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla her ne kadar felsler gibi mübadele aracı olarak kullanılsalar bile altın ve gümüş dışındaki şeylerde²⁹⁷ semeniyet vasfı bulunmamaktadır.

Banknotlar, İslâm hukukundaki faiz anlayışında ribevî mallarda illet olarak belirlenmiş olan keyfîlik, veznîlik, semeniyet veyahut taâm (gıda maddesi) olma gibi nitelikleri barındırmamaktadır. Ayrıca banknotların kağıt para olarak zikredilmesi hakikî değil mecazi bir tanımlamadır. Çünkü kendisine atfedilen değer hakiki olarak değil istilâhî/lafzî/örfî olarak belirlenmekte ve kendisini tedavüle süren otoritenin yıkılmasında veya para olarak itibar edilmemesi durumunda sonradan atfedilen kıymet tamamıyla ortadan kalkmaktadır. Bu sebeple ilgili görüşü savunanlara göre gerek isimlendirmesi gerekse değerinin mecazi olduğu şeyleri şer‘î/fikhî bağlamda para diye vasıflandırmak ve bu çerçevede banknotlarda semeniyetin var olduğunu savunmak isabetli bir yaklaşım değildir.²⁹⁸

2) Banknotların Değer Ölçüsü Olduğu Yaklaşımı

Kâğıt paranın değer ölçüsü vasfına sahip olduğu yaklaşımına göre banknotlar fikhî olarak para diye tanımlanabilmektedir. Bu kapsamda bizzat ilgili konu özelinde çalışmalarda bulunan Kâmil Miras (ö. 1376/1957),²⁹⁹ Ali Keleş,³⁰⁰ Muhammed Peşe,³⁰¹ Ali Bakkal,³⁰² Ömer Faruk Habergetiren,³⁰³ Haluk Songür,³⁰⁴ Abdülaziz Bayındır,³⁰⁵ Necmeddin Güney,³⁰⁶ Muhammed Varelcı,³⁰⁷ Abdullah b. Zeyd Âli Mahmud (ö. 1417/1997),³⁰⁸ Ahmet ez-Zerkâ (ö. 1420/1999),³⁰⁹ Muhammed Eşkar (ö. 1439/2009),³¹⁰ Vehbe ez-Zühaylî (ö. 1436/2015),³¹¹ Yûsuf el-Karadâvî (ö. 1444/2022),³¹² Ali Ahmed es-Sâlûs (ö. 1445/2023),³¹³ Muhammed Şübeyr,³¹⁴ İbni Menî‘,³¹⁵ Takî Osmânî,³¹⁶ Muhyiddin el-Karadâğî,³¹⁷ Yûsuf

²⁹⁷ Bkz. Gezgin, “Fikhî Açıdan Altının Para veya Meta’ Olma Niteliği”, 156-179.

²⁹⁸ Halid b. Abdullah el-Muslih, *et-Teğahhumu’n-nakdî fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Câmiatü’l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2004), 70-71; el-Hasenî, *el-Evrâku’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*, 165-168.

²⁹⁹ Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/78-79.

³⁰⁰ Keleş, *İslâm’a Göre Para Kavramı*, 100-104.

³⁰¹ Peşe, “Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi”, 341.

³⁰² Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 54.

³⁰³ Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 119.

³⁰⁴ Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 64.

³⁰⁵ Bayındır, “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, 15-30.

³⁰⁶ Necmeddin Güney, *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler* (Konya: NEU Yayınları, 2020), 14.

³⁰⁷ Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 32.

³⁰⁸ Âli Mahmûd, *Mecmûatü resâil-iş’şeyh Âli Mahmud*, 4/65.

³⁰⁹ Zerkâ, *Şerhü kavâidi’l-fikhiyye*, 174.

³¹⁰ Muhammed Süleyman el-Eşkâr, “en-Nukud ve Tekallübü kıymeti’l-umle”, *Kitâbu Mecelleti Mecmai’l-Fikhi’l-İslâmî*, 1988, 3/1673.

³¹¹ Zuhaylî, *el-Fikhu’l-İslâmî ve edilletühü*, 4/686.

³¹² el-Kardâvî, *Fikhu’z-zekât*, 1/271.

³¹³ Ali Ahmed es-Sâlûs, *İstibdâlu’l-nukûd ve’l-’umlât* (Kuveyt: Mektebetü’l-Fellâh, 1985), 38.

³¹⁴ Şübeyr, *el-Muâmeletü’l-mâlîyyetü’l-muâsıra*, 160.

³¹⁵ İbn Menî‘, *el-Varaku’n-nakdî*, 32.

³¹⁶ Takî el-Osmânî, “Meseletü teğayyüri kıymeti’l-’umle”, *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1988, 5/1849.

³¹⁷ Muhyiddin el-Karadâğî, “Tezebzübü Kıymeti’n-nukûdi’l-varakiyye”, *Mecelleti Mecmei’l-Fikhi’l-İslâmî*, 1988, 3/1777.

Dâvûd³¹⁸ ve Abdullah Muslih³¹⁹ gibi³²⁰ burada hepsinin adını zikredemeyeceğimiz çağdaş dönem İslâm hukuku ve iktisadı bilginlerinin ve araştırmacılarının çoğu bu yaklaşımı savunmaktadır. Nitekim konuya dair düzenlenmiş olan kongre, kurul ve çalıştaylarda³²¹ alınan müşterek kararlar³²² ve bazı ansiklopedilerde³²³ benimsenen görüşler bu muvacehededir. Çünkü ilgili yaklaşımı savunanlara göre esnâf-ı sitte hadisi doğrultusunda fıkıh usûlü prensiplerine muvafık bir şekilde yapılan kıyas ve şer'î esasların isabetli bir düzlemde değerlendirilmesi sonucunda parada semeniyetin yalnızca nakdeyne mahsus olmadığı ve paradaki ribâ illetinin mutlak olarak semeniyet olduğu ortaya çıkacaktır. Böylelikle para olarak kullanılan şeylerde aslanan onu teşkil eden madde değil o şeyin paranın işlevlerini ve fonksiyonlarını yerine getirmesi ölçüsünde toplumun ortak kabulüne göre para olarak itibar görmesi olduğu gözlemlenecektir.

3) Fıkıhî Değerlendirme

Banknotların fıkıhî olarak para olmadığı yaklaşımında olan bilginler aslında esnâf-ı sitte hadisinde belirtildiği üzere semeniyet vasfının sadece nakdeyne bulunduğu iddia etmeleri noktasında hadis-i şerifin zâhiri ve bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşü, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) ilk görüşü, Mâlikilerde meşhur, Şâfiîlerde sahih ve Hanbelilerde nadir olan görüş ile aynı doğrultudadır. Buna karşılık banknotların fıkıhî olarak para olduğunu kabul eden bilginler ise İmam Muhammed'in (ö. 189/805) görüşü, Ebû Yusuf'un ikinci ve son görüşü, Hanefilerde müftâbih,³²⁴ Şâfiîlerde ikinci,³²⁵ Mâlikilerde³²⁶ ve Hanbelilerde müftâbih olan görüşler³²⁷ ve ileride daha detaylı bir şekilde yer verileceği üzere birçok fıkıh bilgininin felslerin para olarak kullanıldığı dönemlerde felsleri değer ölçüsü vasfında kabul etmelerine itibar ederek nassın zâhirî bir yaklaşımla yorumlanmasını isabetli bir tutum olarak kabul etmemiştir. Zira onlara göre semeniyet, sadece altın ve gümüşe ait bir vasıf değildir.³²⁸ Çünkü başta Hz. Peygamber ve râşid halifeler dönemi olmak üzere bazı mezhep imamlarının yaşadığı devirlerde yalnızca paranın bütün işlevlerini yerine getiren altın ve gümüş aslî para

³¹⁸ Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 168.

³¹⁹ el-Muslih, *et-Teğahhümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 72.

³²⁰ Sıralama Türkiye'de yapılan çalışmalar ve müelliflerinin vefat sırasına göre İslâm dünyasında yapılan çalışmalar tertibindedir.

³²¹ Rabitâtü'l-Âlemi'l-İslâmî, *Karârâtü mecmei'l-fikhi'l-İslâmî* (Mekke, 2010), 113.

³²² es-Sâlûs, *İstibdâlu'l-nukûd ve'l-'umlât*, 39.

³²³ Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2006), 23/67.

³²⁴ Nizâmeddin Belhî, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/118; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 6/162; es-Serahsi, *el-Mebsût*, 1989, 14/15.

³²⁵ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, 3/378.

³²⁶ Abdüsselâm b. Saîd Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Evkâfi's-Suudiyye-Matbaatü's-Sâade, 2014), 3/90; Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsil* (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 7/319.

³²⁷ Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 3/371; Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1955, 5/15.

³²⁸ Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 135; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 168; İsmail Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkıhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 92-94.

olarak kullanılmış ve bunların dışındaki şeylerde semeniyet vasfının var olabileceği tartışmalarına mahal verecek bir durumla karşılaşmamıştır. Nitekim ticaretle de uğraşan Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde her ne kadar misli olsa da tam anlamıyla henüz para olarak kullanılmayan, ribevî mal olarak addedilmeyen ve adedî mal olarak itibar gördüğü için farklı statüde değerlendirilen felsler, sonraki dönemlerde paranın neredeyse tüm işlevlerini yerine getirecek mahiyette kullanılır hale evrilmiştir. Bu doğrultuda ilgili dönüşüme itibar eden Ebû Yûsuf, hocasının görüşüyle aynı doğrultuda olan birinci görüşünden rücû ederek İmam Muhammed'in yaklaşımına muvafık bir şekilde felslerde semeniyetin mevcut olduğunu benimsemiştir. Benzer durum kanaatimizce diğer doktrinlerde de bu yönde cereyan etmiş ve para olma fonksiyonlarını taşıyan ve para olarak kullanılan şeylerin fikhî olarak semeniyet vasfına sahip olduğu yaklaşımı, mezheplerdeki ilk dönem görüşlerinden farklılık arz etmiştir.

Literatüre dair yapılan araştırma çerçevesinde felslerde semeniyet vasfının olmadığını söyleyen bilginler, mezhep imamlarının veya fukahâsının felslerin para olarak addedilmediği devirlerde sahip olduğu yaklaşımını gündeme getirmekte ama felslerin tam anlamıyla para olarak kullanıldığı ve itibar gördüğü dönemlerdeki statüsünü göz ardı etmektedir. Bu bakımdan felslerdeki söz konusu evrilişi göz ardı ederek yaklaşımda bulunmak tutarsızlık arz etmektedir. Ayrıca banknotların fikhî olarak para olduğunu veya olmadığını savunan bilginlerin felsleri kâğıt paraya kıyas etmesi ve literatürde yer alan felslere dair görüşleri doğrudan kâğıt paraya hamletmeleri de isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü ileride mukayeseli olarak sistematik bir şekilde yer verileceği üzere her ne kadar para olmaları bakımından birçok noktada benzerlikleri bulunsa da kâğıt para fels değil, müstakil bir para çeşididir.

Altın ve gümüş dışındaki şeylerde semeniyet olmadığı yaklaşımı doğrultusunda kıyas deliline göre mefhumü'l-muhâlefe ile delil getiren ve illet-i kâsıra olarak eğer altın ve gümüş haricindeki şeylerde semeniyet olsaydı naslarda mutlaka zikredilirdi iddiası da isabetli değildir. Çünkü geleneksel fıkıh usûlüne göre genel olarak mefhumü'l-muhâlefe ile değil mefhumü'l-muvâfaka ile hüküm elde edilmektedir. Dolayısıyla bu noktada mefhumü'l-muvâfakaya uygun bir şekilde tutum sergilenmeli ve yalnızca nakdeynde değil para işlevlerini icrâ eden şeylerde de semeniyet vasfının var olduğu yaklaşımı benimsenmelidir.³²⁹

Semeniyetin sadece nakdeyne ait olduğunu savunanların delil getirdiği esnâf-ı sitte hadisi ve diğer hususlar incelendiğinde; hadisin sebab-i vürûdunun semeniyet vasfının yalnızca altın ve gümüşe mahsus oluşu değil; altın ve gümüşte mübadelelerin ve kıymet takdirinin keyfiyetini belirlemek olduğu görülmektedir. Bu sebeple fıkıh esaslarına uygun bir şekilde kıyas/içtihat ameliyesini icrâ ettirmek yerine nassın zahirine göre yorumlanması, felslerdeki evrilis ve bu doğrultuda fıkıh bilginlerinin felslere

³²⁹ es-Sâlûs, *İstibdâlu'l-nukûd ve'l-'umlât*, 77-78; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 215.

dair yaklaşımının değışiklik arz ettiğinin³³⁰ göz ardı edilerek felslerin hükmünün mutlak olarak kâğıt paraya hamledilmesi ve anakronik bir şekilde Hz. Peygamber veya mezhep imamlarına göre kâğıt parada semeniyet vasfının olmadığı iddia edilmesi isabetli değildir. Zira günümüz şartlarında banknotlar ilk kullanım şeklerinden evrilerek ortak değer ölçüsü, mübadele vâsıtası ve tasarruf aracı olması ile nakdeyn gibi para olma işlevlerini yerine getirmekte ve aslî para olarak piyasalarda işlem görmektedir. Nitekim klasik dönemde olduğu gibi kağıt paralar ile de diyet ödenebilir, her türlü tazminde bulunulabilir ve sahip olduğu değer ölçüsünde eşyanın kıymeti belirlenebilir.

Banknotların fikhî olarak para olmadığını savunan bilginlerin banknotların değerini kendi öz kıymetinden almadığını ve ıstilahî özellik taşıdığını belirtmeleri isabetli bir yaklaşımdır. Ancak banknotların ıstilahî olması onlarda semeniyet vasfının olmadığı manasını taşımamaktadır. Çünkü her ne kadar bir kağıt parçası olsa da daha önce açıklandığı üzere temsili para olarak piyasaya arz edildiğinde temsil ettiği şeyi ifade etmesi, itibari para olarak tedavüle sürüldüğünde ise kendisini piyasaya arz eden otoritenin gücü ve iktisadi politikalarının işleyişi doğrultusunda piyasalardaki mal ve hizmetler bütünündeki alım gücünü temsil etmesi açısından bir değer ölçüsüdür. Diğer yandan para bağlamında nasslarda ribâ konusuna dair yer alan malumatların altın ve gümüş doğrultusunda belirtilmesi, söz konusu durumun yalnızca altın ve gümüşle sınırlı olduğu manasına gelmez ki nakdeyn dışındaki şeylerde semeniyet vasfının olmadığı veya esnâf-ı sitte hadisinde zikredilen mallar dışında ribânın tahakkuk etmeyeceği noktasında bir delil de bulunmamaktadır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda banknotların semeniyet vasfına sahip olmayarak fikhî para niteliği taşımadığı görüşüne hüküm bina edilirse, günümüz para sisteminde piyasalarda aslî para olarak itibar gören banknotlarda faiz gerçekleşmeyecek, ticaret amacıyla elde bulundurulması dışında onlara sahip olanlar zekâtla mükellef olamayacak, olsa bile alacağın zekâtının verilmesi gündeme gelecek ve banknotlar şirket sermayesi olarak kullanılamayacaktır.³³¹ Buna mukabil semeniyet vasfının mevcut olduğu savunularak banknotları fikhî olarak para niteliğinde kabul edenlerin yaklaşımlarına hüküm bina edilirse, kâğıt parada faiz bütün şekilleriyle tahakkuk edecek, nisap miktarınca kağıt paraya sahip olanlar zekâtla mükellef olacak ve başta şirket akitleri olmak üzere kağıt para bütün akitlere konu olabilecektir.

Banknotların fikhî olarak para vafında görülmemesi ve bu yaklaşımın benimsenmesi, açık bir şekilde görüldüğü üzere İslâm dininin esasları için büyük tehlikeler arz etmekte ve fikhî birikiminin yok sayılması anlamına gelmektedir. Zira banknotların uluslararası sistem dahilinde aslî para olarak kullanıldığı günümüzde 10 Milyar Türk Lirası, SAR, Euro veya ABD dolarında faizin tahakkuk

³³⁰ Klasik fıkıh metinlerinde fels paralar ve konumuna dair detaylı bilgi için bkz. Abdülhamit Türkeri, *Hanefti Mezhebinde Altın ve Gümüş Dışındaki Para Cinslerinin Hükümleri* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 37-42.

³³¹ İsa, *et-Teğayyürât fi kıymeti'n-nukûd, el-âsar ve'l-ilâc fi'l-iktisâdi'l-İslâmiyye*, 61; Ebû Ferha, *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*, 36.

etmemesi, günümüz şartlarında servet diye nitelendirilen bu meblağa sahip olanın zekâtla mükellef olamaması ve bunu şirket sermayesi olarak kullanamaması durumu fikhî prensiplerin uygulandığını değil hatalı bir şekilde yorumlandığını göstermektedir.

B) Kâğıt Paranın Fikhî Niteliği

Banknotlarda semeniyet vasfının var olup olmadığı tartışmaları, akabinde banknotların para sayılıp sayılmayacağı gibi tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde banknotları fikhî olarak para vasfında kabul etmeyenler onları ticaret malı (uruz) veyahut borç senedi olarak tanımlamış; aksini savunanlar ise onları kâğıt para olarak altın, gümüş, fels veya müstakil para niteliğinde değerlendirmiştir.

1) Banknotların Ticaret Malı (Urûz) Sayılması

Banknotların ticaret malı olduğunu iddia edenler onları mütekavvim mal olarak değerlendirmiştir. Çünkü ilgili yaklaşıma göre insanlar ticaret mallarına meylettiği gibi banknotlara da meyletmekte ve onları gerektiğinde kullanılmak üzere iddihâr (biriktirme) edilebilmektedir.³³² Zira bey' akdi icrâ edilirken akdin tarafları akdi banknotlar üzerinde inşa etmekte ve tarafların ana gayesi banknotları elde etmek şeklinde tezahür etmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere banknotları fikhî olarak para vasfında görmeyen bilginlerden Uleyş ve Hasan Eyyüb bu yaklaşımı savunmaktadır. Yapılan araştırmada Uleyş'in felslerle banknotlar arasında irtibat kurduğu, bu görüşünü felslerde semeniyetin olmadığı görüşüne isnat ettirdiği ve felslerin ticaret malı statüsünde itibar gördüğünü iddia ederek banknotları ticaret malı şeklinde değerlendirdiği gözlemlenmiştir. Uleyş ilgili görüşünü İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ticaret maksadıyla elde bulundurulması hariç 200 dirhem kıymetindeki felslerde zekâtla mükellef olunmayacağı görüşüne ve Mecelle maddelerinde banknotların ticaret malı statüsünde belirlendiği³³³ yorumuna dayandırmaktadır.

Banknotları fikhî olarak ticaret malı niteliğinde konumlandırılanların görüşü değerlendirildiğinde; söz konusu yaklaşımı savunanlar, alışverişlerde ödeme ve mübadele aracı olarak kullanılan banknotların yalnızca bir vasıta olduğunu, hangi akit türü olursa olsun akdin konusunun gerçek manada banknot satışı olmadığını ve ana amacın sadece bir kâğıt parçası olan banknotlar ve üzerindeki motifler değil, onların sahip olduğu ve temsil ettiği değeri elde etme olduğunu göz ardı etmektedir. Çünkü banknotların kâğıt değeri ile tedavüldeki değeri büyük ölçüde birbirinden farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla nominal değer, kâğıt parçasıyla temellendirilmemelidir.³³⁴ Şayet banknotlar

³³² İsa, *et-Teğayyurât fî kıymeti'n-nukûd, el-âsar ve'l-ilâc fi'l-iktisâdi'l-İslâmiyye*, 60; el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 175.

³³³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/101.

³³⁴ Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâ'iyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 152.

ticaret malı olsaydı o vakit ticaret mallarının hepsinin mal olarak gerçek bir değere sahip olması ve hemen hemen her koşulda gerçek değerini muhafaza ederek sahibine kullanım noktasında birçok fayda sağlaması icap ederdi. Oysaki banknotlar temsil ettiği değer dışında gerçek manada bir değere sahip değildir ve kullanımdan kaldırıldığı zaman kıymetini muhafaza edemeyerek onları elinde bulunduran şahıslara herhangi bir fayda sağlamamaktadır. Buna ek olarak herhangi bir şeyi ticaret malı vasfında değerlendirmek esasen o şeyde semeniyet olmadığı manasına da gelmemektedir. Zira kanaatimizce semeniyete sahip olma noktasında aslolan sadece madde değil, o şeyin paranın sahip olduğu fonksiyonları yerine getirerek insanların o şeyi para olarak addetmesidir.

Söz konusu konuda görüşünü banknotların Mecelle maddelerine göre ticaret malı vasfında belirlendiği yaklaşımına isnat ettiren Uleyş, kanaatimizce bu noktada isabetli bir tutum sergileyememiştir. Çünkü iddiasının aksine Mecelle’de banknotlar yalnızca kesâd olayında yani piyasalarda para olarak itibar görmediği durumlarda kâğıt maddesi olması hasebiyle kıyemî olarak ticaret malı vasfında tanımlanmış, bunun dışındaki hallerde ise yani banknotların piyasalarda para olarak itibar gördüğü zamanlarda ise semeniyet vasfına sahip para olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla banknotlar piyasalarda para olarak itibar görürken para; piyasadan kaldırıldığında ise taşıdığı bazı özel durumlardan dolayı ticaret malı statüsünde nitelendirilmelidir.³³⁵ Aynı şekilde Uleyş’in ilgili görüşüne İmam Mâlik’in görüşü ile delil getirmesi de hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü İmam Mâlik ilgili görüşü, felslerin tam anlamıyla para vasfını kazanmadığı dönemlerde zikretmiştir. Zira sonraki dönemlerde para olma vasfını tam olarak kazanmasıyla felslerin de semeniyet vasfına sahip olması gerektiği görüşü, mezhep içerisinde benimsenmiş ve yukarıda ifade edildiği üzere müftâbih görüş olarak kabul görmüştür.

2) Banknotların Borç Senedi/Kıymetli Evrak Sayılması

Mütii, Hüseyinî ve İbn-i Bedrân gibi banknotları fikhî olarak para vasfında görmeyenlerin bir kısmı onları borç senedi olarak vasıflandırmıştır. Çünkü tarihi seyri incelendiğinde banknotlar, para sahipleri ile onları düzenleyenler arasındaki güvene istinaden borç senedi mahiyetinde ortaya çıkmış ve bu doğrultuda etkinliğini sürdürmüştür. Ayrıca bu yaklaşımı savunanlara göre banknotlarda semeniyet vasfı bulunmadığı gibi mal olma özelliği de bulunmamaktadır. Zira banknotlar öz değeri olmayan ve üzerindeki rakam mukabilince istenildiği vakit %100 altın veya gümüş teslimin yapılacağı teminatını taşıyan kıymetli evraklardır. Bu sebeple senet mahiyetinde değerlendirilmeli ve fikhî olarak borç vesikası olarak hükümlere tâbi olmalıdır.³³⁶

İlgili görüş değerlendirildiğinde; tarihsel olarak banknotların yalnızca ilk ve sınırlı kullanım şeklini gözetip yaşadıkları dönem gereği banknotların temsili ve itibari para olarak piyasalara arz

³³⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/117.

³³⁶ İsa, *Kıymetü'n-nuküdi'l-âsâr ve'l-ilâc*, 59; el-Muslih, *et-Teğahhümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmi*, 71.

edildiği dönemlere şahit olmayanların onları borç senedi mahiyetinde tanımlaması isabetli bir yaklaşımdır. Buna karşılık tarihsel seyri incelendiğinde banknotların borç senedinden evrilerek para mahiyetinde piyasalara arz edildiğine tanık olmalarına rağmen onları borç senedi şeklinde tanımlayanlar, banknotların geçirdiği aşamaları göz ardı etmektedir. Nitekim ilk kullanım şekli hariç banknotlar tarih boyunca 1973 yılına kadar temsili para olarak işlem görmüş, sonrasında ise itibari para vasfında piyasalara arz edilmiştir. Bu doğrultuda banknotlar sahip olduğu birtakım özellikler ile borç senedinden de farklı özelliklere sahiptir. Zira borç senedi kabz edilmediği müddetçe borçlu şahıslara fayda sağlamazken banknotlar, onları elinde bulunduran kişilere mutlak bir şekilde tasarruf yetkisi vermekte ve pek çok fayda sağlamaktadır. Diğer yandan banknotların borç senedi mahiyetinde nitelendirilmesi, aynı zamanda fikhî olarak yasak kılınmış şeylere sebebiyet verilmesi ve ticari muamelelerde zorluk ve meşakkat ortaya çıkarılması bakımından bir anlamda da fikhî birikimin reddedilmesi demektir. Çünkü eğer ki borç vesikası olarak belirlenirse o vakit banknotların sarf akdinde akit meclisinde kabzı mümkün olmamaktadır. Bu sebeple peşin olarak verilseler bile fıkıh prensiplerine göre yasak olan kâli bi'l-kâli/deyn bi'd-deyn³³⁷ muamelesi³³⁸ gerçekleşmekte ve banknotların mübadelesi imkan dahilinde olmamaktadır.

3) Banknotların Fels Hükmünde Sayılması

Felsler başta bakır olmak üzere altın ve gümüşe göre daha az değerli olan madenlerden darp edilmesi, kendi öz kıymetinin piyasadaki değerinden çok daha düşük olması, kesâd ile tedavülden kaldırıldığı veyahut insanların para olarak itibar etmemesi ile para olma niteliğini kaybetmesi, değerini kendi öz kıymetinden değil revaç gördüğü toplumda insanların ıstılahî olarak belirlediği değerden alması ve bölgesel olarak serbestçe darp edilebilmesi vb. özelliklere sahip olması bakımından banknotlara benzetilmiştir. Bu doğrultuda nakdeyn olmadığı ve naslarda ifade edilmediği halde fıkıh literatüründe felslerin semeniyet vasfına sahip olmasıyla banknotların da değer ölçüsü vasfına sahip olduğu yaklaşımı benimsenmiş ve kâğıt paranın hüküm bakımından felslerin tâbi olduğu hükümlere göre değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Nitekim daha önce belirtildiği üzere banknotları fikhî olarak para niteliğinde değerlendirenlerden Ahmed ez-Zerkâ, Yûsuf el-Karadâvî, Vehbe ez-Zühaylî, es-Sâlûs, Muhammed Şübeyr, Abdullah İbni Menî', Takî el-Osmânî, el-Karadâgî, Muhammed Eşkar, Abdullah Muslih, Ali Bakkal ve Haluk Songür gibi bilgin ve araştırmacılar bu görüştedir.

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere semeniyet bakımından kâğıt paradaki değer ölçüsünün felsler gibi olduğu görüşü, değerinin ve hükmünün de felsler gibi olduğu yaklaşımlarına yol açmış ve

³³⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/24-25.

³³⁸ Hem semenin hem de mebî'in veresiye olması durumudur. İlgili konuya yönelik detaylı bilgi için bkz. Yakup Kara, *İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

birçok araştırmacı kâğıt paranın felsler gibi olduğunu savunmuştur. Nitekim bu çerçevede kâğıt para bizzat fels mahiyetinde bir paradır şeklinde görüşler dahi ileri sürülmüştür. Kâğıt paranın semeniyet bakımından felsler gibi olduğu yaklaşımı incelendiğinde; nasslarda belirtilmemesine rağmen piyasalarda para olarak kullanılan felslerin semeniyet vasfına sahip olduğu gibi banknotların da semeniyet vasfına sahip olarak değer ölçüsü olma niteliğini taşıdığı yaklaşımı isabetli bir yaklaşımdır. Çünkü kâğıt para, altın ve gümüş paranın icrâ ettiği birçok fonksiyonu yeterli ölçüde yerine getirmekte ve bu doğrultuda tedavülde kabul görmektedir.

Kâğıt paradaki semeniyetin felsler gibi olması doğrultusunda kıymetinin ve hükmünün de felsler gibi ıstilahî olduğu yaklaşımı değerlendirildiğinde ise Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla 1973 yılı sonrası kâğıt paranın itibari olarak piyasalara arz edilişi göz önünde bulundurularak kâğıt paranın kıymeti ve hükmü bakımından felslere benzetilmesi isabetli bir yaklaşımdır. Buna karşılık ilgili yaklaşımın mutlak bir şekilde genel bir hüküm olarak değerlendirilmesi hatalı bir tutumdur. Zira tarihsel seyir incelendiğinde kâğıt para tüm zamanlarda sadece itibari para olarak değil, temsili para olarak da piyasalara arz edilmiştir. Nitekim daha önce belirtildiği üzere 1973 öncesi kâğıt para itibari mahiyette değil, temsili olarak yani değerini doğrudan veya dolaylı olarak altın veya gümüşten alacak şekilde piyasaya sürülmüştür. Bu sebeple çift veya tek yani altın ve gümüş standardının tatbik edildiği 1973 öncesi uluslararası para sisteminde altın ve gümüşü temsil eden kâğıt paraların kıymeti açısından felsler gibi değerlendirilmesi ve hükümlerin buna göre bina edilmesi iktisadi ve hukuki olarak isabetli değildir.

Kâğıt paranın bizzat fels olduğuna dair görüşler dikkatle incelendiğinde söz konusu yaklaşımın isabetli olmadığı söylenebilmektedir. Çünkü her ne kadar aralarında semeniyet vasfına ıstilahî olarak sahip olmaları açısından benzerlik bulunsa da kâğıt para bizzat fels değildir ve ıstilahî olması sebebiyle de her zaman felsler gibi değerlendirilmesi gerektiği anlamı çıkarılmamalıdır. Zira felsler, dinar ve dirhem gibi olmasa da az ama göz ardı edilemeyecek mahiyette kendi başına değer ifade eden madenlerden basılmış, doğru olduğu tartışmalı olmakla beraber hicri ilk asırda çok kısa süreliğine dirhem karşılığında tedavüle sürülüşü hariç tarihsel süreçte genel olarak altın veya gümüşü temsil edecek şekilde temsili para mahiyetinde piyasalara arz edilmemiş,³³⁹ itibari olarak ise genellikle basit alışverişlerde küsuratı tamamlayan paralar olarak sınırlı bir şekilde piyasalarda yer almıştır. Buna mukabil kâğıt paralar ifade ettiği değer ile mukayese edildiğinde kıymeti yok denecek kadar az olan kâğıt maddesinden üretilmekte ve tedavüle sürüldüğü ilk zamanlardan günümüze kadar temsili veya itibari para şeklinde aslî para olarak piyasalarda kullanılmaktadır. Kâğıt paralar temsili olarak piyasaya arz edildiğinde yalnızca temsil ettiği kıymet ile işlem görmekte ve uluslararası para sistemine göre altın ve gümüşü temsil edecek mahiyette tedavülde kullanılmaktadır. İtibarî olarak piyasaya arz edildiğinde

³³⁹ Bkz. el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 90.

ise yalnızca kendisini tedavüle süren resmi otoritenin gücünü temsil edecek mahiyette kullanılmaktadır. Bu doğrultuda görülmektedir ki kâğıt para ile fels arasındaki ortak nokta; her ikisinin de reel kıymetinin öz kıymetinden fazla olması ve semeniyetlerinin ıstılahî olmasıdır. Dolayısıyla her ikisi de hilkaten para olması ve aynı hükümlere tâbi olmasına rağmen nasıl altın gümüştür veya gümüş altındır denilemiyorsa, fels ve kâğıt paralara da ıstılahî olmalarına rağmen kâğıt para felstir veya fels de kâğıt paradır denilmemelidir. Çünkü taşıdıkları niteliklerin farklı olması sebebiyle kâğıt para farklı bir cins; fels farklı bir cinstir.

Kâğıt paranın birçok konuda felslere benzetilmesi fakat felslerin ve kâğıt paranın İslâm hukukuna göre sistematik bir düzlemde temellendirilememesi, literatürde çeşitli tartışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve birçok noktada kâğıt paranın yapısı ve tâbi olması gereken hükümler hakkındaki tartışmalar kısır bir döngü içerisinde cereyan etmiştir. Çünkü felslerin semeniyeti, keyfiyeti, yapısı ve mahiyeti fıkıh literatüründe ihtilaflı bir meseledir.³⁴⁰ Nitekim başta mezhep imamları olmak üzere Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde müftâbih görüş olmamasına rağmen genel olarak felslerin para olmadığı, zekâta konu olmadığı, bunlarda ribânın tahakkuk etmediği ve bunların selem veya mudarebe gibi şirket akitlerine sermaye olamayacağı görüşlerinin hakim olduğu görülmektedir.³⁴¹ Bu nedenle yapısı ve hükmü bakımından kâğıt paraları mutlak olarak fels diye değerlendirmek, literatürde felslere dair serdedilmiş olan tüm tartışmaların kâğıt paraya hamledilmesi manasına gelmekte ve felslere dair yöneltilen tüm eleştirilerin ve değerlendirmelerin kâğıt para için de mevzu bahis olmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim özellikle enflasyon sebebiyle borç ödemelerinin fikhî niteliği tartışmalarında kâğıt paraların bizzat fels hükmünde olduğunu savunanlar aksini iddia edenler tarafından eleştirilmiştir. Öyle ki söz konusu tartışmalar değerlendirilmesi gereken esas konu bağlamından çıkarak yalnızca felsler hakkındaki tartışmalara evrilmiş ve kâğıt parada itibar edilmesi gereken hükümlere dair onlarca delil sunulmasına rağmen bu çerçevede inşa edilen hükümler haklı olarak ihtiyatla karşılanmış ve ikna edici delil niteliği kazanamamıştır.

4) Banknotların Altın ve Gümüş Hükmünde Sayılması

Banknotların altın ve gümüş hükmünde sayılması gerektiğini savunanlara göre günümüz para sisteminde altın ve gümüş paraların yerine kâğıt paralar kullanılmamakta ve nakdeynin işlevlerini altın ve gümüş karşılığında piyasalara arz edilen kâğıt paralar sürdürmektedir.³⁴² Dolayısıyla bu durum altın ve gümüş paralardaki vasıfların banknotlarda da mevcut olduğuna işaret etmektedir. Böylece kâğıt para altın ve gümüş gibi bir para olup hüküm noktasında da herhangi bir fark gözetmeksizin altın ve gümüşün

³⁴⁰ Mahlûf, *et-Tibyân fi zekâti'l-esmân*, 21-25.

³⁴¹ el-Hasenî, *el-Evrâku'n-nakdiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 188-193.

³⁴² *Mecelletü Mecmei'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 1988, 3/2247.

tâbi olduğu hükümlere göre değerlendirilmeli, zekât nisabı bu doğrultuda takdir olunmalı, kâğıt para ribâ tahakkuk etmeli ve kâğıt para şirket sermayesi olarak kullanılabilirdir.³⁴³

İlgili açıklamalarda görüldüğü üzere kâğıt para değer ölçüsünün altın ve gümüş gibi olduğu görüşü, kıymetinin ve hükmünün de altın ve gümüş gibi olduğu yaklaşımlarına sebebiyet vermiş ve birçok araştırmacı kâğıt paranın değer ölçüsünü altın ve gümüşten aldığını ve hükmünün de altın ve gümüş gibi hilkaten para hükmünde olduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda kâğıt para bizzat altın mahiyetinde bir paradır şeklinde görüşler dahi ileri sürülmüştür.³⁴⁴

Kâğıt paranın semeniyet bakımından altın ve gümüş gibi olduğu görüşü değerlendirildiğinde; söz konusu yaklaşımın isabetli olduğu görülmektedir. Çünkü kâğıt para tedavüle iken paranın tüm fonksiyonlarını icrâ edecek şekilde itibar görmektedir. Dolayısıyla felslerde gündeme geldiği üzere naslarda zikredilsin veya zikredilmesin para olarak addedilen bir şey, yapısı ve çeşidi her ne olursa olsun değer ölçüsü vasfına sahiptir.

Kâğıt paranın kıymetini altın ve gümüşten aldığı ve hükmünün de bu doğrultuda olması gerektiği görüşü değerlendirildiğinde ise 1973 öncesi kâğıt paranın temsili mahiyette kıymetini doğrudan veya dolaylı olarak altın veya gümüşten alacak şekilde piyasalara arz edildiği zamanlarda yapılan bu değerlendirme isabetlidir. Ancak ilgili hükmün mutlak bir şekilde genel bir hüküm olarak yorumlanması isabetli değildir. Çünkü tarihsel dönüşümü göz önünde bulundurulduğunda kâğıt para değerini her daim altın veya gümüşten alacak şekilde sadece temsili olarak değil, günümüzde olduğu gibi kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden alacak şekilde itibari olarak da piyasaya arz edilebilmektedir. Ayrıca tarihsel seyri incelendiğinde kâğıt paranın temsili para olarak kıymetini sadece altın ve gümüşten alacak şekilde tedavüle sürülmediği de gözlemlenmektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’da doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte değerini gayrimenkulden alan “rentenmark”³⁴⁵ adıyla banknotlar da tedavüle sürülmüştür. Dolayısıyla değerini altın veya gümüşten almayan kâğıt paraların kıymetini altın ve gümüşten aldığı söylenilmemelidir.

Kâğıt paranın bizzat altın ve gümüş gibi olduğuna dair serdedilen görüşler de isabetli değildir. Çünkü kâğıt para yapısı ve mahiyeti bakımından altın ve gümüşten farklı bir paradır ve hükmü bakımından her zaman altın ve gümüş gibi değerlendirilmemelidir. Zira kâğıt para yapısı bakımından değerini bizzat kendi öz kıymetinden almaması nedeniyle ıstilahî/temsili-itibari bir para iken, altın ve gümüş değerini bizzat kendi öz maden değerinden almasıyla hilkaten/mal para vasfındadır.

³⁴³ el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 70; İsa, *Kıymetü'n-nukûdi'l-âsâr ve'l-ilâc*, 62.

³⁴⁴ Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 58; el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 69.

³⁴⁵ Barış Ülker, *Yeni Merkantilist Politikaların Oluşumu, Gelişimi ve Etkilerinin Analizi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 88; İktisat Sözlüğü, “Rentenmark” (Erişim 04 Nisan 2024).

Kâğıt paranın tarihsel seyri göz ardı edilerek birçok konuda nakdeyne benzetilmesi modern literatürde çeşitli ihtilaflara neden olmuş, bununla birlikte kâğıt paranın yapısı ve hükmüne dair yapılan tartışmalar fels tartışmalarında olduğu gibi kısır bir döngü içerisinde cereyan etmiştir. Nitekim Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 1988 yılında semeniyet tartışmaları çerçevesinde “kâğıt para altın ve gümüş gibidir”³⁴⁶ şeklinde aldığı karar, birçok çalışmada hatalı bir düzlemde analiz edilmiş ve alınan karara göre kâğıt para sanki kıymeti ve hükmü bakımından da altın ve gümüşü temsil eden bir paradır şeklinde yorumlanmıştır. Zira kâğıt parayı altın ve gümüşteki semeniyete kıyas ederek kâğıt para altın ve gümüş gibidir diyenlerin görüşü sanki kâğıt para değerini her zaman altın ve gümüşten alıyormuş gibi açıklanmış ve buna göre hükümler bina edilmiştir.³⁴⁷ Oysaki semeniyet bakımından kâğıt paranın altın ve gümüş gibi olması ile kıymet, yapı ve hüküm bakımından altın ve gümüş gibi olması farklı şeylerdir. Çünkü herhangi bir para tedavülde para olarak kullanıldığı müddetçe her zaman semeniyet vasfına sahipken kıymetinin ve hükmünün ne olduğu yapısına göre değişiklik arz etmektedir. Dolayısıyla kâğıt para temsili olarak piyasaya sürüldüğünde yapısı bakımından ıstilahî fakat hükmü bakımından hilkaten, itibari olarak tedavüle sürüldüğünde ise hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstilahî para hükmünde değerlendirilmelidir. Ayrıca 1988 yılında düzenlenen Mecmau' fikhi'l- İslâmî kongresinde semeniyet bakımından kâğıt para altın ve gümüş gibidir şeklinde alınan kararda da kâğıt paranın 1973 sonrası altın ve gümüş karşılığında basılmamasının göz ardı edilmesi makul görünmemektedir. Zira kâğıt paranın konumlandırılması konusunda benimsenen görüş şimdi ele alınacağı üzere kâğıt paranın kendi zatıyla kaim müstakil bir para olduğu karardır.

5) Banknotların Müstakil Bir Para Sayılması

Banknotların müstakil bir para olduğunu savunanlara göre banknotlar ticaret malı, borç senedi, fels veyahut altın ve gümüş yerine kaim olan bir para değildir. Tarihsel seyir içerisinde para mefhumunun geçirdiği evreler sonucunda kendi zatıyla kaim müstakil bir para çeşididir.³⁴⁸ Ulusal para birimleri olarak ayrı ayrı piyasaya arz edilmekte ve her bir para birimi müstakil bir şekilde ayrı bir cinsi ifade etmektedir. Banknotlar, semeniyet açısından altın ve gümüşün icrâ ettiği işlevleri neredeyse tamamen yerine getirmekle birlikte değer ölçüsü, kullanımı, yapısı ve piyasalara arz ediliş şekli bakımından altın ve gümüşten farklı olan bir paradır. Ortaya çıkışı itibariyle bu zamana kadar para diye nitelendirilen şeylere benzememektedir. Zira dünya para tarihi incelendiğinde para olması açısından diğer paralarla ortak özellikleri olsa da başta yapısı olmak üzere birçok perspektiften kendisine ait özelliklere sahiptir.³⁴⁹ Bu sebeple Türk Lirası farklı bir cins niteliği taşıırken Suudi Arabistan Riyali veya

³⁴⁶ Rabitatü'l-Âlemi'l- İslâmî, *Karârâtü mecmei 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 114-115.

³⁴⁷ Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 58; el-Muslih, *et-Tedahhümü'n-nakdî fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 69.

³⁴⁸ *Mecelletü Mecmei 'l-Fikhi 'l-İslâmî*, 3/2261.

³⁴⁹ Dâvud, *Teğayyüru 'l-kıymeti 'ş-şirâiyye li 'n-nukûdi 'l-verakiyye*, 165; el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 210.

Rus Rublesi farklı bir cinstir. Yukarıda ifade edildiği üzere çağdaş dönem fıkıh bilginlerinin ve araştırmacılarının çoğunun görüşü ve Mecmau' Buhûsî'l-İslâmî ve Mecmau' Fıkhî'l-İslâmî gibi kongrelerde alınan kararlar bu doğrultudadır.

İlgili görüş değerlendirildiğinde; kağıt paranın müstakil bir para çeşidi olduğu yaklaşımı söz konusu yaklaşımlar arasında kanaatimizce en isabetli görüş olmakla birlikte kağıt paranın kendi zatı ile kaim bir para olma noktasındaki değerlendirmeler eksiklik arz etmektedir. Çünkü piyasaya çıktığı ilk şekli dahil olmak üzere birçok aşamadan geçerek günümüze kadar gelen kağıt para, tarihin hiçbir döneminde kıymetini kendi öz değeri olan kağıttan almamıştır. Nitekim ya temsili olarak ya da itibari olarak kıymet vasfına haiz olmuş ve bu şekilde piyasalarda işlem görmüştür. Dolayısıyla kâğıt parayı kıymet bakımından kendi zatı ile kaim müstakil para olarak değil, kıymetini harici bir şeyden alan müstakil bir para şeklinde tanımlamak daha isabetli bir değerlendirme olacaktır.

IV) Para Olaylarının İslâm Hukukuna Göre Konumlandırılması ve Enflasyonun Fıkhî Mahiyetine İlişkin Yaklaşımlar

Keşfedilmesinden günümüze kadar paralar birçok aşamadan geçmiş ve tedavül sürecindeki parada yürürlükten kaldırılma, piyasada bulunmama ve değer değişimi gibi çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Zikredilen bu durumlar İslâm hukuku kaynaklarında parada vaki olan olağan dışı durumlar başlığında kesâd, inkitâ, tağşîş, rahs ve ğalâ terimleri çerçevesinde ele alınmıştır. Modern iktisat kaynaklarında ise sadece değer değişimi konuları para olayları başlığında analiz edilmiş ve bu başlık çerçevesinde enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon terimleri ele alınmıştır. Zikredilen terimler gerek isim gerekse kapsam yönünden birbirlerinden farklılık arz etmektedir. İlgili ıstılahların kapsam alanının ve mahiyetinin bu zamana kadar yapılan İslâm hukuku çalışmalarında tutarlı bir şekilde belirlenemediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla burada konu hem iktisat hem de fıkıh perspektifiyle mukayeseli olarak incelenecek ve parada vaki olan olağan dışı durumlar para olayları terkihiyle ifade edilecektir. Ayrıca bu başlıkta sadece para olayları hakkında tanım mahiyetinde mukayeseli bilgiler verilecek, fıkhî tahlillerine ise ikinci bölümde müstakil olarak yer verilecektir.

A) Para Olaylarının İslâm Hukukuna Göre Konumlandırılması

İslâm hukuku ve modern iktisat literatürü incelendiğinde para olayları, paranın tedavülden kaldırılma durumunu ifade eden kesâd, piyasada bulunmama durumu olan inkitâ ve değer değişimi olmak üzere üç kısımda ele alınabilir.

1) Kesâd/Tedavülden Kaldırılma

Kesâd kelimesi³⁵⁰ sözlükte “fâsîd olma, geçmez olma, rağbet görmeme, kıymetsiz olma, talebin az olmasından dolayı revaçtan düşme ve piyasada satılmama” gibi anlamlara gelmektedir.³⁵¹ Bir fıkıh terimi olarak tedavülde kullanılan paranın tamamen yürürlükten kaldırılması ve para olarak piyasalarda geçmemesidir.³⁵² Kesâd durumunda akitlere konu olan para piyasalarda var olmasına rağmen mübadelesi onu tedavüle süren otorite tarafından durdurulmuş ve uluslararası ödemeler dahil olmak üzere söz konusu para ile muamele terk edilmiştir.

Literatür incelendiğinde kesâd olayının iki şekilde vaki olduğu gözlemlenmektedir. Birincisi; daha genel olan “kesâd-ı âmm” olup paranın ülkedeki tüm şehirlerde yürürlükten kaldırılmasıdır. İkincisi ise daha nisbî olan “kesâd-ı mahalli” olup paranın sadece ülkenin belirli bir bölümünde geçerliliğini kaybetmesidir.³⁵³ Özellikle eyalet sistemi ile yönetilen devletlerde devletin bazı eyaletlerinde tedavülden kaldırılırken diğer eyaletlerinde paranın hala yürürlükte olması³⁵⁴ kesâd-ı mahalli olayının günümüzdeki karşılığıdır.

2) İnkıtâ/ Piyasadan Çekilme

İnkıtâ sözlük anlamı olarak “vakti geçme, kesintiye uğrama, duraklama, nihayete erme ve konuşan kişinin susup devam etmemesi” gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁵ Fıkıh terimi olarak “evlerde yastık altında veyahut sarraflarda bulunmasına ve yürürlükte olmasına rağmen paranın piyasada bulunmaması, işlem görmemesi ve paraya ulaşmanın mümkün olmaması durumu” olarak tanımlanmaktadır.³⁵⁶ İkinci bölümde yer verileceği üzere fıkıh kaynaklarında inkıtâ terimi daha çok karz, bey‘ ve selem akitlerinde akde konu olan eşyanın teslim zamanında bulunmaması ve borcun ödenmesi için gerekli olan paranın piyasada bulunmaması konularında ele alınmıştır.

İnkıtâ durumunda insanlar daha çok kıymetli olan parayı piyasadan çekmekte ve daha kıymetsiz olan paralarla işlem yapmaktadır. Dolayısıyla kıymetli paralar yastık altına, değersiz paralar piyasaya

³⁵⁰ Bazı kaynaklarda bu terim “butlan” kelimesi ile de ifade edilmiştir. Bkz. Muhammed İbrahim, *Tegayyuru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Dünyâni'l-Müecceleti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2450.

³⁵¹ İdâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâ'i-türâs, *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Düveliyye, 2003), “Kesede”, 786.

³⁵² İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/58. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, Dersaadet, Hukuk Matbaası, 1332, c. I, s.340*

³⁵³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 4/32.

³⁵⁴ Muhammed Çuçak, “İslam Hukukunda Parada Meydana Gelen Değişiklikler ve Borçları Ödeme Yolları”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 273.

³⁵⁵ İdâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâ'i-türâs, *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Düveliyye, 2003), “İnkata”, 745.

³⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 4/32; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*, 2/58.

sunulmaktadır. Böylelikle iktisat literatüründe geçerli olan Gresham Yasası piyasalara hâkim olmakta ve “kötü para iyi parayı kovar” anlayışı gerçek hayatta da ortaya çıkmaktadır.³⁵⁷

3) Değer Değişimi

Tarih boyunca tedavüle sürülen paraların değerinde birtakım iktisadi, siyasi ve sosyal sebeplerden ötürü farklı şekillerde değer değişimleri meydana gelmiştir. Bu değer değişimleri çerçevesinde her bir para olayı için farklı tanımlamalar yapılmış ve farklı hükümler icra edilmiştir. Para değerinde meydana gelen değişimler parayı tedavüle süren otoritenin müdahale etmesine göre para ayarının ve ağırlığının düşürülmesi veya artırılması; müdahale edilmemesine göre ise değerinin yani satın alma gücünün düşmesi ve artması olmak üzere iki şekilde incelenebilir.

Para ayarının veya ağırlığının düşürülmesi veyahut artırılması onu piyasaya süren otoritenin bizzat kendi müdahalesi ile gerçekleşmekte, satın alma gücünün düşmesi veya artması ise herhangi bir müdahale olmaksızın çeşitli ekonomik politikalar çerçevesinde bir süreç dahilinde vuku bulmaktadır. Değer değişimi bağlamında para ayarının ve ağırlığının doğrudan müdahale ile düşürülmesi durumu İslâm hukuku kaynaklarında tağşiş başlığında, herhangi bir müdahale olmaksızın alım gücünün düşmesi ve artması durumu ise rahs ve galâ başlıklarında ele alınmaktadır. Buna mukabil modern iktisat kaynaklarında para değerinin doğrudan müdahale edilerek düşürülmesi ve artırılması devalüasyon ve revalüasyon; piyasanın genel seyrinde alım gücünün düşmesi ve artması ise enflasyon ve deflasyon başlıklarında incelenmektedir.

a) Tağşiş

Tağşiş olayı, İslâm hukukuna göre para çeşitleri başlığında incelendiği üzere aslı para olan altın ve gümüş paralarda cereyan eden olağan dışı bir olaydır. Tağşiş işleminde aslı altın veya gümüş olan paraya, parayı tedavüle süren otoritenin bizzat kendi müdahalesi ile daha değersiz olan madenler karıştırılmakta ve paranın ağırlığı ile ayarı düşürülmektedir. Böylelikle piyasaya daha kıymetsiz nitelikte daha fazla para sürülmekte, tedavüldeki para hacmi artırılmakta ve geçici olarak piyasalara esneklik kazandırılmaktadır.

Madeni paralarda esas olan şey, paranın piyasa değeri ile içerdiği maden kıymetinin birbirine denk olmasıdır. Dinar ve dirhemlerin ağırlıklarının azaltılması ya da çoğaltılmasının paradaki değere etki etmesi gibi, tağşiş olayında da paraların kıymetine etki söz konusudur. Altın ve gümüş kendilerinden daha değersiz olan madenler karıştırıldığı için tağşişe uğramış paraların nominal değeri, maden değerinden daha fazla kıymete sahip olarak piyasalarda tedavül etmektedir. Böylelikle tağşiş

³⁵⁷ el-Hasenî, *el-Evrâku 'n-nakdiyye fi 'l-iktisâdi 'l-İslâmî*, 76.

politikası uygulayan devlet kendi belirlediği nominal değer üzerinden maden rezervlerinden kısa süreliğine kâr elde etmektedir. Bu sebeple tağşiş olayı günümüzdeki enflasyon ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim Louis Boudin; “enflasyonun altın, kâğıt ve kaydi paralarda cereyan edeceğini, altın para da altına sarı maden (bakır) karıştırılıp tağşiş yapılarak enflasyonun gerçekleşeceğini”³⁵⁸ söylemiştir.³⁵⁹

Para ayarının ve ağırlığının düşürülmesi başta iktisadi olmak üzere siyasi ve sosyal kapsamda kabul gören bir vaka değildir. Çünkü söz konusu uygulama ülkelerdeki gelir ve servet dağılımını olumsuz yönde etkilemekte, birçok alanda istikrarsızlık, gerginlik ve yıkıma yol açmaktadır.³⁶⁰ Bu sebeplerden ötürü bir nevi aldatma olan tağşiş işlemi İslâm hukukunda “Bizi aldatan bizden değildir”³⁶¹ kaidesi gereğince yasaklanmıştır.³⁶²

Literatüre dair yapılan araştırmada tespit edildiği kadarıyla İslam dünyasında devlet politikası olarak Abbasi Devleti zamanına kadar tağşiş olayına rastlanmamıştır. Miladi olarak 847 ve 861 yılları arasında halife olan Abbasi hükümdarı Mütevekkil zamanında devlet, siyasi, iktisadi ve sosyal yönden krize girmiş ve devletin gelir gider dengesi tamamen bozulmuştur. Bunun üzerine gelir artışı sağlamak, bütçeyi denkleştirmek ve kamu harcamalarını gerçekleştirmek amacıyla dirhemlerin ayarlarının düşürüldüğü gözlemlenmiştir.³⁶³

Bireysel çerçevede gayri meşrû olmasına rağmen devlet eliyle yapılan tağşişin ve devletin mecburi olarak kullanımını meşrûlaştırdığı mağşûş paraların fikhî olarak değerlendirilmesi siyâset-i şeriyeye alanının konusudur. Dolayısıyla bu tezde tağşiş olayının cevazı meselesi incelenmeyip tedavülde para olarak kullanılan tağşişe uğramış paraların değer değişimi konusu ele alınacaktır. Zira klasik İslâm hukuku kaynaklarında paradaki değer değişimi tartışmaları genel olarak fels ve mağşûş paralar hakkında cereyan etmiş ve kıymetin ifâsı hakkındaki hükümler bu doğrultuda değerlendirilmiştir.

b) Devalüasyon ve Revalüasyon

Devalüasyon sözlükte “değerini düşürme” manasına gelmekte olup bir iktisat terimi olarak “kâğıt para sisteminde yabancı ülke paraları karşısında ülke para değerinin düşürülmesini” ifade etmektedir.³⁶⁴ Para politikası çerçevesinde hükümetlerin bilinçli olarak bizzat müdahaleleri ile gerçekleştirdiği devalüasyon, bir ülkenin bütçe açığını mümkün mertebede kapatmak ve ödemeler

³⁵⁸ Burada enflasyon tağşiştir anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü enflasyon olayı ileride açıklanacağı üzere tağşişten farklı olup enflasyon tağşiş faaliyetinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

³⁵⁹ Louis - Özbek, *La monnaie et la formation des prix*, 73; Kuyucak, *İktisat Dersleri*, 375.

³⁶⁰ Emre Şimşek, *Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para* (Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 73.

³⁶¹ Ebu'l-Hasen Müslim, *Sahihu Müslim* (Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyeye, 2010), böl. İman/164.

³⁶² Tağşiş olayı veznî olan madeni paradaki içerik dengesinin değiştirilmesidir. Burada mevzu bahis olan konu adedî nitelikteki parayı kırmak suretiyle yapılan aldatma değildir. Bu sebeple ilgili konu mağşûş paralar başlığında ifade edildiği üzere tağşiş kelimesinin kökeninin Arapça “gaşşe” fiil kökünden türetilmesi de göz önünde bulundurularak madeni paraların kırılarak ağırlığının düşürülmesi ile karıştırılmamalıdır. bkz. Şimşek, *Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para*, 73.

³⁶³ Şimşek, *Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para*, 68.

³⁶⁴ *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü*, “Devalüasyon”, ts.

dengeğini tanzim etmesi için yapılmaktadır. Zira ÷lke parasının değeri yabancı ÷lke para birimleri karşısında düşür÷ldüğü zaman iç piyasadaki fiyatlar ucuzlamakta ve dış piyasadaki fiyatlar nisbî olarak pahalılaşmaktadır. Bu durum ihracatın artmasına teşvik; ithalatın azalmasına olanak sağlamakta, böylelikle devalüasyonun ödemeler dengesine olumlu yönde etki etmesi planlanmaktadır.³⁶⁵

Devalüasyonun tam zıddı olarak ifade edilen revalüasyon sözlükte “değerini yükseltme” manasına gelmektedir. İktisat terimi olarak “÷lke para değerinin yabancı ÷lke para birimleri karşısında yükseltilmesini” ifade etmektedir.³⁶⁶ Revalüasyon olayı da devalüasyon gibi devletlerin bizzat kendi müdahaleleri ile bilinçli olarak gerçekleştirdiği olağan dışı bir olaydır. Çünkü ödemeler dengesi fazla veren bir ÷lke, para arzının çokluğundan dolayı oluşacak enflasyonu önlemek amacıyla ödemeler dengesindeki fazlalıklarını azaltması için revalüasyon yapmaktadır. Böylelikle iç piyasadaki yerel malların fiyatı dış piyasadaki emsallerine göre nisbî olarak artmakta ve dış piyasadaki malların fiyatı ucuzlamaktadır. Bu durum ithalatın artmasına teşvik; ihracatın azalmasına olanak sağlamakta, böylelikle devletin ödemeler fazlasını azaltması planlanmaktadır.³⁶⁷

Devalüasyon ve revalüasyon olayları genel olarak sadece iktisat literatüründe ve kâğıt para sisteminde vaki olan paranın ayarının ve ölçüsünün bilinçli olarak değiştirilmesini ifade etmektedir. Buna karşılık devletler arası ödemelerin altın ve gümüşün hakiki değerleri ile yapıldığı madeni para sisteminde benzeri olaylar gerçekleşmişse de bu terimler ile ifade edilmemektedir. Bununla birlikte tağşiş başlığında zikredildiği üzere kanaatimizce para olayı olarak devalüasyon ve revalüasyon olaylarının klasik fıkıh literatüründeki karşılığı madeni para sisteminde cereyan eden tağşiş olayıdır. Çünkü klasik dönemde madeni para sistemindeki tağşiş olayında paranın öz madenine müdahale ile paranın ayarı değiştirilirken modern dönemdeki kâğıt para sistemindeki devalüasyon ve revalüasyon olaylarında paranın yine özü yani esas ölçütü olan alım gücüne müdahale edilerek paradaki alım gücü düşür÷lmekte veya artırılmaktadır. Bu doğrultuda madeni para sistemindeki para standardının gereği olarak bağlam maden iken kâğıt para sistemindeki para standardının gereği olarak bağlam alım gücüdür. Dolayısıyla düzlem farklı olsa da uygulama aynı niteliktedir. Diğer yandan devalüasyonda da yön aynı olarak aşağı yönde-değerin düşür÷lmesi- iken revalüasyonda ters mahiyette yukarı yönlüdür. Öz olarak bağlamı ve yönleri farklılık arz edebilecek olsa da tağşiş, devalüasyon ve revalüasyon olayları para değerinin bizzat müdahale edilerek değiştirilmesidir.

³⁶⁵ Esat Çelebi, “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 2/1 (2001), 56; Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 49.

³⁶⁶ *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü*, “Revalüasyon”, ts.

³⁶⁷ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 50.

c) Enflasyon

Enflasyon olayına dair günümüze kadar birçok tanım yapılmıştır. Söz konusu tanımlar farklı bakış açıları ve teorilere dayandırılarak yapıldığı için enflasyon terimi üzerinde görüş birliğine varılmış ve genel kabul görmüş bir tanım yoktur.³⁶⁸ Ancak sonuçları ve sebepleri itibariyle yapılan açıklamalar genel olarak enflasyonun mahiyetini göstermekte ve ortak kabule yakın bir tanım ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple burada enflasyon terimi sonuçlarına ve sebeplerine göre ele alınacak ve tanımlanacaktır.³⁶⁹

Enflasyon sözcüğü Latince “inflatio” kelimesinden türemiş olup sözlük anlamı olarak “şişkinlik, kabarma, artma, yükselme ve aşırı oranda para çıkarma”³⁷⁰ manalarına gelmekte ve toplum dilinde genel olarak hayat pahalılığı ve pahalılık durumunu belirtmektedir. İktisat terimi olarak “fiyatlar genel seviyesindeki sürekli, düzenli ve hissedilir artış” anlamına gelen iktisadi dengesizliktir.³⁷¹

Enflasyon olayı, kâğıt para sisteminde devalüasyon ve revalüasyonun aksine parayı tedavüle süren otoritenin bizzat kendi müdahalesi ile gerçekleşmemekte olup tekelleşme, para arzının piyasadaki gelir getiren araçlardan fazla olması, talep artışı, vergi düzenlemelerindeki dengesizlik, faiz uygulamaları, istihdam ve üretimdeki çeşitli aksaklıklar gibi belirli para politikaları sebebiyle ekonomik dengeler seviyesinin bozulması sonucu bir süreç halinde meydana gelen olağan dışı bir durumdur. Enflasyonun genel bir süreç olması fiyatlar genel düzeyinin sadece bir kez değil sürekli olarak artmaya devam etmesini ve sadece belirli bir ürün ve hizmet fiyatında değil piyasayı belirleyen ürünler ve hizmetler fiyatındaki yükselişi ifade etmektedir.³⁷² Dolayısıyla sadece buğday veya bilgisayar veya otomobil vb. belirli malların fiyatlarındaki artış enflasyon değildir. Zira fiyatlardaki artış her zaman enflasyon sebebiyle değil kıtlık, doğal afet ve talep artışı gibi sebeplerle de olabilmektedir. Bu doğrultuda enflasyon, fiyatların pahalı olması değil, pahalılaştırmasıdır. Nitekim çok pahalı olsa bile bir piyasadaki ürün fiyatlarının yükselişi istikrar bulmamışsa orada enflasyonun varlığından söz edilememektedir.

Fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak artış göstermesi arzu edilmeyen bir süreç olup bütçe açığına sebep olmakta, kaynak dağılımını bozmakta, tasarruf ve yatırımları sınırlamakta, ekonomideki toplam arzın toplam talebi karşılayamaması sonucu arz ve talep dengelerini olumsuz yönde etkilemekte ve tedavülde bulunan paraların değer ölçüsünde değişmelere sebep olarak iktisadi gelişmeyi yavaşlatmaktadır.³⁷³ Söz konusu değişim içerisinde enflasyon, paranın alım gücünü düşürmekte ve

³⁶⁸ Göktaş, *Türkiye’de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*, 310.

³⁶⁹ Enflasyon olayının sebepleri ve bu konuda ortaya konulmuş olan teoriler iktisat ilminin konusudur. Dolayısıyla enflasyon teorilerine ve sebeplerine dair bilgilere burada yer verilmemiştir. Bkz. Kılıç, *Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*; Kutucu, *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma*.

³⁷⁰ Collins Cobuild, *Compact English Learner’s Dictionary* (Glasgow: Harper Collins Publishers, 2004), “inflation”, 318.

³⁷¹ Kılıç, *Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*, 16; Kutucu, *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma*, 4.

³⁷² Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 43-46.

³⁷³ Bkz. Aydın, “Keynes’in Parasal Faiz Teorisi”.

sürekli olarak değerinin azalmasına ve paradaki nominal değer piyasadaki reel değer oranına karşı artmasına neden olmaktadır.³⁷⁴ Nitekim aylık enflasyon oranının %5 seyrettiği bir ekonomide %5 enflasyon oranı, o ay içerisinde fiyatlar genel düzeyinin bir önceki aya göre %5 arttığını ifade etmektedir. Bu durum herhangi bir mal sepetinin bir ay önceki fiyatlara göre %5 daha fazla ödeme yapılarak satın alınabileceğini göstermektedir. Örneğin aylık enflasyonun %5 olduğu bir ekonomide geçen ay 100 liraya satın alınabilen bir ürün sepeti, içinde bulunulan ayda ancak 105 liraya satın alınabilmektedir. Görüldüğü üzere enflasyon olayında paranın alım gücü ile fiyatlar arasında ters orantı bulunmaktadır. Zira enflasyon ile paranın alım gücü azalmakta, fiyatlar ise yükselmektedir. Özellikle oranın çok yüksek olduğu dönemlerde olmak üzere enflasyon ile tüketici alım gücünü yitirmekte, üretici üretim gücünü ve ürün kalitesini kaybetmekte, borçlunun lehine fakat alacaklının aleyhine neticeler doğmakta, gelir ve servet dağılımı adaletsiz bir düzlemde olmakta, genel refah düzeyi düşmekte, spekülasyon ve manipülasyonlar artmakta ve toplum yoksulluk ve yoksunluk mücadeleleri ile boğuşmaktadır.³⁷⁵ Böylelikle paradaki değer kaybı başta ekonomide olmak üzere siyasi, sosyal ve kültürel olmak üzere her alanda olumsuz etkiler yaratmakta ve ciddi tehditler arz etmektedir.

Enflasyon oluşum şekillerine göre birden fazla çeşide ayrılmaktadır. Piyasa ekonomisinin çalışma kriterlerine göre açık ve baskılanmış-gizli enflasyon; fiyatlardaki artış oranına ve şiddetine göre düşük-ılımlı-sürünen, dörtnala, hiperenflasyon ve kronik enflasyon; nedenlerine göre talep, maliyet, ücret, kâr, yapısal, ithalat ve psikolojik enflasyon; beklentiye göre beklenen ve beklenilmeyen enflasyon olmak üzere birçok çeşide ayrılmaktadır.³⁷⁶ Bu çalışmada paradaki değer kaybı konusunda önemli ölçüt olmaları açısından yalnızca fiyatlardaki artış ve şiddetine göre enflasyon ile beklentilerine göre enflasyon çeşidine yer verilecektir.

Fiyatlardaki artış ve şiddetine göre enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak düşük, hızlı, aşırı yükselmesi ve alışılmış olması bakımından 4 şekilde vuku bulmaktadır. Birincisi düşük enflasyon olup fiyatlar genel düzeyi artış oranının genellikle yıllık %2-5 olmak üzere %1-9 arasında tek haneli şekilde seyrettiği enflasyondur. Düşük enflasyon çeşidi, ülkenin gelişmiş olup olmaması fark etmeksizin ülke ekonomileri ve şahıslar için büyük problemler arz etmemektedir. Çünkü fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar düşük seviyelerde gerçekleşmekte, enflasyonla mücadele kolaylıkla sürdürülebilmekte, ulusal para birimi paranın işlevlerini yerine getirmekte ve paraya olan güven devam

³⁷⁴ Yüksel Birinci, "Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 47/1-4 (2011), 20-21.

³⁷⁵ TCMB, *Enflasyon ve Fiyat İstikrarı* (Ankara: TCMB, ts.), 1-9; Armağan, "Enflasyonun Tesirleri Hakkında Bazı Düşünceler", 268-271.

³⁷⁶ Göktaş, *Türkiye'de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*, 15-25; Kutucu, *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma*, 6-17; Soner Künc, *Enflasyon Teorileri* (Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 7-15.

etmektedir. İlgili enflasyon çeşidi genellikle gelişmiş veya ekonomi politikaları sistematik bir düzen çerçevesinde uygulanan ülkelerde yaygın bir şekilde görülen enflasyon türüdür.

Fiyatlardaki artış ve şiddetine göre enflasyon çeşitlerinden ikincisi; dörtlü-yüksek enflasyon olup yıllık fiyat artış oranının %10, %80, %100 veya %900 gibi 2 veya 3 haneli rakamlar seviyesinde seyrettiği enflasyondur.³⁷⁷ Bu durum ülke ekonomileri ve bireyler için büyük tehlikeler arz etmektedir. Çünkü fiyat artışlarının yüksek seviyede olması ulusal para kıymetinde fahiş değer kaybına sebebiyet vermekte, vadeli sözleşmeleri sınırlamakta, dövize talebi arttırmakta ve fiyat endeksleri yabancı para birimlerine göre yapılmaktadır. Bu doğrultuda dörtlü enflasyonun yaşandığı ekonomide satıcı ve tüketiciler paranın değer kaybetmesine karşı tedbirler almaktadır. Ülke parası nakit olarak elde tutulamayıp cepte dahi taşınmamakta, ülkedeki döviz cinsinden paraların ve yatırımların yurtdışına taşınma eğilimleri oldukça artmakta ve yatırımlar veya tasarruflar yüksek faizli mevduat hesaplarına, dövize, tahvile, gayrimenkule ve dayanıklı tüketim mallarına yönlendirilmektedir. Dörtlü enflasyon çeşidi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde genellikle; gelişmiş ülkelerde ise nadiren görülen bir para olayıdır.

Üçüncüsü hiperenflasyon olup fiyat artışlarının yıllık %800 veya %1000 üzerinde; aylık %50 ve daha fazla seviyelerde seyrettiği enflasyondur. Çoğunlukla savaş, ihtilal ve doğal afet gibi vakalarda meydana gelen hiperenflasyon olayında ülke parası para olma fonksiyonlarını büyük ölçüde yerine getiremeyerek tasarruf/servet biriktirme aracı olma fonksiyonunu tamamen, mübadele aracı ve değer ölçüsü olma özelliğini ise kısmen kaybetmektedir. Böylece para, değer ölçüsü olma vasfını büyük ölçüde yitirerek kâğıt değerinin dahi altına düşebilmektedir. Söz konusu durumda fiyatlar genel düzeyi aşırı bir şekilde artmakta ve fiyatlar 2 günde veya aynı gün içerisinde ikiye katlanabilmektedir.³⁷⁸ Nitekim 1923 yılı Ekim ayı Almanya'sında aylık %29 bin 500 oranla fiyatların her 3.7 günde bir ikiye katlanması, 1946 yılı Macaristan'ında aylık %13 kentilyon 600 katrilyon oranla fiyatların her 15.6 saatte ikiye katlanması ve 2008 Zimbabve ekonomisinde aylık %79 milyar 600 milyon oranla fiyatların her 24 saatte ikiye katlanması hiperenflasyonun dünya ekonomilerindeki en belirgin örnekleridir.³⁷⁹

Fiyatlardaki artış şiddetine göre enflasyon çeşitlerinin dördüncüsü kronik enflasyon olup yüksek oranda uzun süreli devam eden alışılmış enflasyondur. Kronik enflasyonun vaki olduğu piyasalarda insanlar enflasyonla birlikte yaşamaya mecbur bırakılmış ve alıştırmıştır. Böyle bir ekonomide enflasyonla hayatlarını sürdürmeye alışmış olan insanlar, fiyat yükselişlerini tahmin edebilmekte ve ona göre muamelelerde bulunmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke ekonomilerinde bazen ılımlı

³⁷⁷ Ekodialog.com, "Enflasyon Çeşitleri Nasıl Sınıflandırılır" (Erişim 06 Haziran 2024).

³⁷⁸ Mustafa Caner Timur, "Enflasyonist Dönemlerde Bir Yatırım ve Tasarruf Aracı Olarak Para: Türk Lirası Özelinde Bir İnceleme", *Erciyes Akademi* 36/2 (2022), 903-905.

³⁷⁹ "Tarihin Gördüğü En Yüksek Enflasyonlar", 2015.

enflasyona yönelik pozitif yöneliş bazen de hiperenflasyona yönelik negatif yönelim olmakla birlikte genellikle kronik enflasyon hakimdir. Söz konusu piyasalarda vadeli sözleşmeler ya çok kısa vadede yapılmakta ya da vade farkı ve faiz oranları yüksek seviyede tutulmakta, ülke para birimi cinsinden borçlanmalar tercih edilmemekte ve eşyanın kıymeti yabancı para birimlerine endekslenmektedir.

Beklentilere göre enflasyon çeşitlerine gelindiğinde ise söz konusu tasnifin literatürde beklenen enflasyon ve beklenilmeyen enflasyon olmak üzere iki kısımda incelendiği görülmektedir.

Beklenen enflasyon, fiyat artış oranlarının matematiksel veriler doğrultusunda bütün ekonomi birimleri tarafından tahmin edildiği ve sürpriz bir vakanın öngörülmediği enflasyondur. Bir ekonomide tercih edilen ekonomik model ve uygulanan politikalar doğrultusunda oluşabilecek olan enflasyon oranı tahmin edilebilmektedir. Nitekim merkez bankasının para arz düzeyini aşarak tedavüle fazla para sürmesi sonucu 1 yıl sonraki enflasyon oranı beklentisi beklenen enflasyonu ifade etmektedir. İlgili durumda ülke ekonomileri ve bireyleri öngörülen oranlar doğrultusunda tasarruflarını şekillendirmekte ve belirli tedbirler çerçevesinde her alanda davranış biçimlerini belirlemektedir.

Beklenilmeyen enflasyon ise iklim şartları, doğal afetler, savaş, ihtilal, uzun süreli isabetsiz ekonomi politikalarının bir anda patlak vermesi ve arz veya talep oranlarındaki şok değişimler gibi öngörülemeyen sebeplerden ötürü fiyatların önceden tahmin edilemeyecek şekilde artışıdır. Söz konusu durumda enflasyon beklentisi hesap edilmeksizin yapılan tüm sözleşmeler problem doğurmaktadır. Örneğin, fiyatlardaki fahiş artış sonucu paranın değer kaybetmesi ile borç ilişkilerinde alacaklının aleyhine borçlunun ise lehine sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere hangi çeşidi olursa olsun enflasyon olayı bugünün ve yarının fiyatlarına dair genellikle öngörülemeyen bir fiyat ölçüsü olarak meydana gelmekte ve birçok alanda belirsizlik ortaya çıkararak olumsuz yönde etkiler yaratmaktadır.

d) Deflasyon

Enflasyon olayının zıddı³⁸⁰ olarak değerlendirilen deflasyon olayı, Latince “flatus” kelimesinden türemiş olup sözlük anlamı olarak “nefes verme, hava kaçırma ve sönükleşme” anlamlarına gelmektedir.³⁸¹ İktisat terimi olarak ise “fiyatlar genel seviyesindeki sürekli düşüş” olayını ifade etmektedir.³⁸²

³⁸⁰ Sebepleri, belirtileri, sonuç ve etkileri bakımından rahs ve galâ; enflasyon ve deflasyon; devalüasyon ve revalüasyon arasında zıtlık vardır. Lakin söz konusu zıtlık tam olarak simetrik bir zıtlığı ifade etmemektedir. Bundan dolayı yapılacak olan karşılaştırmalarda ve değerlendirmelerde ihtiyatlı davranmak icap etmektedir. Örneğin enflasyon kolay ilerleyen ve daha uzun süren bir olay iken deflasyon süreci zorluk arz eden ve kısa süreli olan bir olaydır.

³⁸¹ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 46.

³⁸² Şahin Akyol, *Deflasyonun Japonya ve Yunanistan Ekonomisine Etkisi* (Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3; TCMB, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü*, ts., “Deflasyon”, 8.

Deflasyon genel olarak para arzının talebi karşılayamaması sonucu meydana gelen fiyat istikrarsızlığıdır. İlgili durumda fiyatlar genel düzeyi sürekli olarak düşmekte ve tedavülde bulunan para kıymetinde değer artışı olmaktadır. Dolayısıyla paraya olan talep doğru orantılı olarak artarken ürün ve hizmetlerdeki fiyatlar ters orantılı olarak azalmaktadır.

Paradaki değer artışına sebep olması bakımından olumlu bir olay izlenimini vermesine karşılık deflasyon, ekonomideki fiyat istikrarsızlığı sebebiyle ortaya çıkmasından dolayı arzu edilen bir vaka değildir. Çünkü söz konusu durumda toplam arz toplam talep karşısında yetersiz kalmakta, piyasalardaki toplam harcamalar mevcut mal ve hizmetlerin tamamını satın almaya yetmemekte ve üretilen mal veya hizmetlerin çoğu alıcı bulamamaktadır. Bu doğrultuda kâr oranları düşmekte, rekabet ve stokçuluk artmakta, üretim ve hizmetler azalmaktadır. Böylelikle deflasyon istihdamın azaltılmasına, işsizliğin artmasına ve üretim alanlarının yok olmasına sebep olmaktadır.³⁸³

Literatürde deflasyonun genel olarak mali deflasyon, para deflasyonu ve borç deflasyonu olmak üzere üç şekilde oluştuğu gözlemlenmektedir. Birincisi mali deflasyon olup kamu harcamalarındaki tasarruf ve vergilerdeki artış politikaları gibi tüketimin azaltılmasına dair icra edilen daraltıcı politikalar sonucu oluşan deflasyondur. İkincisi para deflasyonu olup tedavülde dolaşımda bulunan para arzının yeterli olmaması ve para miktarının azaltılması sonucu oluşan deflasyondur. Söz konusu durumda piyasadaki para miktarının az oluşu insanların paraya sıkışmasına, istedikleri şekilde parayı ellerinde bulunduramamasına ve harcamalarını kısıtlamalarına sebep olmaktadır. Böylelikle şahısların ve kurumların gelirleri azalmakta ve piyasalardaki genel fiyatlar düzeyi düşmektedir. Deflasyon çeşitlerinin üçüncüsü ise borç deflasyonu olup borçların değerinde reel olarak artış olması sonucu borçlulardan alacaklılara doğru gelir transferi olmasıdır. İlgili durumda nominal olarak borçların reel değeri yükselmekte, bireysel ve kurumsal borçlanma harcamaları azaltmakta ve fiyatlar genel düzeyinde sürekli düşüş gerçekleşmektedir.³⁸⁴

e) Raḥs

Raḥs veya ruhs kelimesi sözlükte “ucuzluk, değersiz olma, fiyatın düşmesi, kıymetin azalması veya eksilmesi” gibi manalara gelmektedir.³⁸⁵ Bir fıkıh terimi olarak kaynaklarda, “herhangi bir şeyin kıymetinin azalması”³⁸⁶ ve “artan mal fiyatları karşısında altın, gümüş ve diğer madeni paraların birbirlerine nispetle satın alma güçlerinin azalması ve değer kaybına uğraması” şeklinde tarif

³⁸³ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 47-48; Akyol, *Deflasyonun Japonya ve Yunanistan Ekonomisine Etkisi*, 3-4.

³⁸⁴ Akyol, *Deflasyonun Japonya ve Yunanistan Ekonomisine Etkisi*, 4-5.

³⁸⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Ruhs”, 483; İdâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâ'i-türâs, *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Düveliyye, 2003), “Rahusa”, 336.

³⁸⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/125.

edilmektedir.³⁸⁷ Söz konusu tanım kanaatimizce sadece para birimleri arasındaki değer kaybını ifade etmekte ve rahsın tüm yönlerini ihtiva eder nitelik taşımamaktadır. Çünkü kaynaklara dair yaptığımız geniş perspektifteki analiz doğrultusunda tespit ettiğimize göre rahs olayı, bu zamana kadar yapılan çalışmalarda tanımı, mahiyeti ve çeşitleri açısından tüm yönleriyle ortaya konulamamış ve bu sebeple paradaki değer kaybı konusu isabetli bir düzlemde munzabıt terimlerle analiz edilememiştir.³⁸⁸ Nitekim Hanefî,³⁸⁹ Şâfiî,³⁹⁰ Mâlikî³⁹¹ ve Hanbelî³⁹² mezheplerine ait kaynaklarda yaptığımız incelemelere göre

³⁸⁷ Hayrettin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 2/239; Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 91.

³⁸⁸ Yukarıda ifade edildiği üzere bu konudaki en genel ve isabetli tanım Ali Haydar Efendi tarafından yapılmıştır. Lakin sonradan bu tanım sadece para birimleri arasındaki değer kaybını ifade edecek şekilde sınırlandırılmıştır.

³⁸⁹ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrüt: Dâru İbn Hazm, 2012), 3/10-17; es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-36; Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li'l-Ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/297; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fetahu'l-kadir*, 7/146-150; eş-Şeybânî, *el-Asl*, 2012, 13/120-130; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru'l-Mârifet, 1989), 11/49-58; Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye* (Beyrüt: Dâru'l-Fikr, 1990), 10/220-240; Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li'l-Ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/74-81; Alâüddin Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 10/7-10; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 9/261-290; Muhammed b. Ebû Sehl es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru'l-Mârifet, 1989), 5/71-77; Alâüddin Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3/490-545; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 4/231-237; el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 4/451; Alâüddin Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ-i'* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 9/320; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru'l-Mârifet, 1989), 9/163; İmam Muhammed burada deve fiyatlarının ucuzlaması için doğrudan rahs terimini kullanmıştır. eş-Şeybânî, *el-Asl*, 2012, 3/163-177; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 6/139; Muhammed b. Ebû Sehl es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru'l-Mârifet, 1989), 22/15; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ-i'*, 2003, 8/200-230; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 10/71-111.

³⁹⁰ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 2001, 4/517-540; el-Müzenî, *el-Muhtaşar*, 160-161; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüküddin el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fi dirâyeti'l-mezheb* (Beyrüt: Dâru'l-Minhâc, 2007), 7/169-200; Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 7/132-180; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaḳîn* (Beyrüt: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1991), 5/13-35; el-Kalyûbî - Umeyrâ, *Hâşiyetâni 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc*, 1955, 3/26-42; eş-Şirbinî, *Muḡni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni'elfâzi'l-Minhâc*, 3/344-352; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Bahreyn: Dâru'l-Vefâ, 2001), 7/384; el-Müzenî, *el-Muhtaşar*, 345; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüküddin el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fi dirâyeti'l-mezheb* (Beyrüt: Dâru'l-Minhâc, 2007), 17/245-247; Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 13/299-301; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaḳîn* (Beyrüt: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1991), 10/110; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Bahreyn: Dâru'l-Vefâ, 2001), 6/158; el-Müzenî, *el-Muhtaşar*, 240; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüküddin el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fi dirâyeti'l-mezheb* (Beyrüt: Dâru'l-Minhâc, 2007), 13/28-50; Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 9/419-432; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaḳîn* (Beyrüt: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1991), 7/249-296; el-Kalyûbî - Umeyrâ, *Hâşiyetâni 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc*, 1955, 3/275-286; Ebü'l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrüt: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 6/206-210; el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fi dirâyeti'l-mezheb*, 2007, 6/243-250; en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaḳîn*, 1991, 4/96-102; en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühæzzeb*, 9/341-342; es-Suyûtî, *erl-Hâvi'l-Fetâvâ*, 1/96.

³⁹¹ Abdüsselâm b. Saîd Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevenetü'l-Kübrâ* (Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Evkâfi's-Suudiyye-Matbaatü's-Sâade, 2014), 8/152-154; Ebû Abdullah el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Ḥalîl* (Moritanya: Dâru Rıdvân, 2010), 4/340; Abdüsselâm b. Saîd Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevenetü'l-Kübrâ* (Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Evkâfi's-Suudiyye-Matbaatü's-Sâade, 2014), 14/48-58; İbn Rüşd el-Cedd, *el-Muḳaddimâtü'l-mümehhidât*, 2/490-496; Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, 2014, 14/27; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳteşid*, 3/46-48; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfi, *eż-Zâhire* (Beyrüt: Dâru Fecri'l-İslâmî, 1994), 4/360-361.

³⁹² el-Hirakî, *el-Muhtaşar*, 77; Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡni* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 7/360-403; İbn Kudâme, *el-Muḳni*, 1/217-220; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳnâ' 'an (metn)i'l-İḳnâ'* (Beyrüt: Dâru Alemü'l-Kütüb, 1983), 4/87-94; Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡni* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 10/122-126; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳnâ' 'an (metn)i'l-İḳnâ'* (Beyrüt: Dâru Alemü'l-Kütüb, 1983), 5/140-145; İbn Kudâme, *el-Muḳni*, 1/441-442; Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡni* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 12/453; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳnâ' 'an (metn)i'l-İḳnâ'* (Beyrüt: Dâru Alemü'l-Kütüb, 1983), 6/131-133; Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡni* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 6/436-442; el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳnâ' 'an (metn)i'l-İḳnâ'*, 1983, 3/312-315; el-Kelvezânî, *el-Hidâye*, 312; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muḳni* (Beyrüt: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 5/32; Alî b. Süleyman Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-ḫilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Beyrüt: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, 1955), 6/155; Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr* (Mısır: Hicru li't-Tebâati ve'n-Neşr ve't-Tezvi' ve'l-i'lan, 1995), 12/36; Merdâvî, *el-İnşâf fi*

değer kaybı açısından raḥs olayının birçok yerde naks-ı sūk, naks-ı semen, naks-ı beden, naks-ı si'r, naks-ı kıymet, teḡayyür-i esvāk ve inhifād gibi terimlerle ifade edilmiş olsa bile İslām hukuku literatüründe ürün veya ürünler fiyatında ucuzlama ve doğrudan herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın para meydana gelen değer kaybına uğrama olmak üzere iki şekilde meydana geldiği tespit edilmiş ve ilgili durumların kendi içerisinde vakanın düzlemine göre genel raḥs ve nisbî raḥs diye ifade edilebileceği gözlemlenmiştir.

Raḥs olayı ürün veya ürünler bağlamında değerlendirildiği zaman ucuzlama sadece belirli bir veya birkaç üründe dönemsel olarak meydana gelirse bu olay ürünlerde nisbî raḥs diye nitelendirilmelidir. Buna karşılık ucuzlama sadece belirli bir üründe değil de piyasayı belirleyen mallar bütününde sürekli olarak meydana gelirse bu olay da ürünlerde genel raḥs diye nitelendirilmelidir. Nitekim herhangi bir noksana uğrama, arzın fazla olması veya talebin azalması gibi sebeplerden ötürü piyasada sadece buğday fiyatlarının düşmesi nisbî raḥsa; piyasadaki birçok mal fiyatının ucuzlaması ise genel raḥsa örnek olarak gösterilebilmektedir.

Raḥs olayı para veya paralar düzleminde değerlendirildiği zaman ise paradaki değer kaybı sadece belirli bir para o paranın piyasadaki diğer para birimlerine göre değer kaybına uğraması sonucu meydana gelirse söz konusu olay, “para nisbî raḥs” diye nitelendirilmelidir. Yukarıda verilen raḥs tanımı sadece paradaki nisbî raḥs çeşidini ihtiva etmektedir. Buna mukabil paradaki değer kaybı eğer arzın az olması veya talebin çok olması vb. sebeplerle yükselen fiyatlar karşısında paranın alım gücünün düşmesi şeklinde sürekli olarak meydana gelir ise söz konusu olay paradaki genel raḥs şeklinde nitelendirilmelidir. Nitekim dinar, dirhem, maḡşûş paralar ve felserin birbirlerine nispetle değer kaybına uğraması para nisbî raḥsa; ilgili paraların piyasadaki yükselen mallar fiyatı karşısında alım gücünün düşerek değer kaybına uğraması ise paradaki genel raḥsa örnek olmaktadır. Dolayısıyla paradaki değer kaybı olan genel raḥs olayında fiyatlar genel düzeyi ile para değeri arasında ters orantı bulunmaktadır. Çünkü piyasadaki mallar bütününe veya çoğunun pahalılaşması durumunda paradaki alım gücü düşmektedir. Bu minvalde paradaki raḥs olayı günümüz para birimleri ve ekonomi politikaları çerçevesinde ifade edilecek olunursa, Türk lirasının ABD doları karşısında değer kaybetmesi durumu nisbî raḥsa; fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması sonucu Türk lirasının piyasadaki yükselen mal fiyatları karşısında alım gücünün düşmesi ise genel raḥsa örnek olarak gösterilebilmektedir.

İlgili değerlendirmeler doğrultusunda genel olarak yeni bir tanım yapılacak olunursa raḥs; “birtakım sebeplerden ötürü sadece belirli bir malda veya mallar bütününde fiyatların düşmesi ya da herhangi bir hükümet müdahalesi olmaksızın para birimlerinin birbirlerine nispetle satın alma güçlerinin

ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf 'alâ mezḡhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Aḡmed b. Ḥanbel, 1955, 5/127; Üseymîn, eṡ-Şerḡu's-Sütî 'alâ Zâdi'l-müstakni', 4715.

azalması veya tedavüldeki paranın sürekli artan mal fiyatları karşısında alım gücünü yitirmesi” şeklinde tarif edilebilir.

Klasik fıkıh literatüründeki raḥs olayına ilişkin analizlerde görüldüğü üzere parayı tedavüle süren otoritenin herhangi bir müdahalesi olmaksızın tedavüldeki paranın sürekli artan fiyatlar karşısında değer kaybına uğramasını ifade eden genel raḥs olayı, yukarıda analiz edilen enflasyon olayı ile örtüşmektedir. Bu bağlamda her ne kadar modern dönemdeki kâğıt para sisteminde vaki olan para olayını ifade etse de enflasyon olayı, madeni para sisteminde vaki olmuş raḥs olayının bir çeşidi olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda raḥs teriminin enflasyon teriminden daha geniş nitelikte olduğu ortaya çıkacaktır. Ayrıca modern dönem çalışmalarının çoğunda raḥs olayı her ne kadar bu tezdeki gibi tutarlı olmayı hedefleyen bir düzlemde temellendirilememiş olsa da genel olarak paradaki alım gücünün düşmesini ifade etmesi açısından enflasyon ile ilişkilendirilmiş³⁹³ ve enflasyon raḥs ile ifade edilmiştir.³⁹⁴

Literatüre ilişkin yapılan araştırmalarda raḥs olayının kanaatimizce hatalı bir şekilde devalüasyon ile de ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir.³⁹⁵ Çünkü paradaki nisbî raḥs olayını modern dönemde vaki olan devalüasyon olayından ayıran şey; raḥsın herhangi bir müdahale ile değil ekonominin genel seyrinde bir süreç halinde meydana gelmesidir. Ayrıca devalüasyon, raḥs olayının bizzat kendisi değildir ve raḥs, yukarıda belirtildiği üzere klasik dönemde vaki olan taḡşış olayının yani devalüasyon faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla olağan dışı bir durum olma ve para değer kaybını ifade etme noktasında aralarında ortak ilişki bulunsa bile birbirlerinin aynısı değildir. Netice olarak başta devlet eli ile meydana gelmesi olmak üzere yukarıda ifade edilen analizler göz ardı edilerek yapılan eksik tanımlar sonucu raḥs olayının devalüasyon ile ifade edilmesi isabetli değildir.

f) Ğalā

Raḥs olayının zıddı olarak görülen Ğalā veya gulv sözlük anlamı olarak “ileri gitme, artma, haddi aşma, aşırı olma, değer kazanma, pahalılaşıma ve fiyat yükselmesi” gibi manalara gelmektedir.³⁹⁶ İstılah anlamı olarak kaynaklarda “bir şeyin kıymetinin artmasını³⁹⁷ ve altına nispetle gümüş, gümüşe nispetle

³⁹³ Bu irtibata ileride enflasyonun fikhî mahiyetine ilişkin yaklaşımlar başlığında ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

³⁹⁴ Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 91; Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 77-78; el-Muslih, *et-Teḏaḥḥumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 131-139; Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 44.

³⁹⁵ Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 43.

³⁹⁶ İdâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâ'i-türâs, *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Düveliyye, 2003), “Ğalā”, 660; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Ğalā”, 152. el-Mu'cemü'l-vasîf. Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Düveliyye, 4. Basım, 2004. “glv”, 660. Erdoğan, “Ğalā”, 152.

³⁹⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/125.

diğer madeni paraların değerinde yükselmeyi” ifade eder şeklinde tarif edilmiştir.³⁹⁸ Dolayısıyla ğalā olayının tanımı da raĥs olayının açıklamasında olduğu gibi sadece para birimleri arasındaki değer artışını ifade etmesi bakımından ğalānın tüm yönlerini ihtiva etmemektedir.

Ēalā olayı, yaptığımız analizlere göre değer kazanma açısından birçok yerde ziyade ve irtifā gibi terimlerle ifade edilmiş olsa da raĥs olayının muhtevasına benzer şekilde İslām hukuk literatüründe ürün veya ürünler fiyatında pahalılaşma ve paradaki değer artışı olmak üzere nisbî ve genel ğalā olmak üzere iki çeşit dahilinde vuku bulduğu söylenebilir.³⁹⁹

Ēalā olayı, ürün veya ürünler bağlamında değerlendirildiği zaman fiyat artışı sadece belirli bir veya birkaç üründe meydana gelirse ilgili olay üründe “nisbî ğalā”; buna karşılık fiyat artışı sadece belirli bir üründe değil de piyasayı belirleyen mallar bütününde meydana gelirse o vakit söz konusu olay ürünlerde “genel ğalā” diye nitelendirilebilmektedir.

Ēalā olayı para veya paralar düzleminde değerlendirildiği zaman paradaki değer artışı sadece belirli bir parada o paranın piyasadaki diğer para birimlerine göre değer artışına uğraması sonucu meydana gelirse, söz konusu olay parada nisbî ğalā diye nitelendirilmelidir. Yukarıda verilen ğalā tanımı sadece ğalānın bu yönünü ihtiva etmektedir. Buna mukabil paradaki değer artışı eğer fiyatlar genel düzeyinin sürekli azalması karşısında paranın alım gücünün artması şeklinde meydana gelirse bu olay da paradaki genel ğalā şeklinde nitelendirilmelidir.

Paradaki değer artışı olan genel ğalā olayında raĥs olayında olduğu gibi fiyatlar genel düzeyi ile para değeri arasında ters orantı bulunmaktadır. Zira piyasadaki mallar bütününe veya çoğunun ucuzlaması durumunda para değer kazanmakta ve paradaki alım gücü artmaktadır.

Bu minvalde genel olarak yeni bir tanım yapılacak olursa ğalā; mal düzleminde birtakım sebeplerden ötürü sadece belirli bir malda veya mallar bütününde fiyatların yükselmesi; para düzleminde ise para birimlerinin herhangi bir hükümet müdahalesi olmaksızın birbirlerine nispetle satın alma güçlerinin artması veya tedavüldeki paranın sürekli azalan fiyatlar karşısında değer artışına uğraması şeklinde tarif edilebilir.

Söz konusu açıklamalarda görüldüğu üzere parayı tedavüle süren otoritenin herhangi bir müdahalesi olmaksızın tedavüldeki paranın sürekli azalan fiyatlar karşısında değer artışına uğramasını ifade eden genel ğalā olayı, yukarıda analiz edilen deflasyon olayı ile örtüşmektedir. Bu bağlamda her ne kadar modern dönemdeki kâğıt para sisteminde vaki olan para olayını ifade ediyor olsa da deflasyon,

³⁹⁸ Çuğak, “İslam Hukukunda Parada Meydana Gelen Değişiklikler ve Borçları Ödeme Yolları”, 273-274; Hayrettin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 1/388-389; Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 40.

³⁹⁹ Bir şeyin değer kaybına uğraması ve değer kazanması kaynaklarda genellikle birlikte zikredilmiştir. Bu sebeple raĥs olayını anlatırken isnat edilen kaynaklar ğalā olayı için de geçerlilik arz etmektedir.

madeni para sisteminde vaki olmuş ğalā olayının bir çeşidi olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda ğalā teriminin deflasyon teriminden daha geniş nitelikte olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim ğalā genel olarak paranın değer artışını ifade ettiği için modern dönemdeki birçok çalışmada⁴⁰⁰ da günümüzdeki deflasyon olayı ile ilişkilendirilmiştir.

Söz konusu açıklamalar doğrultusunda görülmektedir ki nisbî ğalāyı modern dönemde vaki olan revalüasyon olayından ayıran şey, rahsta olduğu gibi ğalānın da herhangi bir devlet müdahalesi ile değil ekonominin genel seyrinde bir süreç halinde meydana gelmesidir. Ayrıca ğalā olayı, revalüasyon faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve olağan dışı bir şey olma noktasında aralarında benzerlik olsa bile birbirlerinin aynısı değildir.

B) Enflasyonun Fikhî Mahiyetine İlişkin Yaklaşımlar

Modern dönem iktisat terimleri olması hasebiyle paradaki değer değişimlerini ifade etmesi açısından enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon ıstılahlarına klasik dönem İslâm hukuku kaynaklarında rastlanmamaktadır. İlgili para olayları arasında enflasyon, paradaki değer değişimine itibar edilme noktasında diğerlerine göre gerek daha fazla ortaya çıkması gerekse de etkilerinin daha fazla tezahür etmesi açısından literatürde diğer para olaylarından daha fazla çalışmaya konu olmuş ve bu doğrultuda kâğıt para sisteminin icra edildiği dönemde İslâm hukukçuları ve iktisatçıları müstakil çalışmalar veya başlıklar altında enflasyon konusunu tartışarak birkaç kategoride değerlendirmiştir. Dolayısıyla diğer para olaylarına ilişkin görüşlerden farklı olarak bu tezde modern literatürde enflasyon olayının fikhî niteliğine ilişkin cereyan eden tartışmalara ayrı bir başlıkta yer verilmesi daha uygun görülmüştür.

Modern İslâm hukuku literatürüne dair yapılan araştırmada enflasyon olayının genel olarak kesâd, rahs, vergi ve beklenmeyen hâl olan câiha ile ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda burada ilgili yaklaşımlar ve delillerine yer verilecek ve enflasyon olayının fikhî mahiyetine ilişkin tutarlı olmayı hedefleyen bir temellendirme yapılacaktır.

1) Kesâdın Bir Türü Olarak Enflasyon

Bazı İslam hukukçuları ve araştırmacıları yüksek enflasyon çeşidini para olaylarındaki kesâd olayı gibi değerlendirmiş ve hükmünün kesâdın hükmü gibi belirlenmesi gerektiğini öne sürmüştür.

⁴⁰⁰ Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 77-78; el-Muslih, *et-Teğahhumu 'n-nakđi fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 131-139; Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 43.

Çünkü onlara göre aşırı enflasyon durumunda para birçok işlevini yitirmekte ve bir nevi yürürlükten kaldırılmış gibi olmaktadır.⁴⁰¹

İlgili görüş kesâd olayının muhtevası açısından isabetli görünmemektedir. Çünkü kesâd paranın tamamen yürürlükten kaldırılması ve piyasalarda para olarak kullanılmamasıdır. Oysa aşırı dahi olsa enflasyon olayında para bazı vasıflarını kısmen bazı vasıflarını da tamamen kaybetmiş olsa bile resmi olarak tedavülde olup piyasalarda dolaşım halindedir. Ayrıca enflasyon oranının yüksek oluşu da göreceli bir durumdur. Zira gelişmiş ülkelerde yıllık %15 enflasyon büyük bir kriz olarak addedilebilirken az gelişmiş ülkelerde ulaşılması gereken bir hedef olarak dahi kabul görebilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir para biriminin resmi olarak tedavülde olduğu bir piyasada vaki olan enflasyon olayında söz konusu oran sebebiyle ortaya çıkan etkilerin kesâd ile ilişkilendirilmesi isabetli değildir.

2) Beklenmeyen Hal (Câiha) Olarak Enflasyon

Câiha terimi sözlükte “afet ve musibet” anlamlarına gelmekte olup bir fıkıh terimi olarak “meyve ve sebzelerle kısmen veya tamamen zarar veren, önceden beklenmeyen ve önlenemeyen âfet ve musibet” manasına gelmektedir.⁴⁰² Literatürde başta meyve ve sebzeler olmak üzere dalında ve tarladayken satım akdi yapılan ve henüz müşteri tarafından hasat edilmeyen mebdede câiha sebebiyle meydana gelen zararları kimin üstleneceğine dair tartışmalar gündeme gelmiş ve konuya dair birçok görüş ileri sürülmüştür. İlgili görüşlerin temel noktasında kabzın ne zaman gerçekleştiği ve müşterinin ödeyeceği bedelde meydana gelen zarar miktarınca indirim yapılıp yapılmaması (vad‘u’l-câiha) yer almaktadır. Sonuç olarak Hanefî ve Şâfiî alimleri câiha durumunda kabzın önceden gerçekleşmesine itibar ederek akdin tamamlandığı görüşünü ileri sürmüş ve söz konusu durumu müşterinin uğradığı zarar olarak değerlendirerek bedelde indirim yapılmasını uygun görmemiştir. Buna karşılık Mâlikî ve Hanbelî alimleri satıcıyı da zarara ortak ederek câiha durumunda müşterinin ödeyeceği bedelde indirim yapılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁰³

Câiha meselesine itibar edenler arasında meydana gelen zararın şekli ve miktarı konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁴ Zararın şekli noktasında, doğal afetlerin hepsi câiha olarak kabul edilmekle birlikte insan eli ile beklenmedik ve önlenemeyecek şekilde meydana gelen zararlar ihtilâfıdır. Mâlikîlere göre insan eli ile meydana gelen zararlar da câiha durumuna dahildir. Hanbelîlerde ise ordu veya yakalanamayacak olan hırsızların zarar vermesi gibi durumlar hariç insan eli

⁴⁰¹ Mustafa ez-Zerka, “İnhifâdü kıymeti’l-’umleti’l-varakiyyeti bi sebebi’t-tedahhumi’n-nakdî ve eşerühü bi’n-nisbeti li’d-düyûni’s-sâbikati ve fi eyyi hâddin yu’teberü’l-inhifâd mülhâkan bi’l-kesâd”, *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1993, 9/916.

⁴⁰² İbrahim Tüfekçi, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta “Beklenmeyen Hal” Teorisi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 60-62.

⁴⁰³ Tüfekçi, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta “Beklenmeyen Hal” Teorisi*, 61-63.

⁴⁰⁴ Hanefî ve Şâfiîler câiha durumuna itibar etmediği için ilgili literatürde bu tartışmalar yer almamaktadır.

ile meydana gelen zararlar câiha kategorisinde değerlendirilmemiştir. Zararın miktarı noktasındaki ihtilafa değinildiğinde ise Mâlikîlere göre üründe meydana gelen zararın en az 1/3 oranında olması gerekmektedir. Zira söz konusu ölçütten daha az olan zararlar olağan bir durum olarak değerlendirilmekte ve müşterinin katlanmak zorunda olduğu bir şey olarak telakki edilmektedir. Hanbelîlerde ise herhangi bir oran belirlenmiş olmayıp zararın makul bir sınırı aşması durumu başlı başına bir ölçüt olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁵

Câiha olayının mahiyetine dair zikredilen görüşler doğrultusunda çağdaş dönem İslam hukukçularından bazıları, beklenmedik enflasyon çeşidini câiha olarak değerlendirmiştir. Nitekim Mecme‘u’l-fikhi’l-İslâmî ed-Düvelî’nin 5. Devre toplantısında bu görüş benimsenmiştir.⁴⁰⁶ Çünkü ilgili karara göre câiha meselesi sadece meyve ve sebzelerde değil umum ifade edecek şekilde diğer olağan dışı durumlarda da vaki olmakta ve beklenmedik enflasyon olayı câiha gibi sözleşmelerde taraflardan birisine veya her ikisine telafisi mümkün olmayan zararlar meydana getirmektedir. Buna ek olarak ilgili görüşü savunanlar hangi orandaki enflasyonun câiha olarak değerlendirileceği noktasında farklı görüşler ortaya sürmüş ve 1/3, 2/3, ½ veya örfü göre belirlenmesi⁴⁰⁷ gerektiğine dair oran tespitinde bulunmuşlardır.

Enflasyonun câiha olarak değerlendirilmesi görüşü bazı İslam hukukçuları ve iktisatçıları tarafından isabetli görülmemiştir.⁴⁰⁸ Çünkü ilgili yaklaşımı savunanlara göre câiha ile enflasyon arasında zararın sorumluluğu ve şekli açısından farklar bulunmaktadır. Zararın şekli bakımından kâğıt para meydana gelen noksanlık yani paranın alım gücünü yitirmesi ile aynî mallarda meydana gelen noksanlık aynı şeyi ifade etmemektedir. Zararın sorumluluğu açısından ise câihada zarar sorumluluğu tarafların maslahatı gözetilerek her ikisine de yüklenirken enflasyonda, söz konusu sorumluluk sadece taraflardan birisine yüklenmektedir. Ayrıca beklenmedik enflasyon, tahakkuk ettiği oranının ne olduğuna bakılmaksızın fiyatlar genel düzeyindeki artış olup bir süreç dahilinde meydana gelen bir olay iken câiha, bir süreç dahilinde olmaksızın ani bir şekilde ve doğrudan aynî mallarda meydana gelen olağan dışı bir durumdur.

İkinci bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere bu teze göre de her iki kavram arasında olağan dışı bir durum olma noktasında ortak noktalar bulunsa bile hangi çeşidinin vaki olduğu dikkate alınmaksızın câihanın enflasyon olarak değil enflasyonun sebep olduğu bir sonuç olarak telakki edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca câiha durumu fıkıh terimi olarak literatürde bir mesele olarak yer almakta ve modern hukuktaki karşılığı beklenmeyen enflasyon değil; beklenmeyen

⁴⁰⁵ Ali Bardakoğlu, “Câiha”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/26-27; Tüfekçi, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta “Beklenmeyen Hal” Teorisi*, 64-66.

⁴⁰⁶ İlgili karara yönelik detaylı bilgi için bkz. Mecmaü’l-fikhi’l-İslâmî, “Teğayyüru kıymeti’l’umle”.

⁴⁰⁷ Örfü göre belirlenmesi gerektiği görüşü daha isabetli bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır.

⁴⁰⁸ el-Muslih, *et-Teğahhumu’n-nakdi fi’l-fikhi’l-İslâmî*, 134-137.

hal teorisinin özel bir uygulaması⁴⁰⁹ olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla fıkıh literatüründe önemli bir yere sahip olan câiha olayının bizzat enflasyon olarak değil, köklü bir uygulama olarak olağan dışı durumlarda meydana gelen zararların telafî edilmesini ifade etmesi açısından değerlendirilmesi ve enflasyon sebebiyle parada meydana gelen değer kaybında kıymete itibar hükmüne delil sunma düzleminde ele alınması daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

3) Yeni Bir Mesele Olarak Enflasyon

Bazı İslam hukukçuları enflasyon ve deflasyonun kâğıt paradan önce vaki olmadığını savunmuş ve söz konusu para olaylarının tamamen yeni bir hadise olduğunu ileri sürmüştür. İlgili yaklaşıma göre enflasyon ve deflasyon olayları madeni para sisteminde vaki olan kesâd, inkıtâ, rahs ve galâ ile alakası olmayan yeni ortaya çıkmış para olaylarıdır.⁴¹⁰

Enflasyonun yeni bir mesele olarak telakki edilmesi literatürde birçok araştırmacı tarafından hatalı bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.⁴¹¹ Çünkü söz konusu değerlendirmeye göre enflasyon ıstılah olarak her ne kadar modern bir terim olsa da olgusu kadîm olan bir olaydır. Zira fiyatların genel düzeyindeki artış ve buna bağlı olarak paradaki değer kaybı bir vaka olarak yıllar boyu süregelen ve bilimsel tespitlere konu olmuştur. Bu doğrultuda rahs başlığında yer verdiğimiz üzere bize göre de her ne kadar terim olarak yeni bir ifade şekli olsa da vaka olarak kadîm olduğu gözlemlenen bir şeyin yeni bir mesele olarak değerlendirilmesi isabetli görünmemektedir.

4) Dolaylı Bir Vergi Olarak Enflasyon

Modern literatürde bazı fıkıh bilginlerinin ve araştırmacılarının kâğıt paradaki enflasyonu; devletin alım ve ödeme gücünün zayıfladığı dönemlerde herhangi bir yasama organı onayına gerek duymaksızın ürün ve hizmetlerden dolaylı olarak aldığı bir vergi çeşidi olarak tanımlamıştır.⁴¹² Çünkü ilgili görüşü serdedenlere göre devletin parasallaştırma (senyoraj) yoluyla kazanç elde ettiği yöntemlerden birisi de enflasyondur. Hükümetler bütçe açığını kapatmak, kamu ödemelerini finanse etmek ve iç borçlanmalardaki ödemelerin sabit değerini düşürmek için para basmak suretiyle kendilerine alım veya ödeme gücü oluşturmaktadır. Böylelikle tedavüle fazla para sürmenin sebebi olarak enflasyon artışının yanı sıra ürün ve hizmetlerin fiyatı da artmakta ve paranın alım gücü düşmektedir. Dolayısıyla enflasyon, doğrudan alınan vergiler gibi bazı kişilerin ellerinden bir kısım satın alma güçlerinin alınıp

⁴⁰⁹ Câiha olayının modern hukuktaki karşılığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Tüfekçi, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta "Beklenmeyen Hal" Teorisi*.

⁴¹⁰ Nezih Kemâl Hammad, "Teğayyürâtü'n-nukûdi ve'l-ahkâmü'l-müte'allikati bihe fi'l-fikhi'l-İslâmî", *Kitâbu mecelleti mecmâi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1986, 3/745-760.

⁴¹¹ el-Misrî, *Aşarü't-teğahhüm ala'l-alâkâti't-teâgudiyye*, 17.

⁴¹² el-Muslih, *et-Teğahhümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 138.

devlete aktarıma politikasıdır ve devletin dolaylı yoldan elde ettiği en önemli finansman kaynaklarından birisidir.⁴¹³

Enflasyonun ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle dolaylı olarak vergi olması isabetli bir değerlendirmedir. Ancak söz konusu vergilendirme enflasyonun doğrudan kendisi olmayıp diğer sebep ve sonuçları gibi dolaylı olarak ortaya çıkan bir sebebi ve sonucudur. Dolayısıyla enflasyona sebep olan bir şeyin para olayı olarak bizzat enflasyonun kendisi diye nitelendirilmesi isabetli bir yaklaşım değildir. Nitekim söz konusu bağlamda İslâm hukukuna göre tahlilde bulunulup temellendirilmesi gereken şey enflasyonun sebepleri ve sonuçları değil enflasyon olayının bizzat kendisidir.

5) Rahsın Bir Türü Olarak Enflasyon

Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda fıkıh bilginleri ve araştırmacılarının çoğuna göre enflasyon olayı, madeni para sisteminde paranın alım gücündeki azalmayı ifade eden rahs olayı ile örtüşmektedir. Çünkü ilgili iddiayı ortaya sürenlere göre enflasyon olayı iktisadi olarak mahiyeti bakımından rahs olayından farklı yeni bir olay olsa bile sonuçları bakımından benzer neticeler doğurarak para değerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.⁴¹⁴

Literatüre dair yapılan incelemede enflasyonun rahsın bir çeşidi olduğu görüşü tanımı, mahiyeti ve çeşitleri bakımından rahsı farklı yorumlayanlar tarafından eleştirilmiş ve söz konusu yaklaşım üç sebepten dolayı isabetli görülmemiştir. Birincisi; rahs sadece altın, gümüş, fels ve mağşûş paraların birbirlerine nispetle değer kaybetmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla sürekli artan fiyatlar karşısında paranın değer kaybetmesini ifade eden enflasyon olayı rahs olarak değerlendirilmemelidir. İkincisi; rahs, madeni para sisteminde vaki olmuş olağan dışı bir olaydır. Enflasyon ise hem terimi hem de vakası yeni olan bir olay olup sadece kâğıt para sisteminde vaki olmaktadır. Dolayısıyla kâğıt parada vuku bulmuş yeni bir olay olan enflasyonu rahs ile ilişkilendirmek isabetli değildir. Üçüncü eleştiri ise rahs sadece tedavülde yardımcı para olarak kullanılan felslerde ve mağşûş paralarda cereyan etmiş bir para olayıdır. Dolayısıyla bugün aslî para olarak kullanılan kâğıt paralardaki enflasyonu rahs olayına isnad ettirmek isabetli değildir.⁴¹⁵

Tanımı, mahiyeti ve çeşitleri bakımından rahs olayı tutarlı bir düzlemde değerlendirildiğinde; söz konusu eleştirilerin üç yönden isabetli olmadığı görülmektedir. Birincisi; rahs olayını sadece felslerin ve mağşûş paraların altın ve gümüşe nispetle değer kaybına uğramasına hasretmek doğru bir yaklaşım değildir. Zira hangi para çeşidi veya hangi çeşit para sistemi olursa olsun paranın değer

⁴¹³Öner, *Enflasyon Vergisi*, 21-24; Engin, “Enflasyonun Vergi Etkisi”, 98-100.

⁴¹⁴Varelcı, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 44-45; Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 91; Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 79; Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 63; Dinç, “Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler”, 28; el-Muslih, *et-Teğahhumu 'n-nakdi fi 'l-fikhi 'l-İslâmi*, 131-133; el-Mısri, *Aşarü 't-teğahhüm ala 'l-alâkâti 't-teğudi*, 16.

⁴¹⁵ el-Muslih, *et-Teğahhumu 'n-nakdi fi 'l-fikhi 'l-İslâmi*, 132.

değişimine uğraması ve tedavülde olan diğer paraların kıymeti ile ölçülmesi her dönemde cereyan eden olağan bir durumdur. İleride ele alınacağı üzere fıkıh kaynakları incelendiğinde her ne kadar bazı paralarda hükme etki etmese de rahs olayının tüm para çeşitlerinde vaki olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca söz konusu sınırlama daha önce de ifade edildiği üzere rahsın tanımında yapılan eksiklikten kaynaklanmaktadır.

Enflasyonun rahsın bir çeşidi olarak değerlendirilmesine yönelik ortaya çıkan eleştirilerin isabetli olmamasındaki ikinci yön, enflasyon her ne kadar kâğıt para sisteminde vaki olan modern bir terim olarak ifade edilse de fiyatlardaki artış sebebiyle para alım gücündeki azalma olgusunun kadim bir olay olarak tezahür ettiği göz ardı edilmesidir. Dolayısıyla paradaki alım gücünün azalmasını ifade eden enflasyonun kâğıt para sisteminden önceki para sistemlerinde vaki olmadığını ileri sürmek tutarlı bir değerlendirme değildir. Üçüncü yön ise madeni para sisteminde fels ve mağşûş paralarda rahsın vaki olma sebebi o paraların küsuratları tamamlayan yardımcı paralar olması değil, semen vasfına sahip para olmalarıdır. Ayrıca felslerin yardımcı para olması ve rahs tartışmalarının bu doğrultuda cereyan etmesi kâğıt paralarda veya başka para çeşitlerinde rahsın vaki olmasına engel değildir.⁴¹⁶ Nitekim ileride görüleceği üzere rahs durumunda inşa edilmesi gereken hükümler noktasında para çeşidinin çok önemli bir faktör olmasına karşın rahs olayının vaki olmasında para çeşidi önemli bir kıstas değildir.

Yaptığımız değerlendirme doğrultusunda rahs başlığında ilgili para olayını birçok yönü ve çeşitleri ile analiz etmiş, eksik tanımlamalardan kaynaklanan kavramsal karışıklığı ortaya çıkarmış ve sonuç itibarıyla enflasyon olayının rahsın bir çeşidi⁴¹⁷ olarak telakki edilebileceğini ifade etmiştik. Dolayısıyla bu çalışmaya göre de enflasyonun fikhî niteliği kapsamında rahsın bir çeşidi olarak telakki edilmesi daha isabetli bir yaklaşımdır.

V) Para ve Ribâ

Paradaki değer değişimine itibar meselesinde en önemli husus, kıymete itibar edilmesi (enflasyon farkının ödenmesi) noktasında ribânın tahakkuk edip etmeyeceği meselesidir. Zira ikinci bölümde daha detaylı olarak ele alınacağı üzere kıymete itibarı borcun zimmette sabit olduğu gün ile ödendiği gün arasındaki denkleştirme olarak telakki edenler, ilgili uygulamanın ribâ olmadığını savunmakta ve farklı gerekçelerle görüşlerini delillendirmektedir. Buna karşılık söz konusu uygulamanın ribâ olduğunu iddia edenler kıymete itibar edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar enflasyon farkındaki verilecek fazlalığın modern iktisat literatüründe faiz

⁴¹⁶ el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmi*, 133.

⁴¹⁷ Çoğu kaynaklarda enflasyon rahstir şeklinde genel ifadeler kullanılmış olmakla birlikte, bazı kaynaklarda bir çeşit rahs olduğuna dair ifadeler de kullanılmıştır. Bkz. el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmi*, 130.

olarak tanımlanmasına rağmen İslâm hukukunda yasaklanmış olan ribâ anlayışına dahil olmadığına yönelik yaklaşımlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu başlıkta değer değişimine itibar edilmesinde ana kriter olması bakımından modern iktisat ve İslâm hukukuna göre ribâ/faiz anlayışına yer verilecek ve değer değişimine itibar meselesine dair giriş mahiyetinde temellendirme yapılacaktır. Bununla birlikte söz konusu meselenin ribâ ile ilişkisi bir bütün olarak tezin ikinci ve üçüncü bölümünde detaylarıyla ele alınacaktır.

A) Ribânın Tanımı ve Çeşitleri

Ribâ kelimesi, sözlükte “fazlalık, nema, faiz, artmak, arttırmak, şişmek, menfaat ve çoğalmak” gibi manalara gelmektedir.⁴¹⁸ Fıkıh terimi olarak ise “alışveriş veya herhangi bir borç işleminde, taraflardan birisinin diğerine herhangi bir hizmet veya emek karşılığı olmaksızın karşılık olarak verilmesini şart koştuğu hakiki veya hükmi fazlalık” olarak tanımlanmaktadır.⁴¹⁹ Bu bağlamda fıkhi literatür derinlemesine incelendiğinde para değer değişimi konusu özelinde ifade edilecek olunursa ribâ; borçludan alacaklıya veya alacaklıdan borçluya engellenmesi mümkün olmayan bir zarar ile karşılıksız bir şekilde devredilen herhangi bir değer fazlalığıdır.⁴²⁰

İktisat terminolojisinde ribâ kavramı, faiz terimiyle ifade edilmekte⁴²¹ ve “ödünç alınan para karşılığında vade mukabilince parayı kullanmanın karşılığı olarak ödünç verene ödenen bedel”⁴²² şeklinde tanımlanmaktadır.

Genel itibariyle haksız kazanç olarak görülen ve mutlaka taraflardan birisine veya her ikisine önlenmesi mümkün olmayan⁴²³ bir zarara sebebiyet vermesi açısından ribâ, İslâm hukukunda her çeşidiyle kesin olarak yasak kılınmış bir muameledir.⁴²⁴ Çünkü belirli birtakım ilkelerle sıkı bir şekilde bütünleşmiş olan İslâm dininde karşılıklı rıza, denge, adalet, eşitlik ve emeğe önem verilmiş ve haksız kazanç yoluyla dengeleri kesin bir şekilde bozarak zulme sebebiyet veren faiz hangi şekilde cereyan ederse etsin meşrû görülmemiştir.⁴²⁵

İktisat nazariyesinde sosyalist anlayışa göre de faiz, borçlunun emeğini istismar eden haksız ve karşılıksız kazanç olarak kabul edilmektedir.⁴²⁶ Buna karşılık kapitalist anlayışa göre sosyalist ve İslâm

⁴¹⁸ es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî, *Ta'rifât* (Kostantiniyye: Esad Efendi Matbaası, 1300), “Ribâ”, 74; Ebû'l Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *Esâsu'l belâğa* (Beyrût: Dâru Sâder, 1979), “Rbv”, 219; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Faiz”, 134; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), “Ribâ”, 480.

⁴¹⁹ Bkz. İsmail Özsoy, “Faiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

⁴²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ustaoglu - İncekara, *Faiz Meselesi*.

⁴²¹ Bkz. Aydın, “Keynes'in Parasal Faiz Teorisi”.

⁴²² Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, 84.

⁴²³ el-Bakara 1/279.

⁴²⁴ el-Bakara 1/173. Müslim, *Sahihu Müslim*, böl. Müsâkât/81; et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, böl. Büyü'/23; es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), böl. Büyü'/12.

⁴²⁵ Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, 79-82. İsmail Özsoy, *Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz*, s.79-82.

⁴²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş, *Sosyolojik Açıdan Faiz ve Din İlişkisi (İktisat ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)*.

hukuku nazariyelerinin aksine faiz,⁴²⁷ yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere zorunlu olarak alınması gereken haklı ve meşrû bir şey olarak değerlendirilmiş ve ekonomik dengenin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmüştür.⁴²⁸ Çünkü borç veren kişi verdiği parayı o günkü kullanma hakkından fedakârlık ederek veya bu hakkını erteleyerek menfaatini borç alana devretmekte ve borç alanın ihtiyaçlarını gidermesine hatta büyük sermayeler kazanmasına olanak sağlamaktadır.⁴²⁹

Kapitalist faiz nazariyesi değerlendirildiğinde; öne sürülen delillerin realitede karşılığı olması ve kapitalist zihniyette birtakım faydalarının olması açısından isabetli yönlerinin bulunduğu gözlemlenmektedir. Ancak söz konusu nazariyeyi savunanlar faizi fedakârlık ve sonuçları bakımından olumlu bir şey olarak ifade etseler de kazanç olarak görülen şeyin taraflardan birisinin veya her ikisinin engellenmesi mümkün olmayan zarar sonucu haksız bir şekilde elde edilmesini ve zulme sebebiyet verilmesini göz ardı etmektedirler. Çünkü faiz ile elde edilecek olan kazancın inşa edildiği zemin, içerisinde haksızlık barındırmaktadır. Dolayısıyla hangi gerekçelerle savunulacak olursa olsun faiz kazancının engellenmesi mümkün olmayan bir zarar ile haksız bir şekilde elde edilmesi, faizi gayri meşrû olmaktan çıkarmamaktadır.

Genel itibariyle incelendiğinde İslâm hukukunda ribânın borç ribâsı (ribe'l-deyn) ve alışveriş ribâsı (ribe'l-bey') olmak üzere iki çeşitte⁴³⁰ vaki olduğu gözlemlenmektedir. Borç ribâsının yasak oluşu "Allah, alışverişini helal, ribâyı haram kılmıştır." ve "eğer faizcilikten vazgeçmezseniz, artık Allah ve Rasûlü'ne karşı savaş açtığınızı, onların da size savaş açtığını bilin. Eğer tövbe ederseniz anaparanız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz." ayetleri⁴³¹ gibi konuyu destekleyen⁴³² birçok ayet temelinde Kur'an-ı Kerim ile sabit olmuştur. Alışveriş ribâsının yasaklığı ise Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve altı eşya (esnâf-ı sitte) hadisi olarak bilinen "altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın." hadis-i şerifi⁴³³ ile sabit olmuştur.

Borç ribâsı; ödünç, alım satım veya başka bir şey sebebiyle zimmette sabit olan belirli bir miktar borca karşılık ödenecek olan mal, para veya vade sebebiyle alacaklı lehine şart kılınan fazlalık veya menfaattir.⁴³⁴ Örneğin, akdin başında şart koşularak aylık %10 ribâ oranı ile 100.000 TL ödünç alan

⁴²⁷ İslâm hukukundaki ribâ anlayışına dair birçok çalışma vardır. Bizim amacımız burada ribâyı geniş çaplı bir şekilde incelemek değil genel bilgiler vererek paradaki değer değişimine itibar etmede faizin tahakkukuna temel oluşturmaktır.

⁴²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Smith, *The Wealth Of Nations*.

⁴²⁹ Esma Çubukçu, "Enflasyon Ortamında Karz Akitlerinin Ribâ Bağlamında Değerlendirilmesi", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV* (Kütahya, 2015), 326.

⁴³⁰ Özsoy, "Fıkıh Doktrinde Para ve Faiz", 80.

⁴³¹ Bakara 1/275-279.

⁴³² Ali İmran 3/130.

⁴³³ Müslim, *Sahihu Müslim*, böl. Müsâkât/81; et-Tirmizî, *Sünenü 't-Tirmizî*, böl. Büyü'/23.

⁴³⁴ Özsoy, "Fıkıh Doktrinde Para ve Faiz", 80.

birisinin bir ay sonra borcunu 110.000 TL olarak ödemesindeki 10.000 liralık fazlalık, borç ribâsını ifade etmektedir. Bununla birlikte borç ribâsı, cahiliyye döneminde çokça uygulandığı için cahiliye ribâsı ve vade sebebiyle teşekkül eden bir fazlalığı ifade ettiği için nesîe ribâsı diye de isimlendirilmiştir. İlgili ribâ çeşidinin günümüz ve kapitalist sistemdeki karşılığı ödünç veya kredi faizi olarak ortaya çıkmaktadır.

Alışveriş ribâsı ribâya konu olan standart malların ve paraların peşin veya vadeli olarak alım satımında ortaya çıkan karşılıksız değer aktarımıdır.⁴³⁵ Yukarıda ifade edildiği üzere altı eşya hadisi gereği standart mallar altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdur. Alışveriş ribâsı da kendi arasında fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl) ve veresiye ribâsı (ribâ'n-nesîe) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Zikredilen standart malların birbirleriyle olan peşin muamelelerinde ortaya çıkan fazlalığa fazlalık ribâsı, vadeli muamelelerinde tahakkuk eden ribâya ise veresiye ribâsı denilmektedir. Mal düzleminde 2 kilo buğdayın peşin olarak 3 kilo buğday ile mübadelesindeki 1 kg fazlalık, fazlalık ribâsına; 3 gün sonra mübadelesindeki 3 günlük vade ise 2 kilo buğday olarak mübadele edilse dahi veresiye ribâsına örnektir. Para düzleminde ise 100 gram altının peşin olarak 110 gram altın ile mübadelesindeki 10 gr. fazlalık, fazlalık ribâsına; 3 gün sonra mübadelesindeki 3 günlük vade ise 100 gram olarak mübadele edilse dahi veresiye ribâsına örnektir.

Fıkıh literatüründeki ribâ çeşitlerinin akabinde iktisat literatüründeki faiz çeşitleri incelendiğinde faizin ilgili literatürde uygulama şekillerine göre nominal ve reel faiz, itibari ve efektif faiz, sabit ve değişken faiz, mevduat ve kredi faizi ve negatif faiz olmak üzere birçok çeşitte ele alındığı gözlemlenmektedir.⁴³⁶ Paradaki değer kaybına itibar hususunda önemli kriterler olması bakımından burada sadece nominal ve reel faiz ile negatif faiz çeşitlerine yer verilecektir.

Nominal faiz, ana para yatırımının başlangıcından sonuna kadar veya tasarruf sahibinin mevduatlarını ödünç vermesi sonucu geçen sürede kazanılan değer farkındaki fazlalıktır. Nominal faiz denilince fırsat maliyetlerinin, enflasyonun ve risklerin bu fazlalığa dahil olduğu faiz anlaşılmaktadır. Buna karşılık reel faiz nominal faiz oranından enflasyonun arındırılması ile ortaya çıkan fazlalıktır. Örneğin faiz oranının aylık %10; enflasyon oranının aylık %2 olduğu bir ekonomide 100 liranın aylık faiz getirisi nominal olarak 10 lira; reel olarak 8 liradır. Dolayısıyla nominal faiz,⁴³⁷ ana para sahibi olan alacaklının para birimi cinsinden aldığı fazlalıktan reel faiz, paranın satın alabileceği mal ve hizmet cinsinden aldığı fazlalıktır.

Negatif faiz, nominal faiz oranı sabit kalırken reel faiz oranındaki değer azalışıdır. Nominal faiz ile ana para toplamı vade sonunda vade başındaki ana paradan daha az mal veya hizmet satın alabiliyorsa

⁴³⁵ Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", 87.

⁴³⁶ Pazarcı, *Türkiye'de Enflasyon ve Faiz İlişkisi*, 31-32.

⁴³⁷ Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam", 65-66.

bu negatif faiz durumunu ifade etmektedir. Faiz denilince esas olan ve ilk akla gelen şey, borçlunun alacaklıya ödediği fazlalıktır. Ancak enflasyonun nominal faiz oranına eşit veya ondan daha fazla seyrettiği dönemlerde nominal olarak bir fazlalık görünse bile reel olarak paranın değer kaybetmeye devam etmesiyle söz konusu fazlalık gerçekte bütünüyle ortadan kalkabilmektedir. Öyle ki reel değer kaybının çok büyük olması halinde alışılmış olan anlayışın tam tersine alacaklıdan borçluya bir değer devretme durumu ortaya çıkmakta ve alacaklı borçluya faiz ödemiş olmaktadır. Dolayısıyla bir akitte alacaklıdan borçluya bir değer devredilmişse bu negatif faiz⁴³⁸ olarak isimlendirilmektedir.⁴³⁹ 100 lira üzerinden örnek verilecek olunursa aylık nominal faiz oranının %5; aylık enflasyon oranının %10 olduğu bir ekonomide, 1 ay sonra mevduat sahibi 5 lira nominal faiz ile 105 lira para almaktadır. Bununla birlikte %10 enflasyon sebebiyle 100 liranın alım gücü 1 ay sonra 90 liraya düşmektedir. Söz konusu durumda nominal olarak ana para kağıt üzerinde 5 lira artmış olsa da esas olarak reel bir azalış gerçekleşmekte ve borçludan alacaklıya değer aktarımı olması gerekirken tam tersine alacaklıdan borçluya değer aktarımı olmaktadır. Diğer yandan enflasyonun olmadığı varsayılarak negatif faiz açıklanacak olunursa, söz konusu durumda merkez bankası faiz oranını eksi (-) olarak belirlemekte ve mevduat sahiplerine eksi faiz işletilmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin sabit faiz oranının aylık %-5 olduğu bir ekonomide bir kimse mevduat hesabına 100.000 TL para yatırmakta fakat yatırılan para vade sonunda 95.000 TL olarak geri alınabilmektedir. Dolayısıyla negatif faiz bir anlamda mevduat sahibinin bankada tuttuğu para için faiz alması yerine faiz ödemesidir.

Negatif faiz çeşidinde malum olduğu üzere reel faiz yani geleneksel faiz anlayışının tam tersi olarak enflasyonun olmadığı veya olduğu bir ekonomide borçludan alacaklıya değil; alacaklıdan borçluya karşılıksız değer aktarımı olmaktadır. Buna karşılık deflasyonun olduğu bir ekonomide ise borçludan alacaklıya karşılıksız değer aktarımı olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu durumların hepsinde bizzat faiz tahakkuk ederken sadece yönü değişmektedir. Bu bakımdan bir anlamda reel faizin tersi gerçekleşmektedir. İktisat literatürüne ait terkip olan negatif faizin ters yönde tahakkuku için matematiğin tabiatı gereği %- oran ile sabit kılınarak tatbik edilmesinin modern dönem İslâm hukuku literatüründe kanaatimizce hatalı bir izlenimle sanki faizin tahakkuk etmediği gibi bir anlayışı⁴⁴⁰ ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Oysaki görüldüğü üzere negatif faizde de karşılıksız değer aktarımı olmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada negatif faiz, reel faizin ters yönde tahakkuku mahiyetinde

⁴³⁸ Negatif faizin tarihi, hesaplanma yöntemi ve dünya piyasalarındaki uygulaması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yaşar Köse vd., “Türkiye İçin Negatif Faiz Oranının Uygulanabilirliği ve Analitik Olarak İncelenmesi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 7/13 (2015); Vedat Buz, “Türk Hukuku Açısından Sürreal Bir Problem: Negatif Faiz”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* 36/3 (2020).

⁴³⁹ Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam”, 67-68.

⁴⁴⁰ Bkz. Beşir Gözübenli, “İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, *1. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (Konya: Kombad Yayınları, 1997).

alacaklıdan borçluya yönelik karşılıksız değer aktarımı olarak ifade edilecek ve bu doğrultuda değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda yukarıda verilen ribâ tanımları gereği İslâm dini, alacaklıdan borçluya veyahut borçludan alacaklıya karşılıksız olarak devredilen herhangi bir değer aktarımını haksız kazanç olarak görmüş ve ribânın her çeşidini kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bu sebeple alacaklının rızasının olmasının negatif faizin tahakkukunu engellediği durumlar hariç⁴⁴¹ negatif faiz de dahil olmak üzere tüm faiz çeşitleri haramdır. Çünkü faizin her çeşidinde mutlaka taraflardan birisine engellenmesi mümkün olmayan haksız bir değer aktarımı(zarar) mevcuttur, ki faizin doğasında da esas olan kaide budur. Dolayısıyla özellikle günümüz ekonomi sisteminde başta kredi ve borç faizleri olmak üzere enflasyon oranı altındaki faizin fıkıhtaki ribâ anlayışına girmediğini savunarak⁴⁴² enflasyon oranı altındaki faiz akitlerini veya faydalı olduğu iddia edilerek dengeli ve kontrol altında tutulabilen faizi⁴⁴³ Kur'an ve sünnetin asıl gayesinden uzak birtakım ilkelerle meşrûlaştırmaya çalışanların yaklaşımları isabetli değildir.⁴⁴⁴

B) Paradaki Ribâ İletisi

Borç ribâsının Kuran, alışveriş ribâsının ise sünnet ile sabit olduğu yukarıda belirtilmişti. Alışveriş ribâsının tahakkuku Hz. Peygamber tarafından altı eşya hadisi ile zâhiri olarak bakıldığında karmaşık gibi görünse de öz bir ifadeyle mükemmel bir şekilde belirtilmiştir. Ancak ifadenin öz mahiyette olması, aynı zamanda standart malların sadece hadiste zikredilen mallara mahsus olup olmadığı, söz konusu malların ortak özelliklerini barındıran diğer şeylerde de ribânın tahakkuk edip etmeyeceği ve bu özelliklerin mahiyeti hakkındaki tartışmaları da beraberinde getirerek konuyu içtihadı açık hale getirmiştir. Konuya ilişkin ortaya çıkan içtihatlar çerçevesinde ribâ mallarının illetleri noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şu belirtilmelidir ki klasik literatürde ribâ uygulamasının haram olduğu noktasında genel bir ittifak vardır, ihtilaf sadece ribevî malların kapsamı veya ribâ illetinin belirlenmesindedir.

⁴⁴¹ Örneğin 100.000 TL verilen bir borçta alacaklı isterse bunu 90.000 TL olarak alabilmektedir. Bu durumda fikhin meşrû gördüğü rıza çerçevesinde alacaklının rızası negatif faizi engellemektedir. Şayet rızası olmayacak olursa o vakit negatif faiz tahakkuk edecektir. Bu durum detaylı bir şekilde üçüncü bölümde enflasyon oranına endeksin fikhî problemlerinde ve ilgili yerlerde tahlil edilecektir.

⁴⁴² Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, *Fıkıhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 133-143; Gözübenli, “İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, 645-647; Bakka, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 77-79.

⁴⁴³ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu tarafından ribâ ile faiz ilişkisi akarsu ve sele benzetilmektedir. Söz konusu benzetmeye göre akarsu faiz; sel ise ribâdır. Nitekim normal yatağında veya kendisine tahsis edilmiş kanallarda akan su ile sel arasındaki fark faiz ile ribâ arasındaki fark gibidir. Zira kimyasal ve fiziki olarak her ikisi de aynı yapıya sahip olmasına rağmen ortaya çıkardıkları sonuç tamamen birbirinden farklıdır. Akarsu (faiz) üretim ve verimliliği artırırken sel (ribâ) yıkımlara ve tahribata yol açmaktadır. Kanaatimizce fıkıhtaki ribâ anlayışının en temel ölçütlerinin dahi analiz edilmemesi sonucunda öne sürülmüş olan bu örnekte Gökmenoğlu, akarsu yatağının veya suyun geçtiği kanalın domuz eti kadar necis olduğunu göz ardı etmiştir.

⁴⁴⁴ Tezin üçüncü bölümünde enflasyona endeksin fikhî problemleri ve tahlili başlığında bu yaklaşım daha detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

Esnâf-ı sitte hadisinde yer alan mallar altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olmak üzere altı tanedir. Zikredilen mallar arasında sadece altın ve gümüşün para olması ve tez konusunun da paradaki değer değişimi olması sebebiyle burada sadece altın ve gümüş yani paradaki ribânın illeti konusuna yer verilecektir. Bu doğrultuda fıkıh kaynakları incelendiğinde altın ve gümüşte cereyan edebilecek olan ribânın illeti noktasında birçok görüş bulunmakla birlikte genel olarak üç⁴⁴⁵ farklı yaklaşımın yer aldığı⁴⁴⁶ gözlemlenmektedir.

Birinci yaklaşım; altın ve gümüşteki ribâ illetinin cins ve vezin (tartı) birliği olduğu görüşüdür. Nitekim Hanefî, Hanbelî, Caferî ve Zeydiyye mezhepleri genel olarak bu görüşü savunmaktadır.⁴⁴⁷ İlgili yaklaşıma göre altının altınla veya gümüşün gümüşle mübadelesinde cereyan edecek olan fazlalık ribâsına engel olmak için bedellerin eşit ağırlıkta olması gerekmektedir. Veresiye ribâsına engel olmak için ise bedellerin peşin olması ve teslim ile tesellümünün aynı mecliste olması gerekmektedir. Altın ve gümüşün mübadelesi gibi cinslerin farklı olduğu muamelelerde de yine peşin ve aynı mecliste olmak kaydıyla bedeller farklı ağırlıkta olabilmektedir. Buna karşılık veresiye ribâsına engel olmak için cinsler farklı dahi olsa alışverişin vadeli olmaması gerekmektedir.

İkinci yaklaşım; altın ve gümüşteki ribâ illeti gâlibü's-semeniyet olarak para olma vasfının baskın olmasıdır. Nitekim Şâfî mezhebinde genel, Mâlikî mezhebinde yaygın olarak benimsenen görüş gâlibü's-semeniyet olup Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüş de bu doğrultudadır.

Paradaki ribâ illetinde semeniyet vasfının galip olması yaklaşımı altın ve gümüşün ribâ noktasında yapısı ve çeşidi fark etmeksizin tedavülde bulunan diğer paralarla kıyas edilmemesi anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla söz konusu görüşü savunanlara göre para denilince sadece altın ve gümüş kastedilmelidir.

Paradaki ribâ illetine ilişkin benimsenen yaklaşımlardan üçüncüsü ise altın ve gümüşteki illetin mutlak semeniyet yani söz konusu şeylerin yalnızca para vasfına sahip oluşudur. İlgili görüş Mâlikî mezhebinde nadir görüş olup Hanbelîlerden İbn-i Teymiyye⁴⁴⁸ de bu görüştedir. Çünkü söz konusu yaklaşıma göre para, eşyanın kıymet ölçüsü ve mübadele vasıtasıdır. Dolayısıyla yapısı ve çeşidine bakılmaksızın tedavülde para olarak kullanılan her şeyde ribâ tahakkuk etmektedir.

Paranın tarihi seyri ve çeşitleri başlığında ele alındığı üzere tarihten günümüze kadar para; mal para, madeni para, kâğıt para ve dijital para olmak üzere yapısı ve fonksiyonları bakımından birçok

⁴⁴⁵ Kıyası delil olarak kabul etmeyen zâhirî yaklaşıma göre ribâ malları sadece altı eşya hadisinde zikredilen mallarla sınırlıdır. Bunların dışındaki şeylerde ribâ cereyan etmez. Dolayısıyla aslında burada 4 görüş vardır. Lakin zâhirî yaklaşım herhangi bir illet öne sürmediği için üç görüş dahilinde ele alınması daha uygun bulunmuştur.

⁴⁴⁶ Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", 92-94; Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 116-120. İsmail Özsoy, *Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz*, s.92-94. Yusuf Davud, s.116-120.

⁴⁴⁷ Kâğıt paranın değer ölçüsü başlığında mezheplere göre kaynaklar verildiği için burada tekrara düşülmemesi açısından kaynaklara yer verilmemiştir.

⁴⁴⁸ Mecdüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ* (Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004), 29/470-471.

çeşitte tezahür etmiş ve maddesi her ne olursa olsun altın ve gümüş madeninin dışındaki şeyler de gerek bölgesel gerekse küresel çerçevede para olarak kullanılmıştır. Teknolojik gelişmelerle bütünleşmesi açısından günümüz koşullarında paranın büründüğü yapı, para kavramının insanların para mefhumuna yaklaşımlarına göre her geçen gün soyutlaştığını ve birçok yapıda tezahür edebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla para anlayışındaki gelişmeler soyut veya somut olması fark etmeksizin paranın fonksiyonlarını icra eden her türlü şeyin para olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kâğıt paranın fikhî niteliğinde değinildiği üzere çağdaş İslâm hukukçuları söz konusu durumu göz önünde bulundurarak altın ve gümüşteki ribâ illetinin mutlak semeniyet olması gerektiği görüşünü daha isabetli bulmuştur. Çünkü mutlak semeniyet yaklaşımı ribânın içeriği incelendiğinde mübadele ve değer ölçüsü fonksiyonlarını yerine getiren her şeyin fikhî olarak para kapsamına alınmasını sağlamakta ve Şari'in maksadına daha uygun sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Zira paradaki ribâ illetine mutlak semeniyet olarak itibar edilmediği durumda başta kâğıt para olmak üzere altın ve gümüş dışındaki hiçbir parada ribânın tahakkuk etmeyeceği anlayışı ortaya çıkmaktadır. Kâğıt parada ribânın tahakkukuna ilişkin ortaya sürülen görüşler ve tercih edilmesi gereken hükümler kâğıt paranın fikhî niteliği başlığında detaylarıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla tekrara düşülmemesi açısından bu başlıkta ilgili malumatla yetinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

PARA OLAYLARININ FIKHÎ TAHLİLİ

Birinci bölümde yer verildiği üzere kadîm tarihten günümüze kadar mal ve hizmetlerin biriktirilmesi, mübadelesi ve kıymet belirlemede araç olarak kullanılan para hem kendi yapısı hem de harici etkenler sebebiyle çeşitli olaylar vaki olmuştur. Söz konusu olaylar iktisat literatüründe paranın yürürlükten kaldırılması, piyasadan çekilmesi, enflasyon veya deflasyon ile değer değişimine uğraması ve devalüasyon veya revalüasyon ile değer değişimine uğratılması olmak üzere para olayları⁴⁴⁹ terkihiyle ifade edilmiştir. Buna karşılık fıkıh literatüründe ilgili olaylar paranın tedavülden kaldırılması (kesâd), piyasada bulunmaması (inkitâ), rahş veya galâ ile değer değişimine uğraması ve tağşîş ile değer değişimine uğratılması olmak üzere para vaki olan olağan dışı haller terkihiyle tanımlanmıştır. Bu tezde para gerçekleşen ilgili olayların hepsi iktisat literatüründeki terkihe muvafık olarak para olayları şeklinde ifade edilmiştir.

Para olaylarının fikhî olarak değerlendirilmesi başlığını oluşturan ve aynı zamanda tezin esas ağırlık merkezi olan bu bölümde, önceki başlıklarda para ve para olaylarına dair teorik ve tarihsel olarak yapılan incelemeler ve temellendirmeler doğrultusunda para olaylarının klasik ve modern fıkıh literatüründeki fikhî tahlillerine yer verilmiştir. Böylelikle günümüz uluslararası para sisteminde herhangi bir şekilde zimmette sabit olan para borçlarının para olayları sebebiyle İslâm hukukuna göre nasıl ödenmesi gerektiği tartışmaları ve sonuçları ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî literatürü olmak üzere klasik fıkıh literatürü, akabinde ise fıkıh ve iktisat bilginlerinin konuya dair görüş serdettiği modern dönem fıkıh literatüründeki para olaylarının tahlillerine yer verilmiştir.

I) Klasik Fıkıh Literatüründe Para Olaylarına Bağlanan Hükümler

Para konusuna dair yapılmış çalışmalar incelendiğinde, para teorileri ve uygulama yöntemlerinin dünya tarihinde 19. yüzyıla kadar somut bir şekilde belirginlik kazandığı ve bundan sonraki yıllarda özellikle Sanayi Devrimi'nin etkisiyle dünyada birçok alanda meydana gelen değişimler sebebiyle para olgusunda da birtakım köklü değişikliklerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyıl öncesinde aslî para olarak piyasada yer almayan kâğıt ve dijital para gibi yeni para çeşitlerinin kullanılmasıyla birlikte para mefhumu, her geçen dönemde en somut halinden biraz daha soyutlaşarak tarihsel dönüşümüne devam etmektedir. Söz konusu dönüşümün para teorisi ve uygulamaları hakkındaki değerlendirmeleri daha da tartışmalı hale getirdiği ve para olaylarının hükümleri noktasında isabetli değerlendirmeler ve tercihler yapılmasını zorlaştırdığı görülmektedir. Bu sebeple diğer ilim dallarının yanı sıra İslâm hukukunda da para konusu dönemselsel olarak incelendiğinde 19. yüzyıl öncesi klasik, sonrası modern dönem diye nitelendirilmektedir.

⁴⁴⁹ Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 194.

Klasik fıkıh literatüründe para olaylarına bağlanan hükümler başlığında öncelikle klasik dönemde hilkaten para niteliğinde tasnif edilen dinar, dirhem ve katkı maddesi az mağşûş paralarda meydana gelen olağan dışı durumlardan kesâd, inkıtâ, rahs ve ğalâ olaylarının fikhî hükümleri ele alınacak, akabinde ise ıstilahî para kategorisinde değerlendirilen fels ve katkı maddesi fazla mağşûş paraların hükümlerine yer verilecektir.

A) Hilkaten Paralara Bağlanan Hükümler

Önceki başlıklarda paranın geçirdiği evreler tarihsel seyriyle ele alınmış ve fıkıh literatüründe hilkaten paralar olarak zikredilen madeni paralardan altın, gümüş ve katkı maddesi az olan mağşûş paraların mahiyeti ve keyfiyeti hakkında detaylı bilgiler verilmişti. Ayırıcı vasıf ve temel kıstas olması bakımından tekrar kısaca değinilecek olursa; hilkaten paraların tedavülde para olarak kullanıldığı durumlarda iki ana özelliği ortaya çıkmaktadır. Birincisi; diğer para çeşitlerinde olduğu gibi tedavülde olması açısından mislî para vasfına sahip olması; ikincisi ise aynî mal olarak para vasfının haricinde kendi zatında müstakil maden değerine sahip olmasıdır. İlgili özelliği yani para değerinin yanında maden değerinin de olması hasebiyle hilkaten paralarda cereyan eden kesâd, inkıtâ, rahs ve ğalâ gibi para olaylarında fıkıh bilginleri, diğer paralara ve mislî mallara nazaran daha farklı bakış açısı ile değerlendirilmelerde bulunmuş ve fıkıh literatüründe çeşitli hükümler ortaya çıkmıştır.

1) Kesâd

Klasik literatüre ilişkin yapılan araştırmada hilkaten paraların kesâd ve inkıtâsına dair öne sürülen görüş ve delillerin başta Ebû Hanîfe olmak üzere esasen görüş sahiplerinin çoğunun özel bir başlık altında dinar ve dirheme mahsus bir şekilde öne sürdüğü görüş ve deliller olmadığı görülmektedir. Söz konusu görüşler bir sonraki bölümde ele alınacak olan ıstilahî paraların kesâd ve inkıtâyâ uğraması halinde veya aynî malların inkıtâsı halinde ilk dönem fıkıh bilginleri tarafından öne sürülmüştür. Sonraki dönem fıkıh bilginleri, ilk dönemde ıstilahî paralara⁴⁵⁰ veya aynî mallara ilişkin öne sürülen ilgili görüşleri, hilkaten paraların kesâd ve inkıtâ durumlarına hamletmiş ve literatürde bu yönde değerlendirmiştir.⁴⁵¹ Nitekim belirttiğimiz kaynaklar dahil olmak üzere ilk dönem Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî kaynaklarının çoğunda, ıstilahî paraların kesâdı ve inkıtâsı ile ticaret mallarının yani buğday gibi aynî olan malların inkıtâsı hakkındaki değerlendirmeler yer alırken, dinar ve dirhemlerin kesâdı ve inkıtâsı noktasındaki tartışmalara rastlanmamaktadır. Ancak söz konusu durum ilk dönem fıkıh bilginleri tarafından dinar ve dirhemlerin kesâd ve inkıtâ durumlarına değinilmediği anlamına

⁴⁵⁰ Söz konusu durumda her ne kadar görüşler muvafakat arz etse de öne sürülen deliller, aynî malların aksine ıstilahî paraların değerini kendi öz kıymetinden almaması sebebiyle tezat arz edebilmektedir. İlgili tezatlara görüş değerlendirmelerinde yer verilecektir.

⁴⁵¹ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, 2/59; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 5/164; Alâüddîn Muhammed el-Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 448.

gelmemektedir. Çünkü takip eden satırlarda ele alınacağı üzere ilk dönemde ıstılahî paraların kesâd durumunda misle itibar edilmesi gerektiğini savunanların yaklaşımlarından ıstılahî paralarda ihtilaf ve aynı mallarda ittifakla misil tercih ediliyorsa hilkaten paralarda evleviyetle misle itibar olunacağı anlamı çıkmaktadır. Bu doğrultuda dinar ve dirhemlerin kesâd durumunda misle, inkıtâ durumunda ise kıymete itibar olduğuna dair genel bir kabulün olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan söz konusu durum hilkaten paraların değerini bizzat kendi maden değerinden almasıyla değerini bizzat kendi öz kıymetinden almayan ıstılahî paralardan farklı değerlendirilmesi gerektiği anlayışını da ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda klasik fıkıh kaynaklarında altından darp edilen dinar, gümüşten darp edilen dirhem ve katkı maddesi az olan mağşûş paraların kesâd haline dair üç farklı görüş öne sürülmüştür.

Birinci görüş; Ebû Hanîfe'nin görüşü⁴⁵² olup dinar veya dirhemlerle bir şey satın alındığında veya borçlanıldığında ve borcun ödenmesinden önce ilgili paralar kesâd ile tedavülden kaldırıldığında akdin çeşidinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğidir. İlgili görüşe göre şayet akit bey' veya icâre akdi ise akit batıl olarak sonuçlanmakta ve müşterinin satın aldığı şey mevcut ise aynen iade edilmektedir. Bununla birlikte şayet satın alınan şey değiştirilmiş, helak edilmiş ya da geri verilemeyecek şekle bürünmüşse misli var ise misli ile, yoksa kıymeti ile ödenmelidir. Buna mukabil karz akdi veya mehirde ise Hanefîlerin de genel görüşü olarak Mâlikî ve Şâfîilerdeki genel görüşe muvafık bir şekilde kesâda uğramış bu paralardaki borçlar misli ile ödenmelidir.⁴⁵³ Örneğin, bir kişinin 100 dinar veya 100 dirhemi borç olarak alması ve ödeme yapılmadan önce ilgili paraların yürürlükten kaldırılması durumunda borç alan kişi borcunu, yürürlükten kalkmış yani geçmez olan dinarlar ile 100 dinar olarak ödeyecektir. Söz konusu görüşe göre bey' ve icâre akdi batıl olmakta diğer akitler yürürlükte olmaktadır. Sebebi ise tedavülde rayiç bir şekilde işlem gören paranın artık kesâda uğrayarak semeniyet vasfını kaybetmesidir. Zira semen vasfını kaybeden para, akdin batıl olmasını gerektirmektedir. Karz akdinde veya mehirde ise kesâd her ne kadar semeniyet vasfına etki ederek paranın değer ölçüsü olma vasfını ortadan kaldırırsa da zimmette sabit olan para borcunun misli ile ödenmesine engel bir durum teşkil etmemektedir. Çünkü kesâda uğramış olsa bile tedavülden kaldırıldıktan sonraki şekliyle de bu paralar karz akdine konu olabilmektedir. Ayrıca karz borçlarında misil helak olmadığı halde misli esas almayarak kıymete itibar etmek, hilkaten paraların ribevî mallardan olması sebebiyle ribâyâ sebebiyet verecektir.

Bey' ve icâre akdinin batıl olması, karz ve mehirde mislin verilmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde; kesâda uğrama ile hilkaten paraların semeniyet vasfını kaybettiğine dair yaklaşım,

⁴⁵² İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, 2/59; es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-31; el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/529-530; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir*, 7/146-152; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 7/55-57.

⁴⁵³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 5/163.

dinar ve dirhem noktasında isabet arz etmemektedir. Çünkü hilkaten paralar değerini bizzat kendi maden değerinden almakta ve tedavülde kaldırılrsa dahi kıymetini yitirmeyerek maden değerini her zaman korumaktadır. Dolayısıyla kıymet ölçüsü olma vasfını kaybetmeyen paralarla yapılan akitlerde akdin bâtil olmasını gerektirecek bir durum hasıl olmamaktadır. Zira akitlerde esas olan prensip, akdi iptal edecek geçerli bir sebep olmadığı sürece akdin geçerliliğe hamledilmesi (ihmalî değil imalî)dir. Karz ve mehirde ise mislin verilmesi gerektiği görüşü yukarıda da ifade edildiği üzere kanaatimizce isabetli bir görüştür.

Hilkaten paraların kesâd haline ilişkin ortaya çıkan ikinci görüş; Mâlikîlerde meşhur⁴⁵⁴ ve Şâfiîlerde genel görüş⁴⁵⁵ olup herhangi bir akit ayrımı yapılmaksızın ve hangi borç çeşidi olduğu fark etmeksizin söz konusu paralarla zimmette sabit olan borçlarda ifâ gerçekleşmeden önce para yürürlükten kaldırılırsa sadece misle itibar edilmesi gerektiği görüşüdür. Çünkü ilgili yaklaşıma göre paralar mislî mallardandır ve ittifak ile mislî olan şeyin ifâsı da misli ile olmalıdır. Hilkaten paralar tedavülde kalkmakla kıymetini yani semen olma vasfını ve mislî olma özelliğini yitirmemekte, aynî, mislî ve ribevî olarak piyasalarda bulunmaktadır. Bu sebeple istishâb kaidesi üzere misilleri ile verilmesi gerekmektedir. Ayrıca akdin muktezâsına uygun olacak şekilde ödemelerde esas olan şey, akit anında belirlenen semendir. Dolayısıyla makbul olan, mislin verilerek akit anında belirlenen şeyin bizzat kendisinin ödenmesidir.

Kesâd halinde mislin verilmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde; hilkaten paraların tedavülde kaldırılması durumunda semeniyet ve mislî mal olma vasıflarını yitirmemesine dair öne sürülen bu yaklaşım, konuya yönelik serdedilen ilgili deliller arasında en fazla öne plana çıkan delildir.⁴⁵⁶ Çünkü hilkaten paralarda yürürlükten kaldırılma, söz konusu paraları hilkaten para olma vasfından ve mislî mal olma özelliğinden çıkarmamaktadır. Buna karşılık misle itibar edilmesi noktasında akdin muktezâsı gereği sadece şekli misliyet göz önünde bulundurularak kesâd halinden önceki şeyin verilmesi gerektiği yaklaşımı, mislin verilmesi noktasında zayıf bir yaklaşımdır. Çünkü akdin muktezâsına bağlı kalınması esas olmakla beraber burada misle itibarın temel ölçütü, paranın kesâda uğraması olmayıp paranın kesâda uğramasına rağmen kıymet ölçüsünü yitirmeyerek piyasada sadece şekli/sûret olarak değil mânen de misl-i tâm bir şekilde hala var olmasıdır. Zira kesâda uğrayan bir şeyin helak olması durumunda misl-i tâm olma özelliğini kaybetmesi sebebiyle mislin değil kıymetin verilmesi icap edecekti. Dolayısıyla mislî mallar kategorisinde olsa bile paralardaki para olma vasfı göz

⁴⁵⁴ İbn Abdülber, *el-Kâfi fî fîrû 'i l-Mâlikîyye*, 2/726; el-Veşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü l-mu'rib ve l-câmi'u l-muğrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve l-Endelüs ve l-Mağrib*, 1981, 5/192-193; Ebü'l-Abbâs el-Veşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü l-mu'rib ve l-câmi'u l-muğrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve l-Endelüs ve l-Mağrib* (Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1981), 6/105-107; ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala 'ş-Şerhi'l-Kebîr*, 3/45-46.

⁴⁵⁵ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 1991, 4/37; en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, 9/341-342.

⁴⁵⁶ Kıymete itibar olan üçüncü görüşün değerlendirmesinde daha ayrıntılı şekilde bilgiler verilecektir.

ardı edilerek semeniyetin ortadan kalktığı veya ayıplı hale geldiği durumlarda dahi mislin hala var olduğu yaklaşımı isabetli bir yaklaşım değildir.

Hilkaten paraların kesâdına dair üçüncü görüş ise Hanefîlerde müftâbih görüş olan Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşü,⁴⁵⁷ Mâlikîlerde nadir⁴⁵⁸ ve Hanbelîlerde genel görüş⁴⁵⁹ olup dinar veya dirhemle borçlanıldığında veya bir şey satın alındığında ve parası ödenmeden önce ilgili paralar kesâd ile tedavülde kaldırıldığında kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşüdür. Söz konusu yaklaşıma göre kesâd halinde borcun hakiki olarak îfâ edilmesi için misle değil, kıymete itibar edilmesi gerekmektedir. Çünkü akdin semeni olan para yürürlükten kaldırılmış, piyasalarda para olarak kullanılmayarak ayıplı hale gelmiş ve tarafların rızası şüpheye düşmüştür. Bir akitte tarafların her ikisinin de rızası akdin temel hususlarından. Kesâda uğramayarak piyasalarda tedavülde olan bir para, her zaman kesâda uğramış ve geçmez olan bir paradan daha değerlidir. Dolayısıyla kesâda uğramadan önce karz vermiş bir kişi, kesâda uğradıktan sonra daha az değere sahip olan para ile îfâya rıza göstermeyebilir. Diğer yandan misle itibar edenlerin de savunduğu üzere genel kaideye göre para olması bakımından hilkaten paralar, mislî mallar kategorisinde olup misilleri ile îfâsı daha makbuldür. Lakin burada para, kesâda uğrayarak değer kaybetmiş ve geçmez hale gelmiş olup bu şekli ile îfâ edildiği takdirde misl-i tâm olarak îfâ olmayacaktır. Dolayısıyla mislin tam olarak îfâ edilmediği yerde zarurî bir şekilde misl-i kâsıra yönelinerek kıymetin verilmesi daha evla olacaktır. Kıymete itibar, İslam'ın en önemli ilkelerinden birisi olan adalet anlayışına da daha uygundur. Çünkü bu yaklaşıma göre kesâda uğramamış bir paranın kıymeti çoğu zaman kesâda uğramış olan paradan daha değerli olup borç îfâlarında kesâda uğramış para ile îfâ yapıldığında daha kıymetsiz para ile ödeme yapılmış olacağından adalet ve ribâ anlayışına halel getirilecektir.

Kesâd halinde kıymete itibar görüşü değerlendirildiğinde; her ne kadar kesâda uğramayarak piyasalarda işlem gören bir para, kesâda uğramış bir paraya göre tercihe daha şayan olsa da bu durumun hilkaten paraların kıymetinin belirlenmesi ve misliyet vasfını kaybetmesi ile alakası oldukça zayıftır. Zira bu vaka, altının çamura saplanması ile benzerlik teşkil etmektedir. İnsanın tabiatı gereği çamura saplanmamış ve ışıltılı parlayan tertemiz altın; çamura saplanmış kirliliğe göre tercihe daha uygun olsa dahi altının çamura saplanması veya temiz olması altının kıymet ölçüsüne bir etki etmemektedir. Çünkü hilkaten paralar, para olma vasfının haricinde kendi zatında müstakil olarak maden değerine sahip olmasıyla kendi öz değeri ile resmi piyasa değeri arasında çoğu zaman yakınlık hatta eşitlik bulunan ve kıymetini çoğu zaman koruyan paralardır. Dolayısıyla darp edilmeyerek külçe halinde

⁴⁵⁷ es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-31; İbnü'l-Hümâm, *Fetħu'l-ğadir*, 7/146-152; el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/530-531; el-Haskefî, *ed-Dürri'l-muħtâr*, 448; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, 2/59.

⁴⁵⁸ el-Veşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelîs ve'l-Mağrib*, 1981, 5/163-164, 443-446.

⁴⁵⁹ el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-ğınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, 1983, 3/312-315.

olsalar veyahut darp edildikten sonra kesâda uğrayarak tedavülden kaldırılsalar dahi mal para olarak öz kıymetlerini yitirmemekte ve kıymet ölçüsü olarak kolaylıkla piyasalarda işlem görebilmektedir.

Bu doğrultuda yapılan araştırmaların gösterdiği üzere hilkaten paralarda kıymet bakımından hakiki anlamda kesâd vaki olmamaktadır. Çünkü yürürlükten kaldırılan parada parayı tedavüle süren otorite tarafından paranın darp edilmesinde kullanılan motif ve mühür gibi şekli vasıflar iptal olmakta ancak kıymeti noktasında herhangi bir değişme olmamaktadır. Zira dinar veya dirhemler, altın ve gümüş cinsinden ağırlığı muayyen olacak şekilde tedavüle sürülen ve maden değeri ile piyasa değeri arasında neredeyse eşitlik bulunan paralardır. Örneğin, birinci bölümde değinildiği üzere tarih boyunca genel olarak 1 dinar 1 miskal (4,25 gram altın) ağırlığında tedavüle sürülmüş ve her ne kadar kesâda uğrayarak üzerindeki motifler gibi şekli itibariyle 1 dinar şeklinde piyasalarda para olarak kullanılmasa bile mal olarak 4,25 gr. altın cinsinden sabit bir şekilde değerini korumuştur. Dolayısıyla kesâda uğraması durumunda dahi kıymet ölçüsü belirgin bir şekilde sabit olan hilkaten paralarda misliyet tam olarak mevcutken daha zayıf bir irtibatlandırma ile misl-i kâsıra yönelinerek kıymete itibar etmek isabetli bir yaklaşım olmayacaktır. Buna karşılık içerisindeki katkı maddesi az olsa dahi mağşûş olması sebebiyle katkı maddesi az olan dinar ve dirhemlerin kesâd halinde maden değeri ile piyasa değeri arasında farklılık ortaya çıkacak olur ise o vakit sadece bu paralara mahsus olmak üzere kıymete itibar olunması kanaatimizce daha isabetli bir uygulama olacaktır. Çünkü maden değeri ile piyasa değeri arasındaki farklılık hilkaten paralarda bulunmaması gereken bir husus olup bu paralardaki misl-i tâm olma vasfına etki etmektedir.

2) İnkıtâ

Klasik kaynaklarda hilkaten paralardaki inkıtâ durumunun kesâd olayıyla beraber ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu sebeple konuya ilişkin öne sürülen görüşler kesâd konusundaki görüşler ve deliller ile aynı doğrultuda olup mislin veya kıymetin verilmesine ek olarak akitlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi çerçevesinde üç çeşittir.⁴⁶⁰ Bu konuda sadece mezheplerde meşhur veya nadir olan görüşler değişmiş ve diğerlerine göre daha fazla ön plana çıkan görüşler daha farklı değerlendirilmiştir. Nitekim kesâd konusunda mislin verilmesi gerektiği görüşü, Şâfiî ve Mâlikîlerde daha meşhur bir görüş iken inkıtâ olayında kıymetin verilmesi gerektiği görüşü, İmameyn başta olmak üzere birçok Hanefî ulemâsının ve Hanbelî mezhebinin de genel görüşüne muvafık olarak daha meşhur bir şekilde telakki edilmiştir. Çünkü bir şey mislî dahi olsa borcun îfâ edilmesi için gerekli olan şey ortada bulunmamakta ve mislî olan şey kıyemî hale gelmektedir. Dolayısıyla mislin tam olmadığı yerde mecburi olarak bedele yani misl-i kâsıra yönelinmesi ve kıymete itibar edilmesi daha isabetli görülmektedir.

⁴⁶⁰ Konuya dair detaylı kaynak için bir üst başlıktaki kesâd konusuna müracaat ediniz.

Bu doğrultuda kesâd durumunda bey ve icâre akitlerinde akdin bâtil olması, karz veya mehirde ise misle itibar edilmesi gerektiğini savunan Ebû Hanîfe, bey‘ ve icâre akitlerinde vaki olan inkitâ durumunda da aynı görüşü öne sürmekte, karz veya mehirde ise misle itibar edilip tarafların mecburi olarak borcun îfâsına kadar beklemesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁶¹ Çünkü mezhep kaidesine göre aynı olan bir hak zimmette sabit olduktan sonra ortadan kaybolmasıyla inkitâyâ uğramamaktadır. Dolayısıyla ilgili görüşe göre îfânın hakiki bir şekilde gerçekleşmesi için ödenecek şey ortaya çıkana kadar tarafların beklemesi gerekmektedir.⁴⁶²

Hilkaten paraların inkitâsı durumunda kesâd durumundan farklı analizlerde bulunarak akdin çeşidinin ne olduğu fark etmeksizin misle değil kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşü bizi, söz konusu uygulamanın literatürde ve uygulamada görülen farklı yorum ve çözüm arayışları içerisinde daha fazla öne çıkan bir uygulama olabileceği kanaatine sevk etmiştir. Çünkü burada temel ölçüt paranın veya borcun çeşidi olmayıp ödenecek olan şeyin piyasada olmaması ve o şeye ulaşmanın imkânsız hale gelmesidir. Ayrıca söz konusu olan şeye ulaşılması imkân dahilinde olsa bile ona ulaşma ve borcun ödeme zamanının meçhul olması, ödeme için beklemektense tarafların kıymete itibar ederek tasarruflarını icra ettirmesini daha evla hale getirmektedir.

3) Raḥs ve Ğalā

Hanefî,⁴⁶³ Şâfiî,⁴⁶⁴ Mâlikî,⁴⁶⁵ ve Hanbelî⁴⁶⁶ mezhepleri başta olmak üzere Saîd b. Müseyyeb, Yahyâ b. Saîd ve Rebîa gibi birçok fıkıh bilginine⁴⁶⁷ göre hilkaten para borçlarında raḥs ve ğalā durumlarının oluşması halinde akdin veya borçlanmanın türü ve sebebinin ne olduğu fark etmeksizin raḥs ve ğalā durumları dikkate alınmayarak icra edilmesi gereken hüküm misle itibar olunmasıdır. Üst satırlarda ifade edildiği üzere dört mezhep alimlerinin ve Saîd b. Müseyyeb gibi birçok müstakil fakihin hilkaten paralarda raḥs ve ğalâyâ itibar etmemesi doğrultusunda modern dönem literatüründe konuya dair icmânın gerçekleştiği değerlendirmeleri yapılmış ve ilgili değerlendirmeler hakim görüş haline

⁴⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 5/164.

⁴⁶² Ebu Yusuf burada karz verenin kıymete itibara razı olana kadar zorlanması gerektiğini söylemiştir. Bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 5/162-165.

⁴⁶³ es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-31; el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/529-530; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 7/146-152; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 5/163; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 7/55-57.

⁴⁶⁴ Celaleddin es-Suyûtî, *erl-Hâvi'l-Fetâvâ* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/97; İbn-i Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Feyyum: Matbaatu Mustafa Muhammed, ts.), 4/258; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Bahreyn: Dâru'l-Vefâ, 2001), 4/61; en-Nevevî, *Ravzatü'l-İlâibin ve 'umdetü'l-müttakîn*, 1991, 4/32-38; eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, 3/29-34; el-Kalyûbî - Umeyrâ, *Hâşiyetâni 'alâ Şerhi'l-Maḥalli 'ale'l-Minhâc*, 1955, 3/259; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 5/353-355.

⁴⁶⁵ Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2014, 8/154; Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2014, 14/27; el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celil li-şerhi Muhtaşarı Halil*, 4/340.

⁴⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1997, 6/441-442; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 12/36; Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1955, 5/127.

⁴⁶⁷ Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2014, 8/152-153; el-Venşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ' ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1981, 6/450.

gelmiştir.⁴⁶⁸ Çünkü hilkaten paralar kendi zatında müstakil maden değerine sahip olmasıyla değer değişimine uğrasa bile aynî, mislî ve ribevî olarak tedavülde kullanılmaktadır. Bu ayırıcı vasfı ile hilkaten paralarda vaki olan raḥs ve ġalā, oranının ne olduğu fark etmeksizin kıymete ve semeniyete hanel teşkil etmemekte ve altın veya gümüş cinsinden değerinin sabit olmasıyla aynî, mislî ve ribevî mallardan olan hilkaten paraları, sahip olduğu ilgili vasıflardan çıkarmamaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre hilkaten para cinsinden zimmette sabit olan bir borcun kıymeti ile değil misli ile ödenmesi gerekmektedir. Örneğin, aynî ve mislî olan buğday ürünüde 100 kg buğday borçlanıldığı durumda insanların raġbetlerine göre her ne kadar buğday fiyatları düşse veya artsa da ödenmesi gereken miktarın yine 100 kg buğday olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Bu bağlamda hilkaten paralar da mal para vasfına sahip olmaları açısından aynî ve mislî olan buğday gibi değerlendirilmelidir. Dolayısıyla 100 dinar veya dirhem borçlanması durumunda değer değişimi oranının ne olduğu fark etmeksizin ödenilecek olan miktar yine 100 dinar veya dirhemdir. Aksi takdirde, yani dinar veya dirhem aynî ve mislî olarak piyasalarda tedavüldeyken borç îfâlarında misle değil de kıymete itibar edilmesi, taraflardan birisi veya her ikisi için engel olunması mümkün olmayan bir zararı meydana getirecek ve ribâya sebebiyet verilecektir.

Modern dönemde yapılan bazı çalışmalarda hilkaten paralardaki değer kaybının veya artışının diğer paralara nispetle çok uzun sürede vaki olması sebebiyle klasik dönemde kıymete itibar edilmediği noktasında değerlendirmeler mevcuttur.⁴⁶⁹ Kanaatimizce ilgili yaklaşım isabetli değildir. Çünkü kıymete itibar meselesinde temel ölçüt; değer değişiminin kısa veya uzun vadede olması değil, paranın değerini bizzat kendi öz değerinden alıp almamasına göre paranın çeşididir. Nitekim ıstılahî olan bir para da hilkaten paralar gibi ekonominin olumlu yönde seyrettiği dönemlerde uzun süre değer değişimine uğramadan piyasalarda işlem görebilmektedir.

Görüldüğü üzere tespit edildiği kadarıyla hilkaten paralarda meydana gelen değer değişiminde ittifak ile kıymete değil misle itibar edilmektedir. Dolayısıyla bu durum özellikle Hanefî mezhebi olmak üzere klasik fıkıh literatüründe cereyan etmiş olan raḥs ve ġalā olaylarında tazminin kıymet veya misil ile olması gerektiği tartışmalarının hilkaten paralar ile alakası olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü söz konusu tartışmalar yukarıda ifade edildiği üzere hilkaten paralar hakkında değil; ıstılahî paralar hakkında cereyan eden tartışmalardır. Ayrıca kaynaklarda raḥs ve ġalā konularında tartışma mahalli olarak zikredilen dirhemler de özel mahiyette tedavüle sürülmüş olan dirhemler olup söz konusu

⁴⁶⁸ Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 64; Döndüren, “İslâm’da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, 67; el-Muslih, *et-Teḏahḥumu’n-nakdî fi’l-fikhi’l-İslâmî*, 115; Dâvud, *Teġayyüru’l-kıymeti’s-şirâiyye li’n-nukûdi’l-verakiyye*, 253.

⁴⁶⁹ Ebû Ferha, *Teġayyüru Kıymeti’n-nukûd ve Eseruhu fi Sidâdi’d-deyni fi’l-İslâm*, 58-60; Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 81; el-Muslih, *et-Teḏahḥumu’n-nakdî fi’l-fikhi’l-İslâmî*, 117.

paralarla istilâhî para olan içerisindeki katkı maddesi fazla dirhemler yani mağşûş paralar kastedilmektedir.⁴⁷⁰

Modern dönemde paradaki değer değişimi konusuna dair bu zamana kadar yapılmış olan çalışmalarda genel olarak sadece karz akdi sebebiyle zimmette sabit olan borçların ele alındığı ve bu noktada sadece klasik dönemdeki karz tartışmalarının incelendiği, ancak karz akdi dışındaki herhangi bir sebeple zimmette sabit olan para borçlarında klasik dönem fukahâsının değer değişimine ilişkin bakış açısı ve değerlendirmelerinin tespit edilmediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu zamana kadar yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak burada karz borçlarının yanı sıra klasik literatürde paranın gasp edilmesi, çalınması, mehir ve rehin olarak verilmesi durumlarında zimmette sabit olan borçların ödemesinde paradaki değer değişiminde ortaya çıkan yaklaşımlara da yer verilmiş ve paradaki değer kaybında takip edilmesi gereken yaklaşım hakkında genel bir izlenim ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda klasik fıkıh literatüründe Hanefî,⁴⁷¹ Şâfiî,⁴⁷² Mâlikî⁴⁷³ ve Hanbelî⁴⁷⁴ mezheplerine ait

⁴⁷⁰ Tarihte ‘Adalı, Taberiyye, Yezidiyye ve Buhâriyye gibi dirhemler tedavülde para olarak kullanılmıştır. Bu paralar kaynaklarda her ne kadar mücerret olarak dirhem şeklinde zikredilse de katkı maddesi çok olan dirhemler olup fels hükmünde değerlendirilen paralardır. Bkz. İbn Âbidîn, *Mecmû’atü resâ’ili İbn Âbidîn*, 2/60-64.

⁴⁷¹ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrüt: Dâru İbn Hazm, 2012), 3/10-17; es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-36; Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li’l-Ta’lîl-i-Muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, ts.), 2/297; İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-kâdir*, 7/146-150; eş-Şeybânî, *el-Asl*, 2012, 13/120-130; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru’l-Mârifet, 1989), 11/49-58; Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi’l-Hidâye* (Beyrüt: Dâru’l-Fikr, 1990), 10/220-240; Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li’l-Ta’lîl-i-Muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, ts.), 3/74-81; Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertibi’s-şerâ’i* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 10/7-10; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 9/261-290; Muhammed b. Ebû Sehl es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru’l-Mârifet, 1989), 5/71-77; Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertibi’s-şerâ’i* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 3/490-545; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 1993, 4/231-237; el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi’l-Hidâye*, 1990, 4/451; Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertibi’s-şerâ’i* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 9/320; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru’l-Mârifet, 1989), 9/163; İmam Muhammed burada deve fiyatlarının ucuzlaması için doğrudan raş terimini kullanmıştır. eş-Şeybânî, *el-Asl*, 2012, 3/163-177; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 6/139; Muhammed b. Ebû Sehl es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrüt: Dâru’l-Mârifet, 1989), 22/15; el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertibi’s-şerâ’i*, 2003, 8/200-230; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 10/71-111.

⁴⁷² eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 2001, 4/517-540; el-Müzenî, *el-Muhtaşar*, 160-161; İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüknuddîn el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-maṭlab fi dirâyeti’l-mezheb* (Beyrüt: Dâru’l-Minhâc, 2007), 7/169-200; Ebû’l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 7/132-180; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü’l-ṭâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn* (Beyrüt: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1991), 5/13-35; el-Kalyûbî - Umeyrâ, *Hâşiyetâni ‘alâ Şerhi’l-Maḥallî ‘ale’l-Minhâc*, 1955, 3/26-42; eş-Şirbîni, *Muḡni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*, 3/344-352; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Bahreyn: Dâru’l-Vefâ, 2001), 7/384; el-Müzenî, *el-Muhtaşar*, 345; İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüknuddîn el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-maṭlab fi dirâyeti’l-mezheb* (Beyrüt: Dâru’l-Minhâc, 2007), 17/245-247; Ebû’l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 13/299-301; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü’l-ṭâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn* (Beyrüt: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1991), 10/110; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Bahreyn: Dâru’l-Vefâ, 2001), 6/158; el-Müzenî, *el-Muhtaşar*, 240; İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüknuddîn el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-maṭlab fi dirâyeti’l-mezheb* (Beyrüt: Dâru’l-Minhâc, 2007), 13/28-50; Ebû’l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebîr* (Beyrüt: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 9/419-432; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Ravzatü’l-ṭâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn* (Beyrüt: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1991), 7/249-296; el-Kalyûbî - Umeyrâ, *Hâşiyetâni ‘alâ Şerhi’l-Maḥallî ‘ale’l-Minhâc*, 1955, 3/275-286; Ebû’l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebîr* (Beyrüt: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1993), 6/206-210; el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-maṭlab fi dirâyeti’l-mezheb*, 2007, 6/243-250; en-Nevevî, *Ravzatü’l-ṭâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn*, 1991, 4/96-102; en-Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühæzzeb*, 9/341-342; es-Suyûtî, *erl-Hâvi’l-Fetâvâ*, 1/96.

⁴⁷³ Sahnûn et-Tenühî, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, 2014, 8/152-154; el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü’l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*, 4/340; Sahnûn et-Tenühî, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, 2014, 14/48-58; İbn Rüşd el-Cedd, *el-Muḳaddimâtü’l-mümehhidât*, 2/490-496; Sahnûn et-Tenühî, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, 2014, 14/27; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muḳteşid*, 3/46-48; el-Karâfi, *ez-Zahîre*, 1994, 4/360-361.

⁴⁷⁴ el-Hirakî, *el-Muhtaşar*, 77; İbn Kudâme, *el-Muḡni*, 1997, 7/360-403; İbn Kudâme, *el-Muḡni*, 1/217-220; el-Buhûtî, *Keşşâfü’l-ḳnâ’ ‘an (metni)’i’l-İḳnâ’*, 1983, 4/87-94; İbn Kudâme, *el-Muḡni*, 1997, 10/122-126; el-Buhûtî, *Keşşâfü’l-ḳnâ’ ‘an (metni)’i’l-İḳnâ’*, 1983, 5/140-145; İbn Kudâme, *el-Muḡni*, 1/441-442; İbn Kudâme, *el-Muḡni*, 1997, 12/453; el-Buhûtî,

mütekaddimûn dönem, orta dönem ve müteahhirûn dönemlerini temsil eden ana kaynaklara yönelik araştırmada gasp edilen, rehin veya mehir olarak verilen ve çalınan şeylerin değer değişimi noktasında zikredilen literatürde genellikle buğday ve elbise gibi aynî olan mallar ve aynî olmakla birlikte aynı zamanda hilkaten para olarak itibar gören altın ve gümüşteki değer değişimlerinin ele alındığı gözlemlenmiş, ıstılahî para olan felslerin ve mağşûş paraların hükmüne ise nadir rastlanılmıştır. Bu durum bizi, felslerin bölgesel ve zamansal çerçevede bazen aslî para olarak kullanılsalar bile çoğu yer ve çoğu zamanda aslî para olarak kullanılmadığı, genel olarak basit şeylerin alım satımına konu olduğu ve küsuratı tamamlayan yardımcı paralar niteliğinde olduğu iddiasını kabul etmeye sevk etmiştir.

Bu bağlamda gasp, mehir, rehin ve sirkat sebebiyle zimmette sabit olan borçlarda değer değişimine yönelik yapılan araştırmada dört önemli nokta tespit edilmiştir.⁴⁷⁵ Birincisi; gasp, rehin, sirkat ve mehir sebebiyle zimmette sabit olan aynî mallar ve hilkaten para olan dinar ve dirhemlerin değer değişimi noktasında, noksanlık ve ziyade gibi aynda meydana gelen değişiklikler çerçevesinde ayndaki değer değişimine ihtilafî bir şekilde itibar edildiği gözlemlenmiş ancak çarşı-pazar fiyatı diye ifade edilen kıymetteki değer değişimine/rahs ve galâ itibar edilmediği tespit edilmiştir. Zira aynî mallardaki çarşı pazar fiyatı değişimi ayıp olarak telakki edilmemiştir. Dolayısıyla değer değişiminin aynî mallarda veya altın ve gümüşte olması fark etmeksizin ya da zaman ve mekan farklılığı gözetilmeksizin rahs ve galâ sebebiyle meydana gelen değer değişimlerine, karz borçlarında olduğu gibi gasp, rehin, sirkat ve mehir borçlarında da genel olarak itibar olunmadığı gözlemlenmiştir Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere aynî olan mallar veya hilkaten paralar, kıymetlerini bizzat kendi zatından alan ve rahs veya galâ ile ayıplı hale gelmeyen, misliyetini ve değer ölçüsünü yitirmeyen mallar veya mal-paralardır.

İkinci nokta; fıkıh literatüründe fukahânın “ayn dururken kıymete itibar edilmemesi daha evladır” anlayışına sahip olduğu tespit edilmiş ve değer değişimi konusuna bu perspektif ile yaklaştığı gözlemlenmiştir. Zira ayn mevcutken o şeyin kıymetinin verilmesi söz konusu şeyin denginin verilmeyişi olarak kabul görmüş ve ilgili durum olağan dışı bir şey olarak addedilmiştir. Bu doğrultuda aynî malların bizzat ayn olarak var olması halinde ayna itibar edilmiş fakat çarşı-pazar fiyatındaki değişimlere itibar olunmamıştır. Mesela, gasp edilen bir malın gasp edildiği zaman çarşıdaki fiyatı 1000 dirhem olsa ve gâsıp yakalanınca gasp edilen mal herhangi bir noksanlığa, ziyadeye veya değişime

Keşşâfû'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ', 1983, 6/131-133; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1997, 6/436-442; el-Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, 1983, 3/312-315; el-Kelvezânî, *el-Hidâye*, 312; İbn Müflih, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Muknî'*, 5/32; Merdâvî, *el-İnşâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1955, 6/155; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 12/36; Merdâvî, *el-İnşâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1955, 5/127; Üseymîn, *eş-Şerhu's-Sütî 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, 4715.

⁴⁷⁵ Bu araştırma aynı zamanda literatürde rahs ve galâ terimlerinin mahiyeti hakkında tespit yapmaya da olanak sağlamış ve tezin birinci bölümünde yer verildiği üzere rahs ve galânın bu doğrultuda da enflasyon ve deflasyonun doğru bir şekilde tanımlanmasına ve İslâm hukukuna göre sistematik bir düzlemde temellendirilmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla normalde beş önemli tespitte bulunulmuş fakat bu tespitte birinci bölümde detayları ile yer verilmesi ve konu bağlamının farklı olması sebebiyle burada değinilmemiştir.

uğramaksızın aynısı gibi duruyor olsa ve teslim zamanında malın çarşıdaki fiyatı 900 dirhem düşerek 100 dirhem olsa o vakit mal sahibi malını olduğu gibi almakta ve kıymete itibar olunmamaktadır. Buna karşılık malın aynında bir noksanlık veya değişiklik meydana geldiği zaman çarşı-pazar fiyatına itibar edilmektedir. Dolayısıyla dinar ve dirhemler de dahil olmak üzere aynî olan bir şey aynında herhangi bir noksana veya ziyadeye uğramaksızın mevcut olduğu sürece rahs ve ğalā diye nitelendirilen çarşı pazar fiyatındaki değer değişimine genel olarak itibar olunmamaktadır.

Diğer yandan Süfyân es-Sevrî ve bazı Şâfiî alimleri, gasp olayında ve dinar ile dirhemlerin rahsa uğraması sonucu değer kaybetmesi gibi durumlarda da değer kaybının tazmin olunacağını söylemiştir.⁴⁷⁶ Örneğin, gasp edilen bir mal gasp edilirken 10 dirhem olsa ve teslim edilirken piyasa değeri 1 dirheme düşmüş olsa, söz konusu durumda gâsıp değer kaybı olan 9 dirhemi de tazmin etmelidir. Çünkü ilgili yaklaşıma göre aynî bir mal telef olduğunda yani aynında değişiklik olduğunda nasıl kıymete itibar olunuyorsa ayn mevcut olsa bile semendeki noksanlık sebebiyle de kıymete itibar olunmalıdır. Dolayısıyla ayndaki noksanlığın ödenmesi kıyas doğrultusunda semendeki noksanlığın da ödenmesini gerektirmektedir. Ancak bu görüş Şâfiî mezhebinde şâz olarak nitelendirilmiş ve nazarı itibara alınmamıştır. Yaptığımız değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere kanaatimizce de şâz olmakla birlikte bu görüş bize ilgili mesele hakkında üçüncü bir tespiti yapmaya olanak sağlamıştır. Bu bağlamda gasp, mehir, rehin ve sirkat sebebiyle zimmette sabit olan borçlarda değer değişimine yönelik yapılan araştırmada tespit ettiğimiz üçüncü nokta; yukarıda yer verildiği üzere hilkaten paraların rahs ve ğalā olaylarında misle itibar olunması gerektiğine dair literatürde icmâ gerçekleştiği iddiaları yer almaktadır. Dolayısıyla her ne kadar şâz olarak kabul edilse de Süfyân es-Sevrî'nin ve bazı Şâfiîlerin bu görüşte olduğu rivayeti, hilkaten para olan altın ve gümüşte rahs ve ğalāya itibar olunmadığına dair mutlak bir şekilde icmânın olduğu rivayetlerinin sahih olmadığını veyahut farklı yorumlanması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Zira söz konusu icmâ ya mezhepte icmâdır ya sadece karz akdinde geçerli olan bir icmâdır şeklinde ifade edilmeli veya bu konuda genel olarak icmânın tahakkuk ettiğinden bahsedilmemelidir. Kanaatimizce hilkaten paralardaki rahs ve ğalāya itibar edilmemesindeki ittifak sadece Hanefî mezhebi fukahâsı arasındadır.

Hırsızlıkta had cezasını gerekli kılan nisap miktarınca bir şeyin çalınması durumunda İmam Muhammed, Züfer ve Tahâvî'nin görüşü hariç Hanefî literatüründeki genel hüküm, çalınan malın herhangi bir şekilde değer kaybına uğrayarak nisabın altına düşmesi durumunda had cezasının uygulanmamasıdır. Çünkü itibar olunan şey malın hırs mahallinden çıkarıldığı anki değeri değil haddin uygulandığı zamanki değeridir. Zira had uygulanması için nisap şarttır ve bu doğrultuda muteber olan şey, şartın had cezası uygulanana kadar daimi olmasıdır.

⁴⁷⁶ en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*, 1991, 5/31-34.

Buna mukabil Mâlikîler, Şâfiîler, Hanbelîler, İmam Muhammed, Züfer ve Tahâvî ise malın hırs mahallinden çıkarıldığı anki değerine itibar olunacağını öne sürerek had cezasının uygulanması gerektiğini söylemiştir.⁴⁷⁷ Çünkü hırsızlık sebebiyle had hükmü, çalınan malın hırs mahallinden çıkarılması ile sabit olmakta ve bu andan itibaren çalınan şeydeki değişikliklere itibar olunmamaktadır. Zira nisap miktarınca bir malın çalınması haddin vücûbu için gerekli olmasına rağmen şartın devamı için gerekli değildir. Bununla birlikte kıymet ile ilgili şüphe malın hırs mahallinden çıkarıldığı andaki kıymet hakkında olursa haddi ıskat etmektedir, ama mal hırs mahallinden nisap miktarınca kesin bir şekilde çıktıktan sonra kıymette meydana gelen farklılıklar haddi ıskat etmemektedir.

Bu doğrultuda ilgili konuya dair tespit ettiğimiz dördüncü nokta ise Hanefilerdeki hırsızlık haddinde hırs mahallinden çıkarılırken nisap miktarında olan fakat had cezası uygulanacakken değer kaybı sonucu nisap miktarının altına düşen bir mal veya parada had cezasının uygulanmamasına ilişkin genel görüş, hatalı bir şekilde esas alınarak hırsızlık sebebiyle zimmette sabit olan borçlarda değer değişimine itibar edildiği görüşünü akla getirmemelidir. Böylelikle bu görüş, sebebi ve çeşidi her ne olursa olsun paradaki değer kaybı konusuna hamledilmemelidir. Çünkü buradaki ana konu, malın veya paranın değer değişimine uğramasına itibar edilmesi değil bilakis had cezasının infazı için nisabın şart olduğu zaman dilimine/ana itibar edilmesidir. Zira birtakım gerekçelerle Hanefilerin hükmün uygulandığı zamanki değere, cumhurun ise hırs mahallinden çıkarıldığı anki değere itibar ettiği görülmektedir.

Netice itibariyle hilkaten paralarda meydana gelen kesâd, inkitâ, rahs ve ğalâ olaylarına dair genel bir değerlendirme yapıldığında; inkitâ durumu hariç söz konusu paralarda misle itibar edilmesi gerektiği görüşü daha kuvvetli yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü bu paralar buğday gibi kıymetini bizzat kendi öz değerinden alması sayesinde mal-para özelliğine sahiptir ve para olayları sonucu misl-i tâm olma vasfını kaybetmeyerek ayıplı hale gelmemektedir.⁴⁷⁸ Buna karşılık inkitâ halinde kesâd, rahs ve ğalâ olaylarından farklı olarak kıymete itibar edilmesi gerektiği yaklaşımı daha fazla öne çıkmaktadır. Çünkü kıymetin mevcut olmasına rağmen ödenecek olan şeyin piyasalarda bulunmaması mislî olan parayı, paranın ve borcun çeşidinin ne olduğu fark etmeksizin kıyemî hale dönüştürmektedir.

B) İstilahî Paralara Bağlanan Hükümler

Altın ve gümüşü Allah'ın para olarak yarattığı inancının hâkim olduğu fıkıh literatüründe, para olma vasfının yanında kıymetini müstakil olarak bizzat kendi maden değerinden alması sebebiyle dinar

⁴⁷⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'î u 'ş-şanâ'î fi tertibi 'ş-şerâ'î*, 2003, 9/320-321.

⁴⁷⁸ Misliyetini kaybetmemesi ve ayıplı hale gelmemesi durumu paranın mübadele aracı, tasarruf aracı ve değer ölçüsü aracı olma vasıflarını kaybetmemesi veya bir paranın para olarak addedilmesi için gerekli olan şeylerin var olması şeklinde açıklanabilir.

ve dirhemlere hilkaten paralar denilmiştir. Buna karşılık insanların semen vasfını vermesiyle, bir anlamda insanların “bu paradır” demesiyle para vasfını kazanan ve kıymetini insanların örfi olarak belirlediği değer ölçüsünden alması sebebiyle nominal değeri hakiki değerinden her daim daha fazla olan paralara da ıstilahî paralar denilmiştir. Hilkaten paralar ile ıstilahî paralar arasındaki en temel fark; ıstilahî paraların para değerini kendi öz değerinden almaması ve insanların para olarak itibar etmediği durumlarda veya para olaylarında para olma ve misl-i tâm olma vasıflarını bazen tamamen bazen de kısmen kaybederek ayıplı hale gelmesidir. Bu sebeple bakır, demir ve bronz gibi madenlerden darp edilen felsler ve katkı maddesi fazla olan mağşûş paralar literatürde kesâd, inkıtâ, rahs ve ğalâ durumlarında hilkaten paralara ve diğer mislî mallara göre tâbi olduğu hükümler bakımından daha farklı bakış açısıyla değerlendirilmiş ve daha farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Asıl itibariyle klasik dönemdeki görüşler geniş perspektif ile incelendiğinde, her iki çeşidin de para olması hasebiyle hilkaten veya ıstilahî olarak hangi para çeşidi olduğu fark etmeksizin para olaylarının hükümlerine dair görüşlerin ve delillerin birbirlerine benzer şekilde aynı doğrultuda olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple burada da ıstilahî paralardaki kesâd, inkıtâ, rahs ve ğalâ olaylarına dair öne sürülen görüşler bir önceki başlıkta ele alınan hilkaten paralardaki görüşler ile aynı doğrultudadır. Ancak temel ölçütlerin değişmesi sebebiyle başta bu çalışmanın yaklaşımı olmak üzere öne sürülen delillerin, yapılan değerlendirmelerin ve sonuçların farklı mahiyette olması, aynı doğrultudaki görüşlerin burada da tekrardan yer verilmesini gerekli kılmıştır. Zira modern dönemde yapılmış olan birçok çalışmada para çeşidinin değişmesi sonucu değerlendirmelerin de değiştiğinin kanaatimizce göz ardı edilmesi, ilgili çalışmalarda isabetli değerlendirmeler yapılmasını engellemiştir.

Hz. Peygamber döneminde piyasalarda kullanılmaması sebebiyle ıstilahî paralar hakkında nasslarda açık bir şekilde deliller bulunmamaktadır. Dolayısıyla dinar ve dirhemden farklı olarak fıkıh literatüründe söz konusu paralara dair hükümlere kıyas/içtihat yoluyla ulaşılmış⁴⁷⁹ ve bu minvalde değerlendirmeler yapılmıştır.

1) Kesâd

Fels ve katkı maddesi fazla olan mağşûş paraların kesâdı yani yürürlükten kaldırılması halinde fıkıh bilginleri tarafından altı farklı görüşün öne sürüldüğü gözlemlenmektedir. Bunlardan ilk üçü müstakil görüş⁴⁸⁰ olup diğerleri ilk üç görüş temelinde oluşturulmuş yaklaşımlardır.

⁴⁷⁹ Bkz. Kınalızade - Dumlu, “Fulûsiyye Risâlesi”; Özdemir, *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâi’nin Nükûd Risalesi*.

⁴⁸⁰ Dâvud, *Teğâyyüru’l-kıymeti’s-şirâiyye li’n-nukûdi’l-verakiyye*, 257-262.

Birincisi; Ebû Hanîfe'nin görüşü⁴⁸¹ olup fels ve mağşûş paralarla bir şey satın alındığında veya borçlanıldığında, borç ödenmeden önce bu paralar kesâd ile tedavülden kaldırılırsa, akdin çeşidinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğidir. İlgili yaklaşıma göre eğer akit bey' veya icâre akdi ise akit bâtil olmakta ve müşterinin satın aldığı şey mevcut ise aynen geri verilmelidir. Şayet satın alınan şey değiştirilmiş, helak olmuş veya geri verilemeyecek şekle bürünmüş ise o vakit misli var ise misli ile, yok ise kıymeti ile ödenmelidir. Buna mukabil karz akdi veya mehirde ise kesâda uğramış bu paralardaki borçlar misli ile ödenmelidir. Örneğin, bir kişi 100 fels borç aldığıında ödeme yapılmadan önce ilgili fels yürürlükten kaldırılırsa, borç alan kişi borcunu yürürlükten kalkmış yani geçmez olan bu parayla ödeyecektir.

Ebû Hanîfe'nin söz konusu yaklaşımına göre bey' ve icâre akdi bâtil olmakta, diğer akitler yürürlükte kalmaktadır. Sebebi ise tedavülde rayiç bir şekilde işlem gören paranın artık kesâda uğrayarak semeniyet vasfını kaybetmesidir. Semen vasfını kaybeden para, akdin bâtil olmasını gerektirmektedir. Karz akdinde veya mehirde ise bu çeşit borçlanmalarda iâre/ ödünç akdinin gereği yapılmalıdır. Çünkü paralar buğday gibi mislî mallardandır. İttifak ile mislî olan şeyin îfâsı da misli ile olmalıdır. Akitlerde aslolan şey tarafların rızası olup bu rıza da ancak akit anında belirlenen semen ile yani mislin verilmesi ile hasıl olacaktır. Kesâd durumu paraların semeniyet vasfına etki ederek paranın değer ölçüsü vasfını ortadan kaldırırsa bile söz konusu paraların misliyet vasfına etki etmeyerek mislin verilmesine engel bir durum teşkil etmemektedir. Zira kesâda uğramış olsa dahi, tedavülden kaldırıldıktan sonraki şekli ile de bu paralar karz akdine konu olabilmektedir. Dolayısıyla misil helak olmamışken misle itibar etmeyip kıymeti esas almak, paraların ribevî mallardan olması sebebiyle ribâya sebebiyet verecektir.

Bey' ve icâre akdinin bâtil olması gerektiği görüşü değerlendirildiğinde; kesâda uğrama ile ıstilahî paraların semeniyet vasfını kaybetmesi en kuvvetli delil olup en fazla ön plana çıkan delillendirmedir. Çünkü fels ve katkı maddesi fazla olan mağşûş paralar, maden değeri olsa dahi, değerini bizzat kendi maden değerinden değil örfün atfettiği değerden almakta ve tedavülden kaldırıldığı zaman kıymetini tamamen yitirmektedir. Bu bağlamda kıymetin yani semeniyetin yok olması noktasında Ebû Hanîfe'nin görüşü daha fazla ön plana çıkmakla birlikte akit ayrımı yapılarak bey' ve icâre akitlerinde akdin bâtil olması gerektiği görüşü ileride İmameyn'in görüşünde de görüleceği üzere zayıf bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü semeniyet ortadan kalkmış olsa bile akit sahih bir şekilde yapılmış ve borç zimmette sabit olmuştur. Dolayısıyla zimmette sabit olan bir borcun îfâsı için sahih olan bir akdi bâtil kılmak yerine semen veya misl-i tâm olma vasfını kaybetmiş bir şeyde misl-i kâsıra yönelinerek kıymetinin verilmesi daha isabetli görünmektedir. Ayrıca söz konusu görüş

⁴⁸¹ es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-31; el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/529-530; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 7/146-152; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 7/55-57.

tatbik edilecek olursa akdin bâtil kılınması sebebiyle başta bey' akdi olmak üzere tüm muamelelerdeki düzen ve istikrar ortadan kalkacak ve akdin muktezâsına muhalif olacak şekilde kıymetsiz şeylerle borcun îfâsı taraflar arasında kargaşaya sebebiyet verecektir.

Karz ve mehirde mislin verilmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde ise paralar misli mallardan olduğu için îfâları da misilleriyle yapılmalıdır. Ancak bu yaklaşım, para olması sadece sahip olduğu değer ölçüsüne bağlı olan ıstilahî paralarda vaki olan olağan dışı durumlar için isabetli değildir. Çünkü söz konusu paralarda asıl olan şey, şekil veya suret değil; kıymet yani değer ölçüsü vasfının var olmasıdır. Kesâd halinde para değer ölçüsünü tamamen yitirerek âdeten değerli kabul edilen bir şey olmaktan çıkmakta ve yok denilecek kadar az olan maden değeri dışında bir kıymeti kalmayarak misli-i tâm olma vasfını kaybetmektedir. Dolayısıyla ıstilahî bir para yürürlükten kaldırıldığı zaman şekli olarak misli ile piyasalarda var olsa bile kıymet bakımından misli ile mevcut değildir. Bu bağlamda her ne kadar para olması bakımından misli olsa da ıstilahî paraların hatalı yaklaşım çerçevesinde altın ve gümüş gibi değerini bizzat kendi vasfından alan hilkaten paralara veya buğday gibi para vasfına sahip olmayan diğer misli mallara kıyas edilmesi isabetli değildir.

ıstilahî paraların kesâdına dair öne sürülen görüşlerden ikincisi; Mâlikîlerde meşhur,⁴⁸² Şâfîlerde genel⁴⁸³ ve Hanbelîlerde nadir görüş⁴⁸⁴ olup herhangi bir akit ayrımı yapılmaksızın mutlak olarak sadece misle itibar edilmesidir. İlgili görüş yukarıda yer verdiğimiz Ebû Hanîfe'nin karz ve mehirde misle itibar edilmesi gerektiği görüşü ile muvafık olup⁴⁸⁵ delil noktasında bazıları hariç benzer doğrultudadır.

Diğer yandan modern literatürde kesâd ile mislin ayıplı hâle gelmemesinin sebebi olarak bir şeyde aybın zuhur etmesi ancak o şeyin sıfatında bir ayıp meydana gelmesiyle yorumlanmış ve kesâd durumunda akde konu olan şeyin sıfatında herhangi bir değişim meydana gelmediği ileri sürülmüştür.⁴⁸⁶

Aybın sıfattan vaki olması gerektiği görüşü değerlendirildiğinde; ilgili yaklaşım paranın fonksiyonlarını icra ettirmesi için parada olması gereken vasıfların kanaatimizce göz ardı edilmesi ve konuya zâhiri bir yaklaşımla sıfat bir yana paranın bizzat kendi aslında daha büyük aybın vaki olmasının göz ardı edilmesi sebebiyle zayıf bir yaklaşımdır. Çünkü mübadele aracı olması, mal ve hizmetlerin kendisiyle ölçüldüğü ortak değer ölçüsü olması ve tasarruf aracı olması paranın en önemli vasıfları olarak kabul edilmektedir. Değerini kendi öz değerinden almayan ıstilahî bir para kesâd ile yürürlükten

⁴⁸²Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2014, 8/152-153; İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fîrû'î'l-Mâlikîyye*, 2/726.

⁴⁸³eş-Şâfîî, *el-Ümm*, 2001, 4/61; en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 1991, 4/32-38; eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3/29-34; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el-Kalyûbî - Şihâbüddîn Ahmed Umeyrâ, *Hâşiyetânî 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/259; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 5/353-355.

⁴⁸⁴el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, 1983, 3/312-315.

⁴⁸⁵el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î fi tertibi's-şerâ'î*, 2003, 10/596-601.

⁴⁸⁶Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Dünyüni'l-Müceceleti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2461.

kaldırıldığında her ne kadar şekil itibariyle duruyor olsa da ilgili vasıfların hepsini kaybetmektedir. Ayrıca söz konusu vasıflar paranın sıfatı olarak kabul edilmeyecek olsa ve sıfattan aybın vaki olmadığı kabul edilse bile-kesâd ile paranın sıfatında maddi olarak bir ayıp meydana gelmemiş olsa dahi- ıstilahî paraların kesâdı durumunda kıymet ortadan kalkmış ve ayıp, sıfattan daha önemli olan asıldan meydana gelmiştir. Dolayısıyla aslın olmadığı veya ayıplı hale geldiği yerde akit ya batıl olacak ya da daha öncelikli olarak bedele yönelinerek kıymetin verilmesi daha isabetli olacaktır.

İstilahî paraların yürürlükten kaldırılmasına ilişkin üçüncü görüş; Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşü⁴⁸⁷ olarak Hanefilerde genel,⁴⁸⁸ Mâlikîlerde nadir⁴⁸⁹ ve Hanbelîlerde genel görüş⁴⁹⁰ olup ilgili paralarla borçlanıldığında veya bir şey satın alındığında ve parası ödenmeden önce ilgili paralar kesâd ile tedavülden kaldırıldığında akdin bâtil kılınmaması ve mutlak olarak kıymete itibar edilmesi gerektiğidir. Çünkü akdin semeni olan para kesâd ile ortadan kalkmıştır. Semen vasfının ortadan kaldırılması akdin bâtil olması yerine kıymete itibar edilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü paranın kesâda uğraması akdi sahîh olmaktan çıkarmamakta, sadece borcun misl-i tâm bir şekilde ifâsını imkânsız hale getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu yaklaşıma göre mislin teslim edilemediği yerde akdi bâtil kılmak yerine kıymete itibar daha evla olarak telakki edilmektedir.

İstilahî paraların kesâdı halinde mutlak olarak kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde; misle itibar görüşündeki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere bu görüş delilleri ve yaklaşımları sebebiyle en fazla ön plana çıkan görüştür. Çünkü ıstilahî paralar kesâd ile değer ölçüsü, mübadele ve tasarruf aracı olma vasıflarını tamamen yitirmekte ve misl-i tâm olma özelliğini kaybetmektedir.⁴⁹¹ Dolayısıyla ıstilahî paraların kesâdı halinde misl-i kâsıra yönelinerek mutlak bir şekilde kıymete itibar edilmesi daha isabetli bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁹²

Dördüncü görüş; bazı Hanefî⁴⁹³ ve Şâfiîlerin⁴⁹⁴ görüşü olup ıstilahî paraların kesâdında satıcı ve borç veren yani alacaklı kişinin muhayyerlik/tercih hakkına sahip olması gerektiği görüşüdür. Söz konusu durumda alacaklı isterse akdi devam ettirecek isterse feshedebilecektir. Çünkü burada paranın

⁴⁸⁷es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/29-31; el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/530-531; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 7/55-57.

⁴⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 5/163-164.

⁴⁸⁹el-Venşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1981, 5/192-193; el-Venşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1981, 6/106-107.

⁴⁹⁰İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1997, 6/436-442.

⁴⁹¹ Burada hilkaten paralarda tercih edildiği üzere her ne kadar katkı maddesi fazla olsa da içerisinde altın veya gümüş barındırması sebebiyle mağşuş paraların içerisindeki altın ve gümüşün geri verilmesi gerektiği kalan kısımda ise kıymetin verilmesi gerektiği görüşü akla gelebilir. Lakin burada mutlak olarak kıymete itibar edildiği için borçlu borcunun kıymetini verecek olup geçmez paraların elinde mevcut olması sebebiyle bir zarara uğramayacaktır.

⁴⁹² Yukarıda Ebu Hanîfe'nin görüşleri değerlendirilirken detaylı değerlendirmeler yapıldığı için tekrara düşülmemesi açısından aynı bilgilere burada yer verilmeyerek ihtisar ile yetinilmiştir.

⁴⁹³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/28-29.

⁴⁹⁴ en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, 9/341-342; Suyûtî bu görüşün şaz bir görüş olduğunu beyan etmiştir. Bkz. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ* (Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/96.

kesâda uğraması ile belirgin bir zarar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla alacaklının muhayyer bırakılması daha isabetli olacak ve alacaklı şayet rızası varsa akde cevaz verecek yoksa kıymetini talep edecektir.

Muhayyerlik görüşü değerlendirildiğinde; aslında söz konusu görüş kıymete itibar görüşü ile aynı muvacehedir. Çünkü alacaklının aleyhine bir durumu yani zararın kesin bir şekilde vaki olduğunu açık bir şekilde belirtmekte ve ilgili zarara katlanılıp katlanılmama noktasında alacaklıya tercih hakkı tanımaktadır. Dolayısıyla kıymete yönelme noktasında tercih hakkının olması gerektiği yaklaşımı aynı zamanda normal şartlarda misle itibar edilmesi gerekirken bazı durumlarda kıymete de itibar edilebileceğinin mümkün olduğuna işaret etmektedir.

İstilahî paraların kesâdına ilişkin beşinci görüş; bazı Hanefilerin görüşü⁴⁹⁵ olup daman ve emanet akitlerinin birbirlerinden ayrı şekilde değerlendirilmesi gerektiğidir. İlgili yaklaşıma göre şayet akit karz veya bey' akdi gibi daman akitlerinden ise kıymetin verilmesi; mudârebe akdi gibi emanet akitlerinden ise mislin verilmesi gerekmektedir. Çünkü daman akitlerinde borçlanılan şey, taraflardan birisinin elinde kabz edilirken emanet akitlerinde kabz henüz gerçekleşmemiştir.

Daman ve emanet akitlerinin birbirinden ayrı hükme tâbi olması değerlendirildiğinde; yukarıda ifade edildiği üzere karz ve bey' akitlerinde kıymetin verilmesi gerektiği görüşü daha fazla ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık akitlerin ayrı değerlendirilerek emanet akitlerinde misle itibar edilmesi gerektiği görüşü zayıf bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kıymet ölçüsü vasfını yitirebilen bir para ile yapılan mudârebe akdinde kesâd sonrası mudârebe sermayesi helak olduğu için mislin verilmesi halinde rabbü'l-mâl yani sermaye sahibi zarara uğrayacaktır. İlgili durumda mudârebe yapılan şahıs sermayeyi ticarete yönlendirmişse zaten elde edeceği kâr veya zararı sermaye sahibi ile belirledikleri oran mukabilinde paylaşacaktır. Şayet bu parayı ticarete yönlendirmeden paraları kesâda uğramış hali ile elinde bulunduruyorsa o zaman da taraflardan birisinin beytü'l-mâle giderek bu paraların kıymetini tedarik etmesi daha evla olacaktır. Böylelikle emanet akitlerinde misle itibar edilerek ortaya çıkacağı iddia edilen zararı önlemek yerine kıymete itibar olunarak daha büyük zararların önüne geçilecek ve başta şirket akitleri olmak üzere akitlerdeki istikrar sağlanmış olacaktır.

Altıncı görüş ise bazı Mâlikîlerin görüşü⁴⁹⁶ olup esas olan mislin verilmesi gerektiği halde mümatele/temerrüt⁴⁹⁷ hallerinde kıymete itibar edilmesi gerektiğidir. İlgili yaklaşıma göre eğer borçlu mümatele durumuna düşerek yani borcu ödeme imkânı olduğu halde borcunu îfâ etmekten imtina etmiş

⁴⁹⁵ es-Serâhsî, *el-Mebsût*, 1989, 22/33-34.

⁴⁹⁶ ed-Desükî, *Hâşiyetü'd-Desükî ala's-Şerhi'l-Kebîr*, 3/46.

⁴⁹⁷ Temerrüt durumu para olayları sebebiyle paradaki değer değişiminden ayrı bir durum olup sadece paradaki değer değişimi değil, onu çevreleyen diğer durumlardan dolayı değer değişimine itibar edileceği konusunu içermektedir. Bu sebeple müstakil bir başlıkta ele alınması daha isabetli olacaktır. Buna rağmen burada müstakil bir başlıkta yer verilmemesinin sebebi, ileriki başlıklarda modern dönemdeki para olayları sebebiyle değer değişimine itibar konusunda müstakil bir başlıkta ele alınmasıdır.

ise borç verenin hakkını korumak adına kıymetin verilmesi daha isabetli olacaktır. Çünkü söz konusu durumda borçlu şahıs, alacaklıya açık bir şekilde zulmetmiştir.

İlgili görüş kanaatimizce muhayyerlik görüşünde olduğu gibi kıymete itibar görüşü ile aynı minvaldedir. Çünkü her iki görüşe göre kıymete itibardaki temel ölçüt, kesâd sonucu zararın kesin bir şekilde tahakkuk etmesidir. Burada sadece zararın ne zaman gerçekleştiğine dair yaklaşım farklılığı bulunmaktadır. Buna karşılık zararın sabit oluşunun mumâtele ile sınırlandırılması zayıf bir yaklaşımdır. Çünkü para kesâda uğramasa dahi mumâtele durumunda borçlu alacaklıya açık bir şekilde zarar vermektedir. Dolayısıyla mumâtele hali, kesâd halinde kıymetin verilmesi gerektiği görüşünün temel ölçütü değildir. Zira mumatale başlı başına kıymete itibar edilmeyi gerektiren bir olay olmayıp kıymete itibar edilme tercihini daha da fazla kuvvetlendiren harici bir etkidir.

2) İnkıtâ

İstilahî paraların inkıtâsı durumuna ilişkin görüşler, mislin ve kıymetin verilmesi yönünde iki şekilde olup hilkaten paraların inkıtâsı durumundaki görüşlerle aynı doğrultudadır. Dolayısıyla burada ilgili konuya dair öne sürülen deliller ve değerlendirmelere tekrara düşülmemesi açısından değinilmeyecek, yalnızca daha fazla ön plana çıkan görüşe yer verilecektir. Bu bağlamda ıstilahî paraların inkıtâ halinde ödenecek olan şeyin piyasada olmaması ve o şeye ulaşmanın imkânsız hale gelmesi sebebiyle akdın çeşidinin ne olduğu fark etmeksizin misle değil, kıymete itibar edilmesi görüşü daha isabetlidir.

3) Raḥs ve Ğalā

Klasik dönem fıkıh literatüründe ıstilahî para kategorisinde yer alan fels ve katkı maddesi fazla mağşûş paraların raḥs ve ğalā durumlarına yönelik üç farklı yaklaşımın ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Burada öncelikle konuya dair görüşler açıklamalarıyla birlikte serdedilecek akabinde ise değerlendirme yapılacaktır.

Birincisi yaklaşım; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf'un ilk görüşü,⁴⁹⁸ Mâlikîlerde meşhur,⁴⁹⁹ Şâfiîlerde genel⁵⁰⁰ ve Hanbelîlerde birinci⁵⁰¹ görüş olarak telakki edilen raḥs ve ğalā olaylarının dikkate alınmaksızın akdın bâtil olmaması ve misle itibar edilmesi gerektiği görüşüdür. Söz konusu yaklaşıma göre raḥs ve ğalā ıstilahî paraların semeniyet veya mislî olma vasıflarını ortadan kaldırmamakta, sadece

⁴⁹⁸ es-Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/29-31; el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/529-530; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/146-152.

⁴⁹⁹ Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2014, 8/154; Sahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2014, 14/27.

⁵⁰⁰ es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, 1/97; el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, 4/258.El- Havi li'l-Fetava, Suyuti, 1. Cilt, s.97. Tuhfetül Muhtac, cilt 4, s.258.

⁵⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1997, 6/436-442; el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an (metn)i'l-İknâ'*, 1983, 3/312-315; İbn Kudâme, *eş-Şerḥu'l-kebîr*, 12/36; Alî b. Süleyman Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf 'alâ mezḥebi'l-İmâmi'l-mübeccel Aḥmed b. Ḥanbel* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, 1955), 12/334.

hilkaten paralar veya diğer aynî mallarda olduğu gibi tabii olarak değer değişimine uğratılmaktadır. Zira rahs ve ğalā durumlarında fels ve mağşûş paralar belirli bir kıymet ölçüsünde misli olarak piyasalarda mevcut olup insanların rağbeti mukabilince tedavülde para olarak geçerliliğini hala sürdürmektedir. Rahs ve ğalā zimmette sabit olan bir borca tesir etmemekte ve borcu noksana da uğratmamaktadır. Dolayısıyla ilgili paralar, rahs ve ğalā ile ayıplı hale gelmemektedir. Örneğin, zimmette sabit olan 100 kg buğday borcunda, piyasalardaki rağbete göre buğday fiyatlarının düşmesi veya artması zimmette sabit olan 100 kg buğday borcunun îfâsını etkilememektedir. Bu da fıkıhta ittifak olunan bir kaide olmakla birlikte açık bir şekilde göstermektedir ki misli olan şeylerin îfâsının ancak misilleri ile yapılmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde yani misil mevcut olmasına rağmen kıymete itibar edilmesi tam olarak ribâya sebebiyet vermese bile ribâ şüphesini ortaya çıkaracaktır.

İlgili yaklaşıma göre misil diye tanımlanan şey, tarafların akit anında rızası olacak şekilde akde onay verdiği şeydir. Alacaklı ancak akit zamanı belirlenen şeyi almak ile akde rıza gösterecek ve bu rıza ancak misli vermekle mümkün olacaktır. Şayet kıymete itibar edilecek olunursa kıymetin zamanı, ölçüsü ve sınırları noktasında da tartışmalar zuhur edecek ve akitlerdeki rıza mefhumu ortadan kalkacaktır. Diğer yandan paranın rahs ve ğalā durumlarındaki değer değişimi, selem akdinde selem yapılan malda meydana gelen değer değişimine benzemektedir. Nitekim literatürde genel olarak selem akdinde para peşin verilip mal sonradan teslim edilmekte ve malın belirlenen teslim zamanına kadarki değer kaybına uğramasına itibar olunmamaktadır.

İstilahî paraların rahs ve ğalā olaylarına ilişkin yaklaşımlardan ikincisi; Hanefî mezhebinde fetvalarda esas alınan görüş olarak Ebu Yusuf'un ikinci görüşü⁵⁰² ve Hanbelîlerde meşhur olan ikinci görüş⁵⁰³ olup rahs ve ğalā durumlarının gözetilerek mutlak bir şekilde kıymete itibar edilmesi gerektiğidir. İlgili yaklaşıma göre istilahî paralar kıymetini insanların belirlediği ölçüden almaktadır. Felsler, rahs ile kıymet ölçüsünü yani örfün atfettiği değer vasfını kaybetmekte ve paranın değerine olan güven ortadan kalkarak para ayıplı⁵⁰⁴ hale gelmektedir. Bir şeyin misli olması sadece o şeyin şekli olarak mislinin olması ile olmayıp aynı zamanda mânen de mislinin olması ile olur; ki bu da paralarda kıymet ile hasıl olmaktadır. Misliyet mefhumunda kıymet ölçüsü olmak misliyetin bir parçasıdır. Kıymetin belirli ve denk olduğu yerde mümâselet olmasına rağmen rahs durumunda söz konusu mümâselet ortadan kalkmakta, böylelikle rahs ve ğalā ile semeniyet zail olmasa bile misliyet zail olarak misl-i tām olan şey, misl-i kâsır haline gelmektedir. Ayrıca ilgili yaklaşıma göre felsler ribevî mallardan olmayıp kendisinde ribâ cereyan etmemektedir. Şayet ribevî olduğu kabul edilecek olursa dahi ödemelerde ayrı

⁵⁰² es-Serâhsî, *el-Mebsût*, ts., 14/29-31.

⁵⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1997, 7/384; Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1955, 5/127; Üseymin, *eş-Şerhu's-Sûtü 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, 4715.

⁵⁰⁴ Paraların ayıplı hâle gelmesinin aslında kendisinde birincil vasıf olan şeye rağbet edilmediği bir hâle dönüşmesi şeklinde ifade edilmesi daha isabetli olacaktır.

cins para ile kıymet ödenerek ribâ tahakkukunun önüne geçilmiş olacaktır. Bu bağlamda paranın konu olduğu bir akitte tarafların rızası alacaklının ancak alacağı olan paranın akit günündeki kıymetini almasıyla olmaktadır. Akdin veya borcun çeşidi her ne olursa olsun rahs ile ıstilahî para değer kaybına uğradığı zaman denklik bozulup paranın ayıplı hale gelmesinden ötürü misle itibar durumunda alacaklı, aldığı şeyi hak ettiğinden eksik bir şekilde alacak veya bu şekilde almaya zorlanmış olacaktır. Binaenaleyh alacaklının rızasına hanel getiren söz konusu durum, alacaklı için zulme sebebiyet verecektir. Dolayısıyla ortada tahakkuk etmiş bir zararın meydana geldiği sabit olmakta ve zararın imkânlar ölçüsünde izale edilmesi gerektiği kaidesine binaen kıymete itibar edilmesi gerekmektedir.

Üçüncüsü ise⁵⁰⁵ Mâlikîler’de Rahûnî’nin görüşü⁵⁰⁶ olup rahs veya galânın çok yüksek oranlarda olduğu zamanlarda kıymete, aksi takdirde misle itibar edilmesi gerektiği görüşüdür. İlgili yaklaşıma göre sadece yüksek miktarda değer değişimine uğradığı zaman paranın kıymeti ortadan kalkmakta ve ortaya çıkan durum paranın kesâda uğraması gibi olmaktadır. Dolayısıyla paradaki yüksek rahs olayı kesâd hali gibi değerlendirilmeli ve bu doğrultuda kıymete itibar olunmalıdır.

Bu bağlamda ıstilahî paraların rahs ve galâ durumlarına dair öne sürülen söz konusu görüşler değerlendirildiğinde; rahs ve galâ ile ıstilahî paraların semeniyet vasfının ortadan kalkmadığı yaklaşımı isabetli bir yaklaşımdır. Ancak semeniyet vasfı mevcut olsa bile oranının ne olduğu fark etmeksizin ıstilahî paraların değer kaybına uğrayarak ayıplı ve kusurlu hale gelmesinin göz ardı edilmesi zayıf bir yaklaşımdır. Çünkü hilkaten paralar veya buğday gibi diğer aynî malların aksine ıstilahî paralarda esas olan şey, söz konusu paraların öz değeri ve şekli değil, tamamıyla kıymetidir. Kıymetin noksana uğrayarak değişime uğraması, ilgili paralardaki değer ölçüsü olma vasfına hanel getirerek parada olması gereken para vasıflarını büyük ölçüde ortadan kaldırmakta ve ayıplı hale getirmektedir. Çünkü literatürde paranın en önemli vasfı olarak mübadele aracı olması, mal ve hizmetlerin kendisiyle ölçüldüğü ortak değer ölçüsü olması ve tasarruf aracı olması kabul görmektedir. Değerini kendi öz kıymetinden almayan ıstilahî bir para, rahs durumunda rahsın oranına göre para olma fonksiyonlarını büyük ölçüde yerine getiremeyerek tasarruf/servet biriktirme aracı olma fonksiyonunu tamamen, mübadele aracı ve değer ölçüsü olma fonksiyonunu ise kısmen kaybetmektedir. Öyle ki, bazı durumlarda söz konusu paralar, değer ölçüsü olma vasfını büyük ölçüde yitirerek öz değerinin dahi altına düşebilmektedir. Dolayısıyla semen vasfı eksik bir şekilde halen var olsa bile ıstilahî paralarda mislin kâsır hale gelmesi ve aybın vaki olduğunun göz ardı edilmesi tutarlı değildir.

⁵⁰⁵ Aslında bu görüş mutlak olarak kıymete itibar edenlerin içerisinde ele alınabilirdi. Lakin ilgili görüş mutlak olan görüşü mukayyet kıldığı için ve değerlendirmesinde bu zamana kadar yapılan çalışmalarda söylenmemiş bir şeyi ifade edeceğimiz için söz konusu görüşü ayrı olarak ele aldık.

⁵⁰⁶ Rahûnî, *Hâşiyetü ’r-Rahûnî ala şerhi ’z-Zürkânî li Muhtasarı Halil*, 5/118-121.

Diğer yandan zimmette sabit olan borca rahş olayının etki etmemesi delili ise hilkatem paralar ve aynî mallar için kuvvetli bir delil olup ıstilahî paralar için zayıf bir delillendirmedi. Çünkü buğday gibi aynî mallarda veya dinar ve dirhem gibi hem mal hem de para olan hilkatem paralarda arzu edilen şey kıymetini öz değerinden alması sebebiyle bizzat kendi zatı olmasına karşılık ıstilahî paralarda arzu edilen şey bu paraların şekli değil tamamıyla insanların atfettiği değer çerçevesinde taşıdığı kıymet ölçüsüdür. Dolayısıyla tüm para çeşitleri para vasfına sahip olmaları ile diğer misli mallardan⁵⁰⁷ ve ıstilahî paralar da değerini bizzat kendi öz değerinden almaması ile nominal değerinin reel değerinden fazla olması sebebiyle diğer para çeşitlerinden ayrı değerlendirilmelidir. Zira zimmette sabit olan 100 kg buğday borcunda borç zimmette 100 kg buğday olarak sabit olmakta ve rahş ve galâ durumları, kıymetini kendi öz değerinden alması sebebiyle zimmetteki borcun değerine yani buğday değerine etki etmemekte ve 100 kg buğday alacaklı olan birisi bütün durumlarda borcun ifâsı veya tazmininde yine razı olduğu 100 kg buğday almaktadır. Daha önce zikredildiği üzere aynî olan mallarda ve para olmasının yanında aynî mal olan hilkatem paralarda⁵⁰⁸ genel olarak rahş ve galâyâ itibar olunmamasının sebebi de budur. Buna karşılık ıstilahî paralarda rahş olayı, kıymete etki etmekte ve etki oranına göre söz konusu paraların kıymetini ve para olma vasıflarını bazı durumlarda kısmen bazı durumlarda da tamamen yok etmektedir. Bu doğrultuda akit yapılırken bey‘ akdinde satıcı, karz akdinde mukriz ve mehirde koca, örfen kıymeti bulunan ve kendisinden istifade edilen bir şeyi vermekte veya taahhüt etmektedir. Ancak paranın rahşa uğraması sonucunda misle itibar edilecek olunursa müşteri satıcıya, borçlu alacaklıya, koca da hanımına akdin yapıldığı günkü kıymetten daha az, belki de kendisinden istifade edilemeyecek derecede değer kaybına uğrayan bir para ile ifâ yapacaktır. Örneğin karz veya mehir bağlamında ele alınacak olursa, akit anında 10 kg buğday alabilen 100 fels, rahş ile değer kaybına uğrasa ve borcun teslim zamanında 100 fels sadece 5 kg buğday alacak kuvvette bir değere sahip olsa, mislin verilmesi gerektiği hükmü doğrultusunda alacaklı 100 felsi aldığı zaman akit gününde vermiş olduğu kıymeti geri alamamaktadır. Dolayısıyla borcun tahakkuk ettiği andaki kıymeti ile ödeme anındaki kıymeti aynı olan ve para vasfına sahip olmayan buğday gibi değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan misli malları veya para vasfına sahip olan hilkatem paraları; borcun tahakkuk ettiği andaki kıymeti ile ödemesindeki kıymeti farklılık gösterebilen ıstilahî paralara kıyas etmek isabetli bir yaklaşım değildir. Ayrıca altının buğdaya kıyas edilmesi isabetli bir yaklaşım olmasına mukabil felsin buğdaya kıyas edilmesinin hatalı olmasının bir diğer sebebi, altının para olmasının yanı sıra buğday gibi aynî mal olarak değerini bizzat kendi mal değerinden almasından ötürü piyasa değeri ile kendi maden değerinin birbirine yakın veya eşit olması ve altın ile buğday arasında değer belirleme bakımından bir

⁵⁰⁷ Para misli mal olmasına rağmen fikhın diğer alanlarında da para vasfına sahip olması bakımından diğer misli mallardan özel olarak farklı hükümler taşır. Örneğin tayinle taayyün etmez. Buna karşılık buğday gibi aynı mallar ise tayinle taayyün eder.

⁵⁰⁸ Mesela 1 dinar genel olarak 4.25 gr. altından darp edilmektedir. Bu sebeple 1 dinar aslında zimmette 4,25 gr. altın olarak sabit olmakta ve 100 kg buğday borcunda buğday fiyatının azalması veya artmasına itibar olunmadığı gibi altın veya gümüş paralarda da değer değişimine itibar olunmamaktadır.

bağlantı olmamasıdır. Zira buğday, değerini kendi zatından almakta olup altından almamaktadır. Ancak ıstılahî paralarda durum farklıdır. Çünkü ıstılahî para değerini kendi zatından almayarak harici bir değerden kazanmaktadır ki bu da felslerde örf olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani 100 kg buğday borcunda bulgurun değer kaybetmesi veya değer kazanması nasıl önem arz etmiyorsa, altının değer değişiminde de önem arz etmemekte ve hilkaten paralardaki rahsa itibar olunmamaktadır. Şayet altının yani dinarın piyasa değeri ile maden değeri arasında eşitlik bulunmayacak olursa ve altın kıymet ölçüsünü kendi maden değerinin haricinde bir vasıftan alacak olursa, -ki bu durum teoride mümkün olup pratikte vaki olmamıştır-altın da felsler gibi olacak ve ıstılahî paralar kategorisinde değerlendirilecektir. Nitekim felsler de bakır gibi madenlerden darp edilmekte lakin değerini bakır değerinden almaması sebebiyle madeni paralar kategorisinde yer alsın bile altın ve gümüş gibi değerlendirilmemektedir.

Zimmette sabit olan borç ne ise o verilecek görüşünde ısrar edilerek mislin verilmesi gerektiği, aksi takdirde ribânın tahakkuk edeceği görüşü değerlendirildiğinde ise bu yaklaşım da ıstılahî paralar noktasında zayıftır. Hatta söz konusu görüş açık bir şekilde ıstılahî paraların rahs durumunda kıymete itibar edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü kendisine itibarın şekil ile olmayıp sadece kıymet ile hasıl olduğu bir şey zimmette sabit olduğu zaman, söz konusu sabitlik o şeyin şeklinin değil, kıymetinin zimmette sabit olmasını gerektirir. Eğer o şeyin kıymeti noksana uğrayarak azalmışsa, o vakit zimmetteki borç da azalmış olacaktır. Dolayısıyla kıymete değil de öze uygun olmayan şekle yani buradaki ifade ile misle itibar etmek, alacaklının hak ettiği kıymeti azaltarak zimmette sabit olduğu andaki borcun ve tarafların razı olduğu kıymetin eksik bir şekilde ödenmesine ve borç verenden alacaklıya karşılıksız değer aktarımının meydana gelmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla bu durum, borçludan alacaklıya veyahut alacaklıdan borçluya karşılıksız değer aktarımı anlamına gelen ribânın bizzat kendisine veya şüphesine mahal verecektir. Dolayısıyla esasen bu durumda, kıymete itibarın ribâyâ sebebiyet vereceğinin iddia edilmesi yerine; şeklî olan misle itibar edildiği durumda ribâyâ sebebiyet verilip verilmeyeceği tartışılmalıdır. Diğer yandan kıymete itibar meselesinde asıl konu sarf akdinin gereğinin uygulanması yani ribevî malların alışverişi değil; semen veya misil vasfı hala var olsa bile misl-i tâm olan bir şeyin rahs sebebiyle ayıplı olarak misl-i kâsır haline gelmesinden ötürü kıymete itibar edilme konusudur. Burada mislin tam olarak îfâ edilmediği durumlarda bedele yani misl-i kâsıra yönelinerek kıymete itibar etmek vardır. Kıymete itibar olunması durumunda ziyade olacağı düşünülen şey de ziyade olmayıp meydana gelen kıymet eksilmesi sebebiyle kıymeti denkleştirme, aybı ortadan kaldırma, akit anındaki kıymeti îfâ etme, misl-i kâsır misl-i tâm haline getirme ve ribâ tahakkukunun önüne geçmektir. Çünkü paradaki kıymet mefhumu, malın kaim olduğu şey olup mal ile kıymet arasındaki denkliliği ifade etmektedir. Bu sebeple kıymete itibar taraflara herhangi bir ilave değer yüklenilmesi anlamına gelmemekte ve ribâyâ sebebiyet vermemektedir.

Istilahî paralardaki raş olayının selem sermayesine benzetilerek konunun buraya kıyas edilmesi de buğdaydaki kıyas muvacehesinde isabetli değildir. Çünkü söz konusu durumda değer değişimine uğrayan şey para değil ticaret malıdır. Dolayısıyla bu durum, ticaret malı olması bakımından buğday fiyatlarının değer kaybına uğraması mesabesinde olup bu mallarda raş zaten genel olarak ve tercihe şayan bir şekilde nazarı itibara alınmamaktadır. Tam aksinin vaki olması durumunda, yani malın peşin verilerek paranın sonradan ifâ edilecek olması durumunda ise konu buraya kıyas edilebilir ve ödenecek olan paranın çeşidine göre para olayları sonucundaki durumu nazarı itibar alınarak değerlendirilebilirdi.

Istilahî paralardaki değer değişimi konusu kanaatimizce eşya-borçlar hukuku bağlamında misliyet teorisi ile doğrudan ilişkili olduğu kadar ayn-deyn ayrımı ile de ilişkilidir. Misliyet teorisinde örf ve objektif nitelikler göz önünde bulundurulurken ayn-deyn ayrımında, tarafların karşılıklı edimleri esas alınmakta ve ilgili durum sadece borç vaki olduğunda söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda tarafların karşılıklı edimlerine göre misli olan şey kıymî mala dönüşebilmekte, böylece deyn kavramı devreye girmekte ve aynî hak nitelik değiştirerek şahsi hakka dönüşebilmektedir. Bu bakımdan misli olan istilahî para kesâd halinde misliyetini tamamen kaybederek kıymî mala dönüşmekte, raş durumunda ise misil şekli olarak mevcut olsa bile kıymet bakımından noksana uğrayarak mânen mevcut olmadığı için misliyet kâsır hale gelmektedir. Dolayısıyla borç ilişkilerinde hakkın mahiyetinin değişmesi açısından paranın değer ölçüsüne etki ettiği açıkça sabit olan para olaylarında ayn mefhumuyla birlikte deyn kavramı da devreye sokulmalı ve değer kaybına uğrayan paranın kıymeti ile tazmin olunması üzerinde durulmalıdır.

Istilahî paraların değer değişiminde değer değişiminin fahiş bir şekilde olması durumunda konunun kesâd ile özdeşleştirilmesi ve bu doğrultuda kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşü ise misli olan şeylerde zararın sabit olması sebebiyle bazı durumlarda kıymete itibarın mümkün olabileceğini göstermesi bakımından kıymete itibarı savunanlar için açık bir şekilde delil niteliği taşımaktadır. Çünkü değer değişiminin fazla olması durumu, paranın değer ölçüsü olma vasfını tamamen kaybettiğini, misliyetine hâle geldiğini ve parada aybın vaki olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık zikredilen söz konusu görüş objektif bir hüküm içermeyerek meselenin fahiş raş ile sınırlandırılması, değer kaybının etkisi ile ölçülmesi ve konunun kesâd haline hamledilmesi açısından isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü söz konusu görüşün tatbik edilmesinde ileride ele alınacağı üzere fahişlik seviyesi gündeme gelmiş ve 1/3, 1/2, 2/3 veya örfün takdir ettiği ölçüler gibi oranlar belirlenmiştir. Kanaatimizce raş sebebiyle kıymete itibar olunmasında önemli olan raşın oranı değildir. Çünkü değer kaybındaki etki subjektif ve izafî olup raşın oranına göre değil, borcun miktarına, sahibine ve tahakkuk ettiği bölgeye göre değişiklik arz etmektedir. Örneğin 100 felste %1 oranında meydana gelen raş ile 1.000.000 veya 1 Milyar felste meydana gelen %1 oranındaki raş aynı etkiyi ifade etmeyecektir. Buna mukabil insanın

her şeyini feda edebileceği bir kimseden hak ettiği alacağı %1 oranına bakış açısı ile, arasında büyük husumetler yaşadığı kimseden alacağı %1 orana bakış açısı aynı olmayacaktır.

Bu minvalde rahs oranı değil, borcun miktarı göz önünde bulundurularak belirli bir miktar üstündeki paralarda rahsın gerçekleşmesi halinde mutlak şekilde kıymete itibar olunabileceği fikri akla gelecek olur ise bu da fahiş oran sınırlamasıyla aynı muvacehede olup insanların nazarı itibara aldığı para miktarının kişilere, alacaklıya veya da borç miktarına göre değişiklik arz etmesinden ötürü isabetli olmayacaktır. Örneğin, 10.000 felse ve üstündeki miktar borçlarda mutlak olarak kıymete, daha az borçlarda ise misle itibar edilir hükmü icra ettirilecek olursa, borç tahsilinde 1 felse dahi önemli olduğu veya beklenildiği kişiler için hüküm isabetli olmayacaktır. Dolayısıyla hem rahsın hem de borcun miktarı konusunda oran verilerek kıymete itibar meselesinin herhangi bir şekilde sınırlandırılması, adalet ve denklik gibi kıymete itibara dair öne sürülen prensipler ile çelişecek ve kıymete itibar edilme noktasındaki ana maksat hasıl olmayacaktır. Diğer yandan yukarıda ifade edildiği üzere ıstilahî paraların rahs durumunda kıymete itibar edilmesi gerektiğini savunan klasik dönem fıkıh bilginlerinin de rahs oranına veya borcun miktarına dair herhangi bir sınırlandırmada bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Diğer yandan objektif nazariye doğrultusunda hukukta mutlak adaletin sağlanamayacağı ve kıymete itibar edilse dahi mümâseletin yani denkliğin tam olarak hasıl olamayacağı varsayımlarına binaen cehâlet-i yesîra,⁵⁰⁹ gabn-ı yesir⁵¹⁰ ve garar-ı yesir⁵¹¹ gibi örfen mazur görülebilecek olan şeylerin nazarı itibara alınmaması gündeme getirilecek olunursa; bu yaklaşım kıymetin tespiti noktasında ön plana çıkacak olmakla birlikte⁵¹² rahs oranının ve borç miktarının sınırlandırılması noktasında isabetli olmayacaktır. Çünkü kıymetin tespitinde mazur görülebilecek olan garar, gabn ve cehâlet, kıymet tespitinin doğasında var olmasına rağmen rahsın veya borç miktarının belirlenmesinde harici bir etken ile bizzat meydana getirilmektedir. Nitekim rahsta kıymete itibar edilmesi gerektiğini söyleyen Ebû Yûsuf ve Hanbelî cumhuru da ticaret mallarında, gayrimenkullerde ve hayvanlarda gabnın ehliyeti etkilemesine dair mazur görülme noktasında belirli bir oran zikretmişken⁵¹³ ıstilahî paraların rahs durumunda kıymete itibar edilmesinde rahsı herhangi bir oran ile sınırlandırmamıştır. Tüm bu bilgilere karşılık kaçınılması mümkün olmaması sebebiyle “zaruretler mahzur olan şeyleri mübah kılar” çerçevesindeki kaidelere binaen hem hukuka hem de siyâset-i şer’iyye alanına konu olacak doğrultuda rahs-ı yesîrin normal karşılanıp tarafların rızasını sakatlamadığı gerekçesiyle subjektif nazariye değil de

⁵⁰⁹ Akitteki cehâlet hâllerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “Cehâlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/220-222.

⁵¹⁰ Gabn hâlinin ortaya çıkışına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/270-273.

⁵¹¹ Akdın garar içermesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/366-371.

⁵¹² Bu konu üçüncü bölümde enflasyona endeks başlığında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

⁵¹³ İlgili oranlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

objektif nazariye uygulamaya konulacak olursa o vakit, fahişliğin sınırını belirli bir oranla belirlemek yerine söz konusu sınırlandırmanın subjektif nazariye doğrultusunda hakimnin veya bilir kişilerin takdirine bırakılması daha isabetli olacaktır. Ayrıca ilgili durum, söz konusu paralarda ikincil bir mesele olup temel mesele yani birincil öncül olan ıstilahî paraların raḥs durumunda kıymete itibar olunma meselesine engel bir durum da teşkil etmemektedir. Zira görüldüğü üzere bu yaklaşım çerçevesinde misle itibarı savunanların aksine kıymete itibar noktasında ittifak olup sadece mutlak olanı mukayyet hale getirmek mevzubahistir.

Yüksek raḥsın kesâd haline hamledilmesine gelince, ilk bölümde enflasyonun konumlandırılması başlığında da ele alındığı üzere kesâd durumunda para tüm vasıflarını yitirmesi sonucu geçmez hale gelip kıymetini ve misliyetini kaybetmekte, raḥsta ise tasarruf aracı olma fonksiyonunu tamamen, mübadele aracı ve değer ölçüsü olma özelliğini ise kısmen kaybetmektedir. Böylelikle paradaki misil zail olarak misl-i kâsır haline gelmekte ve ıstilahî paralar ayıplı bir şekilde piyasalarda hala mevcut ve geçerli bir şekilde bulunmaktadır. Bu bağlamda kesâd ile yüksek raḥsın her ikisinde de paranın tasarruf aracı olma fonksiyonunu tamamen yitirmesinden ötürü birbirlerine benzetilmesi isabetli bir yaklaşım olsa da söz konusu yaklaşım kesâd olayından farklı olarak yüksek raḥsta paranın değer ölçüsü olma vasfını kısmen korumasından ötürü eksik bir yaklaşımdır. Zira her iki olay birbirlerinden farklı para olaylarıdır ve bu olayların başlı başına kıymete itibar etme noktasında temel ölçüt olmaları sebebiyle birbirlerine kıyas edilmesi de isabetli değildir. Çünkü misle ve kıymete itibar etme noktasında temel ölçüt, para olaylarının bizzat kendisi değil, söz konusu olaylar sebebiyle paranın kıymet ölçüsünde ve vafında nazarı itibar alınacak şekilde bir değişiklik olup olmaması veya onda herhangi bir aybın meydana gelip gelmemesidir.

Istilahî paraların kesâd, inkıtâ, raḥs ve ğalâ hallerine yönelik öne sürülen yaklaşımlar hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa zikredilen görüşler arasında mutlak olarak kıymete itibar olunması gerektiği yaklaşımı delillerinin ve açıklamalarının daha tutarlı olması bakımından daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede ıstilahî paralarda vaki olan para olaylarında kıymete itibarın daha fazla öne çıkmasındaki kıstasın değerini bizzat kendi öz değerinden almaması sebebiyle kesâd halinde para kıymetinin tamamen yok olması, inkıtâ halinde kıymetin mevcut olmasına rağmen ödenecek olan şeyin piyasalarda bulunmaması, raḥs ve ğalâ hallerinde ise kıymetin var olmasına rağmen değer değişime uğraması sebebiyle paranın birçok vasfını yitirmesi olduğu gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda klasik literatürde gerek hilkaten paraların gerekse de ıstilahî paraların hükümlerine dair açıklamalarda görüldüğü üzere raḥs ve ğalâ terimleri aynı terkip içerisinde kullanılmış, aynı başlıklarda ele alınmış ve aynı hükümlere tâbi tutulmuştur. Buna karşılık değerlendirmelerde sadece raḥsın etkilerinden bahsedilmiş, raḥs hakkında örnekler verilmiş ve raḥs konusuna kıyaslar yapılmasına rağmen ğalâ olayına değinilmediği gözlemlenmiştir.

C) Kıymete İtibar Durumunda Dikkate Alınacak Zaman ve Ödeme Şekli

Aşağıda zikredileceği üzere klasik dönemde kesâd, inkıtâ, raḥs ve ḡalâ durumları vaki olduğunda kıymete itibar edenler tarafından kıymetin takdir olunacağı zaman hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Esasen ilgili görüşler literatürde başta ıstılâhî paralar hakkında olmak üzere her bir para olayı hususunda ayrı ayrı yer almaktadır. Ancak delillerinin ve açıklamalarının aynı doğrultuda olması bizi, söz konusu görüşlere yönelik değerlendirmeleri para ve para olayı çeşidi ayrımı yapmaksızın genel bir şekilde ele almaya ve ayrı bir başlıkta değerlendirmeye sevk etmiştir. Bu minvalde para olayları sebebiyle kıymete itibar edilmesi gereken durumlarda kıymete itibarın zamanının belirlenmesi noktasında dört farklı görüş serdedilmiştir. Burada öncelikle zikredilen görüşlere değinilecek akabinde değerlendirmelere yer verilecektir.

Birinci görüş; Hanefilerde Ebû Yûsuf,⁵¹⁴ bazı Şâfiîler,⁵¹⁵ bazı Mâlikîler⁵¹⁶ ve Hanbelîlerde⁵¹⁷ tercih edilen görüş olup bey' akdinde akit günündeki değere, karz akdinde ise kabz günündeki yani borcun zimmette sabit olduğu günkü değere itibar olunmasıdır. Çünkü ilgili yaklaşıma göre borç zimmette bey' akdinde akit günü, karz akdinde ise kabz günü sabit olmaktadır.

İkincisi; Hanefilerden İmam Muhammed'in⁵¹⁸ ve bazı Hanbelîlerin⁵¹⁹ görüşü olup kesâd veya inkıtâ günündeki değere yani paranın tedavülden kaldırıldığı veya piyasadan çekildiği son anki kıymetine itibar olunmasıdır. Zira normal şartlarda misil verilmesi gerekirken ancak o vakit para borcu kıymete intikal etmiştir.

Üçüncüsü; Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüş olarak bazı Mâlikîlerin⁵²⁰ ve bazı Hanbelîlerin görüşü⁵²¹ olup dava günkü kıymete itibar olunmasıdır. Çünkü tarafların misil konusunda husumete düşmesi sonucu kıymete itibar edilmesi hükmü ancak dava günü sabit olmaktadır.

Kıymete itibar edilmesi gereken durumlarda kıymete itibarın zamanının belirlenmesine yönelik literatürde yer alan dördüncü görüş ise bazı Şâfiî⁵²² ve Mâlikîlerin⁵²³ görüşü olup akitte belirlenen gün yani vade gününün esas alınmasıdır. Çünkü borcun îfâ zamanı vade günü gelmektedir.

⁵¹⁴ es-Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/30; el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1990, 7/530. Mebsut, Sarf, 14. Cilt, S.30. Binaye, Sarf, 7. Cilt, s.530.

⁵¹⁵ es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, 1/95-96.

⁵¹⁶ el-Veñşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muḡrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endeliüs ve'l-Maḡrib*, 1981, 5/192-193.

⁵¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 1997, 6/429-435; el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-İknâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, 1983, 3/312-315.

⁵¹⁸ es-Seraḥsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/30.

⁵¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 1997, 6/429-435.

⁵²⁰ el-Veñşerîsî et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muḡrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endeliüs ve'l-Maḡrib*, 1981, 5/192-193.

⁵²¹ el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-İknâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, 1983, 3/315.

⁵²² es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, 1/95-96.

⁵²³ el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celil li-şerhi Muḡtaşarı Halil*, 4/190-191.

Kıymete itibar durumunda vaktin takdirine dair öne sürülen görüşler hilkaten paralar bağlamında değerlendirilirse, söz konusu paralarda inkıtâ hali hariç kıymete itibar olunmamaktadır ki, varsayım olarak kıymete itibar olursa dahi ilgili yaklaşımların hilkaten paralar noktasında bir farklılık arz etmediği gözlemlenmektedir. Çünkü hilkaten paralarda kesâd, inkıtâ, rahs ve ğalâ olayları bu paraların kıymet ölçüsüne etki etmemektedir. Zira hangi günün kıymet ölçüsü esas alınırsa para borcunun değeri bir farklılık arz etmeyecektir. Nitekim muayyen bir şekilde 4,25 gr. altına tekabül eden 1 dinarın akit, kabz, kesâd, inkıtâ, vade veya mahkeme günkü değeri arasında⁵²⁴ bir fark olmayacaktır.

Buna mukabil kıymetin zamanına yönelik yaklaşımlar ıstilahî paralar bağlamında değerlendirildiğinde; hilkaten paraların aksine ıstilahî paralarda kıymete itibar olunacak zamanın takdiri meselesi önemli farklılıklar arz etmektedir. Bu doğrultuda kesâd, inkıtâ, rahs ve ğalâ durumlarında kıymete itibarın zaman takdirinde borcun sabit olduğu anki değer yani akit gününe itibar edilmesine yönelik Ebû Yûsuf'un görüşü öne sürülen farklı görüşler arasında daha fazla ön plana çıkmaktadır. Çünkü borcun zimmette sabit olduğu değer misl-i tâm olan vasıf ile tarafların razı olduğu değer olup bunu belirleme keyfiyeti de tartışmaya mahal verilmemesi açısından diğer görüşlere göre daha kolaydır. Zira İmam Muhammed'in görüşünün tercih edilmesi taraflara zorluk ve meşakkat çıkaracak olup çeşitli tartışmalara sebebiyet verecektir. Çünkü kesâd veya inkıtâ zamanının belirlenmesi dahi başlı başına kendi içerisinde bilinmezlik barındıran bir olaydır. Ayrıca daha da önemli olan, ıstilahî paraların normal şartlardaki değeri kesâd veya inkıtâ anındaki değerine göre genellikle daha fazla olup ilgili vakitlere itibar olunması kanaatimizce kıymete itibarın ana kaidelerinden olan adalet ve denklik anlayışına ters düşecektir.

Kıymetin zamanının belirlenmesine yönelik üçüncü yaklaşım yani tarafların anlaşmazlığa düşerek mahkemeye gittiği ve mahkeme kararının belirlendiği güne itibar görüşü değerlendirildiğinde ise bu yaklaşımın da ıstilahî paralarda isabetli olmadığı görünmektedir. Çünkü kesâd olayında paranın yürürlükte olmaması sebebiyle mahkeme günü belirli bir kıymet tespit edilemeyecek, inkıtâ olayında ise piyasadan çekildiği günkü değeri daha az olan ıstilahî paranın mahkeme günkü değeri ya daha fazla ya da daha düşük olacağından adalet ve denklik anlayışına uygun olmayacaktır. Buna karşılık mahkeme günündeki değer tespit edilecek olursa dahi taraflar bu değere gerçek anlamda razı olmayacaktır. Zira

⁵²⁴ Önemle belirtmelidir ki aynı mallarda olduğu gibi ayn olarak zimmette sabit olan altın ve gümüşte de alım gücü değişmektedir. Ancak bunların alım gücündeki değişiklik buğdayda vb. olduğu gibi değerini bizzat kendi öz değerinden almaması hasebiyle nazarı itibara alınmamaktadır. Nitekim birçok kez ifade edildiği üzere klasik literatürde hilkaten paralarda değer değişimine itibar edilmemesinin sebebi budur. Ayrıca altın ve gümüşteki alım gücünün değişmesi her zaman rahs, ğalâ-enflasyon, deflasyon- sebebiyle değil arz talep ilişkisi doğrultusunda da olabilmektedir. Birinci bölümde para olayları başlığında değinildiği üzere tek bir şeydeki değer kaybı tek başına rahs veya onun bir çeşidi olan enflasyon değildir. Bu bağlamda ıstilahî paraların alım gücüne göre itibar görmesi tek bir şeye ilişkin alım gücünü değil piyasadaki mallar bütünündeki alım gücünü temsil etmesi açısından rahsın kendisinde tam anlamıyla gerçekleştiği kapsama dahil olmaktadır.

tarafların hakiki anlamda rızası olacak olsaydı borcun zimmette sabit olduğu zamanki değerine razı olacak ve mahkemeye başvurmalarına gerek kalmayacaktı.

Bu doğrultuda vade gününün esas alınması görüşü ise normal şartlarda isabetli bir yaklaşımdır. Lakin burada olağan dışı diye nitelendirilen para olayları ya vade gününden önce ya da vade gününden sonra meydana gelecektir. Şayet para olayı vade gününden önce vuku olmuş olursa, para olayları sonucu para kıymetinin kısmen veya tamamen ortadan kalkması sebebiyle paranın vade günündeki değeri çok düşük olacağından gerçek değer tespit edilemeyecektir. Buna karşılık para olayları vade gününden sonra vuku bulacak olursa, eğer borçluya mühlet verilmişse söz konusu durum zaten vade günü gibi olacak ve para değerinin düşük olmasından ötürü gerçek değer tespit edilemeyecektir. Borçlunun mumâteleye düştüğü durumda ise para olayları vade gününden sonra vaki olduğu için vade günü değerin esas alınması ile akit veya kabz günündeki değerin tercih edilmesi arasında bir fark olmayacaktır. Ayrıca karz borçlarında Mâlikî mezhebi⁵²⁵ hariç tüm mezheplerde vadenin bir bağlayıcılığı olmaması⁵²⁶ sebebiyle alacaklı istediği zaman borcunu isteyebilmektedir. Dolayısıyla para borcunun hasıl olduğu bir akitte vade günü nazarı itibara alınmayabilir.

Kıymete itibarın zamanına yönelik serdedilen görüşler çerçevesinde kıymetin keyfiyeti yani ödeme şekli noktasında da literatürde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda kıymete itibar edildiği durumda ribâ şüphesine mahal verilmemesi için kıymetin altın, gümüş⁵²⁷ veya piyasada işlem gören yeni/diğer para çeşitleriyle⁵²⁸ ödenebileceği belirtilmiştir. Nitekim dirhem cinsinden olan borçların dinar; dinar cinsinden olanların da dirhem ile ödenmesi gerektiğine dair görüşler ileri sürülmüştür. Kanaatimizce klasik dönemdeki madeni para sisteminde ıstilahî veya hilkaten paralarda kıymetin tam olarak belirlenmesi şartıyla borcun ödemesi tam olarak hasıl olacak şekilde hangi para cinsi ile ödeme yapılırsa yapılsın para çeşidi herhangi bir önemi haiz değildir. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere burada konu ribevî malların alışverişi değil, mislin zail olması veya ayıplı hale gelmesi sebebiyle bedele yani kıymete itibar olunmasıdır. Ayrıca yukarıda zikredilen bilgiler çerçevesinde literatürde yer alan ribâ şüphesine mahal vermemek için para borçlarında farklı cins para ile ödeme yapılarak kıymete itibar olunacağı görüşü de fikhî olarak zorunluluk arz eden bir durum değildir.⁵²⁹

⁵²⁵ Ebu'l-Abbas el-Karâfi, *ez-Zaḥîre* (Beyrût: Dâru Fecri'l-İslâmî, 1994), 5/295.

⁵²⁶ Vade şartının bağlayıcılığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdullah Durmuş, “Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).

⁵²⁷ es-Serahsi, *el-Mebsût*, 1989, 14/29-30; el-Veşerisi et-Tilimsânî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1981, 5/192-193.

⁵²⁸ ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala 'ş-Şerhi'l-Kebîr*, 3/45.

⁵²⁹ Bu durum kanaatimizce hukuki açıdan farklılık arz etmemektedir. Aksi takdirde teberrüken farklı cins ile ödeme yapılması da makbuldür.

II) Modern Dönem Fıkıh Literatüründe Para Olaylarına İlişkin Görüşler

Modern dönem diye ifade ettiğimiz 19. yüzyıl sonrasında klasik dönemde hilkaten para tasnifinde nitelendirilen gümüş, rezervlerinin fazlalaşması ve kendisine olan rağbetin azalmasından ötürü kıymetli maden ve para olma özelliğini kaybetmiştir. Buna karşılık altın az bulunan bir maden olması sayesinde kendisine olan rağbetin devam etmesi ile 1973 yılına kadar uluslararası para sisteminde para politikalarının ana belirleyicisi olarak varlığını sürdürmüştür. 1973 sonrası ise dalgalı kur sisteminin inşa edilmesiyle beraber dünya para standardı tamamen itibari kâğıt para olarak belirlenmiş ve altın, ilgili tarihten günümüze kadar para olarak değil, sadece kıymetli maden niteliğinde itibar görmüştür. Bu bağlamda modern dönem fıkıh literatüründe para olaylarının fikhî olarak tahlil edilmesi doğrultusunda bu başlıkta modern dönemde tatbik edilen uluslararası para sisteminde herhangi bir şekilde zimmette sabit olan para borçlarının ödenmesinde kâğıt paranın ve kıymetli maden olan altının yürürlükten kaldırılması, piyasalarda bulunmaması, enflasyon ile değer kaybına uğraması ve deflasyon ile değer kazanması olaylarının fikhî analizlerine yer verilecektir.

A) Kıymetli Maden Olarak Altın

Modern dönemde aslî para olarak kâğıt paraya dayalı sistem inşa edilmiş ve uluslararası para sistemi temsili ve itibari kâğıt para standardında işlevini sürdürmüştür. Bu doğrultuda temsili para sisteminde altın 1973 yılına kadar bizzat zatı ile tedavülde bulunmasa bile para ve kıymetli maden olarak itibar görmüş, 1973 sonrası itibari para sisteminde yani günümüzde ise sadece kıymetli maden olarak varlığını idame ettirmektedir. Aslî ve resmi para olmaması sebebiyle doğal olarak altında paranın yürürlükten kaldırılma/kesâd olayı günümüzde tahakkuk etmemektedir. Bununla birlikte para olarak kullanılmasa bile kıymetli maden vasfıyla altın ile borçlanma teamülünün dünyanın birçok yerinde geleneksel bir şekilde hala devam ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla kıymetli maden olan altın ile sabit olan borçlarda inkıtâ, enflasyon ve deflasyon sebebiyle borç ödemelerinin fikhî mahiyetine burada yer verilmesi uygun görülmüştür. Netice itibariyle hem kıymetli maden hem de aynî mal niteliğine sahip olan altın ile sabit olan borçların ödenmesinde piyasada bulunmama, enflasyon ve deflasyon olayları sebebiyle esas alınacak olan kıstas; klasik dönem fıkıh literatüründe hilkaten paralara dair zikredilen hükümlerdir. Böylece günümüzde kıymetli maden olan altın borçlarında altının piyasada bulunmaması halinde kıymete, enflasyon ve deflasyon hallerinde ise misle itibar olunması daha isabetli görünmektedir.

B) Kâğıt Para

Kâğıt para aslı para olarak İslâm tarihinde ilk defa 19. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından “Kâime-i Mûtebere-i Nakdiyye” ismiyle 1840 yılında tedavüle sürülmüştür.⁵³⁰ Parayla ilgili konularda klasik dönem diye nitelendirilen 19. yüzyıl öncesi fıkıh kaynaklarında kâğıt paraya dair bilgiler mevcut değildir. Dolayısıyla burada modern dönem fıkıh ve iktisat alimlerinin 19. yüzyıl sonlarından günümüze kadar kâğıt parada vaki olan para olayları hakkındaki yaklaşımlarına yer verilecektir. Klasik dönemde vaki olan kesâd, inkitâ, rahs ve ğalâ gibi para olaylarından kesâd, modern dönemde paranın yürürlükten kaldırılması; inkitâ, paranın piyasada bulunmaması; rahs, fiyatların genel düzeyinin sürekli artışı sonucu paranın değer kaybetmesi olarak enflasyon; ğalâ ise fiyatların genel düzeyinin sürekli düşüşü karşısında paranın değer kazanması olarak deflasyon terim ve terkipleriyle ifade edilmektedir. Bu başlıkta öncelikle kâğıt paranın yürürlükten kaldırılması ve piyasalarda bulunmaması olayları ele alınacak, sonrasında ise enflasyon ve deflasyon olayları müstakil bir şekilde incelenecektir.

Öncelikle burada, birinci bölümde temellendirildiği üzere temsili kâğıt paraların yapısı bakımından ıstilahî fakat hükmü bakımından hilkaten para hükmünde, itibari kâğıt paraların ise hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstilahî para hükmünde olduğu özellikle belirtilmelidir. Nitekim modern dönem fıkıh literatüründe böyle bir ayırım gözetilmediği için, kâğıt paranın para olayları sonucu tâbi olacağı hükümler mutlak olarak zikredilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmada da temsili para ve itibari paralarda para olaylarının hükümleri başlığıyla ayrı bir başlık açılmamış fakat temsili para ile itibari paraların farklı hükümlere tâbi olması gerektiği hususu, konu başlıkları altında tafsilatlarıyla birlikte açıklanmıştır.

1) Kâğıt Paranın Yürürlükten Kaldırılması ve Piyasada Bulunmaması

Modern fıkıh literatüründe fıkıh bilginleri tarafından kâğıt paranın yürürlükten kaldırılması olayına dair akitlerin ayrı ayrı değerlendirilerek bey‘ akdinin bâtil olması,⁵³¹ karz akdinde ise mislin ve kıymetin verilmesi⁵³² doğrultusunda klasik dönemde ıstilahî paraların kesâdına dair zikredilen görüşler dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. İlgili görüşler arasında herhangi bir akit ayırımı yapılmaksızın kâğıt paranın tedavülden kaldırılması durumunda mutlak bir şekilde kıymete itibar olunması gerektiği görüşü daha hakimdir.⁵³³ Bu tezde tarafımızca tâbi olması gerektiği hüküm bakımından temsili paranın hilkaten, itibari paranın ise ıstilahî para olduğu iddia edilmesine rağmen hilkaten paraların kesâd halinde daha isabetli bulduğumuz misle itibar hükmünden farklı olarak temsili veya itibari olması göz önünde bulundurulmaksızın kâğıt paraların yürürlükten kaldırılması durumunda

⁵³⁰ Merkez Bankası, *Kâğıt Paranın Tarihçesi*, 2-3.

⁵³¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, 4/303.

⁵³² Ali Ahmed es-Sâlûs, *İktisâdü'l-İslâmî ve'l-Kazâyâ'l-Fıkhîyye'l-Muâsara* (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), 539.

⁵³³ Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Dünyâni'l-Müecceleti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2472-2473; Dâvud, *Teğayyüru'l-Kıymeti's-Şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 277-278.

kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşü kanaatimizce daha isabetlidir . Çünkü temsili kâğıt para değerini temsil ettiği şeyden alsa bile sadece yürürlükten kaldırılma olayına mahsus olmak üzere temel paraya çevrilme imkânından tümüyle yoksun bırakılmış/ma'dum bir paradır. Bu sebeple piyasaya sürülen yeni para cinsiyle kıymetinin ödenmesi daha uygun olacaktır. Söz konusu durum örneklerle açıklanacak olur ise 2002 yılında Mark tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Nitekim 1995 yılında 100.000 Mark borcu olan bir şahıs, 2020 yılında borcunu ödemek istediğinde ödemeyi 100.000 Mark'ın zimmette sabit olduğu çünkü değeri esas alınarak belirlenmiş olan kıymeti ile piyasaya yeni sürülen Euro veyahut piyasalarda işlem gören başka bir para cinsinden gerçekleştirecektir. Aksi takdirde yani 1995 yılında borçlanmış olduğu 100.000 Mark ile ödeyecek olursa, söz konusu paranın resmi olarak geçerli olmaması ve yeni paraya çevrilmesinin de mümkün olmamasından ötürü 100.000 Mark, paranın tedavülde olduğu anki değeri ile arasında yok denecek kadar az olan kâğıt değeri haricinde herhangi bir değeri ifade etmeyecek ve borç gerçek manada ifâ edilemeyecektir.⁵³⁴

Kâğıt paranın piyasada bulunmaması halinde ise hilkaten paralarla ıstılahî paraların inkıtâsı hallerinde zikredilen görüşler muvacehesinde bey' akdinin bâtil olması,⁵³⁵ mislin ve kıymetin⁵³⁶ verilmesi gerektiğine yönelik görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluğun görüşü⁵³⁷ olarak kanaatimizce de para çeşidinin ve yapısının önem arz etmemesinden ötürü kıymetin verilmesi gerektiği görüşü tüm para çeşitlerinde olduğu gibi kâğıt para da daha isabetlidir. Bu doğrultuda inkıtâ durumunda para borcu, piyasada bulunan diğer para birimlerinin cinsinden zimmette sabit olduğu çünkü⁵³⁸ kıymeti ile ödenecektir. Örneğin, günümüzde 29.05.2023 tarihinde zimmetinde 100.000 TL borç sabit olan bir kimse, Türk lirasının piyasadan çekilmesi durumunda 11.11.2023 tarihinde borcunu, zimmette sabit olduğu çünkü değeri/alım gücü esas alınarak belirlenmiş olan kıymeti ile piyasada tedavülde olan dolar cinsinden ödeyebilecektir.

2) Enflasyon Sebebiyle Kâğıt Paradaki Değer Kaybı

Fiyatlar genel düzeyinin sürekli artış göstermesi sonucu kâğıt paranın değer kaybetmesi-alım gücünün azalması- durumunda, başta karz borçları olmak üzere ödemenin nasıl gerçekleştirileceğine

⁵³⁴ İlgili örnekte borcun 1995 yılında zimmette sabit olduğu, ödemesinin ise 25 yıl sonra yapılması gözden çıkarılmamalıdır. Çünkü paranın yürürlükten kaldırıldığı zamanlarda tayin edilen belirli süre zarfından insanlar ellerinde bulundurdıkları kesâda uğramış paraları merkez bankalarına veya ilgili kuruluşlara giderek tedavüle sürülen yeni para ile değiştirebilmektedir. Nitekim burada 25 yıllık sürenin tayin edilen sürenin aşılması olacağı varsayılarak açıklamalarda bulunulmuştur.

⁵³⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, 4/303.

⁵³⁶ es-Sâlûs, *İktisâdî'l-İslâmî ve'l-Kazâyâ'l-Fıkhiyye'l-Muâsıra*, 539; Abdullah b. Süleyman İbn Menî', "Mevkifu's-şeriatî'l-İslâmîyye min rabtî'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-müecceleti bi-müstevâ'l-es'âr", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1988, 5/1390.

⁵³⁷ Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Düyüni'l-Müecceleti fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 2473; Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 279-280.

⁵³⁸ Daha önce kıymete itibarın zamanı başlığında tercih edildiği üzere ıstılahî paraların inkıtâsı durumunda Ebû Yusuf'un borcun zimmette sabit olduğu anki değerine itibar görüşü kanaatimizce tercihe daha uygun bulunmuştur. Bu sebeple bize göre paranın piyasadan çekildiği zamanki değil zimmette sabit olduğu çünkü değerinin esas alınması gerekmektedir. Buna karşılık mesela İmam Muhammed'in görüşü tercih edilecek olunur ise o vakit inkıtâ çünkü kıymet tespiti ile borç ödenecektir.

dair modern dönem literatüründe birçok tartışma meydana gelmiş ve ilgili konu pek çok perspektiften ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda enflasyon durumunda enflasyon farkının ödenmesi ve ödenmemesi (kıymetin veya mislin verilmesi) gerektiği ile alternatif çözüm önerileri sunanlar olmak üzere üç farklı yaklaşımın ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu başlıkta ilk olarak kıymete itibar edenlerin yaklaşımları borcun çeşidi ve sebebinin ne olduğu fark etmeksizin ödemenin nasıl gerçekleştirileceği kapsamında analiz edilecek, sonrasında ise misle itibar edenler ile alternatif çözüm önerisinde bulunanların değerlendirmelerine yer verilecektir.

Klasik dönem fıkıh literatüründe para borcu ödemelerinde rahs veya ğalāya riayet, kıymete itibar diye ifade edilirken başta iktisat literatürü olmak üzere günümüz tartışmalarında konu enflasyon farkı olarak telakki edilmektedir. Bu terkip kanaatimizce iktisat ilminin işleyişi dahilinde doğru bir ifade şekli iken İslâm hukukunun işleyişinde hatalıdır. Çünkü söz konusu durum kadîm bir geleneğe sahip olan fıkıh literatüründe kıymete veya misle itibar şeklinde yer bulmuş ve bu bağlamda belirli ilke ve kaidelere göre değerlendirilmiştir. Nitekim bu başlıkta detaylı bir şekilde analiz edileceği üzere enflasyon veya deflasyon sebebiyle paradaki değer kaybına veya değer artışına itibar etmek, fark ödeme anlamına gelmeyip bilakis borcun denkleştirilmesi yani borcun zimmette sabit olduğu günkü kıymetinin verilmesi şeklinde değerlendirilmelidir. Zira söz konusu denkleştirmenin fark/ziyade olarak telakki edilmesi, enflasyon sebebiyle paradaki değer kaybında ödemenin mahiyetinin faiz olduğu yaklaşımlarını ortaya çıkarmış ve literatürdeki tartışmalar kısır bir döngü içerisinde bugüne kadar devam etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada başta başlıklandırmalar olmak üzere mümkün olduğunca enflasyon farkının ödenmesi terkibi yerine klasik fıkıh geleneğinde mevcut olan kıymete itibar terkibi; enflasyon farkının ödenmemesi terkibi yerine de misle itibar terkibi kullanılmıştır.

a) Kâğıt Paranın Değer Kaybında Kıymete İtibar Edilmesi

Kâğıt para ile zimmette sabit olan borçlarda enflasyon vaki olduğu zaman enflasyon farkının verilmesi gerektiğini savunan bilginler, başta klasik literatürde ıstılahî paralarda kıymete itibar delili olmak üzere Kur'an, sünnet, kıyas, istihsan, maslahat, sedd-i zerâi' ve kıymete itibarı gerekli kılan prensipler doğrultusunda naklî ve aklî deliller gibi fıkıh usûlündeki delil getirme metotları ile görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Buna karşılık kıymete itibar edenler, kıymete itibarın kapsamı ve şekli bakımından kendi aralarında ihtilafa düşmüş ve konuya dair tutarlı değerlendirmelerin bu zamana kadar yapılamadığı gözlemlenmiştir. Bu başlıkta öncelikle deliller hiyerarşisi doğrultusunda fıkıh metodolojisine göre öne sürülen kıymete itibarın delilleri değerlendirilecek, sonrasında ise kıymete itibarın kapsamı ve şekilleri noktasındaki tartışmalara yer verilecektir.

1) Kıymete İtibarın Delilleri

Modern dönem literatüründe birçok fıkıh ve iktisat bilgini enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybında İslâm hukukuna göre kıymete itibar olunması gerektiğini ileri sürmektedir. Nitekim mutlak olarak veyahut birtakım şartlar, sınırlamalar ve aşağıda zikredilecek olan deliller⁵³⁹ muvacehesinde bizzat enflasyon farkına yönelik çalışmalarda bulunmuş olan Muhammed el-Eşkâr,⁵⁴⁰ Uceyl en-Neşemî,⁵⁴¹ Mustafa Ahmed ez-Zerka,⁵⁴² Fethi ed-Düreynî,⁵⁴³ Nezih Hammad,⁵⁴⁴ Refik el-Mısri,⁵⁴⁵ Abdüllatif Ferfûr,⁵⁴⁶ Şevki Ahmed Dünya,⁵⁴⁷ Yûsuf Dâvud,⁵⁴⁸ Abdullah el-Muslih,⁵⁴⁹ Ali el-Karadâğî,⁵⁵⁰ İbn Beyye,⁵⁵¹ Nâci b. Şefik Acem,⁵⁵² Muhammed Ali Abdullah,⁵⁵³ Muzir Nizâr el-Âni,⁵⁵⁴ Yûsuf Mahmûd Kâsım,⁵⁵⁵ Muhammed el-Hâc el-Nâsır,⁵⁵⁶ Abdurrahman Yûsrî,⁵⁵⁷ Mûsâ Âdem,⁵⁵⁸ Monzer Kahf,⁵⁵⁹ Ebû Ferha,⁵⁶⁰ Muhammed İbrahim,⁵⁶¹ Abdülaziz Bayındır,⁵⁶² Ömer Faruk

⁵³⁹ Çağdaş dönem fıkıh literatüründe kıymete itibar dair öne sürülen delillerin neredeyse hepsi Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî'nin 1986,1988,1993, 1995 ve 2000 yıllarında düzenlemiş olduğu sempozyumlarda dağınık bir şekilde öne sürülen delillerdir. Nitekim yapılan tüm çalışmalarda buralarda zikredilen delillerden iktibas edilmiş ve doğrudan aktarımlarda bulunulmuştur. Dolayısıyla bu ve kıymete itibar eden bilginlerin zikrinde kaynak gösterilmesi sebebiyle aşağıda belirtilecek olan delillerde tüm çalışmalara dair kaynak gösterilmesi yerine bazılarının yer verilmesi daha isabetli görülmüştür.

⁵⁴⁰ Muhammed Süleyman el-Eşkâr, “en-Nukûdu ve tekallübü kıymeti'l'umle”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/260-285.

⁵⁴¹ Uceyl Câsim en-Neşemî, “Teğayyüru kıymeti'l'umle fi'l-fikhi'l-İslâmî”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/186-259.

⁵⁴² ez-Zerka, “İnhifâdü kıymeti'l-'umleti'l-varakiyyeti bi sebebi't-tedahhumi'n-nakdi ve eserühü bi'n-nisbete li'd-düyûni's-sâbikati ve fi eyyi haddin yu'teberü'l-inhifâd mülhâkan bi'l-kesâd”, 9/910-924.

⁵⁴³ ed-Düreynî, *en-Nazariyyâtü'l-fikhiyye*, 149-150.

⁵⁴⁴ Hammad, “Teğayyürâtü'n-nukûdi ve'l-ahkâmü'l-müte'allikati bihe fi'l-fikhi'l-İslâmî”, 3/745-767.

⁵⁴⁵ el-Mısri, *Aşarü't-tedahhüm ala'l-alâkâti't-teâgudiyye*, 61-79.

⁵⁴⁶ Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, “Teğayyüru'l-'umleti'l-varakiyyeti”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/337-353.

⁵⁴⁷ Şevki Ahmed Dünya, “et-Tedahhüm ve'r-Rabtü'l-kiyâsi dirasetün mükârenetün beyne'l-iktisâdi'l-vağ'i ve'l-iktisâdi'l-İslâmî”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1995, 8/576-628. Mecme, c.8 s.576-628.

⁵⁴⁸ Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 270-350.

⁵⁴⁹ el-Muslih, *et-Tedahhümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 100-130. Muslih, s.100-130.

⁵⁵⁰ Ali Muhyiddin el-Karadâğî, “Tezebzübü kıymeti'n-nukûdi'l-varakiyyeti ve eseruhu ala'l-hukuki'l-iltizâmâti ala dav'i kavâidi'l-fikhi'l-İslâmî”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/1353-1383.

⁵⁵¹ Abdullah b. Beyye, “Ahkâmü'n-nukûdi'l-varakiyye ve teğayyüru kıymeti'l'umle”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1986, 3/902-932.

⁵⁵² Nâci b. Muhammed Şefik Acem, “Mefhümü kesâdi'n-nukûdi'l-varakiyye ve eserihî fi ta'yini'l-hukuki ve'l-iltizâmâti'l-âcileti”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1993, 9/1068-1115.

⁵⁵³ Muhammed Ali Abdullah, “Teğayyüru kıymeti'l'umle”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/1783-1786.

⁵⁵⁴ el-Âni, “Ahkâmü Teğayyuri Kıymeti'l-Umleti'n-Nakdiyye ve Eseruhâ fi Tesdîdi'l-Karz”, 3/376-378.

⁵⁵⁵ Kâsım Yusuf Mahmud, “Teğayyüru Kıymeti'l-Umle”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/1285-1305.

⁵⁵⁶ Muhammed el-Hâc el-Nâsır, “el-Muâmelâtü'l-İslâmiyye ve teğayyüru'l'umle”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988, 5/1445.

⁵⁵⁷ Abdurrahman Yûsrî Ahmed, “er-Rabtü'l-kiyâsi li'l-üçür bi'l-müstevâ'l-âmm li'l-es'âr tahlilü'n min manzûri İslâmî li müşkileti'l-üçür fi zilli't-tedahhüm ve'l-ilaci tedahhüm”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1995, 8/1543-1576.

⁵⁵⁸ Mûsâ Âdem İsa, *Âsarü't-teğayyürât fi kıymeti'n-nukûd ve keyfiyyet-ü mualeceti'hâ fi'l-iktisâdi'l-İslâmî* (Suudi Arabistan: Câmîat-ü Ümmü'l-Kura, 1985), 280-320.

⁵⁵⁹ Monzer Kahf, “Kesâdü'n-nukûd ve inkıtaühe beyne'l-fikhi ve'l-iktisâd”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1993, 9/1184-1200.

⁵⁶⁰ Ebû Ferha, *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*, 83-106. Ebu Ferha, s.83-106.

⁵⁶¹ Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Düyûni'l-Müecceleti fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, 2472-2500.

⁵⁶² Bayındır, “Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları”, 28-51.

Habergetiren,⁵⁶³ Ali Bakkal,⁵⁶⁴ Beşir Gözübenli,⁵⁶⁵ Nihat Dalgın,⁵⁶⁶ İrfan Yücel,⁵⁶⁷ Haluk Songür,⁵⁶⁸ Abdülaziz Alshami,⁵⁶⁹ Hüseyin Esen,⁵⁷⁰ İbrahim Paçacı,⁵⁷¹ Hayreddin Karaman,⁵⁷² Süleyman Uludağ,⁵⁷³ Yusuf Dinç,⁵⁷⁴ Yüksel Keleş,⁵⁷⁵ Ayşe Karaçam,⁵⁷⁶ Sümeyra Bayramoğlu,⁵⁷⁷ Esmâ Çubukçu,⁵⁷⁸ Ahmet Özdemir,⁵⁷⁹ Temel Hızıroğlu,⁵⁸⁰ Muhammed Çuçak⁵⁸¹ ve Mustafa Yılmaz⁵⁸² gibi araştırmacılar ile bilginler ve Mecmaü'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düveli'nin 2019 yılına ait 231 sayılı kararı,⁵⁸³ Merkezi İrlanda olan el-Meclisü'l-Ûrûbbî li'l-İftâ'i ve'l-Buhûs'un (Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi) 2018 yılı 110 sayılı kararı,⁵⁸⁴ Suriye Merkezli el-Meclisü'l-İslâmiyyü's-Sûrî (Suriye İslam Konseyi) 2017 yılı 05 sayılı fetvası,⁵⁸⁵ TC. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın karar ve danışma kurulu olan Din İşleri Yüksek Kurulu 2018 yılı 961. fetva⁵⁸⁶ ve 2023 yılı 15 Nolu fetvası⁵⁸⁷ gibi kurum ve kuruluşların ortak kararları bu doğrultudadır.

1) Kitap/Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm'de tafsilî olarak doğrudan enflasyon olayına dair ayetler zikredilmemiştir. Bununla birlikte ilgili literatürde ayetlerin ana gayesini ifade eden prensipler doğrultusunda birçok ayet konu bağlamında zikredilmiş ve yorumlanmıştır. Burada öncelikle ilgili ayetlerin delil getirilmesine ve açıklamasına yer verilecek, yaklaşımların değerlendirilmesi sünnet delilinde hadislerle birlikte ele alınarak yapılacaktır.

⁵⁶³ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 91-120.

⁵⁶⁴ Bakkal, "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", 58-78.

⁵⁶⁵ Gözübenli, "İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Ribâ", 626-639.

⁵⁶⁶ Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", 77-105.

⁵⁶⁷ Yücel, "Vadeli ve Taksitli Alış-Verişler Enflasyon ve Vâde Farkı", 3-19.

⁵⁶⁸ Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 54-114.

⁵⁶⁹ Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 61-71.

⁵⁷⁰ Esen, "İslâm Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler", 9-44.

⁵⁷¹ Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri".

⁵⁷² Hayrettin Karaman, "Katılım Bankacılığı ve Sigortacılığı" (Erişim 07 Aralık 2023).

⁵⁷³ Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010).

⁵⁷⁴ Bkz. Dinç, "Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler".

⁵⁷⁵ Yüksel Keleş, "Katılım Bankalarında Enflasyona Endeksli Karz (Borç) Dönemi", ts.

⁵⁷⁶ Karaçam, *İslâm Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları*, 32-42.

⁵⁷⁷ Sümeyra Bayramoğlu, *Sosyal Sorumluluk Bağlamında Karz-ı Hasen* (19 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 45-55.

⁵⁷⁸ Esmâ Çubukçu, "Enflasyon Ortamında Karz Akitlerinin Ribâ Bağlamında Değerlendirilmesi", (ts.), 325-331.

⁵⁷⁹ Ahmet Özdemir, "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 130-140.

⁵⁸⁰ Hızıroğlu, "İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endeksli TL ve Karz-ı Hasen Fonu", 268-272.

⁵⁸¹ Muhammed Çuçak, "İslâm Hukukunda Parada Meydana Gelen Değişiklikler ve Borçları Ödeme Yolları", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 270-290.

⁵⁸² Mustafa Yılmaz, "Ebü Yûsuf'un Felslerin Değer Değişimine İlişkin Görüşünün Günümüz Kâğıt Paralarına Uyarlanmasının İmkânı: Nitel Bir Analiz", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (2023), 137-138.

⁵⁸³ Mecmaü'l-fıkhi'l-İslâmî, "Karârü biş'eni't-Teğahhüm ve Teğayyuri Kıymeti'l-Umle", 2019.

⁵⁸⁴ el-Meclisü'l-Ûrûbbî li'l-İftâ'i ve'l-Buhûs, "Eseru't-teğahhüm fi'n-Nukûd", 2018.

⁵⁸⁵ el-Meclisü'l-İslâmiyyü's-Sûrî, "Eseru Teğayyuri Kıymeti'l-Umle alâ Êdei'l-Hukûk", 2017.

⁵⁸⁶ *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 502.

⁵⁸⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, "Paranın değerinde artma veya azalma olması halinde karz (ödünç) veya alışveriş sonucu oluşan borçlar nasıl ödenir?", ts.

Kıymete itibara dair Kur’ân-ı Kerîm’den getirilen birinci ayet; Nisâ Sûresi’nde zikredilen “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.”⁵⁸⁸ ayetidir. İlgili ayeti delil getirenlere göre⁵⁸⁹ akitlerde esas olan şey tarafların rızasıdır. Bey’ akdinde satıcı ve karz akdinde borç veren şahıs akdi yaparken alacağı paranın bizzat kendisini değil, temsil ettiği kıymeti göz önünde bulundurmaktadır. Enflasyon ile söz konusu kıymete hâlel gelmekte ve alacaklıdan borçluya bir değer aktarımı gerçekleşmektedir. Bu durum neticesinde taraflar birbirlerinin mallarında haksız bir şekilde tasarrufta bulunarak birbirlerine zulmetmekte ve taraflardan birisinin veya her ikisinin de rızası ortadan kaybolmaktadır. Dolayısıyla itibar edilmesi gereken şey, kıymetin muhafaza edilmesi ve akdin muktezâsının tesis edilmesidir. Aksi takdirde akitlerdeki istikrar ortadan kalkmış olacak ve akdin gerektirdiği şeyler yerine getirilemeyerek söz konusu ayetin mücebince bir tutum sergilenmeyecektir.

Delil olarak gösterilen ikinci ayet; Mâide Sûresi’nde buyrulan “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.”⁵⁹⁰ ayetidir. Bu ayette Allah, akitlere vefa gösterilmesini ve akitlerin gereğinin en güzel bir şekilde yerine getirilmesini emretmektedir. Akdin gereği olan şey, akdin hem şekli olarak hem de manevî olarak sorumluluklarının yerine getirilmesidir. Zira kâğıt para borçlarında borç alınan paranın bizzat kendisi yani misli şekli bir gereklilik olmasına rağmen kâğıt paranın kıymet ölçüsü olması manevî bir gerekliliktir. Söz konusu ayette kastedilen ana maksat, sadece şekli gereklilik olmayıp aynı zamanda manevî gerekliliktir. Bu doğrultuda ilgili ayeti öne sürenlere göre enflasyona itibar edilmemesinde yani kıymete değil de misle itibar edildiği durumda akdin gerektirdiği şey sadece şekli olarak yerine getirilmiş fakat manevî olarak yerine getirilmemiş olacaktır. Dolayısıyla kâğıt para borçlarında ifânın zâhiri olarak değil hakiki olarak yerine getirilebilmesi için kıymete itibar edilmesi gerekmektedir.⁵⁹¹

Kur’ân-ı Kerîm’den getirilen üçüncü delil; Bakara Sûresi’nde zikredilen “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.”⁵⁹² ayetidir. İlgili ayette asıl olarak Allah’ın “zulmetmeyin” diye korumak amacıyla hitap ettiği kişiler borçlulardır. Oysa enflasyon durumunda zulme uğrayan kişi borçlu değil, borç verenin bizzat kendisidir. Allah borçluya zulmedilmesini yasakladığı gibi borç verene de zulmedilmesini yasaklamıştır. Ayrıca söz konusu delili öne sürenlere göre ilgili ayette Allah’ın “ana

⁵⁸⁸ En-Nisâ 4/28.

⁵⁸⁹ Yüsrî Ahmed, “er-Rabtü’l-kıyâsî li’l-üçûr bi’l-müstevâ’l-âmm li’l-es’âr tahlilü’n min manzûri İslâmî li müşkileti’l-üçûr fi zillî’t-tedahhüm ve’l-ilaci tedahhüm”, 8/1574.

⁵⁹⁰ el-Mâide 5/1.

⁵⁹¹ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatü’l-İslâmiyye min rabtî’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1394.

⁵⁹² el-Bakara 1/278-279.

paranız sizindir” diye buyurduğu şey de ana paranın şekli değil, ifade ettiği kıymettir ki bu da kâğıt paralarda alım gücüdür. Enflasyon ile hakiki bir kıymet ifade etmeyen kâğıt para alım gücünü yitirmektedir. Dolayısıyla ne borçluya ne de borç verene zulmedilmemesi adına ana para olan borcun sabit olduğu çünkü kıymetine itibar edilmesi daha isabetlidir.⁵⁹³

Dördüncü delil; En’am Sûresi’nde emredilen “Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın.”⁵⁹⁴ ayetidir. Enflasyon farkına itibar edenlere göre enflasyona itibar etmemek ölçü ve tartıdaki dengesizliği ortaya çıkarmakta ve ilgili tutum İslam’ın en büyük temel ilkesi olan adalet anlayışıyla çelişmektedir. Çünkü 10 yıllık enflasyonun %1000 olduğu bir ekonomide kâğıt para cinsinden 10 yıl önce ödenmeyen bir borcun 10 yıl sonra misle itibar edilerek ödenmesinde ölçü ve tartının denk olmadığı apaçık ortadadır. Kâğıt paradaki enflasyonda akit günündeki hakiki kıymet azalmış hatta yok denecek kadar kıymetsiz hale gelmiştir. Dolayısıyla enflasyon ölçü ve tartıda usulsüzlük yapılarak adaletin bozulması gibi kâğıt paradaki dengeyi de bozmakta, kâğıt paranın konu olduğu tüm akitlerde problem oluşturmakta ve bir şekilde zulme sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda adil olma ilkesi ve zulmün ve zararın ortadan kaldırılması kaidesinin gereği yapılmalı ve kıymete itibar olunmalıdır.⁵⁹⁵

Kıymete itibar edilmesine ilişkin delil olarak öne sürülen beşinci ayet ise Nisâ Sûresi’nde buyurulan “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.” ayetidir.⁵⁹⁶ Enflasyon sebebiyle kâğıt para meydana gelen değer kaybı sebebiyle zimmette sabit olan kâğıt para borçlarındaki denklik bozulmakta ve alım gücü esas alınmadan sadece şekli misle itibar edildiğinde borç, gerçek manada îfâ edilmemekte ve borçlu kimse ayet gereği üzerine düşen sorumluluğu tam anlamıyla yerine getirememektedir. Ayrıca misle itibar hükmünün tercih edilmesi durumunda insanlar arasında adil bir hüküm verilmeyeceği için ayetin manasına uygun bir tutum da sergilenmeyecektir.⁵⁹⁷

2) Sünnet

Kur’ân-ı Kerîm’de değer değişimine mahsus özel bir ayet zikredilmediği gibi sünnette de bizzat kâğıt paradaki enflasyon hakkında bilgiler yer almamaktadır. Ancak ayetlerde olduğu gibi bazı hadislerde belirtilen genel esaslar ve özellikle altın ile gümüş hakkında hüküm içeren hadisler çerçevesinde paradaki değer kaybı konusu kıymete itibar çerçevesinde değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Bunlardan birincisi; “Zarar ve zarara zararla mukabele yoktur.”⁵⁹⁸ hadisidir. Fıkıhta küllî bir kaide haline gelmiş olan bu hadis, zarar verilen bir şeye zarar verilerek muamele edilmesini

⁵⁹³ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 330-345; Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 88.

⁵⁹⁴ el-En’am 6/152.

⁵⁹⁵ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatî’l-İslâmiyye min rabtî’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1394.

⁵⁹⁶ en-Nisâ 4/58.

⁵⁹⁷ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatî’l-İslâmiyye min rabtî’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1421.

⁵⁹⁸ Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Kahire: Dâru’l-Fecr, 2010), böl. Ahkâm/17.

yasaklamaktadır. Nitekim ilgili hadis bağlamında fıkhîta zarar olgusuna dair “zarar izale olunur, zarar kadîm olmaz, zarara karşı zararlar mukabelede bulunulmaz, zarar imkan ölçüsünde defolunur ve bir zarar kendi misliyle izâle olunamaz.” gibi zarar, mazarrat ve mefsedet kelimeleri çerçevesinde yirmiye yakın küllî kaidenin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda ilgili hadisi delil olarak öne sürenlere göre İslam dini şahıslara, topluma, kurum ve kuruluşlara zarar verilmesini ve zarar verilmesine ihtimal oluşturabilecek tutum ve davranışları yasaklamakta ve bu ölçüde meydana gelen zararların ortadan kaldırılmasını istemektedir. Söz konusu istek bir temenni boyutunda olmayıp yapılması gereken bir vazife olarak addedilmelidir. Enflasyon ile paradaki değer kaybında açık bir şekilde zarar meydana gelmektedir. Dolayısıyla zararın izalesine çok önem verilen İslâm hukukunda enflasyon sebebiyle paradaki değer kaybı sonucu ortaya çıkan zarar telafi edilmeli ve ortadan kaldırılmalıdır. Aksi takdirde yani enflasyona itibar edilmediği durumda ortada sabit bir şekilde mevcut olan zarara zarar ile karşılık verilmiş olunacak ve hadis-i şerîfte belirtilen kaide gereğine muvafık bir tutum sergilenemeyecektir.⁵⁹⁹

İkinci hadis; “Ben Hz. Peygamber’e geldim ve O’na: Ben deve satıyorum, şu kadar dinar diyerek satıyorum ama dirhem alıyorum veya da şu kadar dirhem diye satıyorum ve dinar alıyorum dedim. O da bana eğer sattığın günkü fiyat üzerinden alıyorsan beis yoktur dedi.”⁶⁰⁰ şeklinde literatürde İbn Ömer hadisi diye bilinen hadistir. İlgili hadisi öne sürenlere göre bu hadis bir akdin vadeli olabileceğini, meclis zamanındaki kıymete itibar olunmasının herhangi bir problem teşkil etmeyeceğini ve akdin vadeli olduğu yerde kıymetin çok büyük önem arz ettiğini göstermektedir. Bu durum şu örnekle açıklanmıştır: Akit günü devenin değeri dinar cinsinden 1 dinar, dirhem cinsinden ise 10 dirhem olsa ve ödeme anına kadar dirhem dinar karşısında değer kaybederek 1 dinar 11 dirhem olsa İbn Ömer borcu, dirhem cinsinden 11 dirhem olarak alacaktır. Nitekim değerini çoğu zaman koruyan altın ve gümüş paralarda böyle bir hüküm var olmasına rağmen kâğıt para bittabi kıymete itibar edilmelidir. Dolayısıyla enflasyonun olduğu bir ekonomide kâğıt para değerindeki düşüş gözetilerek akit günündeki kıymete itibar etmek daha isabetli olacaktır.⁶⁰¹

Söz konusu delil değerlendirildiğinde, İbn-i Ömer hadisindeki uygulamanın enflasyon farkının verilmesi doğrultusunda yorumlanmasının ve dinar ile dirhem hükümlerinin kâğıt paraya hamedilmesinin isabetli olmadığı görülmektedir. Çünkü itibari olan kâğıt para dinar ve dirhem hükmünde değildir ve burada kıymete itibar etme değil dinar ile dirhem arasındaki kur değişimini gözetme yani ödemenin akit günündeki değer üzerinden farklı para cinsi ile alınması vardır. Ayrıca verilen örnek hadisin tutarlı bir temellendirmeden uzak bir şekilde yorumlandığının da açık bir

⁵⁹⁹ Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 88; Hammad, “Teğayyürâtü’n-nukûdi ve’l-ahkâmü’l-müte’allikati bihe fi’l-fikhi’l-İslâmî”, 3/761.

⁶⁰⁰ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, böl. Ticaret/51; et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, böl. Büyü’/24; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, böl. Büyü’/14; Ebû Abdîrahmân en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2024), Büyü’/5.

⁶⁰¹ en-Neşemî, “Teğayyüru kıymeti’l’umle fi’l-fikhi’l-İslâmî”, 5/1194.

göstergesidir. Zira ilgili hadis günümüz para birimleriyle açıklanacak olursa; bir kimse 1 gramı 2000 TL olan 22 ayar altın karşılığında ücreti 2 ay sonra ödenmesi üzere bir kitap satsa ve 2 ay içerisinde Türk lirası altın karşısında değer kaybederek 1 gr. 22 ayar altın 3000 TL değerinde olsa, borçlu borcunu TL cinsinden ödemek isterse 3000 TL olarak ödeyecektir. Dolayısıyla burada sarf akdi bağlamında akit çünkü kıymeti başka bir para cinsinden alma vardır. Ayrıca dinar ve dirhem birbirlerine karşı değer kaybına uğraması da enflasyon değildir ve itibari olan kâğıt para da yapısı ve hükmü bakımından altın ve gümüşten farklı hükümlere tâbi olan bir para çeşididir. Bununla birlikte söz konusu yoruma göre altın ve gümüşte de enflasyona itibar edilmesi gerektiği hükmü ortaya çıkmaktadır, ki bu da altın ve gümüş paraların rahs durumunda ifade edildiği üzere isabetsiz bir yaklaşımdır. Zira İbn-i Ömer hadisi bu şekilde yorumlanmış olsaydı İslâm hukuku literatüründe altın ve gümüşün değer kaybetmesi konusunda genel hüküm mahiyetinde misle itibar edilmesi gerektiği görüşü sabit olmazdı. Nitekim bu yorumu ortaya koyanlar⁶⁰² da altın ve gümüşte rahs durumunun vaki olması halinde misle itibar edilmesi gerektiğini savunmakta; ancak söz konusu hadisin yorumlanmasında tutarsız bir tutum sergilemektedir.

Kıymete itibara yönelik sünnet delillerinden üçüncüsü ise “Sizin en hayırlınız borcunu en güzel ödeyeninizdir.”⁶⁰³ hadisidir. Kâğıt parada esas olan şey suret yani şekil değil, temsil ettiği kıymettir. Bundan dolayı enflasyon olayında kâğıt para borçlarının en güzel şekilde ödenmesi için kendisinde asıl olan şeye yani kıymete itibar olunması hadiste zikredilen manaya daha uygundur.⁶⁰⁴

Yukarıda zikredilen ayet ve hadisler doğrultusunda kıymete itibara yönelik öne sürülen deliller değerlendirildiğinde; zikredilen deliller kâğıt paradaki enflasyon olayına itibar edilmesi noktasında hakiki olarak birincil manada delil niteliği taşımamaktadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de ve sünnette enflasyon olayına ve kâğıt paraya mahsus herhangi bir ayet ve hadis yer almamakta, sadece zikredilen ayet ve hadisler İslâm’ın ana gayesi ve temel prensipleri doğrultusunda konu özelinde subjektif olarak yorumlanmaktadır. Nitekim ileride de ifade edileceği üzere kıymete itibara karşı misle itibar edilmesi gerektiğini savunanlar da aynı ayet ve hadisleri delil olarak öne sürmüş ve bunları kendi bakış açıları dahilinde misle itibar edilmesi gerektiği doğrultusunda yorumlamışlardır. Dolayısıyla söz konusu durumda enflasyona mahsus özel hükümler içermeyen ayet ve hadislerden ziyade daha spesifik ve açık delillere ve temellendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Zira enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybı konusu subjektif yorumlardan ziyade sistematik olarak objektif bir şekilde ortaya konulduğunda o vakit ilgili ayet ve hadisler doğru ve tutarlı bir düzlemde yorumlanmış olacak ve söz konusu olan ayet ve hadisler tatbik edilmesi gereken hükmü daha da fazla kuvvetlendiren ikincil delil niteliği taşıyacaktır.

⁶⁰² en-Neşemî, “Teğayyüru kıymeti'l‘umle fi’l-fikhi’l-İslâmî”, 5/1194.

⁶⁰³ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’ş-şahîh* (Kahire: Darü’t-Tasil, 2012), böl. Vekâlet/5.

⁶⁰⁴ Hayrettin Karaman, “Enflasyon ve Faiz”, 2010, 1.

Bu bağlamda kıymete itibarın sistematik bir şekilde temellendirildiği bu teze göre İbn Ömer hadisi hariç yukarıda zikredilen ayet ve hadisler, itibari kâğıt para borçlarında İslâm'ın ana gayesi ve temel prensiplerine uygun olarak isabetli bir şekilde yorumlanmıştır. Çünkü söz konusu ayet ve hadislerde emredilen ölçü ve tartıda adil olunması, faiz şüphesine düşülmemesi, akitlerin gereğinin yapılması, bâtıl yola sapılmayarak zulmün-haksızlığın- engellenmesi, borcun en güzel şekilde ifâ edilmesi, zararın izâlesi ve zarara karşı zararlar karşılık verilmemesinin ölçütü, bu bölümde ayrıntılı bir şekilde tahlil edileceği üzere zimmette sabit olan itibari kâğıt para borçlarında enflasyonun gözetilmesi olarak kıymete itibar edilmesidir.

3) Kıyas

Kâğıt para borçlarındaki enflasyon olayında kıymete itibar olunması noktasında fıkıh usûlünde delil getirme metotlarından birisi olan ve hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek⁶⁰⁵ anlamına gelen kıyas doğrultusunda birçok delil öne sürülmüştür. Burada Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet delilleri başlığında farklı olarak öne sürülen kıyas delillerine açıklamasıyla birlikte yer verilecek ve ilgili açıklamaların hemen akabinde değerlendirilmesi yapılacaktır.

Kıyas delillerinden birincisi; ilgili konunun “karzın kıyemî olup noksana uğramasındaki kıymete itibar” meselesine kıyas edilmesidir. Çünkü kıyemî olan bir mal karz verildiğinde ve herhangi bir şekilde noksana uğradığında karz veren kişi, verdiği borcu noksana uğramış bir şekilde almak zorunda olmayıp kıymetini talep edebilmektedir. Bu doğrultuda ilgili görüşü öne sürenlere göre kâğıt paradaki kıymet mefhumu misil mefhumundan daha kuvvetlidir ve kâğıt para bir anlamda kıyemîdir. Dolayısıyla söz konusu kıyasa göre enflasyon sebebiyle kâğıt paranın alım gücü noksana uğradığı zaman kıymeti ile tazmin olunması gerekmektedir.⁶⁰⁶

Kıyemî malların herhangi bir şekilde noksana uğraması sonucu kıymetinin tazmin edilmesi görüşü değerlendirildiğinde; söz konusu kıyasın isabetli olmadığı görünmektedir. Çünkü kâğıt paradaki kıymet mefhumu misil mefhumundan daha kuvvetli olsa veya kâğıt para diğer mislî mallardan farklı değerlendirilse bile para olması bakımından mislî mallardandır. Dolayısıyla mislî olan bir malı kıyemî mallara kıyas etmek isabetli değildir. Bu sebeple ilgili yaklaşımın klasik dönemde ıstılahî paralardaki rahs ve galâ durumlarında değinildiği ve ileride de zikredileceği üzere mislin kâsır olduğu yerde kıymete rüçû edilmesi gerektiği kaidesine veya kâğıt parada misliyetin tam olması için kıymetin de tam olması gerektiği görüşüne hamledilmesi daha uygun olacaktır. Çünkü kâğıt paradaki misliyet, yapısının kâğıt

⁶⁰⁵ Bkz. H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022).

⁶⁰⁶ Abdullah Süleyman İbn Menî, “Hükümü rabtî'l-hukuk ve'l-iltizâmât bi müstevâ'l-es'âr”, *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1993, 9/967.

maddesinden olması veya üzerinde birtakım motif ve rakamların olması ile değil kıymeti yani alım gücü ile sabit olmaktadır.

İkinci kıyas delili; ilgili konunun fels ve mağşûş paralardaki borçlanmalarda mekan farklılığı sebebiyle kıymete itibar meselesine kıyas edilmesidir. Genel teoriye göre bir kimse bir belde başka bir kimseye mağşûş para veya fels ile yani ıstilahî para ile karz verse ve bunu başka bir belde talep etse ve o belde de verdiği paranın kıymeti daha yüksek olsa o vakit borç, kıymeti ile ifâ olunabilmektedir. Nitekim mislî olan borçlarda esas olan şey misli vermek iken mislin verildiği durumda açık bir zararın meydana gelmesinden ötürü “zararı def kabilinden kıymetin verilmesi” kaidesi literatürde mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu kıyası savunanlara göre borç ifâlarında mekân farklılığı kıymete itibar olunmasında bir ölçüt ise zaman farklılığı da kıymete itibar olunmasında bir ölçüt olarak değerlendirilebilmeli ve enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunmalıdır.⁶⁰⁷

Tutarlı bir düzlemde değerlendirildiğinde söz konusu kıyasın iki yönden isabetli olmadığı görülmektedir. Birincisi; mekan farklılığı ile zaman farklılığı ayrı şeyler olup mekan farklılığının zamana kıyas edilmesi kıyas me’âl-fâriktir. Çünkü zaman farkı sebebiyle kıymete itibar apaçık ribâyâ sebebiyet verecek ve her türlü haram kılınmış olan ribâ meşrûlaştırılmış olacaktır. İkincisi ise klasik dönemde ıstilahî paralarda vaki olan para olayları başlığında detaylı bir şekilde ele alındığı üzere para borçlarında kıymete itibar olunmasındaki temel ölçüt, mekân veya zaman farklılığı değil, semeniyetin yani değer ölçüsü olma vasfının zail olması veya semeniyetin var olmasına rağmen değer kaybı sebebiyle paranın ayıplı hale gelmesidir. Nitekim bu sebeple hilkaten paralarda inkitâ durumu hariç söz konusu durumların vaki olmaması sebebiyle kıymete itibar olunmamakta, ıstilahî paralarda ise kıymete itibar olunabilmektedir. Ayrıca öne sürülen delilde kıymete itibar edilmesi noktasında mekân farklılığı değil karzın verildiği beldedeki ıstilahî paranın kıymeti ile karzın ifâsının talep edildiği beldeki kıymetin farklı olması göz önünde bulundurulmuştur. Yani buradaki ihtilaf asıl manada mekân farklılığı değil mekân farklılığı sebebiyle kıymetteki ihtilafıdır. Dolayısıyla kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunmasında mekân farkı itibar edilecek bir durum olarak görünmemektedir.

Üçüncü kıyas delili; enflasyon ortamındaki ödemenin Mâlikî mezhebindeki⁶⁰⁸ karzın farklı vezin ile ifâsı konusuna kıyas edilmesidir. İlgili delili öne sürenlere göre karzın farklı vezin ile ödenmesinde bir kimse, vezni muayyen olan 10 dinarı karz olarak verse ve karzın ifâsında karz alan şahıs ödemeyi daha düşük bir vezin ile yapacak olsa, kıymet bakımından aynı fakat şekil bakımından farklı bir ödeme yapmaktadır. Yani dinarların vezinleri farklı olduğu için suret olarak farklı ödeme yapılmaktadır. Bu uygulama sureten mislin muteber olmadığını ve parada esas olan şeyin adet olmadığına işaret ederek veznin yani kıymetin tam olması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla kâğıt

⁶⁰⁷ en-Neşemî, “Teğayyüru kıymeti'l'umle fi'l-fikhi'l-İslâmî”, 5/1224.

⁶⁰⁸ İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsil*, 7/319-320.

para borçlarında asıl olan kıymetin îfâsı olup ödenilen banknotların adedi veya nominal miktarı değildir.⁶⁰⁹

Söz konusu delil değerlendirildiğinde; görüşü öne sürenler tarafından⁶¹⁰ konunun yanlış anlaşıldığı tespit edilmiştir. Çünkü buradaki mesele, Mâlikî mezhebinde dinar cinsinden karzın farklı vezinde îfâsı değil bir kimseye muayyen bir miktarda satılan dirhemlerin îfâsının muayyen olmayan yani vezni bilinmeyen dirhemlerle cüzâfen⁶¹¹ ödenmesidir. Bu durum taraflardan birisinin cüzâfen olan dirhemlerin satın alınan dirhemlerden fazla olması durumunu bilmesi⁶¹² hariç dirhemlerin ayarlarının farklı olması ihtimalinden ötürü garar sebebiyle câiz görülmemiştir. Dolayısıyla ilgili delil hem yanlış anlaşılmış hem de enflasyon sebebiyle kâğıt para kıymete itibar konusuna isabetsiz bir şekilde kıyas edilmiştir. Buna karşılık Mâlikî mezhebindeki bu mesele, kanaatimizce kâğıt para borçlarının îfâsında kıymetin asıl olduğu noktasında ele alındığı zaman sarf bağlamında şeklî olan îfânın değil, kıymet bakımından îfânın esas olduğu düzleminde değerlendirilmeli ve böylece konuya açıklık getirilmelidir. Çünkü bu çalışmada varılan kanaate göre kâğıt para borçlarının ödenmesinde esas olan, borcun şekli olarak-öze uygun olmayan şekil- ödenmesi değil kıymeti-öze uygunluk arz eden şekil- ile ödenmesidir. Örneğin, 5 adet 200 TL'lik banknotlar ile 1000 Türk lirası alınan bir borç, 100 TL'lik banknotlar ile 10 adet 100 TL ile veya 5 TL'lik banknotlarla 200 adet 5 TL ile veya 1 TL'lik banknotlarla 1000 adet ve benzeri ile de ödenebilmektedir. Nitekim 5 adet 200 TL'lik banknotlar ile borç veren birisine 10 adet 100 TL'lik banknot ile ödeme yapılması durumunda aynı kıymeti ifade etmesinden ötürü faize düşüldüğü veya mislin verilmediği iddia edilememektedir. Çünkü burada ödeme yapılırken banknotların adedi ve ödemenin şekli herhangi bir önem arz etmezken banknotların temsil ettiği kıymet önemlidir. Dolayısıyla söz konusu bu durum dahi para borçlarında esas olan şeklî ödeme değil, kıymetin ödenmesi gerektiğini ve para borçlarındaki misliyetin paranın sadece şekli üzerinden değil aynı zamanda kıymet ölçüsü ile de sabit olduğunu göstermektedir. İlgili konu enflasyon ile irtibatlandırıldığında yıllık enflasyonun %30 olduğu bir ekonomide 1 yıl önce verilen 1000 TL'nin alım gücü ile 1 yıl sonraki alım gücü aynı olmayıp 1000 TL %30 değer kaybıyla şeklî olarak 1000 TL olmasına rağmen kıymet yani alım gücü bakımından 700 TL'yi temsil etmektedir. Söz konusu durumda borcun îfâsı için enflasyonun gözetilerek 1000 TL'lik borca %30 oranında ödeme yapılması, asıl mânada fazlalık değil; şekli olarak fazlalık ve farklılık olup kıymetin tazmini bile değil îfâ edilmesidir. Zira 1 yıl sonra 1000 TL'nin geriye dönük hesaplama ile 1300 TL olarak ödenmesindeki 300 TL'lik banknot fazlalığı yukarıdaki örnekte de ifade edildiği üzere 5 adet 200 TL'lik banknot ile alınan borcun 10 adet 100 TL'lik banknot ile

⁶⁰⁹ Dâvud, *Teğayyüru 'l-kıymeti 'ş-şirâiyye li 'n-nukûdi 'l-verakiyye*, 297.

⁶¹⁰ Dâvud, *Teğayyüru 'l-kıymeti 'ş-şirâiyye li 'n-nukûdi 'l-verakiyye*, 297.

⁶¹¹ Götürü usûlüyle yapılan satış olup bir şeyi tartmadan, saymadan veya ölçmeden satmak veya satın almaktır. Bkz. Muhsin Koçak, "Cüzâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/148-149.

⁶¹² Burada fazla olduğu bilinince caiz olmasının sebebi şart koşulmaksızın borcun fazla olarak ödenmesinin mümkün olmasıdır. Az olduğunda caiz olmamasının sebebi ise borcun eksik ifa edilmesidir.

ödenmesindeki banknot fazlalığından ibarettir. Buna karşılık böyle bir durumda %30 enflasyon oranının üzerinde 1 TL miktarınca dahi ziyade talep edilir veya şart koşulursa o vakit ziyade tahakkuk ederek ribâ cereyan edecektir. Çünkü bu muamelede enflasyon sebebiyle kıymeti denkleştirme ve negatif faizi önleme durumu olmayıp kıymetin yani alım gücünün üzerinde yapılan ziyade ile geriye dönük faiz talep edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla enflasyon gözetilerek kıymete itibar olunması durumunda zahiri olarak borcun farklı ödenmesi gibi bir izlenim ortaya çıksa da değer ölçüsü bakımından aynı yani misli⁶¹³ ile ödenmesi mevzubahistir.

Binaenaleyh konunun daha açık bir şekilde izah edilmesi için aynı örnek ülkemizdeki teamül çerçevesinde altın üzerinden de açıklanacak olursa, 22 ayar olarak 7 gr. altın borcu olan birisi, borcunu 1 gramlık 7 adet “gram altın”⁶¹⁴ ile veya tam olarak 7 gram olan 1 adet tam altın ile veya tam olarak 3.5 gr. olan 2 adet yarım altın ile ödeyecek olsa, burada ödemelerin şeklindeki farklılık genel kabule göre faizin tahakkuk etmesine sebep olmamakta ve borcun tam bir şekilde ödenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü veznî veya keylî olan malların ödemesinde aslolan şekil değil veznin ve keylin yani ölçünün eşit olmasıdır. Şayet 7 gram altın borcuna 0,1 gram dahi ziyade şart koşulmuş olsaydı o zaman bu muamelede ribâ cereyan edecekti. Buna karşılık itibari olan kâğıt paradaki değer kaybında ise kıymetin üstünde bir değer aktarımı olmamasından ötürü ribâ cereyan etmemekte sadece borcun alındığı günkü kıymeti ile ödendiği günkü kıymeti denkleştirilmektedir. Aksi takdirde alacaklıdan borçluya değer aktarımı olmakta ve alacaklının rızası yok ise negatif faiz tahakkuk etmektedir. Kâğıt para ilk bölümde de ifade edildiği üzere keylî, veznî ve adedî bir mal olmamasına karşılık para olması bakımından semen vasfına sahip olmasıyla ribevî mallardandır ve kendi başına müstakil bir değer ölçüsüdür. Nitekim değer ölçüsündeki temel kıstas da temsili parada temsil ettiği şey, itibari parada ise ifade ettiği alım gücüdür. Daha açık bir ifadeyle, itibari olan kâğıt paranın ribâ illeti semeniyet olup bu semeniyetin ölçüsü alım gücüdür. Dolayısıyla ribânın tahakkuk etmemesi bakımından altında veya gümüşte veznîliğin veya semeniyetin, buğday gibi tartılabilir mallarda keylîliğin, yumurta gibi aded-i mütekârib mallarda adedîliğin göz önünde bulundurulması nasıl zaruret ifade ediyorsa, itibari olan kâğıt parada da semeniyet yani alım gücünün göz önünde bulundurulması aynı doğrultuda zaruret ifade etmektedir. Bu bakımdan enflasyon sebebiyle kâğıt paranın değer kaybından ötürü alım gücünü yitirmesi sebebiyle kıymetin esas alınmasına dönük hüküm, öneri ve tavsiye kabilinden değil, naklî ve aklî deliller doğrultusunda zarurî olarak göz önünde bulundurulması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Kıyas delili doğrultusunda kıymete itibara dair öne sürülen delillerden dördüncüsü; enflasyon sebebiyle kıymete itibar meselesinin fıkıh literatüründe açıkça belirtilmiş olan ücret ve nafakaların

⁶¹³ Burada misli ile ödenmesinden kastımız zahiri olarak şekli misil değil manevi mislin de gözetilerek kâğıt paranın misli ile ödenmesi için alım gücünün de göz önünde bulundurulmasıdır.

⁶¹⁴ Burada gram altın terkihiyle kastedilen şey günümüz piyasalarında çeyreğin ¼ ine denk gelen ve toplumda kuruş diye ifade edilen 1 gramlık altın parçacıklarıdır.

maişete göre takdir olunmasına,⁶¹⁵ pahalılaşıma sebebiyle diyet miktarlarının artırılmasına⁶¹⁶ ve vakıf mallarındaki hikr⁶¹⁷ konusuna kıyas edilmesidir.⁶¹⁸ Çünkü herhangi bir şeyin karşılığı olarak hak edilen ücret ve nafakalar, o ekonomide makbul olan maişete göre takdir olunmaktadır. Örneğin, bir nafakanın takdir olunduğu zaman 10 dinar yeterli bulunmuş olmasına karşılık zamanla piyasadaki fiyatların yükselmesi sonucu 10 dinar yeterli gelmediğinde nafaka ve ücretlerde güncelleme yapılarak ücret ve nafakalar maişeti karşılayacak şekilde artırılmaktadır. Hikr konusunda ise uzun dönem dahilinde icâre akdinin yapıldığı vakıf mallarında kira bedeli rayiç olmasına rağmen daha sonrasında gayrimenkul kira fiyatlarının yükselmesi sebebiyle bu bedelin yetersiz kalması durumunda müteveli heyeti kira ücretini artırabilmektedir. Aynı şekilde İslam tarihinde diyet miktarları da pahalılaşıma sebebiyle artırılmış ve piyasadaki fiyat yükselişine itibar olunmuştur. Dolayısıyla söz konusu uygulamaları delil olarak öne sürenlere göre, fiyatların yükselmesi yani paranın değer kaybetmesi olan enflasyon da bu doğrultuda değerlendirilmeli ve ücret, nafaka, diyet ve vakıf gelirlerinde fiyatların yükselişine itibar olunduğu gibi para borçlarında da fiyatların yükselişi gözetilerek kâğıt paranın değer kaybına itibar olunmalıdır.

Enflasyon sebebiyle kıymete itibar konusunun hikr, diyet veya ücret ve nafakaların takdir edilmesi uygulamasına kıyas edilmesinin burada yapılan değerlendirme neticesinde isabetli olmadığı görünmektedir. Çünkü herhangi bir sebepten ötürü zimmette sabit olan para borcunda kıymete itibar etmek, geçmişte vuku bulan bir borç olmasına rağmen hikr, diyet, ücret ve nafakaların takdiri gelecekte gerçekleşecek olan bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca ilgili konular kıymete itibar olunmasının şartlarını da taşımamaktadır. Çünkü hikr, diyet, ücret ve nafakaların belirli bir şeye göre takdir edilmesi, para borçlarında enflasyonun göz edilmesi gerektiğini değil; ücret ve nafakaların maişete, vakıf malları kirasının gayrimenkul kiralalarına, diyetlerin ise deve fiyatlarına endekslendiğini ve endekse göre muamelede bulunduğunu göstermektedir. Yani burada para borçlarında enflasyona itibar meydana gelmezken pahalılaşıma sebebiyle endeksteiki pahalılaşmaya itibar olunmaktadır. Örneğin, İslam tarihinde deve fiyatlarındaki pahalılaşıma sebebiyle diyet miktarlarının para cinsinden artırıldığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber devrinde diyet, altın cinsinden 800 dinar veya gümüş cinsinden 8000 dirhem iken Hz. Ömer döneminde develerin pahalılaşması sebebiyle diyet altın cinsinden 1200 dinara çıkarılmıştır.⁶¹⁹ Açık bir şekilde görüldüğü üzere diyet için ödenmesi gereken şey esas olarak devenin bizzat kendisidir. Şayet diyet deve cinsinden verilmeyerek tedavüldeki para cinsinden ödenecek olursa o vakit, para cinsinden deve fiyatı hesap edilerek diyet takdir olunmaktadır. Burada deve başlı

⁶¹⁵ Kahf, “Kesâdü’n-nukûd ve inqitâühe beyne’l-fikhi ve’l-iqtisâd”, 9/1215; Mecmaü’l-fikhi’l-İslâmî, “Nedvetü’l fikiyyeti’l iktisâdiyye”, 8/1532.

⁶¹⁶ el-Karadâğî, “Tezebzübü kıymeti’n-nukûdi’l-varakiyyeti ve eşeruhu ala’l-hukukî’l-iltizâmâtî ala dav’i kavâidi’l-fikhi’l-İslâmî”, 5/1369.

⁶¹⁷ Hikr: Fıkıh literatüründe vakıf arazilerinin uzun süreli bir şekilde kiralanmasını ifade etmekte olup vakıf arazisi üzerinde yapılan icâre akdidir. Bkz. Mehmet İpşirli, “Hikr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

⁶¹⁸ Mecmaü’l-fikhi’l-İslâmî, “Ahkâmu’n-nukûdi’l-varakiyye ve Teğayyüru kıymeti’l’umle”, 3/1486.

⁶¹⁹ Ebu’l-Hasen Darekutnî, *Sünenü Dârekutnî* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 3/129-130.

başına diyet miktarının endeksidir.⁶²⁰ Dolayısıyla diyetlerin pahalılaştan deve fiyatları karşısında artırılması, para borçlarında enflasyona itibar edilmesi gerektiğini değil; diyet miktarlarının deve fiyatlarına endekslenmiş olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca birinci bölümde rahs başlığında değinildiği üzere sadece deve fiyatlarındaki yükseliş veya piyasadaki pahalılık da tek başına enflasyon değildir. Buna mukabil söz konusu yaklaşım bütün fıkıh literatürünü ve geleneğini reddedecek şekilde kabul edilecek olursa dahi geçmişte sabit olan hilkaten paralarda ve diğer aynî mal borçlarında da enflasyonun itibar alınacağı hükmü ortaya çıkacak, ki kadîm gelenekte altın ve diğer aynî mal borçlarında şâz kabul edilen görüşler hariç rahsın/enflasyonun itibar alınmadığı sabittir.

Görüldüğü üzere fıkıh literatüründe diyetlerin deve fiyatlarına, ücret ve nafakaların maişete, vakıf akarlarının gayrimenkul kiralalarına endekslenmesi; herhangi bir şeyin fiyatının belli bir şeye endekslenmesinin mümkün olduğuna ve bir şeye endeks ne ise kıymet ölçüsünde de o endeksin ölçüt alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum, kâğıt paranın herhangi bir şeye endekslenip kıymet ölçüsü olarak o endeksin ölçüt alınabileceği hükmünü ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kanaatimizce ücret ve nafakaların maişete, vakıf gayrimenkul kiralalarının piyasadaki gayrimenkul kiralalarına ve diyetlerin de deve fiyatlarına endekslenmesi ve endekslerdeki değer kaybına itibar konusu, kâğıt paradaki endeks ve bu endekste ki değer kaybına itibar muvacehesinde değerlendirilmeli ve buna göre hüküm bina edilmelidir. Böylelikle 1973 öncesi temsili olarak tedavüle sürülen kâğıt para endeksinin temsil ettiği şey olan altın veya gümüş ile; 1973 sonrası itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt para endeksinin de alım gücü ile belirlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Netice itibariyle fıkıh literatüründe para çeşidinin hangi tür olduğu fark etmeksizin gelecekte vaki olacak olan para borçlarında endekste ki yükselişe itibar olunmuş lakin geçmişte zimmette sabit olan paralarda para çeşidi ayrı değerlendirilmiştir. Böylelikle gelecekte zimmette sabit olacak olan altın ve gümüş gibi hilkaten paralarda endekste ki değer kaybına itibar edilmiş olsa bile geçmişe yönelik zimmette sabit olan altın ve gümüş gibi hilkaten para borçlarında değer kaybına itibar olunmamıştır. Buna karşılık ıstılahî paralarda hem gelecekte hem de geçmişte zimmette sabit olmuş veya olacak olan borç ve haklarda değer kaybına itibar olunmuştur. Dolayısıyla nafaka gibi geleceğe yönelik zimmette sabitlenecek borç ve haklarda herhangi bir para çeşidi ayrımı yapılmaksızın enflasyona itibar olunmalı; ancak geçmişe yönelik zimmette sabit olan borçlarda tâbi olduğu hükme göre para çeşidi ayrı değerlendirilmelidir.

Para çeşidinin ayrı değerlendirilmesi doğrultusunda gelecekte sabit olacak borçlarda değer kaybına itibar olunması hasebiyle nafaka gibi gelecekte ortaya çıkacak olan borçlarda konu hilkaten para hükmünde olan temsili kâğıt para borçları olduğunda enflasyona itibar olunmalı;⁶²¹ karz gibi

⁶²⁰ Cengiz Kallek, "Asr-ı Saadette Siyaset ve Piyasa", *MÜİSEF İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü*, 2021.

⁶²¹ Örneğin temsili para ile takdir olunan nafakalarda değer değişimine itibar olunarak güncelleme yapılabilir.

geçmişte zimmette sabit olan borçlarda ise enflasyona itibar olunmamalıdır. Buna karşılık ıstilahî para hükmünde olan itibari kâğıt borçlarında ise borcun geçmişte veya gelecekte sabit olması ayrımı yapılmaksızın enflasyona itibar edilmeli ve kâğıt para borçları borcun sabit olduğu günkü alım gücü ölçüsünde kıymeti ile ödenmelidir.

Kıymete itibarın kıyas doğrultusundaki beşinci delili; enflasyonun câiha meselesine kıyas edilmesidir.⁶²² Fıkıh literatüründe dalında veya tarlada iken satılan meyve ve sebzelerde müşteri tarafından hasat edilmeden önce afet ve musibet vb. beklenmeyen veya önlenemeyen olağan dışı şeyler sebebiyle meydana gelen zararlarda taraflar zarara ortak edilmekte ve bedelde indirimde gidilmektedir.⁶²³ Bu sebeple söz konusu delili öne sürenlere göre başta beklenmeyen enflasyon çeşidi olmak üzere enflasyon olayı câiha durumuna kıyas edilmeli ve kıymete itibar olunarak kâğıt paradaki değer kaybı taraflar arasında paylaşılmalıdır. Çünkü câiha yani beklenmedik haller, sadece meyve ve sebzelerde değil umum ifade edecek şekilde diğer şeylerde de olağan dışı olarak vaki olmakta ve sözleşmelerde taraflardan birisinde veya her ikisinde telafisi mümkün olmayan zararlar meydana getirmektedir.

Enflasyonun beklenmeyen hal nazariyesine kıyas edilmesi görüşüne dair deliller değerlendirildiğinde; birinci bölümde enflasyonun câiha ile ilişkilendirilmesi başlığında da ele alındığı üzere enflasyonun câihaya kıyas edilmesi isabetli değildir. Çünkü enflasyon ve câihada zararın sorumluluğu, şekli ve cereyan ettiği bağlam birbirinden farklıdır. Ayrıca yapılan birçok araştırmaya göre câihanın modern hukuktaki karşılığı, hangi çeşidi olursa olsun enflasyon değil beklenmeyen hal teorisinin özel bir uygulamasıdır.⁶²⁴ Dolayısıyla her iki kavram arasında olağan dışı bir durum olmaları bakımından ortak noktalar bulunsa bile çeşidinin niteliği fark etmeksizin câiha bizzat enflasyon olmayıp enflasyonun sebep olduğu bir sonuçtur. Bu sebeple sonuçlarına bakarak ve kayıtlayarak enflasyonu câiha olarak değerlendirmek isabetli görünmemektedir.

Bu doğrultuda câiha meselesi kanaatimizce fıkıh geleneğinde olağan dışı durumlarda meydana gelen zararların telafisini ifade etmesi açısından enflasyon sebebiyle parada meydana gelen değer kaybında açık bir şekilde sabit olan zararın giderilmesi çerçevesinde kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşlerine delil sunma düzleminde değerlendirilmelidir. Çünkü câiha konusuna geniş perspektif ile bakıldığında fıkıh literatüründe açık bir şekilde zararın meydana geldiği olağan dışı durumlarda “zarara zararla mukabele edilmeyerek zararın izale edilmesi” kabilinden birtakım teamülün oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarında açık bir zararın teşekkül etmesinden ötürü kıymete itibar edilmesi, aslında fıkıh geleneğinde benzerine rastlanmamış bir

⁶²² ed-Düreynî, *en-Nazariyyâtü'l-fikhiyye*, 146; Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, “et-Teğahhüm ve't-teğayyüru kıymeti'l 'umle”, 12/1532.

⁶²³ Ali Bardakoğlu, “İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta ‘Beklenmeyen Hal’ Nazariyesi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (1985), 63-97.

⁶²⁴ Bkz. Tüfekçi, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta “Beklenmeyen Hal” Teorisi*.

uygulama değildir. Dolayısıyla enflasyonun olduğu bir ekonomide zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında zararı kadîm ve bâki kılmak yerine, zararın imkânlar nispetince ortadan kaldırılarak kıymete itibar edilmesi daha uygun bir yaklaşımdır.

Altıncı kıyas delili ise kâğıt paranın fıkıh literatüründeki felslere, enflasyonun ise paradaki değer kaybını ifade eden raḥs olayına kıyas edilmesidir.⁶²⁵ Klasik dönemde genel ve meşhur olarak felslerin raḥs durumunda kıymete, dinar ve dirhemlerin raḥs durumunda ise misle itibar edildiği görüşü malumdur. Görüldüğü üzere fıkıh bilginleri kıymetini bizzat kendi zatından alan hilkaten paralar ile kıymetini harici bir değerden alan ıstılahî paraları farklı statüde değerlendirmiştir. Binaenaleyh kâğıt para da değerini bizzat kendi öz kıymetinden almamasından ötürü ıstılahî para olan felsler statüsünde olup kıyas çerçevesinde bakıldığında felslerin konu olduğu raḥs durumunda kıymete itibar olunduğu gibi kâğıt paradaki raḥs olan enflasyon durumunda da kıymete itibar olunmalıdır.

İlgili delili öne sürenlerin yaklaşımı, kanaatimizce sonuçları itibariyle isabetli olmakla birlikte kâğıt paranın ve enflasyonun İslâm hukukuna göre tutarlı bir düzlemde temellendirilmesinden uzak bir şekilde ifade edilmesiyle hatalı; mutlak bir şekilde ifade edilmesiyle ise eksik bir yaklaşımdır. Dolayısıyla söz konusu delil, yaptığımız araştırma neticesinde kıymete itibar delillerinin arasında en kuvvetli delillerden birisi olduğu kanaatine varmamıza rağmen tutarlılık arz etmemektedir. Çünkü bu zamana kadar yapılan çalışmalarda kâğıt para İslâm hukukuna göre isabetli ve tutarlı bir düzlemde temellendirilememiş, kâğıt paradaki tarihsel dönüşüm göz ardı edilmiş ve aralarındaki benzerlik sebebiyle kâğıt para bizzat fels olarak nitelendirilmiştir. Nitekim aynı problem enflasyon olayında da zuhur etmiş ve enflasyon terimi teorik ve pratik olarak İslâm hukukuna göre tutarlı bir düzlemde temellendirilmeden enflasyon bizzat raḥs olarak nitelendirilmiştir. Bundan dolayı kâğıt paranın ve enflasyonun keyfiyetine dair öne sürülen deliller tutarsızlık ifade etmiş, enflasyona itibar edilmesi gerektiğine dair deliller muallak bir hale gelmiş ve söz konusu durum haklı olarak eleştirilmiştir. Zira ilgili çelişkiler ileride daha da detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere misle itibar olunması gerektiğini savunanların en güçlü delilleri haline gelmiştir.

Bu tezde kâğıt para, fels, enflasyon ve raḥs terimleri İslâm hukukuna göre isabetli ve tutarlı olduğu varsayılan bir düzlemde temellendirilmiş ve kıymet ile misle dair kısır döngü içerisinde cereyan eden tartışmalara iki yönden açıklık getirilmiştir. İlk olarak birinci bölümde ifade edildiği üzere kâğıt para fels değildir. Zira İslâm hukukuna göre paralar; türü bakımından hilkaten ve ıstılahî paralar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Altın ve gümüş gibi değerini bizzat kendi öz kıymetinden alanlar hilkaten/mal para; felsler gibi değerini bizzat kendi öz değerinden almayanlar ise ıstılahî/temsili-itibari para olarak

⁶²⁵ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 119; el-Muslih, *et-Tedahḥumu'n-nakdî fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 72-73; Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 79; el-Mısri, *Aşarü't-tedahḥum ala'l-âlâkâti't-teâgudi*, 16-17; Bkz. Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Teğayyüru kıymeti'l'umle".

nitelendirilmiştir. Kâğıt paralar yapısı bakımından ıstılahî paradır; hükmü bakımından ise hükmü tedavüle sürülüş şekline göre değişiklik arz eden bir paradır. Bu doğrultuda kâğıt para 1973 öncesi temsili; 1973 sonrası itibari olarak tedavüle sürülen kendi başına müstakil bir para çeşididir. Dolayısıyla kâğıt para altın, gümüş veya başka bir şey karşılığında temsili para olarak tedavüle sürüldüğü zaman semeniyeti yani değer ölçüsü ıstılahî ancak hükmü hilkaten para olan altın veya gümüş hükmünde; tedavüle süren otoritenin gücü ölçüsünde alım gücüne binaen itibari para olarak piyasaya sürüldüğü zaman ise hem değer ölçüsü hem de hükmü bakımından ıstılahî para hükmünde müstakil bir paradır.⁶²⁶ Böylece 1973 öncesi dünya para standardına göre temsili olarak tedavüle sürülen kâğıt paranın bizzat fels olarak nitelendirilmesi ve hükmünün de felslere kıyas edilmesi kıyas me’âl fârik dahi olmayarak fâsidü’l-’itibâr kapsamında bâtıl bir temellendirilmiştir. Bununla birlikte 1973 sonrası itibari olarak tedavüle sürülen ve hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstılahî olan kâğıt paranın bizzat fels olmayarak fels hükmünde nitelendirilmesi de kâğıt paranın müstakil bir para çeşidi olarak fels olmamasından ötürü kıyas me’âl-fâriktir. Burada olması gereken yaklaşım, kâğıt paranın felslere kıyas edilmesi değil; 1973 sonrası itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt paraların hem yapısı hem de hükmü bakımından ıstılahî para olmasından ötürü klasik literatürdeki ıstılahî paraların hükmüne kıyas edilmesi ve klasik literatürdeki ıstılahî paraların hükümlerine tâbi olmasıdır. Nitekim bu yaklaşım kıyas me’âl-fâriki ortadan kaldırmakta ve isabetli bir kıyas yapmaya olanak sağlamaktadır.

İlgili konuya yönelik literatüre dair getirilen açıklığın ikincisi ise bir fıkıh terimi olan raḥs, klasik dönemde genel olarak mutlak bir şekilde değer kaybı diye tarif edilmesine rağmen modern dönemde altın, gümüş ve diğer madeni paraların birbirlerine nispetle satın alma güçlerinin azalması ve değer kaybına uğramaları şeklinde takyit edilmiş ve sadece para birimleri arasındaki değer kaybını ifade edecek şekilde eksik mahiyette tarif edilmiştir. Böylelikle söz konusu eksik tanımlama iktisat literatüründeki enflasyon olayı ile aynı mahiyeti ifade etmemiş ve enflasyonun raḥs olduğu yaklaşımı tutarlılık arz etmeyerek kuvvetli bir delil olma niteliği taşımamıştır. Bu tezde raḥs terimi İslâm hukukuna göre tutarlı ve isabetli olduğu varsayılan bir düzlemde temellendirilmiş ve “enflasyon raḥstır” diye eksik bir şekilde ifade edilen yaklaşım olması gerektiği bir şekilde ifade edilmiştir. Zira tezin birinci bölümünde yer verildiği üzere İslâm hukukuna göre raḥs, ürünler bağlamında sadece belirli bir malda (nisbî raḥs) veya mallar bütününde (genel raḥs) fiyatların düşmesi veya para düzleminde herhangi bir hükümet müdahalesi olmaksızın para birimlerinin birbirlerine nispetle satın alma güçlerinin azalması (nisbî raḥs) veya tedavüldeki paranın sürekli artan mal fiyatları karşısında (genel raḥs) değer kaybına uğramasıdır. Görüldüğü üzere parayı tedavüle süren otoritenin herhangi bir müdahalesi olmaksızın tedavüldeki paranın sürekli artan fiyatlar karşısında değer kaybına uğramasını ifade eden para

⁶²⁶ Bu sebeple kâğıt parada enflasyona itibar olunup olunmayacağı her daim geçerli olacak şekilde mutlak bir hüküm olarak değil dünya kâğıt para standardı göz önünde bulundurularak belirlenmeli ve ona göre değerlendirilerek hüküm beyan edilmelidir.

düzlemindeki genel rahş olayı, iktisat literatüründeki enflasyon olayıdır. Dolayısıyla enflasyon İslâm hukukundaki rahş olayının bir çeşididir.

Bu bağlamda enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarındaki değer kaybına dair sergilenmesi gereken yaklaşım, klasik dönemde karşılığı ıstılahî para olan itibari kâğıt paranın ıstılahî para hükmünde olması ve yine klasik dönemde rahşın bir çeşidi olan enflasyon durumunda müftâbih görüş olarak kıymete itibar olunmasıdır. Bu yaklaşımımız birinci bölümde ıstılahî paralardaki değer değişiminde tercih edilecek olan hükme uygun olarak dayanağını klasik fıkıh literatüründen alması bakımından kâğıt paradaki enflasyon durumunda kıymete itibar olunması gerektiğine dair öne sürülen en kuvvetli ve en önemli delillerden birisidir.

4) Maslahat

Enflasyonun olduğu piyasadaki para borçlarında kamu yararının gözetilmesine yönelik maslahat prensibince birtakım deliller öne sürülmüştür. Bu başlıkta öncelikle deliller ve açıklamalarına yer verilecek değerlendirme ise sonrasında yapılacaktır.

Maslahata yönelik delillerden birincisi; kıymete itibar etmenin haracı (zorluk, tekellüf ve meşakkat) ortadan kaldırmasıdır. Çünkü enflasyonun olduğu bir ekonomide kıymete itibar edilmediği takdirde vadeli akitler yapılamayacak veya yapılsa bile vade farkı yüksek oranda tutulacaktır. İlgili durum özellikle temel ihtiyaçlar olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin tasarruflarını kısıtlayacak ve onları zora sokacaktır.⁶²⁷ Dolayısıyla zorluğa mahal vermemek adına kıymete itibar edilmesi daha isabetli olacaktır.

İkincisi; karz müessesesinin devamlılığıdır.⁶²⁸ Karz, genel anlamda İslâm'ın ruhunu temsil eden ve Allah'a yaklaşma gayesini içerisinde barındıran ibadet niteliğinde yardımlaşma müessesesidir. Özel mânada ise karşılığı yalnızca Allah'tan beklenmek üzere taraflardan birisine veya her ikisine karşılıksız herhangi bir menfaat sağlanmaksızın veya zarara yol açılmaksızın yani faizsiz bir şekilde borç verilmesidir. Misle itibar edildiği takdirde enflasyonun olduğu bir ekonomide para değer kaybettiği için birçok kişi karz vermek istemeyecek ve borçlunun lehine olan bir durum olmasından ötürü borçlu olanlar da borcunu olabildiğince erteleme eğiliminde bulunacaktır. Çünkü para borçlarında misle itibar etme tutumunun benimsenmesi, borçlu olanların ödemelerdeki tutum ve davranışlarını esnekleştirmekte, hatta dolaylı yönden borcu ödememeye teşvikte bulunmaktadır. Dolayısıyla enflasyon sebebiyle değer kaybına itibar olunmaması durumunda karz müessesesi etkinliğini yitirecek ve yardımlaşma gibi meşrû olan bir zeminde bireylerin ihtiyaçlarını gidermesi imkân dahilinde olmayacaktır. Böylece enflasyon sebebiyle

⁶²⁷ el-Hâc el-Nâsır, "el-Muâmelâtü'l-İslâmiyye ve teğayyüru'l'umle", 5/1701; Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 89.

⁶²⁸ Bayındır, "Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları", 47.

ekonomideki tüm dengelerin bozulduğu bir durumda ihtiyaç sahipleri de borç alamayacak ve ihtiyaçlarını giderme noktasında dinen ve kanunen gayri meşrû ve gayri ahlâkî yollara başvuracaktır. Buna karşılık enflasyon ortamında kıymete itibar edilmesi durumunda ise karz müessesesi etkin bir şekilde işlevini yerine getirecek ve ilgili uygulama İslâm dininin ana gayesine uygunluk arz edecektir.

Üçüncü delil ise mülkiyetin korunmasının zaruret ifade etmesidir. Alacak hakkı, mülkiyet kapsamında olan bir haktır. Misle itibar edildiği durumda paranın değer kaybetmesi sonucu herhangi bir sebepten dolayı alacaklı olan bir kimsenin alacağı para, borcun sabit olduğu günkü kıymetinden daha az bir değeri ifade etmesi sebebiyle alacak hakkına hanel getirmektedir.⁶²⁹ Alacak hakkı dahil olmak üzere her türlü mülkiyetin korunması için tüzel kişilik olan devletlerin, şirketlerin ve şahısların birtakım yükümlülük ve sorumlulukları ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yükümlülüğün yerine getirilebilmesi için enflasyonun vaki olduğu bir ekonomide kâğıt para borçlarında kıymete itibar edilmesi ve kâğıt paradaki değer kaybının ödenmesi gerekmektedir. Çünkü kıymete itibar temel hak olan mülkiyet hakkının korunmasını sağlamaktadır. Bu konuda hem İslâmî prensipler hem farklı prensipler doğrultusunda yönetilen devletlerin yerine getirmesi gereken en temel görevlerden birisi, para borçlarındaki zararı izale edecek şekilde mülkiyet hakkının korunması için etkin ve yeterli bir hukuk sistemini inşa etmek ve en uygun şekilde ilgili sistemin işleyişini sağlamaktır.

Maslahat delilleri değerlendirildiğinde; söz konusu delillerin hepsi büyük önem ve isabet arz etmektedir. 1973 sonrası kâğıt paranın itibari para olarak tedavüle sürüldüğü ve enflasyonun ülke piyasalarına hakim olduğu bir süreçte, günümüz dahil olmak üzere enflasyon olayı sebebiyle borç ödemelerinde ortaya çıkan problemlerin sistematik bir şekilde fikhî sonuçlara bağlanamaması sebebiyle karz müessesesi etkinliğini yitirmiş, tüm tasarruflar olağan dışı bir şekilde meşakkat arz etmiş ve mülkiyet anlayışı karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Çünkü faizle ilişkili olduğu ileri sürülen enflasyon ortamındaki ödemelerde karşılaşılan belirsizlik, enflasyon olayına fikhî çözüm üretecek hükümlerin bağlanmasını engellemiş ve misle itibar edilmesi gerektiği görüşünü ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda borç vereni sömürmeme hassasiyeti olan kişiler hiç kimseden borç isteyememiş, ilgili hassasiyete sahip olmayanlar ise borç vereni sömürmüştür. Diğer yandan sömürüleceğinin idrakinde olan kişiler hiç kimseye borç vermemiştir. Bunun üzerine insanlar borçlarını döviz veya kıymetli maden cinsinden vermeye başlamış, bankalardaki faizli kredilere yönelmiş, bu imkânları ellerinde bulunduramayanlar ise kat kat faizin işletildiği tefecilere boyun eğmek zorunda bırakılmıştır. İnsanların dövizde yönelmesi zaten enflasyon sebebiyle itibar kaybeden memleket paralarının daha da fazla değer kaybetmesine sebep olmuş ve bozulan ekonomik dengelerin daha da kötü hale dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca dövizde ve altında yapılan manipülasyonlar, borcu döviz ve altın cinsinden olanların borcunu tefeci

⁶²⁹ Duman, “Enflasyon Karşısında Para Alacaklarının Korunması ve Mülkiyet Hakkı”, 402-410.

faizinden dahi daha fazla ödeme mecburiyetinde bırakmıştır. Bu sebeple faizli işlemlere rağbet artmış ve insanlar faize mahkûm bırakılmıştır. Diğer yandan bu kadar olumsuzluklar yetmezmiş gibi bazı araştırmacılar tarafından faiz meşrûlaştırmaya dahi çalışılmıştır. Sonuç olarak enflasyonun olduğu ekonomide borç verenlerin, vadeli akit yapanların veya herhangi bir şekilde para alacağı olanların yani alacaklı olanların hakları zail olmakta ve mülkiyet anlayışına da halel getirilmektedir. Dolayısıyla kutsal olan mülkiyet anlayışının korunması, karz müessesinin ihyası ve faizli muamelelere rağbetin önlenmesi için enflasyon olayında kıymete itibar edilmesi daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

5) Sedd-i Zerâi'

Maslahat kapsamında daha kötü bir durumu engellemek noktasında müstakil bir delil getirme yöntemi olan sedd-i zerâi' bağlamında birtakım deliller öne sürülmüştür. Maslahat başlığında olduğu gibi burada da öncelikle serdedilen deliller ve açıklamalarına yer verilecek sonrasında tarafımızca değerlendirmesi yapılacaktır.

İlgili delillerden birincisi; kıymete itibarın borç ilişkilerinde olumsuz bir durum olarak kabul edilen mumâtele/temerrüt hallerini kanuni⁶³⁰ olarak önlemesidir.⁶³¹ Zira enflasyonun olduğu bir ekonomide misle itibar olduğunda borçlu, borcunu ne kadar geç öderse o kadar lehine bir durum ortaya çıkacaktır. Oysaki kıymet itibara alındığında borçlu, borcunu ödemek için elinden geleni daha fazla yapacak, içinde bulunduğu şartları zorlayacak ve hızlı davranarak borcunu ertelemeyecektir. Aksi takdirde sorumluluğunu tam olarak yerine getirme ahlâkına sahip olmayan bazı borçlular, durumu fırsata çevirerek ödeme imkânı olduğu halde vadesi gelene kadar borcu ödememek için bekleyecek ya da temerrütte bulunacaktır.

Sedd-i zerâi' kapsamında öne sürülen delillerden ikincisi; kıymete itibar edilmesinin negatif faizi engelleyecek olmasıdır.⁶³² Yaptığımız araştırmada ilgili delile yönelik açıklamaya rastlanmamıştır. Bu sebeple birinci bölümde faiz çeşitleri başlığında yer verdiğimiz üzere negatif faizin etkisi örneklerle açıklanacak ve akabinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda aylık enflasyonun %20 olduğu bir ekonomide 1 ay önce verilen 100 TL'nin alım gücü ay sonu 80 TL'dir. 100 TL'nin alım gücündeki 20 TL'lik değer kaybı alacaklının hakkı olup bu hak karşılıksız olarak alacaklıdan borçluya intikal etmektedir. Söz konusu durum borçludan alacaklıya yönelik karşılıksız değer aktarımı sonucu tahakkuk eden pozitif faizin aksine alacaklının rızasının olduğu durumlar hariç olmak üzere alacaklıdan borçluya yönelik karşılıksız değer aktarımı sonucu tahakkuk eden negatif faize sebebiyet vermektedir.

⁶³⁰ Burada sorumluluğunu yerine getirenlerin değil her ne kadar kanuni olsa da ahlaki olmayan bir şeyi fırsata çevirmek isteyenlerin her daim olacağı, enflasyon durumunda ise buna yönelişin daha da fazla artacağı durumu göz önünde bulundurulmaktadır.

⁶³¹ en-Neşemî, "Teğayyüru kıymeti'l'umle fi'l-fikhi'l-İslâmî", 5/1240; İbn Menî', "Mevkifu'ş-şeriatî'l-İslâmiyye min rabî'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-müecceleti bi-müstevâ'l-esâr", 5/1424.

⁶³² Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 121.

Dolayısıyla faizin her türlüünün ve tarafların rızasına halel getirilmesinin yasak olduğu İslâm hukukuna göre negatif faize de mahal vermemek adına enflasyonun olduğu ortamda kıymete itibar etmek faize açılan kapıyı da kapatacaktır. Nitekim faizi önleyen bu hüküm aynı zamanda faizin sebep olduğu olumsuz sonuçları da önleyecek, zararı izale edecek ve zarara zararla mukabele edilmesinin önüne geçecektir.

Sedd-i zerâi' delilleri değerlendirildiğinde; enflasyon olayında kıymete itibarın temerrüdü ve negatif faizi engelleyeceğine yönelik yaklaşımlar isabet arz etmektedir. Çünkü enflasyonun olduğu bir ekonomide paranın alım gücünün düşmesi sebebiyle alacaklıdan borçluya değer aktarımı olmakta ve ilgili değer aktarımı fazlaştıkça borçlunun lehine olan bir hâl ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durum, ödeme imkânı olsun veya olmasın borçluyu borcunu daha da fazla ertelemeye sevk etmekte ve faiz uygulanacak olsa veya olmasa dahi enflasyonun faiz oranlarından daha fazla olduğu bir ekonomide borçlunun temerrüde düşmekten çekinmemesine sebebiyet vermektedir. Örneğin, aylık enflasyonun %10 olduğu bir ekonomide 2500 TL maaş alan birisinin 100.000 TL borcu olsa, borcu maaşının 40 katına tekabül etmektedir. Borçlu bu durumda vadesi gelmiş borcunu ödemekten 9 ay imtina edecek olsa, 9 ay sonrasında alacaklının 100.000 TL olan hakkı rakamsal boyutta 100.000 TL olarak sabit kalacak lakin alım gücü 10.000 liraya düşecektir. Nitekim borçlandığında 2500 TL maaş alan borçlunun maaşına da enflasyon oranında güncelleme ve artı zam yapıldığı ön görülürse, borçlandığı zaman 40 ayda ödeyebileceği bir borcu, temerrüde devam ederek ertelemesi neticesinde belki birkaç ayda ödeyebilecektir. Söz konusu bu durum, 100.000 TL alacaklı olan şahsın alacağındaki alım gücünün de yok olduğunu göstermektedir. Şayet bu gibi durumlarda misle itibar edilirse alacaklı kişi 100.000 TL'nin alım gücünün azaldığını öne sürdüğü zaman, borçlu olan kişi İslâm'ın bunu gerektirdiğini öne sürecek ve günümüzde âşikâr olduğu üzere İslâm dininin adalet anlayışı sorgulanacaktır. Görüldüğü üzere enflasyon olayında kıymete itibar etmemek alacaklıdan borçluya değer aktarımına sebep olarak alacaklının rızasının olmaması durumunda negatif faizin tahakkuk etmesine yol açmakta ve borç ilişkilerinde gayri ahlâkî ve gayri meşrû görülen temerrüt halini ortaya çıkarabilmektedir.

6) İstihsan

Fıkıh usûlü çerçevesinde genel kıyasa göre para borçlarının ödenmesinde esas olan kaide misle itibar edilmesidir. Çünkü paralar ittifakla mislî mallardandır ve mislî olan şeylerin ifâsı da misilleriyle gerçekleşmelidir. Ancak burada kıyas-ı celîye karşı kıyas-ı hafî mevcut olup istihsan kaidesince mislin esas alınmayarak kıymete itibar etmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.⁶³³ Çünkü borçlu bir kişinin ödemekle yükümlü olduğu şey, teslim aldığı şeyin mislidir. Enflasyonun olduğu ekonomide kâğıt para

⁶³³ el-Ferfûr, "Teğayyüru'l-'umleti'l-varakiyyeti", 5/1351.

ile borçlanan birisinin aldığı borç, kendisinden beklenen şeyin sadece kıymeti olan kâğıt paradır. Ayrıca enflasyon ile paradaki akit günündeki mümâselet ve denklik de zail olmaktadır. Dolayısıyla ilgili delili öne sürenlere göre her ne kadar para mislî mallardan olsa da enflasyon olayında kıymetin verilmesini daha evlâ hale getirmektedir.

İstihsan delili değerlendirildiğinde; mislî olan bir şeyin misli ile ödenmesi kaidesi gereğince zaruret, örf, maslahat ve sedd-i zerâi' gibi gerekçelere dayanılarak genel kural yani zihinde ilk olarak şekillenen hükümden ziyade fikhın amacına, gayesine ve maksadına uygun olan başka bir hükme yönelme noktasında delil sunulması isabetli bir yaklaşımdır. Ancak söz konusu yaklaşım istihsan delilince mislin esas alınmayarak kıymete itibar edilmesi noktasında eksiklik ifade etmektedir. Çünkü burada kâğıt para borçlarında kıymetin de mislin bir parçası olduğu göz ardı edilmektedir. Nitekim kâğıt paranın yapısı ve çeşidi sebebiyle enflasyon olayının kâğıt paradaki etkisi bizi de mislî olan malın misli ile ifâ edilmesi kapsamında celî kıyasın tatbik edilmesi yani öze uygun olmayan şeklî misliyetle itibar edilmesi yerine hafî kıyasa yani öze uygun olan misle- kıymete- itibar etmeye sevk etmiştir. Çünkü ileriki satırlarda daha ayrıntılı değinileceği üzere para olması bakımından mislî olsa bile kâğıt paranın misliyet mefhumunun içerisinde kıymet mefhumu da yer almakta hatta bu durum kâğıt paranın diğer özelliklerine karşı en kuvvetli olan mefhumu niteliğini taşımaktadır. Zira kâğıt para ile yapılan mübadelelerde maksat, kâğıt paranın şekli değil; ifade ettiği alım gücüdür. Dolayısıyla aynî olan mislî malların ve değerini bizzat kendi öz değerinden alan altın ve gümüş gibi paraların aksine tamamen kıymet vasfı ile ön plana çıkan ve bu doğrultuda itibar gören kâğıt paranın misliyet şartlarını taşıması için ilk şartın kanaatimizce kıymet vasfı olması gerekmektedir. Klasik fıkıh literatüründe rahs ve galâ olaylarında ıstilahî paraların mislinin veya kıymetinin verilmesi gerektiğine dair tartışmaların temelinde de istihsan delilince getirilen bu açıklamaların göz ardı edilmesi yer almaktadır. Zira klasik dönemdeki para olayları başlığında yer verildiği üzere paradaki değer değişimi noktasında İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi celî kıyasa göre hüküm veren ve delil getiren dört mezhep imamının bu yaklaşımı, misle itibar olunması gerektiğini savunanlar için gerek klasik gerekse modern literatürde güçlü ve tutarlı müktesebat sağlamıştır. Ancak tarihsel seyir incelendiğinde meşhur görüş misle itibar etmenin gerektiği yönünde olsa da müftâbih olan görüşün celî kıyasa karşı hafî kıyasın tercih edilerek mislin tahakkuku için kıymete itibar olduğu gözlemlenmektedir. Benzer şekilde söz konusu durum ilgili tartışmaların yansımaları olarak günümüzde misle itibar edilmesi gerektiğini savunanlar için de aynı geçerliliği ifade etmektedir.

Diğer yandan İslâm hukukunda hükümler mükelleflerin ve toplumun maslahatı gözetilerek vazedilmektedir. Bir hükmün hakiki mânada isabet arz edip etmediği, o hükmün icra edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Şayet bir hüküm meşrû bir zeminde zâhiri olarak getirilen deliller muvacehesinde doğruluk arz etse- genel kıyasa uygunluk arz etse- bile uygulamada maslahata aykırılık meydana getirirse, burada

celî kıyasa uygun olsa da hükmün isabetli olduğundan bahsedilmemelidir. Çünkü enflasyonun oluşturduğu problemlerde görüldüğü üzere kâğıt paradaki değer kaybında enflasyona itibar edilmediği durumda hükmün tatbik edilme noktasında her yönden daha büyük problemler ortaya çıkmakta ve hükmün konulmasındaki ana maksadın hasıl olmadığı görünmektedir. Bu sebeple celî olan kıyas yerine hafî kıyasa göre hüküm bina edilmesi ve enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer değişiminde misli olan paranın misli yani dengi ile ödenmesi ve misli olan mal misli ile ödenir kaidesinin doğru bir düzlemde tatbiki için kıymete itibar olunması daha isabetli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

2) İslâm Hukukunda Kıymete İtibarı Gerekli Kılan Prensipler

Modern dönemde İslâm hukuku ve iktisadı bilginlerinin enflasyon sebebiyle kıymete itibar edilmesi gerektiği konusunu fıkıhtaki genel kaideler çerçevesinde delillendirmeye ve kıymete itibarın gerekliliğini somut, reel ve uygulanabilir şekilde ortaya koymaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Bu doğrultuda konuya dair ileri sürülen prensiplerden birincisi; kâğıt paradaki kıymet mefhumunun misil mefhumundan daha kuvvetli oluşudur.⁶³⁴ Çünkü kâğıt paralar ıstilahî para olup değerini bizzat kendi zatından değil temsil ettiği değerden almaktadır. Bu yüzden üzerinde yazılı olan rakamlar ve işlenmiş olan motifler gibi şeklinden ziyade temsil ettiği kıymet ölçüsünde bir mana ifade etmektedir.⁶³⁵ Dolayısıyla ıstilahî olan paralarda şekil değil kıymet önemlidir.

İlgili prensip değerlendirildiğinde; kâğıt paranın kâğıt olması bakımından az bir değeri vardır. 100.000 TL'nin kaç banknottan oluştuğu, ne kadar yer kapladığı, üzerinde hangi resim ve motiflerin olduğu esas olarak önem arz etmemektedir. Buna karşılık asıl önemli olan 100.000 TL'nin temsil ettiği kıymet yani değer ölçüsü olup ifade ettiği alım gücüdür. Misle itibar edenler kâğıt paranın alım gücünü dikkate almazken pek fazla mana ifade etmeyen ve paranın vasıfları dahi sayılmayan şekline-öze uygun olmayan şekline- itibar etmekte fakat parayı para yapan ana vasıfları yani paranın değer ölçüsü vasfını göz ardı etmektedir. Oysaki bir şeyde temel olan şeye itibar etmek varken fer' bile olmayan şeyleri esas almak tutarlı ve isabetli bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sebeple kâğıt paralarda daha kuvvetli olan kıymet ölçüsünün göz önünde bulundurulması ve kıymete itibar edilmesi daha uygun olacaktır.

Kıymete itibarı gerekli kılan prensiplerden ikincisi; garar ve gabn teorisine göre kıymete itibar edilmesi gerektiği yaklaşımıdır. İslâm hukukunda tarafların aldanmasının ve aldatılmasının önüne geçmek için garar⁶³⁶ ve gabn teorisi ortaya konulmuş ve söz konusu durumların vaki oluşunda fikhin meşrû gördüğü ölçüde aldanan veya aldatılan kimseye akdi feshetme yetkisi verilmiştir. İlgili görüşü

⁶³⁴ İbn Menî', "Hükmü rabtî'l-hukuk ve'l-iltizâmât bi müstevâ'l-es'âr", 9/967.

⁶³⁵ Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 86.

⁶³⁶ Garar ile ilgili ayrıntılı değerlendirme üçüncü bölümde enflasyon oranına endeksin fikhî problemlerinde ele alınacaktır. Bu sebeple buradaki değerlendirme daha çok gabn kapsamında olacaktır.

öne sürenlere göre enflasyon ekonomisinde borcun bilerek geciktirilmesi veya temerrüde düşülmesi bir çeşit aldatmadır.⁶³⁷ Çünkü yıllık enflasyonun %120 seyrettiği bir ekonomide bir aylık gecikme dahi borç miktarında %10 oranında değer kaybına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla böylesine geniş çerçevede ve umumiyet ifade edecek ölçüde bir aldatmanın önüne geçilmesi için enflasyonun olduğu bir ekonomide kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunmalıdır.

Enflasyonun sebep olduğu birtakım olumsuz sonuçların borcun geciktirilerek temerrüde düşülmesi açısından garar ve gabn teorisi ile ilişkilendirilmesi isabetli fakat eksik bir yaklaşımdır. Çünkü burada sadece borcu geciktirmek veya temerrüdün vaki olması gabn teorisi ile ilişkilendirilmiş, temerrüdün olmadığı hallerde de enflasyon olduğu müddetçe garar ve gabnın varlığı göz ardı edilmiştir. Zira birçok kez ifade edildiği üzere enflasyon ortamındaki para borçlarında alacaklıdan borçluya değer aktarımı olmaktadır. Nitekim değer aktarımını fırsata çeviren veya çevirmek isteyen borçlu şahıslar, kurumlar veya kuruluşlar, alacaklı tarafı aldatmakta ve sömürmektedir. Sadece ilk durumda yani borcu bilerek geciktirme ve temerrüde düşme durumunda borçlu adı üstünde bilinçli olarak olayın idrakinde olmasına rağmen ikinci durumda ya olayın farkındadır ya da değildir. Maslahata yönelik deliller başlığında yer verildiği üzere enflasyonun olduğu bir ekonomide bu aldatma ve aldanmanın farkında olan ve duyarlılığı tercih eden şahıslar memleket parası ile kimseden borç isteyememekte, vade farksız alışveriş yapmamakta, kimseye borç vermemekte veya vadeli akit yapmamaktadır. Buna karşılık böyle bir aldatmanın farkında olmayanlar ise farkında olanlar veya durumu fırsata çevirmek isteyenler tarafından dinî ve ahlâkî hassasiyetler de gündeme getirilerek sömürülmektedir. Böylelikle başta yakın akraba, arkadaş ve aynı sosyal ağı paylaşanlar olmak üzere toplumda sosyal bir kriz meydana gelmekte, maddi ve manevi yönden telafi edilemeyecek sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun bir anlamda aldatma aracı halini alması bakımından taraflar bunun farkında olsun veya olmasın borcun sabit olduğu çünkü kıymetinin ödenmesi daha isabetli görünmektedir.

Üçüncüsü; fıkhîta bir prensip olduğu varsayımına göre sermayenin tabana yayılma esası⁶³⁸ gereğince kıymetin verilmesi gerektiği yaklaşımıdır. İlgili yaklaşıma göre Allah, Kur' an-ı Kerim'de zekâtın farz kılınmasındaki hikmet noktasında paranın sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmamasını⁶³⁹ zikretmektedir. Dolayısıyla söz konusu ayet, İslâm ekonomisi düzeninde denge politikasının tatbik edilerek paranın belirli kimseler elinde toplanmamasını yani tekellülüğün önüne geçilerek sermayenin tabana yayılmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde sadece belirli bir kesimin elinde olan para, kölelik düzeninde olduğu gibi zulüm ve haksızlığın vasıtası haline gelmektedir. Ayrıca enflasyon zengin olan kimseyi daha zengin, fakir olanı daha fakir hale getiren iktisadî bir buhrandır. Bu

⁶³⁷ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 108; el-Karadâğî, “Tezebzübü kıymeti'n-nukûdi'l-varâkiyyeti ve eşeruhu ala'l-hukukî'l-iltizâmâtî ala dav'i kavâidi'l-fikhi'l-İslâmî”, 5/1377.

⁶³⁸ Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 70.

⁶³⁹ el-Haşr 59/7.

sebeple kâğıt para borçlarında kıymete itibar edilmemesi hükmü iktisadi krizi fırsata çevirmek isteyenler için haksız zenginleşme yolunun önü açacak ve İslâm dini de bu duruma müsaade etmeyecektir.

Sermayenin tabana yayılma prensibi iddiası değerlendirildiğinde; öncelikle fıkıhta böyle bir prensibin olduğu başlı başına bir araştırma ve tartışma konusudur. Çünkü sermayenin tabana yayılması günümüz iktisat literatüründe yer alan bir kavram ve deyim olup bunun fıkıh ile özdeşleştirilmesi ayrı bir metodolojik incelemeyi gerekli kılmaktadır. Buna karşılık fıkıhta böyle bir prensibin olduğu varsayılarak yukarıda zikredilen açıklamalara ilişkin kısa bir değerlendirme yapılacak olursa, sermayenin tabana yayılmasının enflasyon ile ilişkilendirilmesi yukarıda zikredildiği gibi iktisâdi bağlamda isabetli ve tutarlı bir yaklaşım olarak ön plana çıkabilecekken ilgili prensip ile para borçlarının ödenmesi arasında hukukî olarak irtibat kurulamayacaktır. Çünkü enflasyonun tekelsizliğin aracı olarak kullanılması veya zengini daha zengin fakiri daha fakir hale getirdiği değerlendirmeleri, enflasyonun hukukî(borç ödemelerindeki) etkisini değil sosyal, siyasal ve ekonomik etkilerini kapsamaktadır.

Dördüncü prensip; adalet, mümâselet/denklik ve zaruret ilkesi gereğince kıymete itibar olunması gerektiğidir. Adalet prensibini gündeme getirenler⁶⁴⁰ göre İslâm adalet dini olup her alanda adaleti emretmektedir. Kâğıt para borçlarındaki değer kaybına itibar etmemek adalet anlayışına aykırıdır. Enflasyonist bir ekonomide borçlu olan kişi suret bakımından borçlandığı paranın aynısını geri verdiği rakamsal olarak aynı miktar parayı vermiş olsa da böyle bir ödeme ile hakiki mânada borcunu ifâ edememektedir. Çünkü kâğıt parada esas olan şey, kıymet ölçüsü vasfıdır ki bu da ifade ettiği alım gücüdür. Dolayısıyla borcun sabit olduğu zamanki alım gücü ile borcun ödendiği zamanki alım gücünün birbirini karşılamadığı bir uygulamada, borcun hakiki mânada ifâ edilmesinden bahsedilememektedir. Böylece adalet anlayışına da aykırı bir tutum sergilenmektedir.

Mümâselet prensibini savunanlara⁶⁴¹ göre kâğıt para borçlarında kıymete itibar edilmesi, alım gücünün birbirini karşılamasını yani denkleştirilmesini ifade etmekte ve misli olan kâğıt paradaki mislin hakiki olarak ödenmesinin ancak bu şekilde mümkün olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede ilgili yaklaşımı öne sürenlere göre kıymete itibar etmek aynı zamanda yaygın bir kabul olarak ifade edilmiştir. Çünkü alacaklıdan borçluya değer aktarımının olduğu bir yerde genel olarak hiçbir şahıs hakkının sebepsiz bir şekilde bir başkasına aktarılmasına rıza göstermeyecektir. Fıkıh literatüründe mümâselet; keylîlik (ölçek), veznîlik (tartı) ve adedîlik olmak üzere üç farklı ölçü birimi ile belirlenmiştir. Buna göre 50 gram altın borcu olan aynı ayarda 50 gram altını, 50 kg buğday borcu olan aynı cins 50 kg buğdayı ve 50 adet yumurta borcu olan da 50 adet yumurtayı vererek borçlandığı şeyin misli yani dengi ile borcunu ifâ etmektedir. Söz konusu ölçek, tartı ve adetlerin üstünde taraflara karşılıksız bir menfaat

⁶⁴⁰ el-Karadâğî, “Tezebzübü kıymeti'n-nukûdi'l-varâkiyyeti ve eşeruhu ala'l-hukukî'l-iltizâmâti ala dav'i kavâidi'l-fikhi'l-İslâmî”, 5/1362-1368.

⁶⁴¹ Abdülaziz Bayındır, “İslam Fıkıhı Açısından Borçlanmalarda Enflasyon Farkı” (Erişim 05 Temmuz 2024).

sağlayacak her türlü ziyade ribâ olarak kabul edilmektedir. Değerini buğday, altın ve diğer mallar gibi bizzat kendi öz değerinden değil harici bir vasıftan alan kâğıt para; her ne kadar adedi gibi işlem görse de ölçek, tartı ve adet⁶⁴² ile değil kendisinde aslı vasıf olan alım gücü ile ölçülmektedir. Bu bakımdan altın, gümüş ve diğer aynî malların değer ölçüsü ile birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü herhangi bir banknotun üzerinde yazılı olan resim veya rakama değil o banknot ile alınabilecek olan şeylere itibar olunmaktadır. Dolayısıyla kâğıt para asıl olarak piyasada bulunan malların alınması için bir nevi senet özelliği taşımaktadır. Örneğin, aylık enflasyonun %10 olduğu yani piyasadaki mal fiyatlarının her ay ortalama %10 artış gösterdiği ve buna bağlı olarak milli para birimi olan kâğıt paranın %10 değer kaybettiği bir ekonomide, içinde bulunulan ayda 100 TL'lik banknot ile 1 kg peynir, 2 litre benzin, 30 adet yumurta, 10 adet ekmek gibi şeyler alınabilmektedir. Bu ekonomide aylık %10 enflasyon oranı bir ay sonra 100 TL'nin 900 gr. peynir, 1,8 litre benzin, 27 adet yumurta ve 9 adet ekmek alınabileceğini göstermekte ve 100 TL'nin rakamsal anlamda 100 TL olarak addedilmesine rağmen alım gücünün enflasyon sebebiyle 90 TL'ye düştüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla bilimsel bir gerçeklik olan alım gücünün esas alınması gerektiği doğrultusunda enflasyonist bir ekonomide zimmette sabit olan para borçlarında da aynı gerçekliğin esas alınması zorunluluk arz etmekte⁶⁴³ ve kıymete itibar olunmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde borç alınan şey ile ödenen şey arasında denklik sağlanamamakta, borçlu haksız kazanç elde etmekte, alacaklı zarar etmekte, haksız değer aktarımı sebebiyle zulüm meydana gelmekte ve kâğıt para borçları hakiki mânada misli ile ifâ edilmeyerek adalet anlayışına hanel getirilmektedir. Netice itibarıyla misli olan bir borcun ancak misli ile ödenmesi gerektiğine dair genel kaide kâğıt para borçlarında zâhiri olarak misil kastedilmeyerek alım gücündeki misliyet yani kıymet ile ödenmesi gerektiği şeklinde ifade edilmelidir. Bu doğrultuda borçlanılan paraya ödeme anında paradaki değer kaybı da eklenerek ödeme yapıldığına dair formül ile – borçlanılan para = paradaki değer kaybı + borçlanılan para- kâğıt para borçlarındaki misliyet hakiki olarak tahakkuk edilmelidir.

Adalet, mümâselet ve zaruret ilkesi gereğince öne sürülen dördüncü prensip değerlendirildiğinde; burada misliyet-mümâselet- mefhumunun sadece kıymete, ölçüye, tartıya ve adedi olmaya indirgenmesi eksik bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Zira kanaatimizce bir şeyin sadece keyfî, veznî ve adedi mütekârib olması veyahut kıymeti başlı başına misli olmanın ölçütü olarak kabul edilmemelidir. Çünkü değerini bizzat kendi öz değerlerinden alan aynî mal ve hilkaten paralardaki misliyette kıymetteki denklik birincil vasıf değilken vezin, tartı ve adetteki denklik birincil vasıftır. Bu

⁶⁴² Kâğıt para adedi mal gibi işlem görse de adedi değildir. Çünkü adedi mallar birimleri arasında önemli bir değer farkı olmayan aynî/gerçek mallardır. Şayet kâğıt para adedi mal olmuş olsaydı 1 dolarlık banknot ile 100 dolarlık banknot aynı değerde olması gerekirdi. Nitekim 100 TL ile 100 dolarlık banknotun kâğıt bakımından hemen hemen aynı değerde olmasına rağmen kıymet bakımından farklı olmasının sebebi de budur. Kâğıt paranın adedi olmadığını örnekle açıklayacak olursak adedi olan 2 adet yumurta ele alınsa ve birinin üzerine 500 rakamı diğerinin üzerine de 1000 rakamı yazılsa bu yazılan rakamlar bir yumurtayı diğer yumurtadan daha değerli hale getirmez. Yani aynı boyutta 2 adet yumurtanın üzerine yazılacak rakamlar o yumurtanın değeri üzerinde bir etkide bulunmaz.

⁶⁴³ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 112.

sebeple aynî mal ve hilkaten paralarda ölçüdeki denklige itibar edilerek faiz tahakkukunun önüne geçilirken, kıymetteki denklige itibar etmek ribâyaya sebebiyet vermektedir. Nitekim kıymetleri birbirlerine denk olan 1 kg kaliteli hurma ile 2 kg kalitesiz hurmanın peşin mübadelesindeki faiz bunu ifade etmektedir. Buna karşılık daha önce de ifade edildiği üzere yapısı ve hükmü bakımından ıstilahî olan paralarda kıymetteki denklige itibarın faize değil misliyetin hakiki manada tesis edilmesine olanak sağlayacağını iddia etmemizin sebebi, ıstilahî paraların adedî, keylî ve veznî olmayarak alım gücü ile ölçülmesi ve kıymetini kendi öz değerinden almamaları sebebiyle kıymet vasfının birincil vasfı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kâğıt paradaki misliyet, kanaatimizce denklik diye ifade edilmeli ve ilgili denkliğin ölçüsü itibari kâğıt parada alım gücü olarak belirlenmelidir. Bu doğrultuda altın ve gümüş gibi hilkaten paralar ve aynî mallar değerlerini bizzat kendi öz değerlerinden almaları sayesinde şekil olarak kıymet mefhumunu da içerisinde barındırmalarından ötürü başlı başına misliyetken ıstilahî paralar değerlerini kendi öz değerlerinden almamaları sebebiyle şekli olarak kıymet mefhumunu içerisinde barındırmamakta ve misliyet kıymet olmadan tahakkuk etmemektedir. Örneğin enflasyonun %30 olduğu bir ekonomide 1 yıl önce alınan 22 ayar 100 gram altın borcunun 1 yıl sonra 22 ayar 100 gram altın ile ödenmesinde, şeklin kıymeti de içerisinde barındırması sebebiyle misliyet tam bir şekilde oluşmaktadır. Buna karşılık enflasyonun %30 olduğu bir ekonomide 1 yıl önce alınan 100.000 TL borcun 1 yıl sonra 100.000 TL ile ödenmesinde şekli misliyet kıymeti, yani alım gücünü ifade etmemesinden ötürü misliyetin tam değil kâsır bir şekilde oluşmasına sebep olmakta ve ödemenin misli ile yani tam bir şekilde yapılmasına engel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda tespit ettiğimiz kadarıyla klasik literatürde ıstilahî paraların değer değişiminde kıymete itibar olunmasının temellinde de bu anlayışın olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim literatürde bazı durumlarda şekli olarak misliyetin var olduğu fakat kıymet bakımından mevcut olmadığı şeylerde o şeyin misli ile ifâ olunmadığına dair malumat yer almaktadır.⁶⁴⁴

Diğer yandan mümâselet prensibinin öne sürülmesi misli olan borcun misli ile ödenmesi kaidesi gereğince kâğıt para borçlarındaki misliyet anlayışına kanaatimizce açıklık getirmiş ve her ne kadar eksik ifade edilse de yukarıda yer verdiğimiz üzere ıstilahî paralara mahsus olmak kaydıyla kıymet mefhumunun da misli olmanın bir ölçütü olduğu ve kâğıt paradaki misliyetin yalnızca alım gücündeki denklik ile tahakkuk edebileceği tespitini yapmamıza olanak sağlamıştır. Bu bakımdan kâğıt paradaki mümâselet anlayışı kanaatimizce modern literatürde kısır döngü içerisinde cereyan eden tartışmalara yön verecek olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Çünkü modern literatürde kâğıt paradaki misliyet mefhumu genellikle öze uygunluk arz etmeyen şekil ile ön plana çıkarılarak ifade edilmiş

⁶⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1993, 9/270.

veyahut kıymetin de mislin bir parçası olduğu yaklaşımı kıymete itibar edilmesinde faizin tahakkuk edip etmeyeceği göz önünde bulundurulmadan yüzeysel bir şekilde açıklanmıştır.

Kâğıt paranın alım gücü ile ölçülmesi ve borç ödemelerindeki mümâselet ve bu bağlamda adaletin tesisi için kıymete itibar edilmesi örnekle açıklanacak olursa; 1 Ocak 2000 yılında 1 litre benzin 59 kuruşa tekabül etmektedir. İlgili tarihte 25.000 TL borç alan birisi, 1 Ocak 2024 tarihinde borcunu 25.000 TL olarak ödemek istemiştir. Burada kâğıt paranın sadece üzerinde yazılı olan rakam ve motifler bakımından şekli olarak misline itibar edilirse borçlu, 25.000 TL ödeyerek borcundan kurtulacaktır. Ancak her insanın kabul edeceği üzere burada adalet ve denklikten söz edilemeyecektir. Zira 2000 yılında 25.000 TL yaklaşık 43 ton benzin alım gücüne sahip olarak belki bir benzin istasyonunun benzin deposu olan yakıt tanklarının tamamını satın alabiliyorken, 1 ocak 2024 yılında litresi 32 TL olan benzin fiyatından sadece 781 litre alım gücüne sahip olarak belki de 1 otobüsün deposunu dahi dolduramayacaktır.⁶⁴⁵ Dolayısıyla burada borcun alındığı günkü değeri ile ödendiği günkü değeri arasında denklik bulunmadığı net bir şekilde ortada olup enflasyonist bir ekonomide kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunması tercihe bırakılmayacak şekilde zorunluluk arz etmektedir. Aksi takdirde denkliğin olmamasından ötürü adaletsizlik ortaya çıkacak, alacaklının rızasının olmadığı durumlarda negatif faiz tahakkuk edecek, borçlu haksız ve sebepsiz bir şekilde zenginleşecek, borç veren de zarara uğrayacaktır.

Kıymete itibar edilmesini gerekli kılan prensiplerden beşincisi; semeniyet prensibidir. İlgili prensibe göre⁶⁴⁶ kâğıt para, devletin “bu paradır” diyerek kullanımını zorunlu kıldığı ve insanların bunu kabul etmesi neticesinde semeniyet vasfını kazandığı bir paradır. Dolayısıyla insanların paraya semen vasfını vermelerindeki ana sebep ne ise, o şeye itibar edilmelidir. Nitekim kâğıt para insanların itibar ettiği şey, kâğıt paranın şekli değil, kıymetidir. Bu kıymet ölçüsü enflasyonist ekonomide değişiklik göstermekte ve bu doğrultuda insanların kâğıt paraya atfettiği kıymet de değişmektedir. Dolayısıyla kâğıt para insanların nazar-ı itibarı göz önünde bulundurulmalı ve değer değişimine itibar olunmalıdır.

Semeniyet prensibi değerlendirildiğinde; yukarıdaki değerlendirmelerimizden de anlaşılacağı üzere söz konusu yaklaşım ıstılaha itibar edilmesi gerektiği noktasında isabet arz etmekle birlikte kâğıt paranın tarihsel dönüşümünün göz ardı edilmesi sebebiyle mutlak olarak zikredilmesinden ötürü eksiklik arz etmektedir. Çünkü kâğıt para temsili olarak tedavüle sürüldüğü zaman değerini temsil ettiği şeyden-altın veya gümüş- alması sebebiyle yapısı bakımından ıstılâhî ama kıymet ölçüsü bakımından hilkaten para hükmündedir. Yani temsili olan kâğıt paranın yapısı ıstılâhî iken değer ölçüsü ıstılâhî değildir. Buna karşılık itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt para ise değerini insanların yüklediği değer

⁶⁴⁵ Burada kâğıt para değer kaybı bakımından benzin fiyatlarına endekslenmemiş sadece değer kaybını ortaya koyma açısından örneklendirilmiştir.

⁶⁴⁶ Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 62.

vasfından almasından ötürü hem yapısı hem de kıymeti bakımından ıstilahî bir paradır. Dolayısıyla ilgili görüş temsili olan kâğıt paralarda değil; itibari kâğıt para da isabet arz etmektedir.

Altıncı prensip; mislî olan malların misliyetini kaybettiğinde kıyemî mala dönüşmesi⁶⁴⁷ ve mislin olmadığı yerde kıymete itibar edilmesine⁶⁴⁸ göre enflasyon durumunda kıymete itibar edilmesi gerektiğidir. Söz konusu yaklaşım incelendiğinde ilgili prensip klasik literatürde inkitâ başlığında ve birinci bölümde değer değişiminin gasp, rehin, mehir ve sirkat çerçevesinde ele alındığı başlıklarda değinildiği üzere fıkıh literatüründe mevcut olan bir yaklaşımdır. Bununla birlikte ilgili yaklaşımın mislî mal olan kâğıt paranın kıyemî mala dönüşmesi ile irtibatının başta yukarıda zikredilen kaynak olmak üzere modern dönemde yüzeysel olarak ele alındığı ve konuya dair pek fazla malumatın olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla öncelikle burada ilgili prensibin para ile alakasının niteliği ve tahlilinin yapılması gerekmektedir.

Fıkıh literatüründe mallar; mislî ve kıyemî olmak üzere iki çeşittir. Mislî mal, aynı türe ait olan ve aralarında fiyatı etkileyecek bir fark olmaksızın birbirlerinin yerine geçebilen mallardır. Bunun için bu tür malların piyasada ölçü, tartı, sayı ve uzunluk birimleri kullanılarak işlem görmesi ve piyasada bulunması gerekmektedir.⁶⁴⁹ Mislî teriminin mukabilinde kıyemî kavramı bulunmaktadır. Kıyemî mal; mislî olmayan malları ifade eden genel bir terim olup bir malın başka bir mal ile arasında birbirlerinin yerini alamayacak ölçüde farklılık bulunması ve mislî yani standart olmaması veya mislî olsa bile piyasada bulunmamasını ifade etmektedir. Böylelikle mislî olan bir malın piyasadaki kalkması, aynı cins olması şartıyla birbirinden ayrılmayacak şekilde birbiriyle karışması, deprem, sel, yangın gibi doğal afetlere maruz kalarak kusurlu hale gelmesi onu kıyemî mala dönüştürebilmektedir.⁶⁵⁰ Bu bağlamda paralar, mislî mal olarak telakki edilmekte ve bu sebeple ifâsının da misli ile yapılması gerekmektedir. Ancak her ne kadar mislî olsa da kâğıt paranın hem piyasadaki kaldırılması hem piyasadaki çekilmesi hem de değer düşmesine uğraması paradaki asıl olan kıymetinin sabit olması gerektiği anlayışına binaen standart olması beklenen para kıymetini ya yok etmekte ya da kusurlu hâle getirmektedir. Bu sebeple mislî malın kıyemî mala dönüşmesi prensibini öne sürenler, enflasyon sebebiyle kâğıt paranın misliyet vasfını kaybederek kıymete intikal ettiğini ve bu doğrultuda borçların kıymeti ile ödenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca fıkıh literatürüne göre aynı olan şeylerde yani değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan mallarda bile misil zail olunca kıymete itibar olunuyorsa, aynı olmayan ve değerini kendi öz kıymetinden almayan kâğıt paralarda da evleviyetle kıymete itibar olunacağı ileri sürülmektedir. Diğer yandan mislî malın kıyemî mala dönüşmesi kaidelerini bu mesele ile irtibatlandırmaya çalışanlar bir malın kusurlu olması için kıymetindeki ihtilafın yeterli olduğunu

⁶⁴⁷ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 120.

⁶⁴⁸ Hammad, “Teğayyürâtü'n-nukûdi ve'l-ahkâmü'l-müte'allikati bihe fi'l-fikhi'l-İslâmî”, 3/745-755.

⁶⁴⁹ Bkz. Hasan Hacak, “Mislî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/187-188.

⁶⁵⁰ Bkz. Beşir Gözübenli, “Kıyemî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/539-540.

savunmakta ve kıymetin ihtilafı olduğu yerde misliyetin tahakkuk etmeyeceğini söylemektedir. Bu doğrultuda enflasyon durumunda kağıt para kıymetindeki değişiklik borcun verildiği günkü değer ile ödendiği günkü değer arasında kıymet bakımından farklılık oluşturması sebebiyle kağıt paranın misliyet özelliğini kaybederek kıymetî mala dönüşmesine sebebiyet vermektedir.

Mislî malın kıymetî mala dönüşmesi ve mislin bulunmaması durumlarında kıymetin verilmesi prensibi değerlendirildiğinde; mislin piyasada bulunmaması, bu tezin temel konularından birisi olan inkıtâ olayını ifade etmektedir. İnkıtâ meselesi birinci bölümde teorik olarak bu bölümün başında ise fikhî olarak tahlil edildiği için tekrara düşülmemesi açısından burada değerlendirmede bulunulmayacaktır.

Buna mukabil mislî malın kıymetî mala dönüşmesi prensibi değerlendirildiğinde; ilgili yaklaşım kâğıt paranın yürürlükten kaldırılması ve piyasada bulunmama olaylarında isabet arz ederken enflasyon olayında isabetli değildir. Çünkü enflasyon olayı, kâğıt paranın misliyet vasfını tamamen yok etmemekte, yalnızca tam olan misliyetini ayıp sebebiyle kâsır hale getirmektedir. Zira enflasyonist bir ekonomide kâğıt para piyasalarda hala geçerli ve mevcut bir şekilde mislî olarak tedavüdedir. Sadece söz konusu misliyet, paranın tasarruf aracı olma fonksiyonunu tamamen; mübadele aracı ve değer ölçüsü olma fonksiyonlarını kısmen kaybetmesiyle ayıplı⁶⁵¹ olarak kâsır hale gelmektedir. Dolayısıyla enflasyon olayının mislî malların kıymetî mala dönüşmesi düzleminde değil; misl-i tâm olan şeyin misl-i kâsır haline gelmesi bağlamında incelenmesi daha isabetlidir.

Yedinci prensip ayıp ve kusur nazariyesi kapsamında kıymete itibar olunması gerektiğidir. Söz konusu yaklaşımı öne sürenlere göre⁶⁵² fıkhîta akitler, herhangi bir kusur ve ayıptan salim olmak⁶⁵³ üzerine kurulmuş ve doğrultuda bey⁴, icâre,⁶⁵⁴ âriyet, vedâ ve rehin akitleri ile gasp gibi hallerde malda veya bedelde kıymeti düşüren veya maksat olan şeyi elde etmeye engel olan bir şeyin ortaya çıkması durumunda⁶⁵⁵ taraflara akdi feshetme veya ayıp ve kusur miktarını tazmin edebilme hakkı tanınmıştır.⁶⁵⁶

Diğer yandan ayıp muhayyerliği prensibini öne sürenler, İslâm hukukunda ayndaki ayıp ve kusurun geniş çerçevede ele alındığını fakat semendeki ayıp ve kusur üzerinde yeterince durulmadığını

⁶⁵¹ Ayıp nazariyesine aşağıda değinilecektir.

⁶⁵² İbn Menî', "Mevkifu'ş-şeriatî'l-İslâmiyye min rabtî'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-müecceleti bi-müstevâ'l-es'âr", 5/1401; Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 106; Bakkal, "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi", 66.

⁶⁵³ "Bey-i mutlak mebiin ayıptan salim olmasını iktiza eder. Yani uyuptan beraatini şart etmeksizin ve sağlam ve çürük ve kusurlu ve kusursuz demeksizin mal satmak malın sağlam ve ayıpsız olmasını icab eder." Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/337.

⁶⁵⁴ "Bey'de olduğu gibi yine icârede dahi hıyar-ı ayb vardır." Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/589.

⁶⁵⁵ "Ayb diye ehil ve erbabi beyninde malın bahasına iras-ı noksan eden kusura ayıp derler." Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/342.

⁶⁵⁶ "Bey-i mutlak ile satılan bir malın ayb-ı kadimi tebeyyün ettikte müşteri muhayyerdir. Dilerse redder dilerse semen-i müsemma ile kabul eyler. Yoksa malı alıkoyup da ayıbı için bahasını tenkis edemez. İşte buna hıyar-ı ayb denir." Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/337.

iddia etmiş ve bunun sebebini klasik dönemde semen olarak kullanılan altın ve gümüşün kısa süre içerisinde değer kaybına uğramamasıyla ilişkilendirmiştir. Bununla beraber ilgili iddiayı öne sürenler her ne kadar semendeki kusur noktasında yeterince durulmadığını iddia etseler de ilgili konuya dair literatürde çok önemli birtakım kayıtların olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda klasik literatürde semenin malum olması üzerinde önemle duruluşu⁶⁵⁷ gündeme getirilmiş ve semen vasfı konusunun ne kadar önemli bir mesele olduğuna işaret edilmiştir. Nitekim bu noktada altının akit esnasında cinsi zikredilmeksizin mutlak olarak zikredilmesi durumunun akdin fesad sebebi sayılması⁶⁵⁸ örnek olarak sunulmuştur.⁶⁵⁹ Çünkü ilgili örnekte değerini bizzat kendi zatından alan ve revacına göre biraz da olsa değer farklılığı arz edebilen altında bile miktarının ve cinsinin belirli olması şartı aranmıştır. Dolayısıyla maddesi aynı olan iki altın para revaçtan dolayı oluşan bir farklılık sebebiyle birbirlerinin yerine kaim olamazken yıllık enflasyonun %50 olduğu bir ekonomide 1 yıl önceki kâğıt para ile bir yıl sonraki kâğıt paranın birbirlerinin yerine kaim olamayacaktır. Bu bağlamda ilgili prensibi öne sürenler akitlerde malın ayıptan salim olmasının gerekliliğinin malın karşılığı olan semenin de ayıp ve kusurdan salim olmasını gerektirdiğini savunmuş ve her ne kadar aybın öncelikle akdi feshetme⁶⁶⁰ yetkisini ortaya çıkarsa da akdin feshedilmesinin zarara uğrayan tarafın zararını izale etmemesi sebebiyle ayıp miktarı kadar ödeme yapılması gerektiği öne sürmüştür.

Ayıp nazariyesi değerlendirildiğinde; ilgili yaklaşımın temsili paralarda isabet arz etmezken itibari paralarda isabetli bir yaklaşım olduğu görünmektedir. Söz konusu yaklaşımın itibari paralarda isabet arz etmesinin sebebi; enflasyonun paranın para olarak addedilmesinde en önemli kriterler olarak kabul edilen mübadele aracı ve değer ölçüsü olma fonksiyonlarını kısmen kaybetmesine yol açması ve paradaki kıymetin değişmesine sebep olarak parada esas olan kıymetinin sabit olması gerektiği anlayışına hanel getirmesidir. Buna mukabil temsili paralarda isabet arz etmemesinin sebebi; enflasyonun her ne kadar yapısı bakımından ıstılahî olsa da hükmü bakımından hilkaten olan paralarda semeniye etki etmemesidir.⁶⁶¹ Nitekim yukarıdaki iddianın-altın ve gümüşün kısa süre içerisinde değer kaybına uğramaması- aksine kanaatimizce literatürde mebî'deki ayıp konusuna detaylı bir şekilde yer verilmişken semendeki ayıba sınırlı bir şekilde değinilmesinin sebeplerinden birisi; para olaylarının klasik dönemde aslî para olarak kullanılan altın ve gümüşün semeniyesine etki etmemesidir. Diğer bir sebebi de hilkaten paraların birçok bölgede yıllar boyunca aslî para olarak kullanılmasına karşılık ıstılahî

⁶⁵⁷ “Semenin malum olması lazımdır.” Bkz. Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 2003, 1/218.

⁶⁵⁸ “Mütenevvi altın tedavül eden beldede ne türlü altın olduğu beyan olunmaksızın alel itlak şu kadar altın deyu pazarlık olursa bey' fasid olur. Gümüş sikke dahi buna kıyas oluna.” Bkz. Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 2003, 1/220.

⁶⁵⁹ Bkz. Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 65-68.

⁶⁶⁰ “Me'curda bir ayb hadis oldukta müste'cir muhayyerdir. Dilerse aybı ile beraber idtifaî menfaat eyler, bu surette ücreti tamamen verir, dilerse icareyi fesh eyler.” Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/593.

⁶⁶¹ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bölüm başında yer verdiğimiz klasik dönemde para olayları başlığına müracaat ediniz.

paraların bazı bölge ve dönemlerde aslî para olarak kullanılmış olsa bile genel itibariyle küsuratı tamamlayan yardımcı para olmalarıdır.

Kıymete itibar edilmesi gerektiğine dair öne sürülen sekizinci prensip; malların tazmini/tazminat prensibince kıymete itibar olunması gerektiğidir.⁶⁶² İslâm hukukunda zarar, niteliğine göre tazmin edilmektedir. Söz konusu bu durum, para borçlarında meydana gelebilecek olan zararın tazmin edilmesini ve ilgili tazmini de paranın faydasını (cemesini ve semeresini) elinde bulunduran⁶⁶³ borçlu tarafından yerine getirilmesini ifade etmektedir. Bu çerçevede ilgili prensibi öne sürenlere göre enflasyon sebebiyle zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında munzam bir zarar meydana gelmekte ve söz konusu zararın borçlu tarafından tazmin edilmesi gerekmektedir.

Enflasyon olayının malların tazmini prensibiyle ilişkilendirilmesi isabetli ve tutarlı bir yaklaşımdır. Bu prensip kanaatimizce enflasyon olayında kıymete itibara yönelik buraya kadar zikredilen aklî ve naklî delillerin hepsini bir çatı altında toplayan genel bir prensiptir. Çünkü hiçbir hukuk doktrininde bir şahsın zarara uğraması veya uğratılması makbul olan bir durum değildir. Ancak zarar mefhumu, insanın olduğu her yerde bir gerçeklik olarak her daim mevcuttur. Bundan dolayı meydana gelebilecek olan zararların giderilmesi anlayışının ve bu noktadaki sorumluluk ve yükümlülüklerin hukuk çatısı altında daman başlığında bir yaptırım türü olarak farklı şekillerde yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda fıkıh literatüründeki anlayışa yer verilecek olursa daman: “şahsi ve mali kefalet, zilyetlik veya akitten doğan mali sorumluluk, bedene veya mala verilen zararın karşılanması, bir borç ve ifâyı üstlenme ve borcun nakli” gibi anlamlara gelmekte ve geniş çerçevede “kişinin mali sorumluluğu” şeklinde tarif edilmektedir.⁶⁶⁴ Söz konusu tarife göre daman kavramı bir üst başlık mahiyetinde olup içerisinde kefâlet, tazminât ve sorumluluk kavramlarını barındırmaktadır. Nitekim damanın kefalet manasında kullanılışı “zimmetin ödenmesi gereken bir borçla yüklü olması” şeklinde; tazminat manasında kullanılışı “mislî olan şeyin mislinin; kıyemî olan şeyin kıymetinin ödenmesi, zarara uğrayan bir şeyin zarara uğramamış hali ile sahibine iade edilmesi ve bir kişinin mal veya şahıs varlığında ortaya çıkan zararların veya eksilmelerin giderilmesi için ödenmesi gereken para veya aynî mallar” şeklinde; sorumluluk anlamında kullanılışı ise “akit veya haksız fiil sebebiyle meydana gelen zararın ödenmesi yani ödeme sorumluluğu” şeklinde açıklanmıştır.

Fıkıh geleneğinde zararın niteliğine göre tazmin edilmesi incelendiğinde bedene ve sağlığa yönelik müessir fiillerden doğan maddi ve manevi zararların tazminat terimi ile, eşyaya yönelik verilen zararların ise ödemenin imkansız(teazzür) veya zor(teassür) olmasına göre⁶⁶⁵ i'vaz, ta'viz ve daman

⁶⁶² Bakkal, “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, 63.

⁶⁶³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/90.

⁶⁶⁴ Hamza Aktan, “Damân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/450-451.

⁶⁶⁵ Üseymin, *eş-Şerhu'l-mümti 'alâ Zâdi'l-müstakni'*, 9/106-108.

terimleri ile ifade edildiği gözlemlenmektedir.⁶⁶⁶ Bu doğrultuda vücut bütünlüğü ve mala verilen maddi ve manevi zararların tazminindeki sorumluluk Şari'in yükümlü tutması (ilzam), şahsın bizzat kendisinin sorumlu tutması (iltizam), zilyetlik ve zararlı fiil sebebiyle ortaya çıkarak tek taraflı veya iki taraflı irade ile oluşmaktadır.⁶⁶⁷

Fıkıh literatüründeki daman kavramına yönelik açıklamalardan sonra ilgili prensibin enflasyon olayı ile irtibatlandırılmasının isabet arz etmesi açıklanacak olursa enflasyon başta iktisadi olmak üzere birçok yönden telafi edilmesi güç olan maddi ve manevi zararlar meydana getirmektedir.⁶⁶⁸ Söz konusu zararın tazmin edilmesi için temerrüde düşmeyen kâğıt para borçlarında daman bağlamında ilzam ve iltizam mefhumu, kusur veya kastın bulunup bulunmamasına bakılmaksızın akdin yükümlülüğünü/sorumluluğunu elinde bulunduran tarafa zararı giderme ve zarara katlanma yükümlülüğü getirmektedir. Buna karşılık mumâtele durumunda borçlunun kastı ve kusuru olmasından dolayı yine daman bağlamında lakin zararlı fiil doğrultusunda bizzat kendisinin/borçlunun oluşturduğu zararı gidermekle yükümlü olması gündeme gelmektedir. Dolayısıyla şahısların ve hukukun yükümlülüğü, enflasyon sebebiyle kâğıt paranın alım gücündeki değer kaybından dolayı mal varlığı veya şahıs varlığı haklarında ortaya çıkan zararı izale etmek için kıymete itibar olunmasını gerektirmekte ve kıymetin bizzat borçlunun kendisi tarafından ödenmesini daha fazla ön plana çıkaran bir uygulama olarak ortaya koymaktadır. Diğer yandan yukarıda i'vaz tanımında değinildiği üzere Hanbelî bilgini Üseymîn, daman bağlamında i'vaz mefhumuna tespit edildiği kadarıyla yeni bir yorum getirmiş ve literatüre çok önemli bir katkı sağlamıştır. Klasik literatürde i'vaz; “misli olan bir şeyin ödenmesinin imkansız olması(teazzür) veya zor(teassür) olmasıdır.”⁶⁶⁹ şeklinde tanımlanmış ve i'vaz durumunda misle değil kıymete itibar olunmuştur. Bu uygulama Hanefî geleneğinde “asıl teazzür ettiğinde bedele/kıymete itibar olunur”⁶⁷⁰ kaidesi ile ifade edilmiştir. Aslın müteazzir olması; misli olan malın kaybolması yani piyasalarda mevcut olmamasıdır. Teassür olması ise piyasalarda var olan bir malın var olduğu bilinmesine rağmen nerede ve nasıl mevcut olduğunun bilinmemesidir. Bu çerçevede Üseymîn tarafından aslın müteassir olması “ba'idü'l-menâl” veya “ba'idü'l-mekân” olarak nitelendirilmiş⁶⁷¹ ve “ba'idü'l-mekân”; karz alınan misli bir şeyin var olması fakat uzak diyarlarda daha ucuz olması; “bai'du'l-menâl” ise o şeyin karz alındığı günkü kıymetinin artması yani galâ olayına uğraması olarak yorumlanmıştır. Burada Üseymîn, teassür bağlamında ba'idü'l-menâl terkiibini para borcunun sabit olduğu gün ile teslim edildiği günkü kıymeti arasında değer kazanması veya değer kaybına uğraması olarak ifade etmiş ve bu doğrultuda enflasyon durumunda misli olan kâğıt paranın

⁶⁶⁶ Keziban Gurbet Kariparduç, *İslâm Hukukunda Damân ve Teahhüt* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 12-22.

⁶⁶⁷ Bkz. Aktan, “Damân”, 8/450-453.

⁶⁶⁸ Bu sebeple enflasyon çoğu yerde galat-ı meşhur bir şekilde “canavar” olarak nitelendirilmektedir.

⁶⁶⁹ Teazzür ve teassür olmak Hanefî literatüründeki misli-i kamil in misli-i kasır olmanın karşılığıdır.

⁶⁷⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/55.

⁶⁷¹ Üseymîn, *eş-Şerhu's-Sütü'alâ Zâdi'l-mustañni*, 4715.

kıymetindeki denkliğin zail olmasıyla misli vermenin teassür içermesinden ötürü kıymete itibar olunmasını daha isabetli görmüştür.

Üseymîn'in ilgili yorumu değerlendirildiğinde; kanaatimizce Üseymîn ilgili hususta daman bağlamında i'vaz mefhumuna isabetli bir yorum getirmiştir. Çünkü klasik literatürdeki para olaylarının tahlilinde kesâd, inkıtâ, raḥs ve ğalâ hallerinde misle veya kıymete itibar edilmesindeki temel ölçütün mislin teazzür ile zail olması veya mislin var olmasına rağmen mislin teassür ile kâsır hale gelmesi yaklaşımının olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim bölüm başında yer verildiği üzere söz konusu ölçüt çerçevesinde klasik fıkıh literatüründe hilkaten paralarda mislin zail olduğu inkıtâ halinde kıymete, mislin zail veya kâsır olmadığı kesâd, raḥs ve ğalâ hallerinde ise misl-i kâmile itibar olunmuştur. Buna karşılık mislin kesâd ve inkıtâ durumlarında teazzür ile zail; raḥs ve ğalâ hallerinde teassür ile kâsır olduğu ıstılahî paralarda ise tüm hallerde kıymete itibar olunmuştur.

Kıymete itibarı gerekli kılan dokuzuncu prensip ise enflasyon farkının/kıymete itibarın faiz olarak addedilmemesi gerektiği yaklaşımıdır.⁶⁷² Söz konusu yaklaşımı öne sürenlere göre kâğıt paradaki değer kaybının ödenmesi reel bir fazlalık olmamasına rağmen misle itibarı savunanlar tarafından nominal fazlalık şeklinde telakki edilmekte⁶⁷³ ve bu sebeple konu faiz ile ilişkilendirilerek değer kaybında enflasyon farkı ödemesinin yasak olması gerektiği savunulmaktadır. Oysaki enflasyon farkının ödenmesi gerektiğini savunanlara göre ilgili durumun faiz ile bir alakası bulunmamaktadır. Hatta burada faiz tahakkukunun önüne geçme, zararı izale etme, haksız zenginleşmeyi önleme, borcun dengi ile ödenmesini sağlama ve adaleti tesis etme gayesi ve gayretinin olduğu ileri sürülmekte ve bir konunun faiz olarak addedilmesinin o şeyi hakiki manada faizin bizzat kendisi yapmayacağı savunulmaktadır. Çünkü faiz, taraflar arasındaki karşılıksız değer aktarımı olarak para ve ribevî addedilen malların mübadelesindeki reel/hakiki bir artıştır. Nitekim kâğıt para borçlarında borcun sabit olduğu günkü kıymetini ifade edecek şekilde alım gücündeki denkleştirme ve bu doğrultuda banknot sayısı olarak fazla banknot ile ödeme yapılması reel/hakiki bir artışı ifade etmemektedir. Ayrıca enflasyon farkının ödenmesindeki fark da karşılıksız bir ödeme değil borcun zimmette sabit olduğu günkü değerinin karşılığıdır. Diğer yandan kâğıt para esas olan şekil değil alım gücüdür ve bu alım gücü insanların rağbeti ölçüsünde her daim değişiklik göstermektedir. Bu açıdan enflasyon farkını faiz olarak addetmeyenler kâğıt paraları klasik literatürdeki felsler gibi telakki etmiş ve borç ödemelerinde enflasyona itibarı klasik literatürde ıstılahî paraların raḥs durumundaki kıymete itibar görüşüne isnat

⁶⁷²Kıymete itibar edenlerin hepsi bu görüştedir. Örnek olarak Bkz. Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri", 51; Esen, "İslam Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler", 23; Karaman, "Enflasyon ve Faiz"; el-Misrî, *Aşarü't-teḍāḥḥum ala'l-alâkâti't-teâgudiyye*; Bakkal, "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi".

⁶⁷³ Değer kaybına itibar edilmesinin faiz olduğunu öne sürenler ve delilleri ileriki başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

ettirmiştir. Bu sebeple kıymete itibar faiz olarak değil, borcun meşrû bir uygulama olarak tümüyle yani tastamam ödenmesi şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁷⁴

Enflasyon sebebiyle kağıt paradaki değer kaybında kıymete itibarın faiz olmadığı ve ilgili meselenin faizle ilişkilendirilmesinin hatalı bir yaklaşım olarak öne sürülmesi değerlendirildiğinde; söz konusu yaklaşım kıymete itibarın faiz olmadığı noktasında isabet arz etmekle birlikte meselenin faizle alakası olmadığını iddia etmesi bakımından eksiklik ifade etmektedir. Bu doğrultuda kıymete itibarın faiz olmamasının sebebi, yukarıdaki bilgilerle beraber klasik ve modern dönemde para olaylarında kıymete itibara dair uygulamalarda zikredildiği üzere paradaki değer değişiminde kıymete itibar etmek faiz değildir. Çünkü burada asıl konu sarf akdinin gereğinin uygulanması doğrultusunda ribevî malların alışverişi değil; daman prensibince herhangi bir şekilde zimmette sabit olan ıstilahî para borçlarında misl-i tām olan paranın bazı sebeplerle misl-i tām ile ifâsının teassür etmesinden dolayı kıymeti ile tazmin edilmesidir.⁶⁷⁵ Nitekim birtakım sebeplerden ötürü bazı durumlarda misle değil de kıymete itibar etmek gerçek manada faiz olmuş olsaydı, o vakit yüzyıllar boyunca böyle bir muamelenin fıkıh geleneğinde yerinin olması imkân dahilinde bile olamazdı.

Kıymete itibarın faizle alakası olmadığı yaklaşımının eksiklik ifade etmesinin sebebi ise ilgili yaklaşımın mutlak bir şekilde savunulmasıdır. Zira daha önce de belirtildiği üzere paranın mislî ve ribevî mallardan olması sebebiyle para borçlarının ödemesinde kıymete itibar uygulaması faizle iç içe bir yapıya sahiptir. Çünkü faiz tahakkukunun engellenmesi ve kıymete itibar olunarak alım gücündeki denkleştirmenin fıkıh prensiplerine uygun bir şekilde sağlanması için borç ödemelerinde geriye dönük hesaplama ve borcu alım gücüne endeksleme gibi bazı şartlara riayet zorunluluğu bulunmaktadır. Söz konusu şartların gözetilmemesi hâlinde faiz tahakkuk etmekte ve özünde meşrû olan kıymete itibar muamelesi gayri meşrû hale gelmektedir. Bu sebeple ileride misle itibar başlığında ele alınacağı üzere kıymete itibarın faiz olduğunu savunanlar hatalı bir yaklaşımla esas konuyu göz ardı ederek şartlardaki fesadı değil bizzat kıymete itibarı faiz olarak telakki etmekte fakat fâsid şart sebebiyle tahakkuk eden faizi de haklı bir şekilde eleştirmektedir. Bu durum bir örnekle açıklanacak olursa; herhangi bir bilgi yarışmasında sadece kazananın alması şartıyla taraflar ortaya belirli bir meblağ koysa bu şart, bilgi yarışmasının kumara alet edilmesinden ötürü fâsid bir şart olacak ve esasında meşrû olan bilgi yarışmasını gayri meşrû hale getirecektir. Buna karşılık burada öne sürülen fâsid şart her ne kadar bu muameleyi gayri meşrû hale getirirse de özünde yani fâsid şartlar olmayarak yapılan bilgi yarışmasını

⁶⁷⁴ Bkz. Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 111; Bayındır, “İslam Fıkıhı Açısından Borçlanmalarda Enflasyon Farkı”.

⁶⁷⁵ Kıymete itibara dair öne sürülen kitap, sünnet, kıyas, istihsan, maslahat ve sedd-i zerâi’ gibi deliller ve kıymete itibarı gerekli kılan prensiplerin açıklamalarında genel olarak kıymete itibar etmenin faiz olmadığını ispat edilmesi veya açıklanması gayesi güdüldüğü gözlemlenmektedir. Bu sebeple kıymete itibarın faiz olmadığı yaklaşımını daha açık bir şekilde görebilmek için tezin genelinde zikredilmiş olan delillerin ve prensiplerin örneklerine ve değerlendirmelerine başvurulması daha uygun olacaktır.

mübah bir uygulama olmaktan çıkarmayacaktır. Dolayısıyla yapısı ve hükmü ıstılahî olan kâğıt para borçlarında enflasyon sebebiyle kıymete itibar etmek özünde meşrû bir teamül olmasına karşılık birtakım şartlara uyulmaması sebebiyle kıymete itibar edildiği durumlarda faiz tahakkuk etmektedir. Bu sebeple faiz tahakkukunun engellenmesi için itibari olan kâğıt parada kıymete itibar etmenin zaruret arz etmesi kadar, birtakım şartlara riayet etmek de aynı ölçüde zaruret ifade etmektedir. Nitekim bu noktadaki şartların keyfiyeti ve mahiyetine dair bilgilere üçüncü bölümde enflasyon oranına endeks başlığında uygulamalı olarak detaylı bir şekilde yer verilecektir.

3) Kıymete İtibarın Kapsamı

Enflasyon olayında kıymete itibar edilmesi gerektiğini söyleyenler kıymetin kapsamı ve keyfiyeti noktasında yani hangi durumlarda enflasyonun kâğıt paradaki misliyeti kâsır hale getirdiği noktasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları mutlak olarak, bazıları sadece fahiş enflasyonda, bazıları sadece mumâtele/temerrüt durumunda, bazıları da sadece beklenmeyen enflasyonda kıymete itibar olunması gerektiğini savunmuştur.

a) Mutlak Olarak Kıymete İtibar

Enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybının ödenmesi noktasında mutlak olarak kıymete itibar edilmesi gerektiğini söyleyenler, kıymete itibar konusunun enflasyonun çeşidi ve oranı her ne olursa olsun herhangi bir şart ve sınırlama konulmaksızın değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim yukarıda zikredildiği üzere modern dönemde konuya dair araştırma yapanların veya fetva veren kurumların genel yaklaşımı bu doğrultudadır.

Konuya dair öne sürülen aklî ve naklî deliller göz önünde bulundurulduğunda mutlak olarak kıymete itibarın literatürde ve uygulamada görülen birbirinden çok farklı yorum ve çözüm arayışları içerisinde daha fazla öne çıkan bir yaklaşım olabileceği görünmektedir. Zira mutlak olarak kıymete itibar edilmemesi durumunda konuya dair öne sürülen delillerin ve açıklamaların kanaatimizce tutarsızlık arz ettiği gözlemlenmektedir.

b) Sadece Fahiş Değer Değişiminde Kıymete İtibar

Kıymete itibar noktasında ilgili görüşü savunanlar tarafından birtakım şartlar ve sınırlamalar öne sürülmüştür. Bu doğrultuda borcun çeşidi her ne olursa olsun kıymete itibar etmenin ölçütü, sadece enflasyon oranının fahiş olması durumu ile uygun görülmüştür. Bu doğrultuda enflasyon oranının fahiş olması şartı akabinde fahiş olma ölçütüne dair tartışmaları da gündeme getirmiş ve genel olarak 2/3, 1/3, 1/20 ve 1/6 veya ticaret ehlinin örfü gibi ölçütler zikredilmiştir. Günümüz itibariyle söz konusu görüşler arasında 1/3 oranındaki enflasyon oranının fahiş enflasyon olduğu yaklaşımı daha fazla öne çıkan bir görüş olmuştur.

İlgili görüşü savunanlar delil olarak kıymetin verilmesi gerektiğine dair görüşleri ileri sürmekte ve zikredilen delillerin sadece fahiş değer değişiminde isabet arz ettiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda kıymete itibar edenler başlığında zikredildiği üzere Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 2019 yılına ait 231 sayılı kararı, Merkezi İrlanda olan el-Meclisü'l-Ûrûbbî li'l-iftâ'i ve'l-buhûs'ın (Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi) 2018 yılı 110 sayılı kararı ve Suriye Merkezli el-Meclisü'l-İslâmiyyü's-Sûrî (Suriye İslâm Konseyi) 2017 yılı 05 sayılı fetvası gibi birçok kurum ve kuruluş ile kıymete itibarı savunan fıkıh bilginlerinden Karadâğî, Süleyman el-Eşkâr, Uceyl en-Neşîmî, Abdullah b. Beyye, Nezih Hammad, Muhammed Şefik Acem, Muhammed İbrahim, Abdülaziz Al-Shami ve Üseymîn bu görüşü benimsemiştir.

c) Sadece Mumâtele/Temerrüt Durumunda Kıymete İtibar

Mumâtele veya temerrüt, para borçlarının geciktirilmesi yani borcun alacaklı tarafından talep edildiğinde veya vade gününde îfânın gerçekleşmemesi durumudur. Burada borcun geciktirilmesi sebebiyle mahrum kalınan ihtimali zarar veya gerçek zarar gibi şeylerin tazmini için ceza veya faiz konulması konusu değil enflasyonist bir ekonomide borcun geciktirilmesi sebebiyle paradaki değer kaybında kıymete itibar olup olunamayacağına yer verilecektir.

Borcun geciktirilmesi durumunda bazı araştırmacılar borçlunun ödeme gücünün olup olmaması durumunu ayrı ele almış, bazıları da herhangi bir ayırım gözetmemiştir. Borçlunun ödeme gücünün olup olmaması ayırımını yapanlara göre,⁶⁷⁶ borçlunun ödeme gücü yoksa borçluya süre tanınmalı ve enflasyon durumunda kıymete itibar olunmamalıdır. Buna mukabil borçlunun borcu ödeyebilecek herhangi bir malı var olmasına rağmen hâlâ borcunu geciktiriyorsa o vakit enflasyon durumunda kıymete itibar olunmalıdır. Çünkü İslâm hukukunda borcu ödeme imkanı olduğu halde borcu savsaklamak ve ödememek açık bir şekilde borçlunun cezalandırılmasına yol açan haksız bir davranış şeklidir. Dolayısıyla temerrüt durumunda kıymete itibar olunması açık bir şekilde ortaya çıkan haksızlığı ve zararı ortadan kaldıracaktır.

Borç ödemesinin gecikmesi doğrultusunda borçlunun ödeme gücü olup olmaması noktasında herhangi bir ayırım yapmayanlar ise enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybını somut bir şekilde ispat edilebilir açık bir zarar olarak değerlendirmiş ve vadesi gelmesine rağmen ödenmeyen para borçlarının tazmininde borcun herhangi bir şekilde geciktirilmesi nedenine bakılmaksızın- borçlunun ödeme gücünün olup olmaması veya herhangi bir mazereti nedeniyle borcunu ödeyememesi gibi durumlar da dahil olmak üzere- tüm gecikmeli para borçlarında enflasyon göz önünde bulundurularak kıymete itibar olunması gerektiğini savunmuştur. Zira bu yaklaşım ceza nitelikli değil, daman

⁶⁷⁶ Yusuf Mahmud, "Teğayyüru Kıymeti'l-Umle", 5/1285-1305; Ebû Ferha, *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*, 92-94.

kapsamında tazminat nitelikli bir yaklaşımdır. Nitekim tazmin nitelikli uygulamalarda failin sorumlu olması noktasında kusurlu olması şart olmayıp açık bir şekilde zararın zuhur etmesi yeterli görülmektedir. Bu doğrultuda 2018 yılı Din İşleri Yüksek Kurulu ve Suriye İslâm Konseyi tarafından verilen eski fetvalar ile kıymete itibarı savunan fıkıh bilginlerinden İbn Menî', Muhammed el-Hâc el-Nâsır, Sâlih Rıza Hasan ve Ebû Ferha bu görüşü benimsemektedir.

d) Sadece Beklenmeyen Enflasyon Durumunda Kıymete İtibar

1988 yılında Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 5. devresinde alınan yani eski karara göre beklenmeyen enflasyon, para olayı olarak kesâd olayı gibi değerlendirilmeli ve sadece bu duruma mahsus bir şekilde câiha/beklenmedik hal nazariyesi kapsamında kıymete, diğer hallerde misle itibar olunmalıdır.⁶⁷⁷ Çünkü burada enflasyona değil, birinci bölümde enflasyonun konumlandırılması başlığında değinildiği üzere fıkıh literatüründe var olan beklenmedik hal teorisine(câiha) itibar olunmaktadır. Bu bağlamda fahiş enflasyon da dahil olmak üzere beklenmeyen enflasyon dışındaki tüm enflasyon çeşitlerinde insanlar, enflasyonist ekonomide enflasyonla birlikte yaşamaya alışmakta, enflasyonun sebep olacağı sonuçların idrakinde olarak birtakım tedbirler almakta ve bu çerçevede tasarruflarını belirlemektedir. Dolayısıyla beklenmeyen enflasyon dışındaki enflasyon çeşitlerini câiha kapsamına almak ve kıymete itibar etmek isabetli bir yaklaşım değildir.

Sadece beklenmeyen enflasyon durumunda kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşünün üç yönden isabet arz etmediği gözlemlenmektedir. Birincisi; değer değişiminde kıymete itibar konusu beklenmedik hal nazariyesi kapsamında değil klasik dönemde ıstılahî paralarda rahs ve galâ durumlarında kıymete itibar olunması bağlamında ele alınmalıdır. İkincisi; enflasyon câiha değil; beklenmedik hal teorisinin kapsamındadır. Üçüncüsü ise oranı ve çeşidi her ne olursa olsun enflasyonun olumsuz etkileri ve meydana getirdiği munzam zarar sadece beklenmedik durumda değil, enflasyonun olduğu bir ekonomide her daim ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla enflasyon her şekilde zarar meydana getirirken enflasyonun çeşidi sadece meydana gelen zararın boyutunu göstermektedir. Diğer yandan enflasyon sebebiyle kıymete itibar uygulamasında para borçlarının dengi ile ödenmesinin sağlanması ve ortaya çıkan zararların izale edilmesi gayesi yer almaktadır. Bu sebeple burada önemli olan enflasyonun oranı ve çeşidi değil bizzat kendisidir.

4) Kıymete İtibarın Şekilleri

Enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybında alacaklı olan tarafın aleyhine açık bir şekilde zararın meydana geldiği ve bu doğrultuda zararın izale edilmesi gerektiği noktasında kıymete itibar edilmesi gerektiğini savunanlar ittifak halinde iken zararın kim tarafından ve nasıl ortadan kaldırılacağı

⁶⁷⁷ Bkz. Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Teğayyüru kıymeti'l'umle".

konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Burada öncelikle ilgili görüşlere yer verilecek sonrasında ise değerlendirme yapılacaktır.

Kıymete itibarın şekillerine yönelik görüşlerden birincisi; kıymete itibar edenlerin çoğunun görüşü olup kıymetin tamamıyla borçlu tarafından ödenmesi gerektiğidir. Çünkü söz konusu yaklaşıma göre değer kaybı, para borcunun zimmette sabit olmasıyla borçlunun sorumluluğu ve yükümlülüğü dahilinde iken vaki olmuştur.

İkincisi; kıymete itibar edenlerden Mustafa Ahmed ez-Zerka⁶⁷⁸ ve Muhammed Fethi ed-Düreynî'ye⁶⁷⁹ ait olan görüş olup sulh/tahkim doğrultusunda kıymetin eşit şekilde mukâseme edilerek ortaya çıkan zararın taraflar arasında paylaşılması gerektiği görüşüdür. Çünkü ilgili yaklaşıma göre enflasyon olağan dışı para olayı olarak tarafların iradesi dışında tahakkuk etmektedir. Dolayısıyla borçlunun iradesi dışında gerçekleşen zararın tek tarafa bir külfet olarak yüklenmesi İslâm'ın adalet ve insaf anlayışına uymamaktadır. Bu doğrultuda fıkıh literatüründe mevcut olan olağan dışı haller teorisine ve sulh anlayışına göre bir tutum sergilenmeli ve meydana gelen zarar taraflar arasında bölüştürülerek sulh yapılmalıdır.

Kıymete itibarın üçüncü şekli ise kıymetin devlet tarafından ödenmesi gerektiği görüşüdür.⁶⁸⁰ İlgili yaklaşıma göre kâğıt paradaki değer kaybı tarafların gücü ve iradesi dahilinde değil para politikaları ve güç doğrultusunda parayı tedavüle süren devletin sorumluluğu dahilinde gerçekleşmektedir.

Kıymete itibarın şekilleri noktasında öne sürülen görüşler değerlendirildiğinde; kıymetin taraflar arasında eşit bir şekilde paylaşılması ve sulh yapılması görüşü sınırlı bir şekilde alacaklının rızası olması şartıyla mümkün olmasına rağmen genel olarak alacaklının rızasının olmadığı para borçlarında isabetli bir uygulama olmayacaktır. Çünkü kâğıt para borcu, borçlunun zimmetindedir ve borçtan kurtulması için yapılması gereken bu borcun bizzat borçlu tarafından ödenmesidir. Zira enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybında misle değil de kıymete itibar olunmasının temelinde tarafların zarara eşit bir şekilde katlanması değil, alacaklının zararının alım gücünün denkleştirilmesi ile izale edilerek borcun tam bir şekilde ödenmesi yer almaktadır. Nitekim borcun kıymeti alacaklıya tamamen ödenmediğinde borç, tam anlamıyla yani dengiyle ödenmemekte ve alacaklıdan borçluya haksız bir değer aktarımı meydana gelerek ribâ şüphesi tahakkuk etmektedir. Ayrıca kâğıt para borcu sadece karz sebebiyle değil bey' akdi, gasp, mehir, hırsızlık, rehin, diyet, ceza, vergi vb. şeyler sebebiyle de sabit olan borçlardandır. Örneğin, enflasyonun yıllık %50 olduğu bir ekonomide bir kişinin

⁶⁷⁸ Bkz. ez-Zerka, "İnhifâdü kıymeti'l-'umleti'l-varakiyyeti bi sebebi't-teğahhumi'n-nakdî ve eşerühü bi'n-nisbeti li'd-düyüni's-sâbiqati ve fi eyyi haddin yu'teberü'l-inhifâd mülhakan bi'l-kesâd".

⁶⁷⁹ Bkz. ed-Düreynî, *en-Nazariyyâtü'l-fikhiyye*, 140-150.

⁶⁸⁰ Habergitiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 99.

çocuğunun ameliyat parası olan 100.000 TL'si çalınrsa ve hırsızın 1 yıl sonra bu parayı çaldığı günkü kıymeti ile ödemesine hükmedilse ve bu doğrultuda alacaklımın rızası dışında 50.000 TL'lik değer kaybının yarısı olan 25.000 TL'ye katlanmasına karar verilse, bu uygulama insanın ve insanlık için var olan hiçbir disiplinin doğasına uygunluk arz etmeyecektir.

Borcun sabit olduğu gün ile teslim edildiği günkü kıymet arasındaki değer farkının devlet tarafından ödenmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde ise asıl itibariyle teoride olması gereken en ideal yaklaşım uygulamanın bu doğrultuda olmasıdır. Çünkü 1973'ten günümüze kadar hala geçerli olan itibari para standardının uygulandığı para sisteminde kâğıt para, kıymetini alım gücü doğrultusunda sadece kendisini tedavüle süren otoritenin gücünden almakta ve değer kaybı yani enflasyon devletin itibari para kullanımını mecbur bıraktığı halkının iradesi dışında devletin her zaman olmasa da genel olarak isabetsiz para politikaları ve uygulamaları sonucunda meydana gelmektedir. Ancak bu yaklaşım teorik olarak ideal bir yaklaşım olmasına rağmen uygulanabilirliğinin imkan dahilinde olmaması ve hukukun doğasına aykırı bir şekilde sorumluluk anlayışına uymamasından ötürü eksiklik arz etmektedir. Pratik olarak uygulanabilirliğin imkan dahilinde olmamasının sebebi, bu uygulamanın sadece iktisadi, sosyal, siyasal ve kültürel yönden çok güçlü olan ülkelerde bile çok zor bir şekilde yerine getirilebilecek olmasına karşılık bu derecede güçlü olmayan ve zaten en büyük buhranı enflasyon olan ülkelerde uygulanamayacak olması ve güçlü olup olmaması fark etmeksizin çeşitli sebeplerden ötürü resmiyete dökülemeyen para borçlarının tespitinin çok zor olmasıdır. Diğer yandan kıymet farkının devlet tarafından ödenmesinin hukuki olarak sorumluluk anlayışına uymamasının sebebi ise para borcundaki tazmin sorumluluğunun devletin değil, şahsın sorumluluğunda olmasıdır. Çünkü paradaki değer değişiminde sorumluluk devletin elinde olsa bile para borcu devletin değil, kişinin zimmetinde sabit olmakta ve bu sabitlik daman prensibince borçluya “kusuru veya kastının bulunup bulunmaması fark etmeksizin” tazmin etme sorumluluğu yüklemektedir. Nitekim bu durum şu konuyla örtüşmektedir. Bir ülkedeki güvenliğin tesis edilmesi devletin sorumluluğu dahilindedir. Ancak söz konusu sorumluluk alınmasına rağmen çeşitli sebeplerden ötürü güvenlik mutlak olarak sağlanamamakta ve çeşitli zararlar meydana gelebilmektedir. Örneğin, kanuni izni olmaksızın mahallede eğlence düzenleyen bir kişi, ruhsatsız silahla havaya ateş açması sonucunda balkonda çamaşır toplayan bir mahalle sakinini öldürse, bu olaydaki ceza sorumluluğu güvenlik zafiyeti vermiş olsa bile devlette değil, fiili gerçekleştiren şahıstadır. Dolayısıyla buradaki katil devlet değil haksız fiili gerçekleştiren kişidir. Benzer doğrultuda enflasyon durumunda da paradaki değer değişiminin sorumluluğu çoğu zaman devlet elinde olsa bile para borçlarında kıymeti tazmin etme yükümlülüğü devletin değil, herhangi bir sebeple⁶⁸¹ zimmetinde borç sabit olan kişinin sorumluluğundadır.

⁶⁸¹ Kişinin zimmetinde borç akıt (sözleşme), haksız fiil, sebepsiz zenginleşme ve kanun gibi sebeple sabit olmaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda kanaatimizce itibari para sisteminde teorik olarak en ideal olan uygulamanın kıymet farkını devletin ödemesi olmasına rağmen genel olarak daha ideal olan, itibari para sisteminin yerine alternatif bir para sisteminin kullanılmasıdır.⁶⁸² Ancak hukuk sistemleri, hayatın işleyişinin boşluk kaldırmamasından ötürü bir taraftan ideal çözümler üretme gayesinde olmakla birlikte diğer taraftan eksik bile olsa ideal olandan ziyade teamülde olan ile daha az zararlı ve daha adaletli olan uygulamayı ortaya koymakla yükümlüdür. Bu bağlamda günümüzde cari olan itibari para sisteminde zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında enflasyon sebebiyle meydana gelen değer kaybında kıymete itibar olunması ve alacaklının rıza göstermesi hariç tüm para borçlarında kıymetin tamamıyla borçlu tarafından ödenmesi hem uygulanabilirlik hem de hukukun prensipleri açısından daha fazla ön plana çıkan bir yaklaşım olarak görünmektedir.

b) Kâğıt Paranın Değer Kaybında Misle İtibar Edilmesi

Kâğıt paranın enflasyon sebebiyle değer değişimine uğramasında enflasyon farkının ödenmemesi gerektiğini savunanlar borç ödemesinde misle itibar olunarak borcun zimmette sabit olduğuünkü şekli ile ödeme yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.⁶⁸³ Böylece mesela yıllık enflasyonun %30 olduğu bir ekonomide 10 yıl önce zimmette sabit olan 100.000 TL para borcunun, 10 yıl sonra aynı şekilde 100.000 TL olarak verilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Mecmaü'l fikhî'l-İslâmî ed-Düvelî'nin 1988 yılı 5. Devresi⁶⁸⁴ ile 1990 yılı 8. devresi 51 sayılı kararı ve teyit olarak 2012 186 sayılı kararı⁶⁸⁵ ve Libya'da kurulan Dârü'l-iftâi'l-Lîbiyye (Libya Fetva Kurumu)⁶⁸⁶ gibi kurum ve kuruluşlar ile tespit edildiği kadarıyla konuya dair özel mülâhazalarda bulunan Takî el-Osmanî,⁶⁸⁷ Ali el-Sâlûs,⁶⁸⁸ İbn Menî',⁶⁸⁹ et-Teshirî,⁶⁹⁰ Salih Zeyn el-Mezrûkî,⁶⁹¹ Muhammed Abdo Ömer,⁶⁹² Hasan el-Cevherî,⁶⁹³ Muhammed el-Bezi',⁶⁹⁴ Hamdi Döndüren,⁶⁹⁵ Muhammed Varelci⁶⁹⁶ ve Ahmet

⁶⁸² Alternatif uygulamanın keyfiyeti ve mahiyeti zamanın ve ülkenin şartları da göz önünde bulundurulacak şekilde başka bir çalışmanın konusudur.

⁶⁸³ Kıymete itibarda olduğu gibi çağdaş dönem fıkıh literatüründe misle itibar dair öne sürülen delillerin neredeyse hepsi Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî'nin 1986,1988,1993, 1995 ve 2000 yıllarında düzenlemiş olduğu sempozyumlarda dağıntık bir şekilde öne sürülen delillerdir. Nitekim yapılan tüm alışmalarda bu delillerden iktibas edilmiş ve doğrudan aktarımlarda bulunulmuştur. Dolayısıyla bu ve misle itibar eden bilgilerin zikrinde kaynak gösterilmesi sebebiyle aşağıda belirtilecek olan delillerde tüm çalışmalara dair kaynak gösterilmesi yerine bazılarında yer verilmesi daha isabetli görülmüştür.

⁶⁸⁴Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî, "Teğayyüru kıymeti'l-'umle", 5/1845.

⁶⁸⁵Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî, "Karâru biş'eni'l-bey' bi't-taksît", 1990.

⁶⁸⁶ Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye, "Hel Yelzemu Raddu'd-Deyni bi'l-Umle", 2016.

⁶⁸⁷ el-Osmanî, "Meseletü teğayyüri kıymeti'l-'umle", 5/1426-1445.

⁶⁸⁸ Ali Ahmed es-Sâlûs, "Eseru teğayyüru kıymeti'n-nukûd fi'l-hukukî ve'l-iltizâmât", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhî'l-İslâmî*, 1988, 5/1306-1337.

⁶⁸⁹ İbn Menî', "Mevkifu'ş-şeriatî'l-İslâmiyye min rabti'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-mücceleti bi-müstevâ'l-es'âr", 5/1390-1426.

⁶⁹⁰ Muhammed Ali et-Teshirî, "Meseletü teğayyüri kıymeti'l-varakiyye ve eşerühe ale'l-emvâlî'l-mücceleti", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhî'l-İslâmî*, 2000, 12/1627.

⁶⁹¹ Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî, "Nedvetü'l fikhiiyyeti'l iktisâdiyye", 8/1516-1524.

⁶⁹² Muhammed Abduh Ömer, "Teğayyüru kıymeti'l-'umle ve'l-ahkâmî'l-müte'allikâti fihe fi fikhî'ş-şeriatî'l-İslâmiyye", *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhî'l-İslâmî*, 1988, 5/1786.

⁶⁹³ Hasan el-Cevherî, *Buhûs fi'l-Fikhî'l-Muâsir* (Beyrût: Dâru'z-Zehâin, 1419), 396-397.

⁶⁹⁴ Ahmed Muhammed el-Bâz, *Ahkâmu Sarfî'n-Nukûd ve'l-Umlât fi'l-Fikhî'l-İslâmî* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1999), 190.

⁶⁹⁵ Döndüren, "İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", 60-68.

⁶⁹⁶ Varelci, *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*, 103.

Muhammed Peşe⁶⁹⁷ gibi fıkıh bilginleri ve araştırmacılarının görüşleri mislin verilmesi doğrultusundadır.

1) Misle İtibarın Delilleri

Enflasyon durumunda kâğıt para borçlarında enflasyona hiçbir şekilde itibar edilmeyerek mislin verilmesi gerektiğini savunan bilginler kıymete itibar meselesinde olduğu gibi Kur'an, sünnet, kıyas ve misle itibarı gerekli kılan prensipler doğrultusunda fıkıh usûlündeki delil getirme metotları ile görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır.⁶⁹⁸ Bu başlıkta kıymete itibar edenler başlığında olduğu gibi deliller hiyerarşisi doğrultusunda fıkıh metodolojisine göre öne sürülen misle itibarın delilleri değerlendirilecektir. Buna karşılık misle itibara yönelik öne sürülen deliller kıymete itibar konusunda mukayeseli bir şekilde ayrıntılı olarak değerlendirildiği için burada tekrara düşülmemesi açısından kıymete itibar bölümüne atıflarda bulunulacak ve ayrıntılı değerlendirme yapılmayacaktır.⁶⁹⁹

a) Kitap/Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân ayetlerinin ana gayesini ifade eden genel prensipler doğrultusunda konuya dair birçok ayet delil olarak zikredilmiş ve yorumlanmıştır. Bu başlıkta ilgili ayetlere ve bunları delil olarak sunanların yaklaşımlarına yer verilecek olup tarafımızca yapılan değerlendirme sünnet delilinde hadislerle birlikte ele alınacaktır.

Misle itibara dair öne sürülen ayetlerden birincisi; Mâide Sûresi'nde buyurulan “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.”⁷⁰⁰ ayetidir. Bu ayette Allah akitlere vefa gösterilmesini ve akitlerin gereğinin en güzel bir şekilde yerine getirilmesini emretmektedir. Bu sebeple ilgili ayeti delil olarak öne sürenler⁷⁰¹ bir borcun en güzel şekilde ödenmesi ve akdin gereğinin yerine getirilmesi için misli olan malın misli ile ödenmesinin ve borcun alındığı şey ile ödendiği şeyin aynı olmasının gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla 100.000 TL alınan borcun misle itibar olunarak 100.000 TL şeklinde geri ödenmesi ilgili ayetin ifade ettiği manaya daha uygundur.

İkincisi; Nisâ Sûresi'nde zikredilen “Ey iman edenler! Mallarımızı aramızda bâtil yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz

⁶⁹⁷ Peşe, “Hanefi Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi”, 342.

⁶⁹⁸ Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâ'iyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 281-287; Ebû Ferha, *Teğayyüru Kıymeti'n-nukûd ve Eseruhu fi Sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*, 88-92; el-Misrî, *Aşarü't-tedaḥḥüm ala'l-alâkâti't-teâgudi*, 44-47; Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Düyûni'l-Müecceleti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 2485-2495; el-Muslih, *et-Tedaḥḥumu'n-nakdi fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, 283-289.

⁶⁹⁹ Çağdaş dönem fıkıh literatüründe misle itibara, kapsamına, sınırlarına ve şekline dair öne sürülen delillerin hepsi Mecmaü'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin 1986,1988,1993, 1995 ve 2000 yıllarında düzenlemiş olduğu sempozyumlarda dağınık bir şekilde öne sürülen delillerdir. Nitekim yapılan tüm alışmalarda bu delillerden iktibas edilmiş ve doğrudan aktarımlarda bulunulmuştur.

⁷⁰⁰ El-Mâide 5/1.

⁷⁰¹ İbn Menî', “Mevkifu's-şeriatî'l-İslâmiyye min rabṭi'l-hukukî ve'l-iltizâmâti'l-müecceleti bi-müstevâ'l-es'âr”, 5/1410.

Allah, size karşı çok merhametlidir.”⁷⁰² ayetidir. Bu ayeti delil olarak öne sürenlere göre⁷⁰³ akitlerde esas olan tarafların rızası olup söz konusu rızanın sadece akit anında belirlenen semen ile yani mislin verilmesi ile hasıl olacağıdır. Çünkü enflasyon, tarafların iradesi dışında oluşmakta ve bu sebeple kıymete itibar edildiğinde taraflara ek bir külfet yüklenmektedir. Böylelikle kıymete itibar tarafların birbirlerinin mallarını bâtil yollarla yemesine neden olmaktadır.

Üçüncüsü; Bakara Sûresi’nde zikredilen “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.”⁷⁰⁴ ayetidir. Bu ayete göre faizin her türlü yasaklanmıştır. Dolayısıyla ilgili ayeti delil getirenlere göre misli olan bir şeyin misli var olmasına rağmen o şeyin üzerine ziyade yapılarak enflasyon farkının alınması faiz olarak değerlendirilmektedir.⁷⁰⁵

Misle itibara dair delil getirilen ayetlerden dördüncüsü; En’âm Sûresi’nde emredilen “Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın.”⁷⁰⁶ ayetidir. Bu ayete göre enflasyona itibar etmek akitlerdeki ölçü ve dengeleri bozmakta ve İslâm’ın adalet prensibine hâlel getirmektedir.⁷⁰⁷ Nitekim enflasyonun olup olmaması fark etmeksizin 10 yıl önce alınan 100.000 TL borcun 10 yıl sonra üzerine ziyade yapılarak farklı şekilde ödenmesi bunun göstergesidir.

Beşinci ayet delili ise Nisâ Sûresi’nde emredilen “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.”⁷⁰⁸ ayetidir. Enflasyon sebebiyle paradaki değer kaybına itibar etmeyenlere göre emanetlerin ehline en güzel şekilde eda edilmesi ancak mislin verilmesi ile mümkündür. Aksi takdirde insanların malları haksız yere yenmiş, adaletsiz bir hüküm verilmiş ve İslâm’ın adalet anlayışına ve ribâ yasağına hâlel getirilmiş olunacaktır.⁷⁰⁹

b) Sünnet

Bazı hadislerde belirtilen genel esaslar ve altın ile gümüş gibi paraların hükümlerine dair kıyaslamalar çerçevesinde kâğıt paradaki değer kaybı konusu kaynaklarda misle itibar bağlamında yorumlanmıştır. Bunlardan birincisi; altı eşya (esnâf-ı sitte) hadisi olarak bilinen “Altına karşılık altın,

⁷⁰² en-Nisâ 4/ 29.

⁷⁰³ Ömer, “Teğayyüru kıymeti’l-umle ve’l-ahkâmi’l-müte’allikâti fihe fi fikhi’ş-şeriatil-İslâmiyye”, 5/1834.

⁷⁰⁴ el-Bakara 1/278-279.

⁷⁰⁵ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatil-İslâmiyye min rabti’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1411.

⁷⁰⁶ el-En’âm 6/152.

⁷⁰⁷ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatil-İslâmiyye min rabti’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1409.

⁷⁰⁸ en-Nisâ 4/ 58.

⁷⁰⁹ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatil-İslâmiyye min rabti’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1421.

gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.”⁷¹⁰ ve “Altını altın karşılığında tartı ile (eşitliğe riayet ederek) mübadele edin.”⁷¹¹ hadis-i şerîfleridir. Söz konusu hadisleri delil olarak öne sürenlere göre İslâm hukukundaki faiz anlayışının keyfiyeti ve mahiyeti ilgili hadis üzerine bina edilmiş olup semenlerin mübadelesindeki genel prensibin kıymete itibar değil misle itibar olduğudur.⁷¹² Bu doğrultuda kâğıt para semen vasfına sahip misli bir maldır, dolayısıyla kâğıt para borçlarının misilleri ile îfâ edilmesi gerekmektedir.

İkinci delil; “Ben Hz. Peygamber’e geldim ve O’na: Ben deve satıyorum, şu kadar dinar diyerek satıyorum ama dirhem alıyorum veya da şu kadar dirhem diyerek satıyorum ve dinar alıyorum dedim. O da bana eğer meclis bozulmadan sattığın günkü fiyat üzerinden alıyorsan beis yoktur dedi.” şeklinde literatürde İbn Ömer hadisi olarak bilinen hadistir. Bu hadis söz konusu delillendirme şeklinde kıymete itibarı savunanlar tarafından da delil olarak gösterilmiş, misle itibarı savunanlar tarafından ise eleştirilmiştir.⁷¹³ Çünkü Hz. Peygamber burada misil vermek imkân dahilinde olmadığı zaman aynı cins olmak üzere başka bir şeyin verilmesini sarf akdi bağlamında borcun eda günündeki değeri ölçüsünde uygun görmüştür. Daha açık bir ifade ile Hz. Peygamber burada dinar ve dirhem arasındaki kur değişimini gözeterek ödemenin akit günkü değer üzerinden farklı para cinsi ile nasıl alınması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla misle itibar edenlere göre burada sadece sarf akdi mevzubahistir ve borcun zimmette sabit olduğu zamanki kıymetine göre ödenmesi kastedilmemiştir.

Üçüncüsü; “Müslümanlar (anlaştıkları) şartlar üzeredir.” hadisidir. Bu hadis başka bir rivayette “Müslümanlar şartları üzeredir, ancak helâli haram, haramı da helâl eden bir şart değildir. İnsanlar arasında sulh câizdir, ancak haramı helâl eden, haramı da helâl eden bir sulh değildir.” şeklinde de zikredilmektedir.⁷¹⁴ Burada Müslüman olmanın gereğinin yapılan anlaşma ve sözleşmelere gerek sözlü gerekse de yazılı olsun sadık kalınması, yapılan işin hakkının en güzel şekilde teslim edilmesi ve haksız kazancın engellenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda misle itibarı savunanlara göre kâğıt para borçlarında borç ilk başta yani tarafların anlaştıkları şekilde nasıl sabit oldu ise ödemesinde de anlaştıkların şeyin verilmesi gerekmektedir.⁷¹⁵

Dördüncü hadis delili ise ribevî malların misli ile itibar görmesinin gerekliliği olup bu konuda zikredilen “Bilâl, Bernî Hurması ile Resulullah’ın yanına geldi. Hz. Peygamber: “Bu nereden?” diye sordu. Bilal: “Yanımızda adi/kalitesiz türden bir hurma vardı, ben de onun iki sa’mını (ölçeğini) bir ölçek

⁷¹⁰ Müslim, *Sahihu Müslim*, böl. Müsâkât/81,82,83; et-Tirmizî, *Sünenü ’t-Tirmizî*, böl. Büyü’/23.

⁷¹¹ Müslim, *Sahihu Müslim*, böl. Müsâkât/89-92.

⁷¹² İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatî’l-İslâmiyye min rabtî’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1412.

⁷¹³ Ali Ahmed es-Sâlûs, “en-Nukûdü’l-varakiyyetü”, *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fıkhi’l-İslâmî*, 1986, 3/883-886.

⁷¹⁴ Ebü’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Ârabî, 2002), 17/22.

⁷¹⁵ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatî’l-İslâmiyye min rabtî’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1420-1423.

ile sattım” dedi. O vakit Hz. Peygamber “Bu faizin ta kendisidir. Böyle yapma! Fakat sen hurma satın almak istediğin zaman onu başka bir şey ile sat! Sonra onun bedeli ile bunu satın al” hadisidir.⁷¹⁶ Bu hadise göre ribevî mallardaki ribâ illeti cins, tartı ve adet birliği olup kıymet, kalite ve vasıf değildir. Dolayısıyla kâğıt parada da kıymete değil misle itibar olunmalı ve faizin engellenmesi gerektiği savunulmaktadır.⁷¹⁷

Misle itibar noktasında Kur’an ve sünnete yönelik getirilen deliller değerlendirildiğinde; kıymete itibar başlığında da ifade edildiği üzere zikredilen deliller kâğıt paradaki enflasyon olayına itibar edilmesi noktasında hakiki olarak birincil manada delil niteliği taşımamaktadır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de ve sünnette enflasyon olayına ve kâğıt paraya mahsus herhangi bir ayet ve hadis yer almamakta, sadece zikredilen ayet ve hadisler İslâm dininin ana gayesi, temel prensipleri ve hilkaten paralardaki hükümler doğrultusunda konu özelinde subjektif olarak yorumlanmaktadır. Nitekim kıymete itibar başlığında zikredildiği üzere aynı ayet ve hadisler kıymete itibar edilmesi noktasında da delil olarak öne sürülmüş ve bakış açısındaki farklılıklar sebebiyle misle değil, kıymete itibar edilmesi gerektiği doğrultusunda yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu durumda enflasyona veya kâğıt paraya mahsus özel hükümler içermeyen ayet ve hadislerden ziyade daha spesifik ve açık deliller ile tutarlı temellendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Zira enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybı konusu subjektif yorumlardan ziyade sistematik olarak objektif bir şekilde ortaya konulduğu vakit, zikredilen ayet ve hadisler doğru ve tutarlı bir düzlemde yorumlanmış olacak ve ilgili deliller tatbik edilmesi gereken hükmü daha da fazla kuvvetlendiren ikincil delil niteliği taşıyacaktır. Bu bağlamda hem tezin bütününde hem de kıymete itibarın delillerinde söz konusu meseleyi spesifik deliller doğrultusunda sistematik olduğunu iddia ettiğimiz şekilde açıkladığımız üzere misle itibar konusunda İbn Ömer hadisi hariç yukarıda zikredilen ayet ve hadislerin itibari kâğıt para borçları hususunda tutarlı temellendirmelerden uzak bir şekilde yanlış kıyaslar ve hatalı yaklaşımlar doğrultusunda İslâm dininin ana gayesi ve temel prensiplerine uygun olmayarak yorumlandığı gözlemlenmektedir. Çünkü yüzeysel bir yorumlama ile itibari kâğıt para borçlarında misle itibar edilmesi gerektiğine dair serdedilen görüş, ölçü ve tartıda adaletsiz olmaya, faize düşülmeye, akitlerin gereğinin yapılmamasına, bâtil yollara sapılarak zulmün yaşanmasına, borcun kötü bir şekilde ödenmesine, zararın bâki/kadîm kılınmasına ve zarara karşı zararla karşılık verilmesine sebebiyet vermektedir. Buna karşılık hilkaten paralar ve hilkaten para hükmünde olan temsili kâğıt paralarda ise delil olarak zikredilen ayet ve hadislerin misle itibar bağlamında yorumlanması isabet arz etmekte ve söz konusu deliller enflasyon sebebiyle temsili olan kâğıt parada tatbik edilmesi gereken hükmü daha da fazla kuvvetlendiren ikincil delil niteliği taşımaktadır.

⁷¹⁶ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-şâhih*, böl. Vekâlet/11; Müslim, *Sahihu Müslim*, böl. Müsâkât/99.

⁷¹⁷ Çuğak, “İslâm Hukukunda Parada Meydana Gelen Değişiklikler ve Borçları Ödeme Yolları”, 277-288.

c) Kıyas

Kâğıt para borçlarında enflasyon sebebiyle misle itibar edilmesine dair kıyas niteliğinde birtakım deliller öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi; kâğıt paranın felslere kıyas edilerek kıymete itibar olunmasının kıyas me'âl-fârik olduğu yaklaşımıdır. Çünkü söz konusu yaklaşıma göre kâğıt para altın ve gümüşün yerine kaim olacak şekilde tedavüle sürülen bir para olup fels değildir. Dolayısıyla klasik literatürde felslere dair verilen hüküm, kâğıt paralara hamledilmemelidir. Zira klasik dönemdeki felslerin değer değişiminde kıymete itibar olunması; borcun sebebi, konusu ve hükmün illeti bakımından üç şekilde farklılık arz ettiği iddia edilmektedir.⁷¹⁸

Klasik dönemde felslerdeki değer değişiminde kıymete itibarın borcun sebebi bakımından farklı olduğu iddiasına göre, felslerdeki kıymete itibar görüşü ittifakla sadece satım akdi ve karz borçları, tartışmalı olarak ise nikâh ve icâre akitleri hakkında serdedilmiş olup gasp ve itlaf gibi bunların haricindeki zimmette sabit olan borçları kapsamamaktadır.

Borcun konusu bakımından farklı olduğu yaklaşımına göre, klasikteki kıymete itibar görüşünün bağlamı sadece felsler olup başta altın ve gümüş olmak üzere başka paraları kapsamamaktadır. Dolayısıyla klasik literatürdeki mukayyet görüşü tüm para borçlarına ve fels dışındaki paralara hamletmek de isabetli bir yaklaşım olmayacaktır.

Diğer yandan hükmün illeti bakımından farklı olduğu iddiasına göre ise felslerde kıymete itibar olunmasının sebebi; felslerin ıstılahî olması yani bu paraların değerini bizzat kendi öz değerinden almaması değildir. Çünkü bu yaklaşıma göre herhangi bir paranın itibari bir para olması, o paranın değer değişiminde kıymete itibar olunacağı noktasında hükme münasip bir vasıf değildir ve hükme tesir de etmemektedir. Şayet itibari para olma vasfı hükme tesir eden bir vasıf olsaydı, buğday gibi aynı borçlarda veya felslerin gasp ve itlaf durumunda da değer değişimine itibar edilmesi gerekirdi. Nitekim ilgili iddiaya göre klasik literatürde felslerin yaratılış itibariyle para olmaması vasfı, felslerin selem akdine veya şirket sermayesine konu olamayacağı, kesâd halinde kıymete itibar edilmesi ve felslerin ikili birli mübadele edileceği gibi birçok hükümde illet olarak belirlenmiş fakat fels borçlarında kıymete itibarın sebebi hakkında net bir şey belirtilmemiştir. Nitekim son dönemlerde İbn Âbidîn, söz konusu gerekçenin literatürde felslerle ilgili birçok hükümde bulunmasını buraya hamlederek hatalı bir yaklaşım çerçevesinde felslerin ıstılahî para olması sebebiyle kıymete itibar olunduğu gerekçesini ortaya koymuştur ki, İbn Âbidîn'den başka literatürde bu görüşü ileri süren kimse de bulunmamaktadır. Çünkü klasik literatürde felslerin değer değişiminde kıymete itibar olunmasının yegâne sebebi; bu paraların günümüzdeki bozuk paralar gibi basit alışverişlerde kullanılması, küsuratı tamamlayan yardımcı para olmaları ve felslerin dirheme endekslenerek dirhem değeri üzerinden işlem görmesidir. Nitekim

⁷¹⁸ Peşe, "Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi", 329-345.

piyasada altından darp edilmiş dinar ve diğer aynî mallar var olmasına karşılık felslerin dirhem kıymet ölçüsüne sahip olması buna delalet etmektedir. Dolayısıyla felslerde kıymete itibar olunmasındaki münasip vasıf, yardımcı para niteliği taşıması olup hükme de bu sebeple tesir etmektedir. Oysaki kâğıt paralar bugün felslerden farklı bir şekilde yardımcı para olarak değil bizzat aslı para olarak kullanılmaktadır. Böylelikle yani hükme tesir eden vasfın paranın yardımcı para olarak kullanılması tespiti ile felslerde kıymete itibar olunurken altın, gümüş ve aynî mal borçlarında kıymete itibar olunmamasının sebebi tespit edilebilmekte ve kâğıt paralarda tatbik edilecek olan hüküm açığa çıkmaktadır. Ayrıca başta Hanefî mezhebi olmak üzere tüm mezheplerde cumhurun görüşü fels dahi olsa değer değişiminde misle itibar olunmasıdır. Dolayısıyla ilgili içtihadı savunan ve analiz eden yaklaşıma göre yardımcı para olan felslere mahsus bir şekilde meşhur olmayan görüşü bugünkü aslı para olan kâğıt paraya kıyas etmek isabetli değildir.

Borcun sebebi, konusu ve illeti hakkındaki görüşler değerlendirildiğinde; kâğıt paranın fels olmadığı görüşü hariç ileri sürülen yaklaşımlar tutarlı bir temellendirme ve kapsamlı bir araştırmadan uzak bir şekilde ileri sürüldüğü için isabet arz etmemektedir. İlk olarak ileri sürülen yaklaşım borcun sebebi bakımından değerlendirildiğinde; klasik literatürde felslere dair hükmün gasp ve itlafta misle; bey', karz, nikâh ve icâre akitlerinde ise kıymete itibara yönelik olduğu görüşü, kâğıt para borçlarında da sadece gasp ve itlafta misle; bey', karz, nikâh ve icâre akitlerinde ise kıymete itibar olunmasını gerektirmektedir. Çünkü ifade edilenin aksine daha önce-klasik dönemde hilkaten paraların rahsı başlığında- detaylarıyla yer verildiği üzere klasik literatür sistematik bir şekilde incelendiğinde sadece gasp ve itlafta değil; rehin, hırsızlık ve mehirdede genel olarak buğday ve elbise gibi aynî olan mallar ile altın ve gümüş gibi hilkaten paraların değer değişimleri ele alınmış olup ıstilahî para olan felslerin ve mağşûş paraların bu hallerdeki değer değişimine nadir rastlanmıştır. Dolayısıyla ilgili hallerde felslerin değer değişimine nadir değinilmiş hatta hiç değinilmemiş olsa bile söz konusu durum başlı başına bu hallerde de felslerde kıymete itibar olunmayacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim bu hallerde aynî mallar veya dinar ile dirhemlerden daha çok bahsedilirken felslerden nadir bir şekilde bahsedilmesi, felslerin bir anlamda bölgesel ve zamansal olarak bazen aslı para gibi kullanılsalar bile çoğu yer ve zamanda aslı para olarak kullanılmadığı, basit şeylerin alım satımına konu olduğu ve genellikle küsuratı tamamlayan paralar niteliğinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım her iki yönden de enflasyon durumunda misle itibar edilmesine dair delil niteliği taşımamaktadır.

İkinci olarak borcun konusuna dair yaklaşım değerlendirildiğinde; klasikteki görüşün sadece felsler hakkında olduğu ve altın ile gümüş paraları kapsamadığı görüşü isabetli bir yaklaşımdır. Buna mukabil görüşün hatalı bir yaklaşım çerçevesinde mutlak olarak kâğıt paraya hamledilmesi ve bu doğrultuda hüküm bina edilmesi isabet arz etmemektedir. Çünkü klasikteki görüşün sadece felsleri kapsarken altın ve gümüşü kapsamaması durumu öncelikle klasik literatürde mevzubahis olması imkân

dahilinde olmayan kâğıt paranın fikhın usûlüne uygun bir şekilde temellendirilmesini gerektirmektedir. Oysaki bu yaklaşımda kâğıt para İslâm hukuku çerçevesinde tutarlı ve sistematik bir temellendirme olmaksızın dünya para sistemi ve kâğıt paranın tarihsel dönüşümü göz ardı edilerek ele alınmış ve bu doğrultuda yorumlanmıştır. Nitekim bu yaklaşımda zâhiri bir bakış açısı ile klasikteki görüşün sadece felsleri kapsayıp altın ve gümüşü kapsamadığı ifade edilmiş ve kâğıt para konumlandırılmadan kâğıt para hükmü tutarsız bir tutumla doğrudan altın ve gümüşe hamledilmiştir. Oysa burada tutarlı bir tutum sergilemek, yeni bir para çeşidi olmasından ötürü ya kâğıt para hakkında tevakkuf edip hüküm bina etmemeyi tercih etmek ya da kâğıt parayı temellendirip ona göre yaklaşımda bulunmayı gerektirmektedir. Bu minvalde hayatın işleyişi için zorunluluk arz eden ve aslî para olarak kullanılan kâğıt paranın hükmü noktasında tevakkuf edilmesi fikhın işleyişiyle örtüşmeyecek ve burada sistematik ve tutarlı bir düzlemde kâğıt parayı konumlandırmak ve ondan sonra hüküm bina etmek en isabetli yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda birinci bölümde İslâm hukukuna göre temellendirildiği üzere kâğıt para, temsili olarak tedavüle sürüldüğü zaman yapısı bakımından altın gibi hilkaten değil ama hükmü bakımından altın gibi hilkaten paralar hükmünde; itibari olarak tedavüle sürüldüğü zaman ise bizzat felsin kendisi olmasa da hükmü bakımından fels gibi ıstilahî para hükmündedir. Dolayısıyla herhangi bir ayırım yapılmaksızın zimmette sabit olan temsili kâğıt para borçlarında misle, itibari kâğıt para borçlarında ise kıymete itibar olunması gerektiği görüşü, modern literatürdeki eksiklik ve tutarsızlıklara açıklık getirecek şekilde isabetli bir görüş olarak ortaya çıkmaktadır.

Klasik dönemde felslerdeki değer değişiminde kıymete itibarın farklı olmasındaki üçüncü farklılık olarak borcun illeti hakkındaki yaklaşım değerlendirildiğinde ise bu görüşün de literatüre dair yapılan incelemenin yüzeyselliği sebebiyle isabet arz etmediği gözlemlenmektedir. Çünkü felslerin değerini bizzat kendi öz değerinden almaması yukarıda ifade edilenin aksine sadece İbn Âbidîn'in ortaya koyduğu bir gerekçe olmayıp önceki bölümlerde belirtildiği üzere literatürde birçok yerde değinildiği için hükme münasip bir vasıf niteliği taşımakta ve hükme tesir etmektedir. Çünkü herhangi bir paranın değer değişiminde kıymete itibar olunmasının sebebi, o paranın tedavülde kullanılan aslî para olması veya küsuratı tamamlayan yardımcı para olması değildir. Bilakis para olayları sebebiyle misl-i tâm olan paranın semen vasfının ayıplı hale gelerek misliyetinin kâsır olması ve zimmette misl-i tâm olarak sabit olan borcun misl-i tâm bir şekilde ödenmesinin teassür etmesi sebebiyle kıymetin verilmesidir. Bu doğrultuda para olayları değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan paraların semeniyetinde ayıp meydana getirmemesiyle mislî olma durumunu kâsır kılmazken değerini harici bir şeyden alan paraların semeniyetinde ayıp ihdâs ederek misliyetini kâsır hale getirmektedir. Zira para olayları, hilkaten paraların da semeniyetini ayıplı hale getirseydi inkitâ halinde olduğu gibi hilkaten paralarda da kıymete itibar olunması gerekecekti.

Bu doğrultuda klasik literatürde felslerin satım akdi ve karz borçlarında yaratılış itibariyle para olmaması kıymete itibar edilmesi noktasında illet niteliği taşıdığı gibi icâre, nikâh, mehir sebebiyle sabit olan fels borçlarında da hükme münasip bir şekilde hükme tesir ederek illet niteliği taşımaktadır. Literatüre detaylı bir şekilde hakim olan İbn Âbidîn de zaten bu doğrultuda belirtilmiş olan illeti ilk defa ortaya koymamış, yalnızca tercih etmiştir. Çünkü birinci bölümde ifade edildiği üzere ilk dönem eserlerinden son döneme kadar felslerin yaratılış itibariyle para olmamasına ve bu doğrultuda değer değişiminde farklı hükümlere tâbi tutulmasına birçok yerde değinilmiştir. Hatta bu sebeple literatüre hilkaten ve ıstilahî para tasnifi kazandırılmış ve hükümler bu doğrultuda ortaya konulmuştur. Dolayısıyla yukarıdaki iddia edildiği üzere değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan mallar veya paralar ile değerini bizzat kendi öz kıymetinden almayan paraların birbirlerine kıyas edilmesi fâsidü'l- itibardır ve felslerde kıymete itibarın ana sebebini yardımcı para olmalarına hasretmek de isabetli bir yaklaşım değildir.

İkinci kıyas delili, Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimindeki görüşünün kıymete itibar değil kur ayarlaması olduğunun iddia edilmesidir.⁷¹⁹ İlgili iddiaya göre Ebû Yûsuf, yaşadığı dönem şartlarında alım gücü değişkenlik gösterebilen felsleri dirhem gibi sağlam bir para çeşidine endekslemiştir. Örneğin, 50 dirhem 500 fels edecek olsa ve 500 fels zimmette borç olarak sabit olduktan sonra %50 değer kaybetse bu durumda borçlu 750 fels ödeyecektir. Şayet borçlu alacaklıdan 50 dirhem almış olsaydı, o vakit geri ödeme miktarında bir değişiklik meydana gelmeyerek sadece 50 dirhem verilmesi işe borç ifâ edilmiş olacaktı. Dolayısıyla kur ayarlaması olan bir uygulamayı kıymete itibar konusuna hamletmek isabetli bir kıyas değildir.

Bu yaklaşım kıyas doğrultusunda Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimindeki kıymete itibar görüşünü kâğıt paradaki enflasyon olayında kıymete itibar hükmüne kıyas edenlere karşılık açıklama mahiyetinde öne sürülmüştür. Bu doğrultuda Ebû Yûsuf'un felslerin değer değişimindeki kıymete itibar görüşünü kur ayarlaması olarak değerlendiren ilgili yaklaşım, yüzeysel bir araştırma ile ortaya sürülmesi bakımından isabet arz etmemektedir. Çünkü literatürde tartışmalı olmakla birlikte felsler hakkında hicri ilk asırda çok kısa süreliğine dirhem karşılığında tedavüle sürüldüğüne yönelik bilgiler bulunsa bile genel uygulama ve kabule göre tarihin neredeyse tamamında felsler, altın veya gümüşü temsil edecek şekilde temsili para olarak tedavüle sürülmemiş, itibari olarak ise sınırlı şekilde piyasalarda bulunmuştur.

Felsler her ne kadar genel olarak altın ve gümüşe göre daha değersiz olan bakırdan darp edilmiş ve küsuratı tamamlayıcı paralar olsa da yine altın ve gümüşten farklı olarak değer ölçüsünü kendi öz maden değerinden değil insanların ona atfettiği değerden, yani örften almıştır. Nitekim felslere ıstilahî

⁷¹⁹ Döndüren, "İslâm'da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", 67.

para denilmesinin sebebi de budur. Bu doğrultuda kıymete itibarda dikkate alınacak zaman ve ödeme şekli başlığında yer verildiği üzere fıkıh literatüründe, yukarıdaki iddianın aksine fels borçlarında kıymetin sadece dirhem değil, dinar cinsinden de verilebileceği sabittir. Dolayısıyla tek başına bu uygulama dahi felslerin tarih boyunca sadece dirheme endeksli bir şekilde tedavüle sürüldüğü iddiasının gerekçesinin zayıf bir iddia olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu iddia kabul edilse bile burada paranın endeksine göre muamele olunması gerektiği hükmü ortaya çıkmaktadır. Şayet paranın endeksine göre hüküm bina edilecekse o vakit 1973 sonrası itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt parayı altına endekslemenin hatalı bir yaklaşım olduğu ve itibar alınacak endeksin de alım gücü olması gerektiği sonucu ortaya çıkacak ve kâğıt paranın tâbi olması gerektiği hüküm noktasında delil niteliği taşıyacaktır. Dolayısıyla felsler hakkında genel olarak dirhemi temsil edecek şekilde tedavüle sürüldüğü iddiasında bulunulup bu doğrultuda da dirhem değerinin esas alınması gerektiğini savunduktan sonra, alım gücüne göre tedavüle sürülen kâğıt parayı alım gücüne endekslememek ve misle itibar etmek de ayrı bir çelişki içermektedir.

Misle itibarın üçüncü kıyas delili, enflasyonun müstahak bir musibete kıyas edilmesidir. Sağlıklı bir devesi olan kimsenin sebepsiz bir şekilde devesi ölse, bu kişi malını kaybetmekte ve zarara uğramış olsa bile bu zararı karşılıksız olarak kabullenmek zorundadır. Söz konusu yaklaşımı savunanlara göre enflasyon, ilgili örnekteki gibi tarafların iradesi dışında gerçekleşmekte ve paradaki değer kaybı sebebiyle meydana gelen zararı ifade etmektedir.⁷²⁰ Dolayısıyla alacaklı zarara uğramış olsa bile bu zarara katlanmakla yükümlüdür.

İlgili yaklaşım değerlendirildiğinde; enflasyonun müstahak bir musibete kıyas edilmesi hem hukukun hem de ibadetlerin tabiatına aykırıdır. Çünkü müstahak bir musibette tazmin yükümlülüğü olmamasına rağmen para borçlarında tazmin yükümlülüğü ortaya çıkmaktadır. Zira sebepsiz yere veya sahibinin kusuru sebebiyle heder olan deve örneğinin aksine para borcu zimmette sebepsiz bir şekilde değil akit, haksız fiil ve kanun vb. sebeplerle tazmin sorumluluğu kapsamında sabit olmaktadır. Nitekim tazmin sorumluluğu olmayacak şekilde devesi heder olan bir şahıs, uğradığı zararın tazmin edilmesi noktasında hiçbir talepte bulunamayacakken devesinin bir trafik kazasında araba çarpması sonucu ölmesi durumunda kazayı yapan kişinin kusuru veya kastının bulunup bulunmadığına bakılmaksızın devesinin tazmin edilmesini isteyebilecekti. Aynı şekilde özellikle yüksek enflasyonun olduğu bir ekonomide de borçlu olmasa dahi tedbir almayarak parasını itibari kâğıt para olan memleket parası cinsinden elinden tutan bir şahıs da doğal olarak bu zarara katlanacakken rızasının olması hâli hariç başkasının tazmin sorumluluğunda bulunan memleket parası cinsinden alacağını tazminini talep edecektir. Dolayısıyla enflasyon tarafların iradesi dışında gerçekleşse de borçların tazmin

⁷²⁰ Şefik Acem, "Mefhumu kesâdi'n-nuqûdi'l-varakiyye ve eşerihi fi ta'yini'l-hukuki ve'l-iltizâmati'l-âcileti", 9/1100.

sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Ayrıca ilgili görüşü ileri sürenlerin de kabul ettiği üzere enflasyon sebebiyle munzam bir zararın ortaya çıktığı ve bu zararın ödeme sorumluluğu olan borçlunun yedinde gerçekleştiği açık bir şekilde sabittir. Dolayısıyla tazmin sorumluluğu olan bir borç tahakkukunda zararı imkan dahilinde izale etmemek, İslâm'ın genel prensibi olan zararın izale edilmesi prensibine de uymamaktadır.

Dördüncü kıyas delili ise kıymete itibarın ribâ olup ana paraya ziyade olarak telakki edilmesidir.⁷²¹ İlgili yaklaşıma göre ana paranın üzerine ilave edilecek olan her türlü fazlalık faizdir. Naslarda ribânın her türlüşününün yasak kılındığı açık bir şekilde belirlenmiştir. Dolayısıyla enflasyon sebebiyle değer değişiminde başka gerekçeye ihtiyaç dahi duyulmaksızın enflasyon farkı ödemesi yapılmamalıdır.

Kıymete itibarın faiz olmadığı delilinde ayrıntılı bir şekilde, tezin bütününde ise genel olarak iddia ettiğimiz üzere kıymete itibar etmek hakiki, hükmi, negatif, pozitif, nominal veya reel olarak faiz olmayıp fıkıhın genel prensibi ölçüsünde misl-i tâm olan bir şeyin misliyetinin kâsır hale gelmesinden ötürü ifânın teassür etmesi sebebiyle kıymete itibar edilmesidir. Bu bağlamda modern literatür incelendiğinde kıymete itibar meselesinin enflasyona itibar etmeyenler tarafından ribâ kapsamında her türlüşü yasak olan bizzat faiz şeklinde addedilmesiyle hatalı bir şekilde; enflasyona itibarı faiz olarak kabul etmelerine rağmen bu faizin İslâm'ın yasak kıldığı ribâ kapsamına girmediğini savunan bir grup tarafından “nominal faiz” olarak tanımlanmasıyla yanlış bir şekilde; hiçbir şekilde faiz olmadığını savunanlar tarafından ise “enflasyon farkı” ve “hükmi ziyade” gibi terkiplerle eksik bir şekilde ifade edildiği tespit edilmiştir.

Kıymete itibarın hatalı, yanlış ve eksik bir şekilde ifade edilmesine değinildiğinde; enflasyon sebebiyle kıymete itibar olunması modern literatürde “enflasyon farkı” terkipleriyle ifade edilmektedir. Çünkü birçok kez ifade edildiği üzere kıymete itibar edilmesi faiz değil; borcun sabit olduğu gün ile teslim edildiği gün arasındaki denkliğin tesis edilmesidir. Dolayısıyla ilgili denkleştirme uygulamasında herhangi bir kıymet farkı⁷²² mevzu bahis değildir ve uygulamanın bizzat kendisinin⁷²³ hangi çeşidi olursa olsun faizle alakası yoktur. Nitekim bu uygulamada bir farktan bahsedilecek olursa o fark kıymet farkı değil sadece ödeme şeklindeki farklılıktır. Bu sebeple iktisat literatüründeki kullanımı doğruluk arz etse de kıymete itibar konusunun fıkıh literatürüne göre yanlış veya eksik terkiplerle “enflasyon farkı”,

⁷²¹ Gerek bizzat faiz gerekse de faiz şüphesiyle kıymete itibar etmeyenlerin hepsi bu görüştedir. Bkz. İbn Menî', “Mevkifu'ş-şeriatî'l-İslâmiyye min rabtî'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-müecceleti bi-müstevâ'l-es'âr”, 5/1412; Ömer, “Teğayyüru kıymeti'l'umle ve'l-ahkâmi'l-müte'allikati fihe fi fikhi'ş-şeriatî'l-İslâmiyye”, 5/1828.

⁷²² Bu çalışmada başlıklar dahil olmak üzere ısrarla “enflasyon farkı” yerine kıymete itibar terkiplerini kullanılmamızın ve kıymete itibara vurgu yapmamızın yegâne sebebi budur.

⁷²³ Daha öncesinde ifade edildiği ve üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere kıymete itibar konusu paranın ribevî mallardan olması hasebiyle faizle bağlantılı bir konudur. Burada kastettiğimiz şey kıymete itibarın bizzat kendisinin faiz olmayışıdır.

“hükmi ziyade” ve “nominal faiz” olarak değil, fikhın teşekkülünden günümüze kadar kadim geleneğimiz olan kıymete itibar terkibi ile ifade edilmesi daha uygundur.

2) İslâm Hukukunda Misle İtibarı Gerektiren Prensipler

Modern dönemde fikh bilgileri ve araştırmacıları misle itibara dair getirilen naklî ve aklî delillerin yanında misle itibarı gerekli kıldığı düşünülen prensipler doğrultusunda da deliller öne sürmüş ve enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarında misle itibarın gerekliliğini somut, reel ve uygulanabilir birçok delille açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu delillerin esasında kıymete itibar olunması noktasında yorumlanan prensip ve kaidelerle aynı doğrultuda olduğu gözlemlenmekte fakat yaklaşım farklılıkları sebebiyle sonuçların da farklı doğrultuda olduğu görülmektedir. Misle itibara yönelik öne sürülen prensipler, kıymete itibarın prensiplerinde ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği için tekrara düşülmemesi açısından burada sadece öncesinde zikretmediğimiz değerlendirmelere yer verilecektir.

Misle itibarı gerekli kıldığı savunulan yaklaşımlardan birincisi; muhtemel zarar hakkında içtihatla bulunulmaması gerektiğidir. Çünkü iktisat, toplumun iktisadi aktivitelerini inceleyen bir bilim dalı olup paradaki değer değişimi meselesi söz konusu bilimde var olan, bilinen ve beklenen bir olaydır. İnsanların iktisadi faaliyetleri tabii olarak kâr ve zarar etme ihtimalini her daim bünyesinde taşımaktadır. Dolayısıyla kâr ve zararın tabii ve muhtemel olduğu iktisat düzleminde enflasyon sebebiyle paradaki değer kaybını muhtemel zarar olarak görenlere göre muhtemel zararın hükme bağlanması gerekmemektedir.⁷²⁴

Muhtemel zarar yaklaşımı değerlendirildiğinde; ilgili görüş enflasyon sebebiyle kıymete itibar noktasında fikhın prensiplerine uygun olması için belirlenmiş olan birtakım sınırlama ve şartların göz ardı edilmesinden ötürü isabet arz etmemektedir. Çünkü enflasyon sebebiyle en önemli vasfı kıymet ölçüsü olan kâğıt paranın değer kaybında muhtemel bir zarar değil, munzam bir zarar ortaya çıkmaktadır. Zira burada, faiz akdi gibi önceden belirlenen sabit bir oran şart koşulmamakta ve para borcundaki değer kaybı teslim gününde geriye dönük hesaplama ile borcun sabit olduğu günkü kıymet denkleştirilerek munzam zarar izale edilmektedir. Nitekim merkez bankası gibi kurum ve kuruluşların ön gördüğü enflasyon oranınca borcun tesliminden önce belirlenen oran doğrultusunda borçlanma olursa o vakit enflasyon oranının belirsizliği sebebiyle muhtemel zararın gerçekleşmesinden bahsedilebilirdi. Ayrıca bey' akdi gibi ticaret amaçlı borçlar hariç zimmette sabit olan para borçlarında amaç kâr ve zararı gözeterek ticaret yapmak da değildir. Zira karz, mehir, icâre, gasp, rehin, vergi, para cezası ve sirkât gibi sebeplerle sabit olan para borçlarında kâr amacının güdülmediği apaçık ortadadır. Örneğin, enflasyonun yıllık %50 olduğu bir ekonomide 100.000 TL'si çalınan bir şahıs parasını kâr etmek için çaldırmamakta

⁷²⁴ İbn Menî', "Mevkifu'ş-şeriatî'l-İslâmiyye min rabtî'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-müecceleti bi-müstevâ'l-es'âr", 5/1420-1424.

ve hırsızın yakalanarak davanın mahkemeye intikal etmesi ve mahkemenin bir yıl sonra sonuçlanmasında çalınan paranın çalındığı günkü kıymetinin talep edilmesi kâr amacıyla değil munzam zararının izalesi gayesiyledir. Aynı şekilde karz akdinde de karz veren şahıs prensip olarak rızasının bulunması durumu hariç göz göre göre zarara uğramak veya kıymete itibar olunması sebebiyle enflasyondan korunmak için değil hem zarara uğramamak hem de ihtiyacı olan birisinin ihtiyacını gidermek için karz vermektedir.

Misle itibarı gerekli kılan esaslardan ikincisi; semeniyet prensibi olup enflasyon durumunda paranın semeniyetinin bâtil olmayarak sadece piyasadaki fiyatlar genel düzeyinin insanların rağbetleri ölçüsünde değişiklik göstermesidir. Dolayısıyla söz konusu prensibi öne sürenlere göre semeniyet ölçüsü mevcut olan para kıymete itibar edilmesine gerek kalmamaktadır.⁷²⁵

Klasik dönemde ıstılahî paraların rahs durumunda ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği üzere enflasyon durumunda kâğıt paradaki semeniyet vasfının ortadan kalkmadığı yaklaşımı isabetli bir yaklaşımdır. Ancak bu yaklaşımda, semeniyet vasfı mevcut olsa bile itibari olan kâğıt paranın oranının miktarı fark etmeksizin değer kaybına uğrayarak ayıplı hale gelmesi ve îfâsının teassür etmesi göz ardı edilmiştir. Çünkü hilkaten paralar veya buğday gibi diğer aynî malların aksine ıstılahî paralarda asıl olan şey bu paraların öz değeri, şekli ve motifleri değil tamamıyla kıymetidir. Kıymetin noksana uğrayarak değişime uğraması ilgili paralardaki değer ölçüsü olma vasfına hâle getirmekte, para olması gereken para vasıflarını büyük ölçüde ortadan kaldırmakta ve misl-i tâm olan paranın misliyetini kâsır hale getirmektedir.

Üçüncüsü; misliyet prensibi olup paranın mislî mal olarak bir kıymet ölçüsü olması ve para borçlarının ödemesinde esas olan borcun sabit olduğu günkü ölçüye itibar edilmesidir. Bu itibarın paranın mislî olması ve mislî malların îfâsının da misli ile olması gereğince ödemelerde misle yani akit günündeki ölçüye itibar ile mümkün olacağı savunulmaktadır.⁷²⁶ Aksi takdirde hem faizin tahakkuku hem gabn,⁷²⁷ garar,⁷²⁸ cehâlet, hilaf ve nizâ‘ya⁷²⁹ neden olunması hem de akit teorisindeki prensiplere zarar verilmesinden ötürü birçok muamele alt üst olacak ve akit teorisi tutarlılık arz etmeyecektir. Çünkü enflasyonist ekonomide enflasyon oranının bazı dönemlerde saatlik olarak bile değişmesi neticesinde kıymet tespiti uygulamada tam ve net bir şekilde yapılamayacak ve belirsizlik hali oluşacaktır. Söz konusu belirsizlik, enflasyon tespitinin zan ve tahmine dayalı olarak yapıldığını ve kıymete itibar durumunda hükmün zan ve tahmine göre bina edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla böyle bir durumda

⁷²⁵ İbn Menî’, “Mevkifu’ş-şeriatî’l-İslâmiyye min rabtî’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-müecceleti bi-müstevâ’l-es’âr”, 5/1412.

⁷²⁶ Şefik Acem, “Mefhumu kesâdi’n-nukûdi’l-varakiyye ve eşerihî fi ta’yini’l-hukukî ve’l-iltizâmâtî’l-âcileti”, 9/1100.

⁷²⁷ Ömer, “Teğayyüru kıymeti’l-umle ve’l-ahkâmî’l-müte’allikati fihe fi fihî’ş-şeriatî’l-İslâmiyye”, 5/1832.

⁷²⁸ Mecmaü’l-fikhi’l-İslâmî, “Teğayyüru kıymeti’l-umle”, 5/1832.

⁷²⁹ Muhammed Abduh Ömer, “Ahkâmü’n-nukûdi’l-varakiyyeti ve teğayyüru kıymeti’l-umleti fi nazari’ş-şeriatî’l-İslâmiyye”, *Kitâbu mecelleti mecma’l-fikhi’l-İslâmî*, 1986, 3/876-879.

çok az bir yanılma payının dahi varlığı önemsiz ve zararsız olarak addedilmemeli ve zan ile tahmine dayalı hüküm verilerek yani kıymete itibar olunarak zarara zararlar karşılık verilmemelidir.

Kıymete itibarın naklî ve aklî delillerinde ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği üzere bu yaklaşım konunun yüzeysel bir şekilde değerlendirilmesinden ötürü isabet arz etmemektedir. Çünkü kıymete itibar iddia edilenin aksine enflasyon sebebiyle borç tarafları arasındaki karşılıksız değer aktarımını önleyerek faiz tahakkukunu engellemekte; munzam bir zararı izale etmekte; gabn, garar, cehâlet, hilaf ve nizâ'yı ortadan kaldırmakta; başta hukuki olmak üzere siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlardaki birçok muameleye istikrar kazandırmakta ve hem İslâm'ın hem de hukukun temel prensiplerine uygunluk arz etmektedir. Ayrıca söz konusu yaklaşımda enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybının açık bir şekilde birçok zararı meydana getirdiği ve bu zararların çok az bir payının dahi önemsiz görülemeyeceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla hakiki bir zararın meydana geldiği apaçık ortada olmasına rağmen fikhın prensipleri doğrultusunda sistematik bir temellendirme ile zararı izale etme metotlarını ortaya koymak icap ederken, bunlar yapılmaksızın kıymete itibarı reddetmek ve misle itibar edilmesi gerektiğini savunmak da ayrı bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık enflasyon oranının hesaplanmasında birtakım sebeplerden ötürü hesaplama problemlerinin olduğu hem iktisat hem de hukuk literatüründe açık bir şekilde bilinmektedir. Bu sebeple ilgili yaklaşıma göre oranın neredeyse saatlik olarak değişime uğraması ve yanılma payının bulunduğu gerçeğinin öne sürülmesi isabetli bir yaklaşım iken kıymet tespiti noktasında enflasyon hesaplamasındaki kriterlerin bilinçli veya bilinçsiz olarak göz ardı edilmesi bakımından eksiklik ifade etmektedir. Bu bağlamda kıymet tespitine dair iktisadi, siyasi ve hukuki problemler ve bu problemlerin fikhî tahlili tezin üçüncü bölümünde detaylarıyla ele alınacaktır.

Misle itibarı gerekli kıldığı iddia edilen prensiplerden dördüncüsü; karz akdinde gayenin Allah'a yaklaşma olması ve karzın sadaka niteliği taşıyan bir uygulama olmasıdır. Zira karz akdi sırf Allah için yapılan ve karşılığı da yalnızca Allah'tan beklenen bir akit çeşididir. Bu yaklaşımı öne sürenlere göre⁷³⁰ şayet kıymete itibar olunacak olursa borçlu itibari para sisteminden kaynaklanan yükleri üstüne alacak, misil ile ifâ edilmiş geçmişe yönelik borçlarda geriye dönük talep oluşacak ve karz akdi teberru akdi olmaktan çıkarak alacaklının risk taşımayan bir kazanç kapısı haline dönüşecektir. Çünkü karz borçlarında faiz şart koşulmadan ihtiyaç sahiplerine yardım amaçlanmakta ve borçlu da sadece ana parayı ödemekle sorumlu tutulmaktadır. Dolayısıyla parasının faiz getirisini düşünmeden Allah'a takarrüp niyetiyle borç veren kişi aynı zamanda enflasyon sebebiyle alacağındaki değer kaybını da önemsemeyecektir.

⁷³⁰ es-Sâlûs, "Eseru teğayyüru kıymeti'n-nukûd fi'l-hukukî ve'l-iltizâmât", 5/1335.

İlgili yaklaşım karz akdinin akit teorisinde eksik bir şekilde değerlendirilmesi ve konuya şahsi/öznel olarak yaklaşılması bakımından isabet arz etmemektedir. Çünkü karz, akit teorisinde başlı başına sadece bir teberru akdi olmayıp salt sadaka olarak verilen bir şey değildir. Zira karz akdi; hakların mübadelesi açısından başlangıcı itibariyle teberru, sonuç itibariyle ivazlı akit,⁷³¹ sorumluluk yüklenilip yüklenilmemesi açısından ise tazmin sorumluluğunun yüklenilmesiyle daman akitleri kapsamında yer alan çift yönlü bir hukuki işlemdir. Karzın ivazlı akit olması hibe ve sadakadan farklı olarak karzın borçlu zimmetinde borç olarak sabit olmasını ifade etmekte ve borçluya aldığı şeyin emsalini geri verme sorumluluğunu yüklemektedir.⁷³² Örneğin, bir kimse 10 yıl önce yardım etmek amacıyla hibe/sadaka mahiyetinde 10.000 TL'yi bir kişiye verdiğinde sadakayı alan kişinin aldığı parada ödeme sorumluluğu olmayacak; sadaka veren kişi de paranın geri ödeneceği beklentisinde bulunmayacaktır. Buna karşılık bu parayı karz akdi yaparak vermiş olsaydı o vakit borçlunun ödeme yükümlülüğü oluşacak ve alacaklı da alacağının beklentisi içerisinde bulunacaktı. Bu bakımdan parayı salt sadaka veren kişi, paranın geri ödenmesi beklentisinde olmayacağından ötürü paranın değer kaybına uğrama endişesini taşımayacak fakat karz olarak veren kişi alacağını tahsil beklentisinde bulunduğu için şahsi rızasının olması durumu hariç enflasyon sebebiyle alacağının değer kaybına uğrayarak zarar etmesi noktasında endişelenecektir.⁷³³ Bu endişe, karz borcundan herhangi bir şekilde menfaat elde edilmesi değil, alacağın zayı olacağı endişesidir. Dolayısıyla aslında iddia edilenin aksine enflasyon sebebiyle kıymete değil de misle itibar edildiği zaman itibari para sisteminin yanı sıra borçlunun da yükünü borçlu değil alacaklı yüklenmektedir. Buna karşılık kıymete itibar olduğunda ne borçluya ne de alacaklıya herhangi bir yük yüklenmemekte, borçlu borcunun sabit olduğu günkü dengini vermekte, alacaklı da borcu verdiği günkü alacağının dengini almaktadır. Ayrıca kıymete itibar hükmünün tercih edilmesinde borçların kıymete göre ödenmesi hükmü de yukarıdaki iddianın aksine hukukun işleyişi doğrultusunda ödenmiş borçlarda değil; ifâ edilmemiş borçlarda gündeme gelecektir.

Karz akdinin hükmü, alınan para borcunun karz verene en uygun şekilde misliyle iade edilmesidir. Daha önce de belirtildiği üzere bu misil, kâğıt paraya mahsus olmak üzere sadece şekil ve suret misliyeti değil aynı zamanda kıymet denkliliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla kâğıt para borçlarındaki misil kavramının günümüzde Türkçe'de denklik/kefâet manasına gelmesi bakımından Arapça'da mislin çoğulu olan emsal terimiyle ifade edilmesi kanaatimizce daha isabetli olacaktır. Bu minvalde fıkıh doktrininde, borcun en uygun şekilde ödenmesi noktasında borçluya ve alacaklıya hak etmediği muamelelerde bulunulmaması, borcun mümkün olduğunca erken ödenmesi, ödemenin eksik veya kusurlu yapılmaması, ödeme imkânı bulunduğu halde ödeme yapmayanın

⁷³¹ Mustafa ez-Zerka - Servet Armağan, "İslâm Hukukunda Akitlerin Sınıflandırılması", *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi* 14/17 (2011), 52-64.

⁷³² Bkz. H. Yunus Apaydın, "Karz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-525.

⁷³³ Enflasyonun olduğu veya olma ihtimalinin her daim risk taşıdığı toplumlarda insanların karz vermemesi veya karz verecek olsa bile memleket parası ile değil de altın veya dövizle borç vermesinin sebebi bu endişedir.

kınanarak cezaya müstahak olması ve ödeme niyeti olmaksızın borçlananın hırsız olarak addedilmesi gibi birtakım⁷³⁴ temel ölçütler belirlenmiş⁷³⁵ ve bununla karz akdinin hem borç veren hem de borçlu açısından taraflara herhangi bir zarar verilmeden ve haksızlık yapılmadan ibadetin tabiatına da uygun bir şekilde icra edilmesi hedeflenmiştir. Allah uluhiyetinin mükemmelliği doğrultusunda hem borçlunun hem de alacaklının tazmin sorumluluğunun sabit olduğu bir yerde veya herhangi bir ritüelde hiçbir kimseye göz göre göre zarar verilmesini ve zulmedilmesini emretmemekte; bilakis her iki taraf için de zarara karşılık zarar verilmemesini ve zararın imkanlar ölçüsünde izale edilmesini murat etmektedir. Çünkü Allah ibadet ederken dahi kulun inancına, canına ve malına hem kendisi hem de başkası tarafından zarar verilmesini yasaklamaktadır. Dolayısıyla ihtiyaç sahiplerinin nakit ihtiyacının giderilmesi gözetilirken eksik ve şahsi bir yaklaşımla borç verene zarar verilmesinin müstahak olduğu anlamı çıkarılmamalı; borç veren kişi, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderme amacı taşıırken zarara uğratılarak belki de ihtiyaçlı hale getirilmemeli ve şahıs/kul olarak sorumluluklar yerine getirilmeden oluşan zararın karşılığı gayri ahlâkî olarak doğrudan Allah'a havale edilmemelidir. Bu durum objektif olarak hem hukukun hem de insan ve insanlık için var olan her şeyin tabiatına da aykırılık arz etmektedir. Ayrıca kıymete itibar şayet karz akdinin doğasına ve fıkıhın prensiplerine uygun olmayacak olsaydı o vakit fels borçlarının rahs durumunda kıymete itibar teamülü de sahih bir görüş ve uygulama olarak kadim fıkıh geleneğinde yer almazdı. Dolayısıyla yukarıda zikredilen yaklaşım enflasyonun oluşturduğu zarara rıza gösterenler için kişisel/özel olarak uygunluk arz ederken gayet tabii bir şekilde ilgili zarara katlanmaya rıza göstermeyenler bakımından kamu menfaati için objektif nazariye çerçevesinde isabet arz etmemektedir.

Diğer yandan Allah'ın her türlüünü yasak kıldığı ribâ işlemi, hiçbir zaman Allah'a yaklaşmanın bir vesilesi olamaz. Dolayısıyla karz verme ameliyesinde faiz beklentisinde bulunulamaz. Diğer yandan hem borcun ödenmeme riskinin olması hem de herhangi bir şekilde karşılıksız menfaate yani faize konu olmaması açısından karz akdi hiçbir zaman risk taşımayan bir kazanç kapısı haline de gelemmez. Zira özellikle enflasyon ekonomisinde borcun ödenmeme riski daha da fazla artmakta, paranın değer kaybedeceği kesin olarak netleşmekte ve para borçlarının ödenmesinde kıymete itibar edilse dahi insanlar karz vermekten çekinmekte ve günümüzde olduğu gibi karz müessesesi etkinliğini yitirmektedir.

Misle itibarı gerekli kılan prensiplerden beşincisi; adaletin misle itibarı gerekli kıldığı anlayışıdır. Çünkü bir şeyin kıymeti eksildiği zaman bu durum piyasadaki her şeyde noksanlığın tahakkuk ettiğini göstermektedir. Toplumun içerisinde mali durumu iyi olan kimselerin yanı sıra kötü

⁷³⁴ Müslim, *Sahihu Müslim*, böl. Müsâkât/33; el-Buhârî, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, böl. İstikrâz/12; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, böl. Sadakât/11.

⁷³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996).

olanlar da vardır. Şayet enflasyon sebebiyle para borçlarında enflasyona itibar olunacak olursa bu hüküm kuvvetli olanı daha kuvvetli; zayıf olanı ise daha zayıf hale getirecek ve adil bir sonuç ortaya çıkmayacaktır. Bu sebeple kıymete itibarın adalete daha uygun olduğunu söyleyenlerin adalet anlayışı hakiki adalet değildir. Zira adalet her kim ne aldı ise onun aynısının verilmesidir.⁷³⁶

İlgili yaklaşım bir para olayı olan enflasyonun makro sonuçları ile mikro etkisinin sistematik bir şekilde analiz edilememesi neticesinde birbirine karıştırılmasından ötürü isabet arz etmemektedir. Çünkü genel olarak toplumda zengin olanı daha zengin; fakir olanı ise daha fakir, yoksul ve dahi yoksun duruma düşüren şey enflasyonun bizzat kendisi olup para borçlarında kıymete itibar edilmesi değildir. Zira enflasyon zengin ve fakir olmak üzere herkes kapsamında tesir ederken paradaki değer kaybı sadece alacaklıyı etkilemektedir. Dolayısıyla paranın kıymetindeki noksanlık her şeyin noksana uğradığını gösterse bile bu noksanlığın etkisi herkes için aynı derecede tezahür etmemektedir. Nitekim para borcunda borç verene munzam bir zarar, borçluya da karşılıksız bir şekilde munzam bir fayda hasıl olmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım borç veren herkesin zengin; borç alan herkesin de fakir olduğu anlayışını ortaya çıkarmaktadır, ki bu genel olarak isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü borç veren her zaman zengin; borç alan da her zaman fakir olmayabilir. Nitekim birçok alanda çok büyük etkiye sahip olan milyarderler, büyük kurumsal şirketler, devletler ve belediyeler gibi gerçek ve tüzel kişiler de borç almaktadır.

Bu doğrultuda kıymete itibar olunmasının güçlü olanı daha güçlü, güçsüz olanı da daha güçsüz hale getirdiği iddiası da isabet arz etmemektedir. Çünkü kıymete itibar ile alacaklı olanın alacağı dengi verilerek hakkı korunmakta, taraflar arası karşılıksız değer aktarımı engellenmekte ve iddia edilenin aksine hakiki adalet tesis edilmektedir. Örneğin, 1990 yılında müeccel olarak bir ev satın alacak şekilde çok büyük alım gücüne sahip 10.000 TL'nin mehir verilmesinde ve 30 yıl sonra talâk vaki olduğunda mehrin, alım gücünü kaybetmiş belki de bir evin bir aylık kirasının dahi karşılığı olmayan 10.000 TL olarak verileceğinin savunulması ve bunun İslâm'ın ön gördüğü hakiki adalet olduğu iddiası akli selim olan herkese göre normal karşılanmayacak ve günümüzde olduğu gibi İslâm'ın adalet dini olduğu anlayışı sorgulanacaktır.

Altıncı prensip; bir fıkıh kaidesi olarak bedel her zaman mübdelün minh olanın hükmünü almaktadır. Altın ve gümüş kıymetini bizzat kendi öz değerinden almasından ötürü hilkaten para olarak değerlendiriliyorsa kâğıt para da kıymetini kanun gücünden almaktadır. Dolayısıyla kâğıt para da altın ve gümüş gibi değerlendirilmeli ve bu doğrultuda misle itibar olunmalıdır.⁷³⁷

⁷³⁶ Ömer, "Ahkâmü'n-nukûdi'l-varakiyyeti ve teğayyüri kıymeti'l-'umleti fi nazari's-şeriatî'l-İslâmiyye", 3/880.

⁷³⁷ el-Osmâni, "Meseletü teğayyüri kıymeti'l-'umle", 5/1441.

İlgili yaklaşım değerlendirildiğinde; enflasyon sebebiyle paradaki değer değişimine itibar edilip edilmemesi konusunun isabetli bir şekilde “bedelin mübdelün minh olan şeyin hükmünü alması” kaidesi çerçevesinde ele alınması ve söz konusu yaklaşımın ilgili literatüre kazandırılması çok büyük önem arz etmektedir. Çünkü “bedelin mübdelün minh olan şeyin hükmünü alması” kaidesi birinci bölümde kâğıt paranın temellendirilmesinde ifade edildiği üzere kâğıt paranın her ne kadar yapısı bakımından ıstılâhî olsa da tedavüle sürülüş şekline göre hükme tâbi olması gerektiği yaklaşımımıza destekleyici delil niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte söz konusu yaklaşım, ilgili kaidenin hatalı bir düzlemde ele alınmasından ötürü eksiklik ifade etmektedir. Çünkü burada hem bedelin mübdelün minh olan şeyin hükmünü alması kaidesine işaret edilmiş hem de kâğıt paranın değerinin kanun gücünden alması öne sürülerek altın ve gümüş paranın hükmüne tâbi olması gerektiği savunulmuştur. Oysaki birinci bölümde değinildiği üzere İslâm hukukuna göre parayı hilkaten veya ıstılâhî para yapan şey, başlı başına değer ölçüsü olması-para diye nitelendirilmesi- değil, değer ölçüsünü ne şekilde kazandığıdır. Zira herhangi bir para değer ölçüsünü bizzat kendi öz kıymetinden alıyorsa hilkaten; harici bir vasıftan alıyor ise ıstılâhî para olarak nitelendirilmektedir. Bu doğrultuda temsili olan kâğıt para değerini hilkaten para olan altından almaktadır ve bu uygulama temsili olan kâğıt paranın bedelin mübdelün minh olan şeyin hükmünü alması doğrultusunda hilkaten para hükmünde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Buna karşılık itibari kâğıt para kıymetini kendisini tedavüle süren otoritenin gücü ölçüsünde alım gücünden almaktadır. Benzer şekilde bedelin mübdelün minh olan şeyin hükmünü alması kaidesi burada da tatbik edilecek olunursa o vakit itibari olan kâğıt paranın iddia edilen aksine altın ve gümüş gibi değil ıstılâhî para hükmünde değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda ilgili kaide gereğince itibari paranın alım gücünü ifade etmesi sebebiyle alım gücüne itibar olunması gerektiği hükmü ortaya çıkacak ve kıymete itibar olunması başta iddia edilen kaide olmak üzere fikhî prensiplere uygun bir uygulama özelliği taşıyacaktır.

Yedincisi; kâğıt parada misle itibar görüşüne yönelik serdedilen naklî delillerinin kıymete itibar görüşünün naklî delillerinden daha kuvvetli olduğu iddiasıdır. Nitekim bu yaklaşımı savunanlara göre kâğıt paradaki kıymete itibar görüşü sağlam temellere dayandırılmış bilimsel bir fikir olmayıp şer‘i ve aklî delillere isnat edilmeksizin sonuçları düşünülmeden ileri sürülmüş ve ribâ üzerine tesis edilmiş dünya düzeninde ortaya konulmuş bir görüştür.⁷³⁸ Bu sebeple misle itibar olunması gerektiği görüşünün delilleri kıymete itibarı savunanların delillerinden daha kuvvetlidir.

Misle itibara dair öne sürülen delillerin kıymete itibara nazaran daha kuvvetli delil niteliği taşıdığı iddiası değerlendirildiğinde; ilgili yaklaşımın isabetli olmadığı gözlemlenmektedir. Çünkü fıkıh literatürü incelendiğinde altın, gümüş, fels ve mağşûş paralar hakkında misle itibar görüşünün naklî

⁷³⁸ el-Osmani, “Meseletü teğayyüri kıymeti'l-'umle”, 5/1440.

delillerinin kıymete itibar hükmüne karşı daha kuvvetli olduğu iddia edilebilirken, kâğıt para ve enflasyon sistematik ve tutarlı bir düzlemde İslâm hukukuna göre temellendirilmeden kâğıt para hangi görüşün delillerinin daha kuvvetli olduğu iddiası ileri sürülemez. Aynı şekilde mevcut dünya ekonomi sistemi faiz üzerine tesis edilmiş olsa bile kıymete itibar görüşünü bu sistemin ortaya koyduğu ve savunduğu da iddia edilemez. Çünkü bu çalışma da dahil olmak üzere hataları ve eksiklikleri olsa bile kâğıt para kıymete itibar görüşünü savunan veya analiz eden fıkıh bilgini ve araştırmacılarının genelinin gayesi, bir taraftan en ideal olan hükmü üretmek diğer taraftan hayatın işleyişinin boşluk kaldırmamasından ötürü eksik bile olsa ideal olandan ziyade teamülde olan düzen içerisinde daha az zararlı ve adalete daha uygun olan uygulamayı açığa çıkarmaktır. Dolayısıyla bu çalışmalarda eksikliği göz önünde bulundurarak kendi iddialarının da aksine bilimsel olmayan bir yaklaşım sergilemek isabetli değildir. Ayrıca kâğıt para ve enflasyonu aklî ve naklî delillere isnat ederek sistematik bir şekilde temellendirmek yerine konuyu iddialar çerçevesinde ele almak da bünyesinde ayrı bir tutarsızlığı barındırmaktadır.

Bu doğrultuda tezin bütünü göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmada, kâğıt para ve enflasyon doğrultusunda misle ve kıymete itibar görüşleri hem klasik hem de modern hukuk geleneği göz önünde bulundurularak dayanağını naklî ve aklî delillerden alacak şekilde bilimsel çerçevede incelenmiş ve her iki yaklaşıma dair öne sürülen deliller ve prensipler değerlendirilmiştir. Netice itibarıyla yukarıdaki görüşü ileri sürenlerin aksine itibari kâğıt paranın değer değişiminde kıymete itibar edilmesi gerektiği görüşünün delillerinin, öze uygun olmayarak şekli misle itibar edilmesi gerektiği görüşünün delillerinden ve analizlerinden genel olarak daha fazla kuvvetlilik arz ettiği gözlemlenmiştir.

Misle itibarı gerekli kılan yaklaşımlardan sekizincisi ise kıymete itibar görüşünün ferdi olarak ele alınması ve sadece paradaki değer kaybına odaklanılmasından ötürü kıymete itibarın isabetli bir görüş olmadığı yaklaşımıdır. Çünkü kıymete itibarda paradaki değer artışı ele alınmamakta ve sadece şahıslar esas alınarak devlet, şirket ve bankalar gibi tüzel kişilerin işleyişi göz önünde bulundurulmamaktadır. Örneğin, bankalardaki cari hesaplar karz hesabı olarak nitelendirilmekte ve buna göre muamelede bulunmaktadır. Şayet kıymete itibar olunursa bankalar cari hesaplarıdaki paraların enflasyon sebebiyle değer kaybı neticesinde kıymetini ödemekle mükellef olacaktır. Bu doğrultuda bu banka devlet bankası ise o vakit bu ödeme devlet hazinesinden karşılanacak ve devlet hazinesi zarar edecektir. Aynı şekilde ecr-i misil ile sabit ücretle çalışanların maaşlarında veya vadeli akitlerde kıymet tespiti yapılamayacak ve kıymete itibar hükmü iddia edilenin aksine tutarlı sonuçlar ortaya çıkarmayacaktır.⁷³⁹

⁷³⁹ es-Sâlûs, “en-Nukûdü'l-varakiyyetü”, 3/886.

Bu yaklaşım kıymete itibarın çoğunlukla paranın değer kaybı noktasında ele alındığına dair literatürdeki eksikliği ortaya koymasından önem arz etmekle birlikte kıymete itibarda ferdi düşünüldüğü iddiasının kıymete itibar konusunun tutarlı bir şekilde analiz edilmeden ileri sürülmesi sebebiyle isabet arz etmemektedir. Paranın değer kazanması durumundaki inceleme ve değerlendirme bölüm sonunda yer alan deflasyon ve revalüasyon olaylarının fikhî tahlili başlığında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Buna mukabil kıymete itibar görüşünde ferdi düşünüldüğü iddiası değerlendirildiğinde; yapılan inceleme neticesinde kıymete itibarda iddia edilenin aksine ferdi düşünülmeyeceği gözlemlenebilmektedir. Çünkü kıymete itibar sadece şahısların yani gerçek kişilerin değil aynı zamanda tüzel kişilerin zimmetinde de sabit olan borçları kapsamaktadır. Bu doğrultuda borçlu olarak ödeme sorumluluğu bulunan kişi, devlet, devletin bir kurumu veya özel bir kurum ve kuruluş da olsa sorumluluğunu yerine getirmekle mükelleftir.

Enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybında kıymete itibar etmek taraflara artı bir külfet olmaksızın hakkın tam olarak teslimidir. Dolayısıyla bir borcu ödeme sorumluluğu devlete de ait olsa bu, zarar olarak değil sorumluluğun yerine getirilmesi olarak telakki edilmelidir. Bu bağlamda bankalardaki cari hesaplar karz niteliğinde ise enflasyon sebebiyle kıymete itibar edildiğinde banka bu sorumluluğu alacaksa problem olmayacak, almayacaksa cari hesabın niteliğini değiştirecek ve hesap sahipleri de tasarruflarını ona göre dizayn edecektir. Görüldüğü üzere yukarıda iddia edilen yaklaşımda gerçek kişilerin alacak hakkından ziyade devlet ve bankalar gibi tüzel kişilerin işleyişi ön planda tutulduğu için esas olarak burada ferdi bir yaklaşım içerisinde bulunulmuştur.

Diğer yandan ecri misil ile sabit maaş karşılığında çalışanların maaşlarında kıymet belirleme de imkânsız bir durum değildir. Çünkü belirlenen maaşın ödemesinde aylık enflasyon oranı hesaplanarak ödeme yapılabilir. Örneğin, ay sonunda aylık enflasyonun %5 ölçüldüğü bir yerde maaşı 20.000 TL olarak belirlenen çalışana ay sonunda 21.000 TL ödeme yapılarak hak ettiği paranın dengi verilebilir. Böylece ilgili teamül sayesinde günümüzde memur, emekli ve asgari ücrette 6 aylık veya yıllık periyotta olduğu gibi enflasyon denkleştirmesi yapılmasına gerek kalmayacak ve işçinin hakkını alın teri kurumadan verilmesi prensibinin gereği de yerine getirilerek hak sahiplerinin hakları enflasyon sebebiyle zayi edilmeyecektir.

c) Kâğıt Paranın Değer Kaybında Alternatif Çözüm Önerileri

Modern fıkıh literatüründe kâğıt paradaki değer kaybının munzam bir zarar olduğunu kabul etmesine rağmen misle itibar edilmesi gerektiğini söyleyenler ve enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki

değer kaybına itibar edenlerin ve etmeyenlerin delillerini ikna edici bulamayanlar tarafından birtakım alternatif çözüm önerilerinin⁷⁴⁰ sunulduğu gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda başta enflasyonun yüksek oranlarda seyrettiği ekonomiler olmak üzere enflasyonun olumsuz etkilerinin açıkça görüldüğü durumlarda söz konusu etkileri bertaraf etmek için ileri sürülen alternatif çözüm önerilerinden en fazla ön plana çıkanlar arasında; milli para birimi ile borç verilmemesi, vadeli akitlerin yapılmaması ve borcun altın veya döviz cinsinden verilmesi gerektiği⁷⁴¹ zikredilebilir. Çünkü ilgili alternatifleri öne sürenlere göre böyle bir ortamda dolar ve euro gibi enflasyondan etkilenmeyen yabancı para birimleri(döviz) ve altın gibi kıymetli madenler ile borç verilmesi veya hiç borç verilmemesi⁷⁴² daha ihtiyatlı bir uygulama olacaktır.⁷⁴³ Böylelikle delilleri ikna edici olmayan ve şüphe arz eden kıymete veya misle itibar etmeye de gerek kalmayacaktır.

Zikredilen çözüm önerileri değerlendirildiğinde; söz konusu önerilerin özel ve genel manada enflasyon sebebiyle para borçlarında ortaya çıkan problemleri ortadan kaldırmadığı gözlemlenmektedir. Özel manada çözüm olmamasının sebebi; ilgili yaklaşımın sadece karz borçlarını ihtiva etmesi ve bey' akdi, gasp, mehir, hırsızlık, rehin, diyet, ceza, vergi vb. sebebiyle zimmette sabit olan para borçlarını kapsamamasıdır. Dolayısıyla enflasyon sebebiyle değer kaybına uğramış olsa bile resmi bir şekilde mübadele ve değer ölçüsü vasıflarını koruyarak tedavülde bulunan milli para biriminin hakim olduğu bir piyasada vergi gibi kâğıt para borçlarını döviz veya kıymetli maden cinsinden belirlenmesi olanak dahilinde olmayacaktır. Bu çerçevede zikredilen önerilerin genel manada çözüm alternatifi olmamasının sebebi ise üçüncü bölümde dövize ve altına endeks başlıklarında detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere bir ülkenin para biriminin veya borçların dövize endekslenmesinin başta siyasi, iktisadi ve sosyal olmak üzere birtakım hassasiyetleri zedelemesi ve zaten olumsuz bir şekilde istenmeyen enflasyon sebebi ile ortaya çıkan problemlerin üstüne daha büyük problemler çıkmasına yol açmasıdır. Diğer yandan enflasyon ortamında vadeli akdin yapılmamasının önerilmesi de hayatın doğal akışı ve birtakım sebeplerden ötürü temel ihtiyaçlarını giderme noktasında insanların vadeli akit yapma zarureti göz ardı etmektedir. Dolayısıyla söz konusu zarureti göz ardı etmek teorik olarak mümkün olsa bile pratik olarak imkân dahilinde değildir.

Alternatif çözüm önerilerinden bir diğeri de karz borçlarında şirket akdinin yapılmasıdır. Şirket akdi, ödünç veren bir şahsın kâra ortak olması ve zarara katlanması şartıyla ortaklık kurmasıdır. Bu mefhum hem teorik hem de pratik olarak fıkıh literatüründe bir sistem ve disiplin dahilinde düzenlenmiş ve uygulamasında herhangi bir şüphe ve sakınca olmayan meşrû bir şeydir. Bu bağlamda borcun tarafları

⁷⁴⁰ Hayrettin Karaman, “Borç ilişkileri, Vade Farkı, Enflasyon, Faiz” (Erişim 01 Ağustos 2024).

⁷⁴¹ el-Mısıfî, *Aşarü't-teğahhüm ala'l-alâkâti't-teâgudi*, 23-24; Esen, “İslâm Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler”, 12-14.

⁷⁴² Çünkü hiçbir şahsın zaruri olarak borç verme mükellefiyeti yoktur.

⁷⁴³ Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvâlar* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2020), 1/349,412.

enflasyondan etkilenmemek için şirket akdini icra etmeye yönelecek olursa enflasyonun sebep olduğu problemlerden ve güçlüklerden de sakınmış olacaktır. Nitekim nakit olarak karz veren kişi borç verdiği kişinin bu parayı ne amaçla aldığı noktasında yapacağı muamelede kâr ve zarar ortaklığı kuracak ve parasının değerini koruyacaktır.⁷⁴⁴

Karz borçlarında şirket akdi yapılması önerisi değerlendirildiğinde; bu yaklaşım insanları daha fazla külfete ve sıkıntıya sokması ve geniş kapsamda tatbik edilmeye elverişli olmaması açısından isabetli görünmemektedir. Çünkü karz verirken şirket akdi kurulması her daim bünyesinde zarar etme ihtimalini içermesinden ötürü borç veren herkesin almak istediği bir risk olmayacaktır. Böylelikle sermayesini riske atmak istemeyenler borç vermeyecek ve toplumda genel bir ihtiyaç olan karz müessesesi uygulanabilirliğini genel anlamda yitirecektir. Ayrıca ilgili görüş kabul edilse dahi söz konusu uygulama sadece sınırlı olarak karz borçlarında birtakım problemleri giderecek fakat hırsızlık ve gasp gibi karz akdi dışındaki herhangi bir şekilde zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında tatbik edilemeyecektir.

Alternatif çözüm önerilerine dair kanaatimizce en köklü öneriler arasında yer alan bir diğer yaklaşım, farklı bir para sisteminin icra edilmesi gerektiğidir. Enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybı probleminin günümüz para sisteminden kaynaklandığını öne süren bazı fıkıh ve iktisat bilginleri,⁷⁴⁵ kâğıt para sisteminin yerine madeni para veyahut başka bir para sistemine geçilmesi önerisinde bulunarak kıymete veya misle itibar edilmeye gerek kalmayacağını ileri sürmüştür.⁷⁴⁶ Bununla birlikte şayet günümüz para sisteminde madeni para kullanımına geçilemeyecek olursa o vakit peşin işlemlerde kâğıt para; vadeli işlemlerde ise altının kullanılması gerektiği savunulmuştur.⁷⁴⁷

Farklı bir para sistemi veya farklı bir para kullanımına geçiş önerisi, enflasyonla bütünleşmiş olan günümüz itibari kâğıt para sisteminde isabetli bir yaklaşımdır fakat bu sistemin mahiyeti ve keyfiyeti ele aldığımız bu çalışmanın kapsamına dahil değildir. Dolayısıyla burada teorik bir değerlendirmeden ziyade uygulamada olan para sistemi dahilindeki değer değişimi çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda günümüz para sisteminde kısa vadede sistematik bir şekilde altına veya farklı bir para sistemine geçilmesi imkân dahilinde değildir. Çünkü altının kıymetli maden olması sebebiyle nadir bulunması ve bu nedret yaşadığımız çağda nüfusu 8 milyarı geçen dünya toplumlarının para ihtiyacını karşılayabilmesine engeldir. Ayrıca ilgili durum gözetilmeksizin altın para

⁷⁴⁴ el-Misrî, *Aşarü 't-teḍāḥḥum ala 'l-alâkâti 't-teâgudi*, 25; Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 149.

⁷⁴⁵ Steve Hanke, "How Gold Would Fix Turkey's Achilles' Heel: The Lira", 2017.

⁷⁴⁶ Bkz. Chapra, "Monetary Management in an Islamic Economy", 4-27; Tunçer, "Monetary sovereignty during the classical gold standard era: the Ottoman Empire and Europe, 1880-1913.", 5-20; Meera, "Islamic Gold Dinar: the Historical Standard", 111-121; Abdulsamet Kayada, *İslam İktisadı Çerçevesinde Yeni Para Sistemi Tetkiki* (Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 44-55; Javaid, "Historical and Ideological Peculiarity of the Monetary Institutions: Islamic and Austrian School's Perspectives", 65-85; Samar - Oweida, "İslam İktisadında İdeal Para ve Bir Öneri Denemesi", 50-60..

⁷⁴⁷ Şübeyr, *el-Muâmeletü 'l-mâliyyetü 'l-muâsıra*, 172.

kullanımına geçilse dahi altın rezervinin dünya nüfusuna göre sınırlı kalması para tedavülünü kısıtlayacak, tedavüle yeterli miktarda para arzı sağlanamayacak ve piyasalarda uzun vadede istenilmeyen bir olay olan deflasyona sebebiyet verilecektir. Böylelikle ülke ekonomilerinde toplam arz toplam talep karşısında yetersiz kalacak, piyasalardaki toplam harcamalar mevcut mal ve hizmetlerin tamamını satın almaya yetmeyecek, üretilen mal ve hizmetlerin çoğu alıcı bulamayacak, alım satımlardaki kâr oranları düşecek, rekabet ve stokçuluk artacak, üretim, hizmet ve istihdam azalacak ve enflasyonun oluşturduğu problemlerin engellenmesi arzulanırken başka problemlere sebebiyet verilecektir. Diğer yandan vadeli işlemlerde altın kullanılması görüşü ise üçüncü bölümde borcun altına endekslenmesi başlığında daha detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere isabet arz etmemektedir. Çünkü kâğıt para kıymetini altından değil piyasada mevcut olan mal ve hizmetler ölçüsünde alım gücünden almaktadır. Dolayısıyla kâğıt para cinsinden sabit olan borçlarda borcun taraflardan birisine veya her ikisine herhangi bir değer aktarımı olmaksızın tam olarak ödenmesi için kâğıt para borçlarındaki ödeme altın ile değil, alım gücüne denk olarak yapılmalıdır.

Ek olarak her ne kadar alternatif çözüm önerisi olmasa da konuya dair yapılan tartışmalarda kıymete ve misle itibar noktasında tercihte bulunmamaya dair görüşler de ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybına itibar edenlerin ve etmeyenlerin delillerini aynı kuvvette değerlendiren ve birtakım belirsizliklerden ötürü misle veya kıymete itibar edilme noktasında tercihte bulunamayan fıkıh bilgileri, bu konuda tevakkuf edilmesi gerektiğini ifade ederler.⁷⁴⁸ Çünkü enflasyona itibar etmemek insanların mallarının ve haklarının zayi olmasına, itibar etmek de bizzat faiz olmasa bile en azından faiz şüphesine mahal vermektedir. Ayrıca kâğıt para diye addedilen şey son yüzyıllarda ortaya çıkmış ve geçmişte örneği olmayan yeni bir şeydir. İslâm'ın hükümlerinin sabit olma sürecinde para olarak piyasalarda sadece altın ve gümüş yer almaktaydı. Dolayısıyla altın ve gümüşün dışındaki şeylerin para vasfına sahipliği tartışmalı olup bu konuda tevakkuf edilmesi en isabetli tutum olacaktır.

Tevakkuf edilmesi görüşü değerlendirildiğinde; ilgili görüş zâhiri bir yaklaşım sergilenerek ortada kabul edilmiş apaçık bir zararın izale edilmemesi ve yeni çıkan bir şeyi tutarlı bir düzlemde temellendirmek yerine atıl bırakılmasına yol açması bakımından isabet arz etmemektedir. Çünkü kâğıt paranın yeni bir şey olması ona dair hüküm verilmesi noktasında tevakkuf etmeyi değil, bilakis bir usûl dahilinde temellendirilmesinin ve buna göre hükme tâbi tutulmasının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Kâğıt para, tecrübe edinilmiş bir gerçek olarak yaklaşık 19. yüzyıl ortalarından beri piyasalarda para olarak işlem görmekte; enflasyon ise kadîm bir olay olarak tezahür etmektedir. Dolayısıyla neredeyse birinci dereceden ehemmiyetle umumu ilgilendiren kâğıt parayı ve enflasyon olayını yok saymak veya

⁷⁴⁸ Muhammed İbrahim, *Teğayyüru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fi'd-Dünyâni'l-Müecceleti fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, 2477; Şübeyr, *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, 172.

belirli prensipler doğrultusunda hükme bağlamamak imkân dahilinde değildir. Ayrıca söz konusu görüşü savunanların da kabul ettiği üzere hem insanların mallarının ve haklarının zayi olduğunu belirtmek hem de bu noktada tevakkuf etmek fihhın prensipleri ve sürekliliği bakımından da tutarlı değildir. Çünkü şahsi bir meselede değil umumu⁷⁴⁹ ilgilendiren bir meselede tevakkuf etmek birçok açıdan daha büyük problemlere sebebiyet vermektedir.

3) Deflasyon Sebebiyle Kâğıt Paradaki Değer Artışı

Deflasyon, parayı tedavüle süren otoritenin herhangi bir müdahalesi olmaksızın tedavüldeki paranın sürekli azalan fiyatlar karşısında değer artışına uğraması olup klasik fikh literatüründe yer alan ğalâ olayının bir çeşididir. Para olayları kapsamında incelendiğinde ğalâ olayının vaki oluşu rahs olayına göre daha nadir görülmektedir. Bu nedret, klasik literatürde ğalâ olayına rahsa göre daha nadir değinilmesine sebebiyet vermiş ve ğalâ olayı rahsın bünyesinde sadece rahsa benzetilerek ele alınmıştır. Dolayısıyla rahs olayı birçok yerde detaylı bir şekilde ele alınırken, örneklendirilirken ve mukayese edilirken ğalâ; “ğalâ da rahs gibidir” benzeri ifadelerle bir anlamda sınırlı bir şekilde açıklanmıştır.

Modern literatür incelendiğinde rahs olayı enflasyon; ğalâ da deflasyon ile ilişkilendirilmiştir. Klasik dönemde olduğu gibi modern literatürde de paradaki değer değişimi konusunda sadece dönemin en büyük buhranlarından biri olan enflasyon olayı ele alınmış fakat deflasyon olayına enflasyonu anlamlandırma noktasındaki bazı mülahazalar hariç neredeyse değinilmediği gözlemlenmiştir. Nitekim enflasyon sebebiyle para borçlarında misle itibar olunması gerektiğini savunanlar, kıymete itibar olunması gerektiğini savunanlara karşı deflasyon olayını örnek olarak ortaya sürmüş ve kıymete itibar edilmesi gerektiği yönündeki eğilimlere bir anlamda eleştiri getirmiştir. Nitekim literatüre dair yapılan incelemede enflasyon sebebiyle kıymete itibar edilmesi gerektiğini savunanların ilgili eleştirilere cevap veremediği gözlemlenmiştir. Örneğin enflasyon sebebiyle kıymete itibar edilmesi gerektiğini söyleyen bilginler, yıllık %50 enflasyonun olduğu bir ekonomide zimmette sabit olan 100.000 TL borcun 1 yıl sonra ödeme yapılması istenildiğinde 150.000 TL olarak ödenmesi gerektiğini söylemektedir. Söz konusu örneğe karşı misle itibarı savunanlar tarafından o vakit yıllık %50 deflasyonun olduğu ekonomide de 100.000 TL borç 1 yıl sonra 50.000 TL olarak mı ödenecek şeklinde genel bir sorgulamada bulunulmuştur.⁷⁵⁰ Sonuç olarak nadir görülmesi sebebiyle klasik dönemde ve benzer doğrultuda nadir görülmesinin yanı sıra sistematik ve tutarlı bir düzlemde temellendirilememesi sebebiyle modern dönemde daha dar çerçevede incelenen deflasyon, enflasyon gibi bu zamana kadar İslâm hukukuna göre temellendirilememiş ve kıymete itibar konusunda gerek kendi bünyesi gerekse de enflasyona göre daha bakir halde kalmıştır.

⁷⁴⁹ Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 322.

⁷⁵⁰ Ebû Ferha, *Teğayyüru kıymeti'n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*, 91.

Bu tezde deflasyon olayı, İslâm hukukuna göre temellendirilmiş ve kıymete veya misle itibar edilmesi noktasında değerlendirilmiştir. Bu minvalde tezin birinci bölümünde gerek terminolojik gerekse de uygulamalı olarak yukarıda da tanımlamada ifade ettiğimiz üzere modern dönemdeki deflasyon olayı, klasik dönemde cereyan eden para olaylarından galâ olayının bir çeşididir. Dolayısıyla para değer değişimine dair klasik dönemde galâ hakkında zikredilen şeyler ve bu çalışma da dahil olmak üzere modern literatürde para değer değişimi sebebiyle kıymete itibar edilip edilmeyeceği noktasındaki görüşlerin hepsi deflasyon olayını da kapsamaktadır. Bu doğrultuda tahlil ettiğimiz üzere enflasyon olayında kıymete itibar olunması gerektiği gibi deflasyon olayında da kıymete itibar olunması gerekmektedir. Böylece enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki kıymete itibar edilme noktasında yer verdiğimiz tüm deliller, değerlendirmeler, ölçütler ve örneklendirmeler deflasyon olayını da kapsamaktadır. Bu kapsamda yukarıda gerek aklî gerekse de naklî deliller noktasında değerlendirmede bulunduğumuz yerlerde enflasyon kelimesinin yerine deflasyon yazarak aynı şeylere değinip de tekrara düşülmemesi açısından burada tüm bilgilere değil sadece para olayları sebebiyle kıymete itibarda temel ölçüt olması bakımından denklik deliline yer verilecek ve bazı örnekler zikredilecektir. Çünkü itibari kâğıt(istilahî) paradaki deflasyon sebebiyle kıymete itibar edilmesindeki temel ölçüt, enflasyonda olduğu gibi misli olan paranın misliyetinin kâsır hale gelerek kıymetteki denkliğin bozulması olup kıymete itibar ile söz konusu denkliğin tesis edilmesi yani ödenen şeyin borca denk olması ve karşılıksız olarak taraflar arasında meydana gelecek olan her türlü değer aktarımının yani engellenmesidir.

Enflasyon ve deflasyonun her ikisi de genel anlamda iktisadi özel anlamda ise parasal bir dengesizliktir. Enflasyon olayında paradaki değer kaybı sebebiyle kıymete itibar edildiğinde negatif yöndeki dengesizlik denkleştirilirken deflasyon olayında paradaki değer artışı sebebiyle pozitif yöndeki dengesizlik bertaraf edilmektedir. Böylelikle enflasyonda alacalıdan borçluya karşılıksız değer aktarımı önlenirken deflasyonda, borçludan alacaklıya yönelik değer aktarımı önlenmektedir. Nitekim yıllık %50 deflasyonun olduğu bir ekonomide 1 yıl sonra verilmek üzere zimmette borç olarak sabit olan 100.000 TL şayet misli ile 100.000 TL olarak ödenirse o vakit borçludan alacaklıya karşılıksız olarak 50.000 TL değer aktarımı meydana gelecektir. Çünkü kâğıt para esas olan şey suret ve şekil değil kıymettir ve itibari kâğıt paradaki denklik alım gücü ile belirlenmektedir. Dolayısıyla itibari kâğıt para ile borçlanan bir kimse esas olarak aldığı paranın şeklini değil alım gücünü borçlanmaktadır. Daha açıklayıcı olması bakımından bu durum örneklendirilecek olur ise özellikle hiperenflasyonun olduğu ve hacim olarak belki de bir kamyoneti dolduracak şekilde 1 milyon lira ile sadece bir ekmeğin satın alınabildiği bir ekonomide, bir kimsenin zimmetinde herhangi bir sebeple 1 ekmeğin değil de 1 ekmeğin satın alabileceği miktarda para borcu sabit olsa ve aradan zaman geçmesi ile aynı ekonomide deflasyon gerçekleşerek bir ekmeğin cüzdanı karıştırarak zor bulunacak hacimde sadece 1 lira olacak olsa o vakit misle itibar olunarak

borçlunun borcunu 1 milyon ekmek satın alabilecek kıymette olan 1 milyon lira ile ödemesi gerektiğinin savunulması denkliğin tesis edildiği anlamını taşımayacaktır.

Aynı şekilde enflasyon ve deflasyon sebebiyle kıymete itibar etmek ölçü birimlerindeki standartlara benzemektedir. Mesela, 1 metre 100 santimetre olarak belirlenmiştir. Devlet 1 metrenin bundan sonra 200 santimetreyi ifade edeceğini ilan etse ve düzenlemeler bu yönde olsa o vakit metre ile olan borçlarda durum farklı olacaktır. Nitekim 1 metrenin 100 cm olduğu zaman 10 metre yani 10.000 cm kumaş borçlanmış bir kişi, borcunu ödemek istediği zaman yeni metre cinsinden 5 metre olarak ödemesi gerekecektir. Çünkü borçlanılan şey önünde yazan rakam kaç olursa olsun metre değil metrenin temsil ettiği kumaş olup 10.000 cm ye tekabül eden şeydir. Böyle bir durumda hem yeni ölçüyü esas alıp hem de misle itibar edileceğini savunarak borcun 10 metre yani 20.000 cm olarak verileceğini ileri sürmek makul olmayacak hatta faizin bizzat kendisi olacaktır. Çünkü 10.000 cm borçlanılan kumaşın 20.000 cm olarak ödenmesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla söz konusu durumda borçlanılan şey, ölçünün standardı değil temsil ettiği miktardır. Nitekim itibari kâğıt para da borçlanılan şey paranın tedavüle arzındaki sayısı, şekli veya bir kâğıt parçası olan kağıdı değil temsil ettiği değer olarak alım gücüdür.

4) Devalüasyon ve Revalüasyon Sebebiyle Kâğıt Paradaki Değer Azalışı ve Artışı

Devalüasyon, kâğıt para sisteminde ülke para değerinin birtakım politikalar çerçevesinde bizzat devletlerin/hükümetlerin bilinçli müdahalesi ile ülke para değerinin-alım gücünün- yabancı ülke paraları karşısında düşürülmesidir. Diğer yandan devalüasyonun tam zıddı olarak görülen revalüasyon ise ülke para değerinin devletlerin/hükümetlerin bilinçli müdahalesi ile yabancı ülke para birimleri karşısında yükseltilmesidir.

Modern fıkıh literatürü incelendiğinde tespit edildiği kadarıyla devalüasyon ve revalüasyonun İslâm hukukundaki konumunun temellendirilmediği söylenebilir. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere modern literatürde paradaki değer değişimi sebebiyle para borçlarının ödenmesinde sadece dönemin en büyük buhranlarından biri olan enflasyon olayının analiz edildiği fakat deflasyonda olduğu gibi devalüasyon ve revalüasyon olaylarına da değinilmediği gözlemlenmektedir.

Bu tezde devalüasyon ve revalüasyon olayları sistematik olduğunu iddia ettiğimiz şekilde İslâm hukukuna göre temellendirilmiş ve para borçları bağlamında kıymete veya misle itibar edilmesi noktasında analiz edilmiştir. Bu minvalde tezin birinci bölümünde gerek terminolojik gerekse de uygulamalı olarak ifade edildiği üzere modern dönemdeki devalüasyon ve revalüasyon olayları her ne kadar bağlamları farklılık arz etse de klasik dönemde cereyan eden para olaylarından taşıdığı olayının kendisidir. Bu sebeple para değer değişimine dair klasik dönemde ıstılahî para hükmünde olan taşıdığı

uğramış/mağsûş paralar hakkında zikredilen şeyler ve bu çalışma da dahil olmak üzere modern literatürde para değer değişimi sebebiyle kıymete itibar edip edilmeyeceği noktasındaki görüşlerin hepsi deflasyondaki gibi devalüasyon ve revalüasyon olaylarını da kapsamaktadır. Böylelikle enflasyon ve deflasyon sebebiyle kâğıt paradaki kıymete itibar edilme noktasında yukarıda yer verdiğimiz tüm deliller, değerlendirmeler, ölçütler ve örneklendirmeler, devalüasyon ve revalüasyon olaylarını da kapsamakta ve tercih ettiğimiz üzere enflasyon olayında itibari kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunması gerektiği gibi söz konusu olaylarda da kıymete itibar olunmalıdır. Çünkü para olayları sebebiyle kâğıt parada kıymete itibar edilmesindeki temel ölçüt; para olaylarının bizzat kendisi değil, ilgili olayların etkisiyle misli olan paranın misliyetinin kâsır hale gelerek kıymetteki denkliğin bozulması olup kıymete itibar ile ilgili denkliğin tesis edilmesidir. Böylelikle zimmette sabit olan borç ile ödenen şeyin borca denk olması tatbik edilmekte ve karşılıksız olarak taraflar arasında meydana gelebilecek olan her türlü değer aktarımı engellenmektedir.

Gerek klasik fıkıh literatürü gerekse modern literatürde para olaylarına yönelik yapılmış olan açıklamalarda görüldüğü üzere kıymete itibar noktasında para olaylarının bizzat kendisinin bir önemi yoktur. Çünkü birçok kez ifade edildiği üzere kıymete itibar olunmasının temel ölçütü, kendisindeki esas itibarın kıymet olduğu itibari kâğıt parada borcun sabit olduğu an ile ödendiği an arasındaki kıymet yani alım gücü denkliğinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda ilgili yerlerde İslâm hukukuna göre konumlandığımızı iddia ettiğimiz enflasyon ve deflasyonun klasik fıkıh literatüründeki rahs ve galânın bir çeşidi, devalüasyon ve revalüasyonun tağşişin kendisi olduğuna istinaden günümüzde ıstılahî para olan kâğıt para ve para olaylarını klasik fıkıh literatüründe ıstılahî paralardaki kıymete itibar hükmüne hamletmemiz, kıymete itibar meselesine yönelik serdettiğimiz delillerden sadece birisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarının iddia ettiğimiz aksine başka şeyler olduğunun ispat edilmesi durumunda da ilgili olaylarda kıymete itibar olunmayacağı anlamı çıkarılmamalıdır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda paradaki değer değişiminin para borçlarına etkisi noktasında kıymete ve misle itibar olunmasına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olur ise klasik dönem fıkıh literatüründe inkıtâ hariç hilkaten paralarda misle; ıstılahî paralarda genel görüş olmamakla birlikte müftâbih görüş olarak tüm para olaylarında kıymete itibar olunmuştur. Modern dönem literatüründe ise para olaylarının para borçlarına etkisi bağlamında deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarına değinilmediği gözlemlenmiştir. Zira esas olarak konu ilgili literatürde enflasyon olayı çerçevesinde enflasyon farkına itibar olunup olunmama-kıymete ve misle itibar- düzleminde incelenmiş ve bu doğrultuda aklî ve naklî olarak birçok delil zikredilmiştir. Enflasyon farkının verilmemesi-misle itibar-gerektiğini savunanların para çeşidi ayrımı gözetmeksizin borcun zimmette sabit olduğu anki şekline; enflasyon farkının verilmesi-kıymete itibar edilmesi- gerektiğini savunanların ise kâğıt paranın yapısını

gözeterek borcun zimmette sabit olduğu anki şekline değil kıymetine-alım gücüne- odaklandığı ve ödeme gününde de söz konusu kıymetteki denkliği göz önünde bulundurduğu gözlemlenmiştir. Diğer yandan enflasyon olayında kıymete itibar edilmesi gerektiğini söyleyenler kıymetin kapsamı, şekli ve belirlenmesi noktasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Kıymete itibarın kapsamı çerçevesinde mutlak manada, sadece fahiş değer değişiminde, sadece temerrüt ve beklenmeyen enflasyon hallerinde kıymete itibar olunması gerektiği görüşleri belirtilmiştir. Kıymete itibarın şekli noktasında ise tarafların sulh yapması, kıymeti borçlunun veya devletin ödemesi şeklinde yaklaşımlarda bulunulmuştur. Kıymetin kapsamı ve şeklindeki tartışmaların kıymetin belirlenmesine göre daha dar nitelikte olduğu görülmüş ve ilgili yaklaşımlara bu bölüm içerisinde yer verilmiştir. Buna karşılık enflasyon sebebiyle kıymete itibar olduğu durumda borcun kıymetinin hangi ölçütlere göre belirleneceği tartışmalarının ise kapsam alanının, problemlerinin ve fikhî tahlilinin geniş nitelikte olması hasebiyle müstakil bir bölüm olarak üçüncü bölümde ele alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂĞIT PARADAKİ DEĞER DEĞİŞİMİNİ BELİRLEME ÖLÇÜTÜ/ENDEKS

İslâm hukukuna göre herhangi bir şekilde zimmette sabit olan para borçlarında para olayları sebebiyle kıymete itibar edileceği durumların tahlil edilmesinin ikinci aşamasında, kâğıt para kıymetinin nasıl belirleneceği yani para borçlarının hesaplanmasında hangi ölçüt ve kaidelerin dikkate alınacağı problemi ortaya çıkmaktadır. İlgili problem günümüze kadar modern fıkıh literatüründe değer değişiminde kıymete itibar olunması gerektiğini savunanlar tarafından birçok şekilde tartışılmıştır. Ancak kâğıt paradaki tarihsel dönüşüm ve uluslararası para sisteminin işleyişinin göz ardı edilmesi sebebiyle, kâğıt paradaki kıymet belirleme/endeks probleminin de hala ikna edici deliller eşliğinde tutarlı bir biçimde açıklanamadığı gözlemlenmektedir.

Bu bölümde, öncelikle para borçlarının İslâm hukukuna göre herhangi bir endekse bağlanabilirliğinin mümkün olup olmadığı tartışılmış, akabinde şayet bu mümkünse itibar edilecek olan endeksin tanımı, mahiyeti, keyfiyeti ve problemlerine dair öne sürülen yaklaşımlar değerlendirilmiş ve zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında kıymetin nasıl takdir olunacağı üzerinde durulmuştur.

I) Para Borcunun Bir Endekse Bağlanması

İktisadi olaylar çoğu zaman mutlak değerlere bakılmaksızın daha basit, anlaşılır ve matematiksel metotlarla tespit edilmiş istatistiklere dayanılarak değerlendirilmektedir. İlgili istatistikler, uluslararası bir sistem dahilinde fiyatların veya miktarların oransal değişimi gibi iktisadi olayların ait olduğu zaman ve mekanda ortaya konulması açısından daha öznel/yerel mahiyette kendi bünyesinde milli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Zira herhangi bir zaman veya mekan içerisinde meydana gelen değişimi göstermede herhangi bir olay için hesaplanan endeks, ancak ilgili olayla birlikte değerlendirildiği zaman anlam ve bütünlük kazanmaktadır. Bu bakımdan istatistiğe dair büyük önem arz eden endeks terimi; aralarında herhangi bir irtibatın bulunup bulunmadığı fark etmeksizin rakamlarla ifade edilmesi mümkün olan iki iktisadi olayın birbirlerine oranlanmasıyla elde edilen rakamdır.⁷⁵¹ Söz konusu bu rakam, ortalama ile oranların formüller dizisi sonrasında matematiksel olarak tespit edilebilen ve olayların anlaşılması ve yorumlanması için genellikle yüzdelerle ifade edilen bir sayıdır. Farklı bakış açıları doğrultusunda genel-özel ve basit-bileşik gibi çeşitlere ayrılmakta⁷⁵² ve her bir çeşit kendi arasında farklı kısımlarda değerlendirilmektedir. Piyasalardaki genel durumu ölçen endeks genel endeks, gıda ve ulaşım sektörü gibi sadece belirli bir sektör piyasasını ölçen endeks özel endeks; tek bir kalem mal veya hizmetin zaman veya mekan itibarıyla gösterdiği oransal değişimleri gösteren endeks basit endeks ve birden fazla mal ve hizmetin zaman veya mekan itibarıyla gösterdiği oransal değişimleri

⁷⁵¹ Göktaş, *Türkiye’de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*, 76.

⁷⁵² AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, 692-695.

gösteren endeks bileşik endeks olarak ifade edilmektedir.⁷⁵³ Para değer değişimi bağlamında daha spesifik olarak tarif edilecek olursa endeks; herhangi bir sebeple zimmette sabit olan para borçlarında değer değişimi sebebiyle kıymete itibar edileceği durumlarda para kıymetinin belirlenmesi için esas alınan ve vasıta olan bir gösterge şeklinde tanımlanabilmektedir.⁷⁵⁴

Kâğıt paradaki değer kaybının herhangi bir şey ile takdir olunması doğrudan endeks anlamına gelmemektedir. Ancak sadece karz sebebiyle zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında değil de ekonomideki etkisi çok geniş olan bey', gasp, rehin, hırsızlık, ceza, vergi, mehir vb. sebeplerle zimmette sabit olan bütün kâğıt para borçlarındaki kıymetin belirli bir şey ile takdir olunması bir anlamda neredeyse tüm alanlarda kâğıt para biriminin söz konusu şeye endekslenmesi gibi sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Bu doğrultuda klasik fıkıh literatürü incelendiğinde eşyanın kıymet belirlenmesinde piyasada para olarak kullanılan dinar ve dirhem esas alındığı gözlemlenmektedir. Nitekim özellikle raḥs ve ḡalā durumlarında felslerdeki değer kaybının ve değer artışının, aynî malların, diyetlerin, zekat nisabı ve fitır sadakası gibi birçok şeyin kıymet belirlenmesinde dinar ve dirhem esas alındığı özellikle diyetlerin⁷⁵⁵ takdirinde devenin endeks olarak belirlendiği görülmektedir.⁷⁵⁶ Modern dönemde Hz. Peygamber zamanından 20. yüzyıla kadar süregelen söz konusu tatbikatı göz önünde bulunduran birçok araştırmacı ve bilginin ilgili uygulamanın kâğıt parada da tatbik edilme keyfiyetini gündeme getirdiği ve konuyu genel mahiyette değerlendirerek başta kâğıt para olmak üzere günümüzde de belirli esaslar/teknik kurallar çerçevesinde herhangi bir şeyin başka bir şeyin kıymet belirleme ölçütü olabileceğinin mümkün ve meşrû olduğunu savunmuştur. Nitekim bunu göz önünde bulunduran AAOIFI, faizsiz finans esasları çerçevesinde bir piyasadaki değişim oranlarını görebilmek için belirli şartlar dahilinde birtakım endekslerin kullanılabileceğini uygun görmüş ve bunu standart haline getirmiştir.⁷⁵⁷

II) Para Borcu Endeksinin Belirlenmesinde Esas Alınabilecek Ölçütler

Bir şeyin kıymetinin belirlenmesinde başka bir şeyi standart olarak belirlemenin fikhî olarak mümkün olduğu tespit edildikten sonra, ilgili standardın kâğıt paradaki mahiyeti problemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada esas önem arz eden şey; değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan aynî bir şeyin veya hilkaten paraların mutlak olarak başka bir şeye endekslenmesi meselesi değil, kendi zatında

⁷⁵³ Bayramoğlu - Pekkaya, "İMKB Tarafından Hesaplanan Endekslerde Yeni Gelişmeler ve İMKB Şehir Endeksleri", 202-209; Şen, *Türkiye'de Uygulanmakta Olan Fiyat Endeksleri ve Bir Değerlendirme*, 3-9.

⁷⁵⁴ el-Muslih, *et-Teḡāḡḡumu 'n-nakdi fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 262.

⁷⁵⁵ Ebu'l-Hasen Darekutnî, *Sünenü Dârekutnî* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 3/129-130.

⁷⁵⁶ Konuya yönelik detaylı bilgi ve kaynak için ikinci bölümde kıymete itibarın kıyas doğrultusundaki dördüncü delile müracaat ediniz.

⁷⁵⁷ AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, 694.

herhangi bir kıymet ifade etmeyerek değerini harici bir vasıftan alan itibari paraların endeksleneyeceği şeydir. Çünkü aynı ve adedi malları veya hilkaten paraları mutlak olarak başka bir şeye endekslemek mümkün iken itibari paralarda bu kapsam zorunlu olarak daralmaktadır. Dolayısıyla burada paradaki değer değişimi oranının teoride hakiki olarak; pratikte ise hakikate yakın bir şekilde nasıl belirleneceği ve bunun hangi ölçütlere göre olması gerektiği analiz edilecektir.

Literatürde ilgili konuya dair birçok görüş ileri sürülmüş ve kâğıt para borçlarındaki kıymet belirlemede kıymetin enflasyon oranı, altın, gümüş, döviz, tedavüldeki orta düzeyde değişime uğrayan para, temel ihtiyaç malları, alışverişin konusu olan mal ve temel ihtiyaç mallarıyla birlikte altının ölçüt olarak belirlenmesi gerektiğine dair yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.⁷⁵⁸

A) Enflasyon Oranına Endeksleme

Enflasyon, “fiyatlar genel seviyesindeki sürekli, düzenli ve hissedilir artış”⁷⁵⁹ anlamına gelen iktisadi bir dengesizliktir. Söz konusu dengesizlik fiyatlar genel düzeyindeki artış ve bu artışla ters orantılı olarak paranın değer kaybına uğraması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Böylelikle ilgili dengesizliği yüzdesel olarak ortaya koyan oran enflasyon oranıdır. Günümüz uluslararası ekonomik düzeninde enflasyon oranı, her ülkenin belirledikleri kriterler kapsamında birtakım endeksler itibar alınarak matematiksel formüllerle tespit edilmektedir. Ülkemizde bu tespiti resmi bir kurum olan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gerçekleştirmektedir.

Buna mukabil enflasyon oranı hesaplamasının her ne kadar resmi nitelik taşıyarak matematiksel formüllerle tespiti yapılsa da ilgili endeksin gerek kendi doğası gerekse dış etkenler sebebiyle bünyesinde birtakım problemleri içerdiği gözlemlenmektedir. Aşağıda zikredileceği üzere söz konusu problemleri belirli kaideler çerçevesinde tashih eden bilgiler, kâğıt paradaki kıymetin belirlenmesinde mutlak veya şartlı olarak enflasyon oranının esas alınması gerektiğini ileri sürmekte; zikredilen problemleri tutarlı bir düzlemde analiz edemeyenler ise başka endekslerin tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Enflasyon oranı endeksine yönelik yaptığımız araştırmada ilgili endeksin en önemli problemlerinin enflasyon oranı hesaplamasında gündeme geldiği tespit edilmiştir. Bu sebeple öncelikle enflasyon oranının matematiksel verilerle nasıl hesaplandığının ele alınması daha uygun olacaktır.

1) Enflasyon Oranının Hesaplanması

Enflasyon oranının hesaplanmasında piyasadaki mal ve hizmetler ana kriter olarak esas alınmaktadır. Bu doğrultuda piyasadaki tüm mal ve hizmetlerin değer değişimini hesaplamak için

⁷⁵⁸ Dâvud, *Teğayyüru 'l-kıymeti 'ş-şirâiyye li 'n-nukûdi 'l-verakiyye*, 333; el-Muslih, *et-Teğahhumu 'n-nakdi fi 'l-fikhi 'l-İslâmi*, 257.

⁷⁵⁹ Kılıç, *Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*, 16; Kutucu, *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma*, 4.

birtakım teknik kurallar, formüller ve araçlar oluşturulmuştur. Bunlar zımni gayrisafî milli hasıla (GSMH) deflatörü, üretici fiyat veya toptan eşya endeksi (ÜFE/TEFE) ve tüketici fiyat endeksidir (TÜFE).⁷⁶⁰ Söz konusu endeksler birtakım formüllerle hesaplanmakta ve bu doğrultuda enflasyon hesaplaması yapılmaktadır.

Deflatör diye ifade edilen şey; nominal değerın reel değere çevrilmesinde kullanılan fiyat endeksidir. Burada maliyetler, ücretler ve ham madde fiyatları gibi parasal terimlerle ifade edilebilen iktisadi büyüklüğün değeri, gerçek değere çevrilmektedir. Gayrisafî milli hasılaya (GSMH) dahil olan mal ve hizmetlerin yani ülke piyasasındaki tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değer değişimini ölçen gösterge zımni GSMH deflatörüdür.

Üretici fiyat endeksi diye ifade edilen şey; toptan eşya fiyatlarındaki değer değişimini ölçen bir göstergedir. Örneğin ÜFE'nin azalış eğilimde olması piyasadaki üretim maliyetlerinin azaldığını, yükseliş eğiliminde olması ise üretim maliyetlerinin arttığını ve söz konusu değişimlerin ileride tüketici fiyatlarına nasıl yansıtacağını göstermektedir.

Tüketici fiyat endeksi ise belirli bir referans periyodunda tüketicilerin satın aldıkları mal ve hizmetlerin perakende fiyatlarındaki değer değişimini miktar ve kaliteyi de göz önünde bulundurarak ölçen göstergedir. Bu çerçevede belirli mal ve hizmetlerin dahil edildiği bir enflasyon sepeti oluşturulmakta ve birtakım formüllerle TÜFE hesaplanması yapılmaktadır.

Enflasyon sepeti, genel ve özel kapsamlı olmak üzere iki şekilde oluşturulmaktadır.⁷⁶¹ Genel kapsamlı TÜFE göstergesi; gıda maddeleri, giyim, konut, beyaz eşya, mobilya, alkollü içecekler, tütün, devlet şans oyunları, haberleşme, ulaştırma, eğitim, enerji, sağlık, eğlence, kültür, konaklama vb. birçok alanda yüzlerce mal ve hizmetin yer aldığı endekstir. Çekirdek enflasyon göstergesi olarak da bilinen özel kapsamlı gösterge ise genel kapsamlı sepette yer alan mevsimsel ürünlerin, işlenmemiş gıdaların, enerji, dolaylı vergiler, alkollü içkiler, tütün mamulleri ve şans oyunları gibi birtakım mal ve hizmetlerin hariç tutulduğu endekstir.

2) Enflasyon Endeksinin Problemleri

Enflasyon endeksi kendi içerisinde iktisadi, siyasi ve fikhî olarak birtakım problemler barındırmaktadır. İlgili problemlerin tutarlı bir şekilde değerlendirilememesi, kâğıt para endeksinde tercih edilecek olan hükümde önemli etkiler yaratmakta ve para değer değişiminde kıymete itibar hükmünü faiz ve garar gibi fikhî olarak meşrû olmayan şeylerle ilişkili hale getirmektedir. Bu sebeple zikredilen problemler sistematik bir şekilde analiz edilmeden fikhî değerlendirme yapılamayacaktır.

⁷⁶⁰ Kılıç, *Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*, 16-20; Kutucu, *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma*, 17-21; Gökteş, *Türkiye'de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*, 75-95.

⁷⁶¹ TCMB, *Türkiye İçin Özel Kapsamlı Tüfe Göstergeleri Çekirdek Enflasyon Çalışma Raporu* (2005).

Enflasyon endeksinin iktisadi problemleri arasında; TÜFE sepetindeki referans mallarının güncellenmesi problemi yer almaktadır. Çünkü sepette yer alan ürünlerin bizzat kendisi ve ürünlerin tanımları veya ağırlıkları, hane halklarının trend tüketim şemasını ortaya koyacak şekilde yıllık olarak güncellenmekte yani yapılan her güncelleme yıl boyunca sabit kalmaktadır. Dolayısıyla TÜFE sepetinde olmayan veya yıl boyunca tüketim eğiliminde ağırlığı artan ürünler, ancak 1 yıl sonra sepete dahil edilebilmekte ve ağırlığı azalan mal ve hizmetler de 1 yıl sonra sepetten çıkarılabilmektedir. Ayrıca ekonomik krizler, salgın hastalıklar, doğal afetler, savaşlar vb. olağan dışı durumlar halinde de hane halklarının tüketim alışkanlıkları yıl içerisinde ani ve tabii bir şekilde değişmektedir. Söz konusu değişimlerin bazıları geçici olabilirken bazıları daimi olabilmektedir.⁷⁶²

TÜFE sepetindeki güncellemenin sadece yıllık olarak yapılması ve başta ekonomik krizler olmak üzere olağan dışı durumlarda yıl içerisindeki değişimlerin endeks hesaplamasına dahil edilememesi, 1 yıldan daha az vadede ödenecek olan borçlar veya vadesi 1 yıldan fazla olsa bile içinde bulunulan yılda vadesi TÜFE hesaplamasından önce olan tüm borçlar için problem oluşturmaktadır. Böylelikle her ne kadar oran tespiti yapılsa da bu oran, hakiki değeri temsil etmeyerek piyasadaki genel mal ve hizmet fiyatları karşısında paradaki değer değişimini gerçek manada gösterememekte ve kıymete itibarda gerçekleştirilmek istenen ana gaye hasıl olmamaktadır. Zira endeksin net bir şekilde gerçeği yansıtmaması hali, paradaki değer değişimi oranının da net olarak belirlenemeyeceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla enflasyon oranı endeksi esas alınarak kıymet belirlemesi yapıldığı hâllerde para borcunun zimmette sabit olduğu gün ile ödendiği gün arasındaki kıymet denkliği sağlanamamakta ve taraflar arasında karşılıksız değer aktarımı meydana gelmektedir.

Enflasyon endeksinin siyasi problemleri arasında; enflasyon oranının esas olarak zimmette sabit olan borçların ve mali külfetlerin ödenmesi için değil, hükümetlerin mali politikalarını yönetmesi için hesaplanması yer almaktadır.⁷⁶³ Bu sebeple özellikle isabetsiz ve tutarsız politikaların tatbik edildiği dönemler olmak üzere resmi enflasyon rakamları ile gerçek enflasyon oranı veya enflasyon hesaplaması yapan diğer kurum ve şirketlerin hesaplamaları arasında gabn-i fâhiş ölçüsünde yani yüksek seviyede uyuşmazlık ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bazı dönemlerde hane halkları talebinin fazla olduğu bazı tüketim mallarının endeksten hariç tutularak resmi enflasyonun yıllık %70 oranında hesaplanmasına karşılık hane halklarının tükettiği mallardaki değişim oranının hissedilir bir şekilde reel olarak %150-160 arasında olduğu veya diğer kurum ve kuruluşların ilgili oranı %170 seviyesinde açıkladığı gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla burada resmi rakamlar ile gerçeklik arasında itibar edilmesi gereken oran problemi ortaya çıkmakta ve paradaki değer kaybının nasıl tespit edileceği karmaşık bir yapıya

⁷⁶² Göktaş, *Türkiye'de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*, 83.

⁷⁶³ el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 268.

bürünmektedir. Çünkü kıymete itibar edilse dahi resmi değer değişimi oranının gerçek değer değişim oranını yansıtmaması, kâğıt paradaki kıymet denkliğinin sağlanamamasına sebep olmaktadır.

Enflasyon oranı hesaplamasının iktisadi ve siyasi problemleri değerlendirildiğinde; söz konusu problemlerin göz ardı edilemeyecek şekilde büyük önem arz ettiği görünmektedir. Çünkü para değer değişiminde kıymete itibarın ana gayesi, alacaklıdan borçluya veyahut borçludan alacaklıya yönelik karşılıksız değer aktarımını engelleme ve borcun sabit olduğu gün ile ödendiği gün arasındaki kıymet denkliğini sağlamadır. Bu sebeple daha ideal olan şey referans malları güncellemesinin yıllık değil hiperenflasyon hallerinde günlük, diğer hallerde ise aylık olarak yapılması şayet bunun tatbik edilmesi büyük bir külfet oluşturacaksa en azından sadece olağan dışı durumların vaki olduğu dönemlerde aylık olarak yapılması daha isabetli bir uygulama olacaktır. Buna karşılık güncelleme probleminin olması kanaatimizce enflasyon endeksinin tamamen reddedilmesini de gerektirmemektedir. Çünkü referans mallarının yıllık olarak güncellenmesi problemi olağan dışı durumlar dışında kâğıt paradaki kıymet belirlemede iyi bir yöntem olarak kullanılabilir. Olağan dışı durumlarda ise yine güncelleme aylık olarak yapılmalıdır. Yapılmadığı durumlarda tarafların sulh yapması daha isabetli bir çözüm olarak ön plana çıkacaktır.

Enflasyonun asıl olarak zimmette sabit olan borçların ve mali külfetlerin ödenmesi için değil; hükümetlerin mali politikalarını yönetmesi için hesaplanması politikası da kıymete itibar doğrultusunda değiştirilmeli ve sadece zikredilen politikalar için değil, borç ödemelerinde de bu esasın göz önünde bulundurularak hesaplanmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda hükümetlerin enflasyon oranını belirlerken isabetsiz politikalarının kısa vadede üzerini örtmek için değil, devlet anlayışına uygun bir şekilde şeffaf olarak belirlenmesi gerekmektedir. Buna karşılık resmi rakamların gerçek oranı yansıtmaması durumu, aslında genel değil istisnai bir durumdur. Burada araştırma konusu olan ve itibar edilen şey, politik unsurlardan soyutlanarak matematiksel verilerle hesaplanmış olan gerçek enflasyon oranıdır. Dolayısıyla itibar nadir olana değil genel olana göre olmalı ve normal zamanlarda devletin resmi olarak belirlediği orana itibar edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde anlaşmazlıkların zuhur etmesi kaçınılmaz olacak ve hukuki himaye tesis edilemeyecektir. Buna karşılık istisnai olarak hükümet verilerinin gabn-i fâhiş derecesinde gerçeği yansıtmadığı bazı durumlarda değer değişiminin tespiti için tavsiye kabilinden bilir kişilerden de yardım alınarak taraflar arasında sulh yapılması veya mahkemeye intikal eden davalarda devlet tarafından hakime subjektif nazariye ölçüsünde hüküm verme yetkisi tanınması daha isabetli olacaktır. Çünkü gabn-i fâhiş ölçüsünde gerçeği yansıtmayan resmi orana itibar her ne kadar kanuni olarak meşrû olsa da ahlaka uygun bir uygulama niteliği taşımayacaktır.

Enflasyonun siyasi ve iktisadi problemlerinde görüldüğü üzere enflasyon endeksinin hem kendi yapısı hem de uygulamadan kaynaklanan iktisadi ve siyasi problemleri, aslında genel manada fikhî problemlerinin de bir çeşidini oluşturmaktadır. Ancak fikhî problemler, enflasyon endeksinin kendi

doğasından kaynaklanan problemleri değil, harici ilkelere kaynaklanan problemleri oluşturmaktadır. Zira burada iktisat bilimine göre problem olmayan fakat İslâm hukukuna göre problem arz eden konular yer almaktadır. Bu sebeple yukarıda zikredilen söz konusu problemlerden farklı olarak fikhî problemlerin müstakil bir şekilde ele alınması daha uygun olacaktır.

Enflasyon oranına endeksin fikhî problemleri arasında; genel olarak üç ana problemin yer aldığı gözlemlenmektedir. Birincisi; kıymete itibarda hesaplama zamanındaki birtakım esasların kat'i olarak gözetilmediğinde faizin tahakkuk etmesi problemidir. Önceki bölümlerde vurgulanarak belirtildiği üzere enflasyon sebebiyle kıymete itibar meselesi, her ne kadar faizin bizzat kendisi olmasa da kâğıt paranın para olması bakımından ribevî mallar arasında yer almasından ötürü uygulamayı faizle bağlantılı bir yapıya büründürmektedir. Dolayısıyla sarf akdinde olduğu gibi kıymete itibar noktasında da faizin tahakkuk etmemesi ve garar hâli oluşturularak akdin fâsid olmaması için hesaplamalarda birtakım esaslara riayet zaruret arz etmektedir. Bu doğrultuda itibari kâğıt para borçlarında borç verilirken ödemenin enflasyona endeksenerek yapılacağı kararlaştırılsa da tahmine dayalı olarak hiçbir şekilde sabit bir oran belirlenmemeli ve kıymet hesaplaması ileriye dönük bir şekilde değil, geriye dönük olarak yapılmalıdır. Örneğin, içerisinde bulunulan yılda yıllık enflasyonun %30 olduğu bir ekonomide, borcun 1 yıl sonra tamamıyla veya 1 yıl içerisinde taksitle ödenmesi üzere zimmette sabit olan 100.000 TL borç muamelesinde, önceden hesaplama yani ileriye dönük bir şekilde hesaplama yapılarak borcun 130.000 TL olarak ödenmesi gerektiği akdin başında hiçbir şekilde şart koşulmamalı/kesinleştirilmemeli veya aylık taksitler bu doğrultuda tahsil edilmemelidir. Zira enflasyon oranının hangi düzeyde olduğu veya olacağı fark etmeksizin akdin başında şart koşulmuş olan herhangi bir sabit oran, asıl itibariyle meşrû olan borçlanmayı ve enflasyon sebebiyle para borçlarında kıymete itibar uygulamasını başlangıç itibariyle faizli hale dönüştürmekte ve akdin garar içermesine sebebiyet vermektedir. Çünkü fikhî kaideler çerçevesinde faiz konusunda tahmini eşitlik de eşitsizlik olarak kabul edilmektedir.⁷⁶⁴ Burada tatbik edilmesi gereken uygulama, borcun enflasyona endeksenerek ödenmesi doğrultusunda zimmette 100.000 TL şeklinde sabit olması ve borçlunun ödeme gününde sabit olmuş olan enflasyon oranı nispetince geriye dönük hesaplama yaparak borcunu ödemesidir.⁷⁶⁵ Nitekim buradaki örneğe göre 1 yıl sonra ödenilecek olan 100.000 TL borç ödemesinde sadece ödeme günü geldiğinde geriye dönük bir şekilde yıllık oran %30 olarak hesaplanmalı ve ancak o vakit borç 130.000 TL şeklinde ödenmelidir. Diğer yandan ilgili şartlar doğrultusunda borcun ödeme gününde alacaklı taraf isterse kendi rızası doğrultusunda borcu 130.000 TL altında herhangi bir meblağ ile daha az oranda da tahsil edebilme yetkisine sahiptir. Söz konusu durum banka uygulaması üzerinden de örneklendirilir ise bir banka müşterisine ödemenin enflasyon endeksinde göre yapılmasına binaen 36 ay sonra geri ödenmesi üzere

⁷⁶⁴ Karaçam, *İslâm Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları*, 46.

⁷⁶⁵ Hesaplamaya ilişkin detaylı bilgi ve örnekler için bkz. Temel Hazıroğlu, "İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endekli TL ve Karz-ı Hasen Fonu", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi* 7/2 (2021).

100.000 TL borç verse ve 36 ay sonunda 3 yıllık enflasyon %50 oranında gerçekleşse banka, ödeme gününde kendi rızası doğrultusunda ödemeyi, ödenmesi gereken 150.000 TL'den daha az miktarda tahsil edebilme tercihine sahiptir. Burada daha az bir ödemenin alınmasında faizi engelleyen şey, hesaplamanın geriye dönük şekilde yapılması ve alacaklının fikhî meşrûiyet dahilindeki rızasıdır. Şayet alacaklının rızası yok ise o vakit hak olan ödemedeki eksiklik alacaklıdan borçluya karşılıksız değer aktarımını ifade eden negatif faiz olarak tahakkuk edecek ve meşrû olan kıymete itibar uygulamasını gayri meşrû hale getirecektir. Önemle ifade edilmelidir ki buradaki rıza fikhî meşrûiyet dahilinde sınırlandırılmıştır. Zira fikhin meşrû görmediği çerçevedeki rıza anlayışı her nerede olursa olsun başlı başına meşrûiyet arz etmemektedir. Nitekim fikhî prensipler faizin şart koşulmadığı borç ödemelerinde alacaklının rızası olması şartıyla borcu eksik olarak almasındaki veya borçlunun borcunu kendi isteğiyle daha iyi/fazla bir şekilde ödemesindeki rızayı naklî deliller doğrultusunda meşrû görürken⁷⁶⁶ zina, kumar, rüşvet, torpil, ötenazi, çeşidi her ne olursa olsun faiz ve üçüncü bir şahsa gayri meşrû bir fiili yaptırma gibi şeylerdeki tarafların rızasını meşrû görmemektedir.

Binaenaleyh zimmette sabit olan borcun taksitli olarak ödenmesi kararlaştırılırsa o vakit akdin başında belirlenmiş olan taksit fiyatının üzerine geriye dönük hesaplama doğrultusunda taksit vadesi kadar hesaplama yapılarak borç tahsil edilmelidir. Örneğin, taksitler aylık ise aylık enflasyon veya 6 aylık ise 6 aylık enflasyon oranı esas alınarak hesaplama yapılmalıdır. Nitekim aylık enflasyonun %5 yıllık enflasyonun ise %60 olduğu bir ekonomide bir kimsenin zimmetinde 12.000 TL borç sabit olsa ve bu borcun ödemesi aylık 2000 TL olacak şekilde 6 ayda veyahut ilk 6 ay yarısı olan 6000 TL; son 6 ayda da diğer yarısı olan 6000 TL ödenmesi üzere borçlanılmış olsa, ödeme şu şekilde hesaplanmalıdır. Aylık 2000 TL taksit ödemesine aylık enflasyon oranı olan %5 değer kaybı hesaplanarak borcun ilk taksiti 2100 TL şeklinde ödenmeli ve diğer aylarda da açıklanacak olan aylık enflasyon oranı 2000 TL'lik taksitle⁷⁶⁷ denkleştirilerek yapılmalıdır. Aynı şekilde altı aylık 6000 TL taksit ödemesinde de altı aylık enflasyon oranı olan %30 hesap edilmeli ve ödeme 7800 TL şeklinde yapılmalıdır.

Öz olarak enflasyon oranının ne olduğu tam olarak sabit olmadan tahmine dayalı bir şekilde belirlenecek olan herhangi bir sabit oran şart koşulmamalı ve hesaplama her daim geriye dönük bir şekilde yani borcun ödeme gününde yapılmalıdır. Aksi takdirde ileriye dönük hesaplamanın yapılması yani hesaplamanın borcun zimmette sabit olduğu gün yapılması durumunda, her türlü faiz tahakkuk edecek ve ilgili uygulama fikhî olarak meşrûiyet arz etmeyecektir. Zira tarafların rızasının bir önemi olmaksızın enflasyon oranı tahmin edilen sabit orandan daha fazla çıkarsa nominal faiz,⁷⁶⁸ daha az çıkar

⁷⁶⁶ Deliller konusunda detaylı bilgi için bkz. Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfası* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996); H. Yunus Apaydın, "Karz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

⁷⁶⁷ Örneğin ikinci ayda enflasyon %15 olarak belirlenirse taksit ödemesi 2300 TL olarak yapılacaktır.

⁷⁶⁸ Şayet bu tatbikat kabul edilecek olursa veya böyle bir faizin İslâm'ın haram kıldığı ribâ anlayışına dahil olmadığı iddiası kabul edilecek olursa dahi tüzel kişilik olan bankanın rızasının olmaması durumunda söz konusu muamele yine meşrûiyet arz etmeyecektir. Çünkü burada akit baştan faiz üzere kurulmuş ve tarafların rızasının meşrûiyeti ortadan kalkmıştır. Bu durum

ise bizzat pozitif/reel faiz tahakkuk edecek ve her türlü ihtimalde faiz muamelesinden kaçınılamayacaktır. Bu durum bir örnekle açıklanacak olursa, bir banka müşterisine akdin başında şart koşularak belirlenmiş şekilde aylık %5 yıllık ise %60 sabit faiz oranıyla 12 aylığına 240.000 TL kredi verse ve bu kredinin aylık taksiti borcun ana parası olan 20.000 TL, faizi ise %5 yani 12.000 TL ziyadeyle 32.000 TL olarak belirlenmekte ve vade sonunda borcun 384.000 TL olarak ödeneceği kesinleştirilmektedir. İlgili durumda şayet enflasyonun olduğu bir ekonomide böyle bir akit enflasyonun aylık veya yıllık olarak faiz oranından daha az oranda gerçekleşeceği tahminine binaen kabul edilecek olursa dahi, enflasyon oranının aylık %4 yıllık %48 gerçekleştiği bir ekonomide, aylık olarak %1 yıllık ise %12 oranındaki fark, sonuç itibariyle pozitif faiz olarak tahakkuk edecek ve tarafların rızası olsa dahi faizde tarafların razı olmasının meşrû olmaması sebebiyle ilgili uygulama fıkha uygunluk arz etmeyecektir. Buna karşılık söz konusu kredi işleminde şayet enflasyon oranı aylık %7 yıllık ise %84 olarak gerçekleşecek olursa o vakit aylık düzlemde %2 yıllık düzlemde ise %24 oranındaki fark, sonuç itibariyle nominal faiz olarak tahakkuk edecek ve yine bankanın rızası olsa dahi akdin en baştan faizli olması sebebiyle faizde tarafların razı olmasının meşrû olmamasından ötürü söz konusu uygulama fikhî açıdan meşrû bir nitelik taşımayacaktır.

Bu doğrultuda ortaya çıktığı üzere söz konusu uygulamada bizim kanaatimize göre faiz her türlü tahakkuk etmektedir. Buna karşılık ilgili uygulamayı ribâ olarak addetmeyenlere göre bu uygulama kabul edilse bile yine görüldüğü üzere ekonomide büyük tecrübe sahibi olanlar da dahil olmak üzere tarafların faize düşmeme ihtimali imkansız derecesinde oldukça düşüktür. Ayrıca burada faizli sistemin temsili olan ve ekonomi, finans, iktisat, matematik vb. alanlarda uzman kadrolar tarafından yönetilen kurumların kredi tanımlarken gerçekleşecek olan enflasyonu, beklenmedik durumlar hariç göz önünde bulundurmadığı da göz ardı edilmemelidir. Çünkü ilgili kurum ve kuruluşlar, kredilerdeki faiz oranını aylık olarak güncellemekte ve bu doğrultuda kredi tanımlamaktadır. Nitekim özellikle birtakım sebeplerden ötürü ani bir şekilde hiperenflasyonun vaki olduğu durumlar başta olmak üzere enflasyonun analiz edilemediği kriz durumlarında, 2001 yılında Türkiye’de ve 2008 yılında ABD’de yaşandığı gibi birçok banka bu gibi sebeplerle batmaktadır. Dolayısıyla borçların faiz oranına endekslenmeyip buradaki belirlenen şartlar doğrultusunda enflasyon oranına endekslenmesi, finansman sağlayan kurum ve kuruluşların devamlılığı ve İslâm hukukuna göre meşrû bir faaliyet göstermelerinin sağlanması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Bu malumatlar ışığında, günümüzdeki konvansiyonel bankaların ileriye dönük hesaplamalar çerçevesinde sabit oran koyarak tanımlamış oldukları bütün kredi çeşitleri, enflasyon oranının altında

nikah akdi yapılacağı kesin de olsa cinsel münasebet noktasında öncesinde tarafların birbirine haram olmasına benzemektedir. Bu sebeple sonuç itibariyle nikah masasında taraflar rızaları ile evlense de bu rıza nikahtan önceki münasebetlerini helal dairesine sokmamaktadır.

veya tarafların rızası dahilinde olup olmadığı fark etmeksizin akdi fikhî olarak her türlü yasaklanmış olan faizli hale dönüştürmesinden ötürü meşrû değildir. Dolayısıyla krediler ya yukarıda örnekli bir şekilde zikrettiğimiz kriterlere uygun bir şekilde tanımlanmalı ya da çeşidi her ne olursa olsun veya borcun tarafları her kim olursa olsun faizi meşrûlaştırma eğiliminde bulunulmamalıdır. Nitekim burada borcun taraflarında ayrıma gitmememizin sebebi, başlangıçta sabit bir faiz oranının belirlendiği borç akitlerinde taraflardan birisinin devlet olduğunda faizin tahakkuk etmeyeceği yönündeki yaklaşımlarıdır. Diğer yandan zaruretler yasak olan şeyleri mübah kılar kaidesi çerçevesinde zaruret prensibine zaruret miktarınca dahil edilen akitler⁷⁶⁹ bunun dışındadır. Çünkü böyle durumlarda iddia ettiğimiz üzere haram olan faiz bizzat tahakkuk etmekte fakat zaruret gereği mazur görülebilmektedir. Nitekim domuz etinin yenmesi kesin bir şekilde haram iken yiyecek bulamadığı için açıklıktan ölmek üzere olan bir kimsenin ölmeyecek kadar domuz eti yemesinin mübah oluşu böyledir.

Enflasyon endeksinin fikhî problemlerinden ikincisi; enflasyon oranı endeksinde hesaplama sepetindeki bazı referans mallarının İslâm dinine göre gayri meşrû malları barındırmasıdır. Günümüzde belirlenen TÜFE sepetinde alkollü içecekler, şans oyunları/kumar ve bunları temsil eden kurum ve kuruluşların faaliyetleri gibi İslâm'ın gayri meşrû gördüğü mal ve hizmetler yer almaktadır. Bu sebeple söz konusu mal ve hizmetlerdeki fiyat değişiminin doğal olarak enflasyon oranı hesaplamasında da esas alındığı gerçeğini ortaya koymaktadır. İlgili ürünler günümüzdeki genel kapsamlı endekste tamamıyla yer alırken özel kapsamlı endekslerde yer almamaktadır. Ancak bununla birlikte özel kapsamlı endekste enerji ve ulaştırma gibi enflasyonu büyük oranda etkileyen önemli tüketim malları ve hizmetler de yer almamaktadır. Dolayısıyla genel kapsamlı endeksin gayri meşrû mal ve hizmetleri içermesi, özel kapsamlı endekste de enflasyonu büyük oranda etkileyen meşrû ürün ve hizmetlerin yer almaması, enflasyon hesaplamasının gerçek ve mübah oluşuna dair eleştirilere⁷⁷⁰ haklı olarak mahal vermektedir. Nitekim bu vaka borç verildiğinde bir şişe rakı alabilen para, ödendiğinde de bir şişe rakı alabilmeli, borç verildiğinde şans oyunlarında 1 kupon yatırılabilen para, borç ödendiğinde de 1 kupon yatırılabilmeli veyahut borç verildiğinde 10 kg domuz eti alabilen bir borç, ödendiğinde de 10 kg domuz eti alabilmelidir şeklinde aklî olarak uygun fakat fikhî olarak tiksindirici, rahatsız edici ve hoş görülemeyecek şekilde örneklendirilebilmektedir. Burada İslâmî esaslarla yönetilen ülkeler veya Müslümanlar için kabul görececek olan hesapla yöntemi, TÜFE'den sadece gayri meşrû mal ve hizmetlerin çıkarıldığı özel kapsamlı bir endeksin oluşturulması⁷⁷¹ ya da başta İslâmî esaslarla yönetilmeyen ülkelerde olmak üzere genel endeksin içerisinden gayri meşrû mal ve hizmetler oranının çıkarılarak kıymet hesaplamasının yapılmasıdır. Önerilen söz konusu uygulama şekillerinin

⁷⁶⁹ Hangi durumların zaruret arz edeceği başka bir çalışmanın konusudur.

⁷⁷⁰ Dinç, "Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler", 18-26.

⁷⁷¹ AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, 697.

benimsenmesi, kanaatimizce enflasyon hesaplama endeksleri kapsamında yeni bir problem ortaya çıkarmayacak aksine enflasyon oranı endeksine uluslararası uygulanabilirlik niteliği kazandıracaktır.

Enflasyonun fikhî problemlerinden üçüncüsü; kıymete itibarda ödenecek miktarın belirsizlik ve bilinmezlik içerdiği iddiasıdır. Değer değişimi sebebiyle kıymete itibar meselesi ikinci bölümde detaylarıyla yer verildiği üzere fıkıh literatüründeki haksız kazanca sebebiyet verecek şekilde kapalılık taşınmasından ötürü akdi fâsid kılan ve satım akitlerinde bedeldeki bilinmezliği ifade eden garar⁷⁷² ile irtibatlandırılmaktadır.

Söz konusu iddia değerlendirildiğinde; enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunmasının ve bu doğrultuda kıymetin enflasyon oranı ile belirlenmesinin kanaatimizce belirsizlikle alakası bulunmamaktadır. Çünkü zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında kıymete itibar durumunda esasen bedelde bilinmezlik hali olmayıp zimmette sabit olan borcun sabit olduğu günkü değeri ile ödenmesi vardır. Dolayısıyla bu hususta bilinmezliğin ortaya çıktığı iddiasının aksine meydana gelen belirsizliğin ortadan kaldırılması söz konusudur. Bu sebeple enflasyon sebebiyle kıymete itibar noktasında kâğıt para borçlarındaki kıymet belirlemedeki endeks, matematiksel formüller ve uygulamalar ölçüsünde ne kadar sistematik olursa enflasyonun oluşturduğu belirsizlik ve bilinmezlik de o ölçüde tespit edilecek ve ortadan kaldırılacaktır.

Garar kapsamında Hz. Peygamber'in yasak kıldığı şey; satıma konu olan malın mevcut olmaması veya mevcutsa niteliklerinin belirsiz olması gibi tarafları anlaşmazlığa götürecek boyutta bilinmezlik ve belirsizlik taşıyan akitlerdir. Yasak olan bu belirsizlik, kıymete itibar durumunda söz konusu değildir. Zira bu noktadaki belirsizlik geriye dönük hesaplama ile yapılması şartıyla kıymete itibarda ve zimmette sabit olan borcun miktarında değildir. Çünkü burada her şeyden önce borç zimmette sabit olmuş ve ödenecek miktar da ayar, ölçü ve kıymet bakımından belirlenmiştir. Aksine buradaki belirsizlik kıymeti belirleme kapsamında⁷⁷³ borcun ödeme zamanına kadar gerçekleşebilecek olan değer kaybı/enflasyon oranındadır ki bu belirsizlik de tarafları anlaşmazlığa düşürecek ölçüde bir belirsizlik olmayarak geriye dönük hesaplama ile bertaraf edilmektedir. Çünkü buradaki bilinmezlik asılda değil fer'de cereyan etmekte⁷⁷⁴ ve geriye dönük hesaplama yapılmasıyla fer'deki belirsizliktir. Böylelikle enflasyon oranına göre ödemenin kararlaştırıldığı bir para borcunda borçlu, herhangi bir risk

⁷⁷² Dönmez, "Garar", 13/366-371.

⁷⁷³ Bu sebeple bu konuya ayrıntılı olarak kıymete itibarın ele alındığı ikinci bölümde değil; kıymet belirlemenin ele alındığı bu bölümde yer verilmiştir.

⁷⁷⁴ İn'ikat şartlarını içererek zimmette sabit olan bir para borcunda borcun zimmette sabit oluşu ve borçlunun ödeme sorumluluğunun olduğu kesinlik kazanmaktadır. Asıl ve fer' ilişkisi bağlamında burada asıl olan borcun ve ödeme sorumluluğunun kesin bir şekilde sabit olmasıdır. Buna karşılık fer' olan şey ise ödeme gününe kadar enflasyon olayının gerçekleşip gerçekleşmeme ihtimali veyahut gerçekleşse bile kıymete itibar ile yani borcun sabit olduğu gün ile ödeme günündeki alım gücü denkleştirmesi ile bu ihtimalin ortaya çıkaracağı belirsizliğin giderilmesidir. Dolayısıyla borç zimmette tahakkuk ettikten sonraki ihtimale dayalı ortaya çıkacak olan bilinmezlikler tarafları nizâyâ götürecek nitelikte olsa bile ilgili nizânın ortadan kaldırılması ile akit fâsid olmayacaktır.

almamakta ve ödeyeceği kıymet de belirsizlik taşımamaktadır. Zira borçlu burada matematiksel verilerle hesaplanmış olarak zimmetinde sabit olduğu çünkü borcun dengini vermektedir ki literatürde bedelin akit anında değil de ifâ anında kesinlik kazandığına dair görüşler⁷⁷⁵ de fazlasıyla yer almaktadır.

Kıymete itibar kapsamında enflasyon oranına itibardaki bilinmezliğin problem arz etmemesi örnek ile açıklanacak olur ise ülkemizdeki memur maaşlarına altı ayda bir enflasyon denkleştirmesi ve zam yapılmakta fakat hiçbir memur sonraki dönemde maaşında ne oranda alım gücü denkleştirmesi yapılacağını bilmemektedir. Genel kurala bakıldığında ilgili bilinmezlik, memur ile devlet arasında yapılan iş akdini fâsid hale getirmelidir. Ancak asılda olmayıp fer’de olmasından ötürü bu boyutta bir bilinmezlik mazur görülmüş ve günümüzdeki hiçbir fıkıh bilgini ve araştırmacısı söz konusu uygulamayı yasak kapsamında değerlendirmemiştir. Aynı şekilde umuma ulaşım hizmeti veren ticari taksiye binilmesi durumunda da gidilecek yere kadar ücretin toplam ne kadar tutacağı bilinmezlik içermektedir. Ancak taksimetre açılış ücreti ve km birim fiyatının belirli oluşu, söz konusu bilinmezliği taraflar arasında anlaşmazlığa götürmemektedir.⁷⁷⁶ Ayrıca tabiat gereği gelecek bilinmemekte ve bundan ötürü birçok şey bir anlamda bilinmezlik içerse de yine ilgili bilinmezliğin asılda değil de fer’de olmasından ötürü mazur görülmektedir. Nitekim fikhî olarak meşrû olan karz akdinde borcun kesin olarak ödeneceği, bey’ akdinde kârın ve zararın ne olacağı, vaktin sonunda neler olacağı bilinmeksizin namaz vücûbiyetinin namazın son vaktine kadar mevcut olması, hac farızasını yerine getirmede aracı olan kamu veya özel şirketlere parası peşin verildiği halde birtakım sebeplere binaen hacıların arife günü Arafat’a çıkamama ihtimali, her ne kadar vasıfları belirlenmiş olsa da eser/istisna’ sözleşmesinde sipariş verilen şeyin istenilen özellikleri tam olarak taşımama veya sipariş verenin sözleşmeden cayma ihtimali, kurban bayramından bir gün önce satın alınan kurbanlığın kurban sabahına kurbanlık vasıflarına sahip olarak çıkamama ihtimali, ay sonu ne olacağı bilinmeksizin nafakaların maişete göre takdir olunması ve selem akdinde paranın peşin verilmesine karşılık mebûin teslim edilememesi ihtimali vb. durumlar, içerisinde bir anlamda bilinmezlik ve belirsizlik barındırmakta fakat tabiatın gereği ve yapılan akdın zimmette sorumluluk yüklemeye kuvveti taşımasından ötürü mazur görülebilecek boyutta olmasıyla genel olarak önemli bir problem teşkil etmemektedir. Dolayısıyla kâğıt para borçlarının enflasyon oranına endekslenmesi durumunda da enflasyonun hangi ölçüde gerçekleşeceğinin belirsizliği ve bilinmezliği, zimmette sabit olan borç kıymetinin belirli olması, hesaplamanın geriye dönük olarak ödeme gününde yapılarak başlangıçta var olan belirsizliğin sonuç itibarıyla ortadan kaldırılması ve borçluya ödeme yükümlülüğünü vermesi açısından ilgili borç muamelesini fâsid ya da batıl kılacak boyutta bir problem teşkil etmemektedir. Netice itibarıyla akit türünün karz, satım veya başka bir akit olması fark etmeksizin ödenecek olan şeyin tüm yönleriyle belirli olması İslâm hukukunda genel bir

⁷⁷⁵ Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvaqqı’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn* (Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1423), 4/5-10.

⁷⁷⁶ Duman, “TOKİ’nin Sosyal Konut Projesi 2022”.

kuraldır. Buna karşılık asıl değil de fer'i nitelik taşıyan birtakım şeylerdeki belirsizlikler istihsan delili, sorumluluk ve yükümlülük anlayışı ve geleceğin bilinmemesinin tabii olması sebebiyle mazur görülebilmekte ve akdi fâsid kılacak nitelik taşımamaktadır.

3) Enflasyon Oranına Endekslemenin Fikhî Tahlili

Yukarıda ifade edilen enflasyonun siyasi, iktisadi ve fikhî problemleri doğrultusunda literatürde kâğıt para borçlarındaki kıymetin enflasyon oranına göre belirlenmesini mutlak olarak isabetli görenler, sadece belirli şartlar ölçüsünde uygulanabilir olduğunu ileri sürenler ve hiçbir şekilde caiz görmeyenler olmak üzere üç farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır.⁷⁷⁷

Mutlak olarak enflasyon endeksine itibar edilmesi gerektiği yaklaşımında olanlar⁷⁷⁸ zikredilen problemleri kabul etmekle birlikte söz konusu problemlerin enflasyon oranına 1/3 kadar dahi etki etmediğini düşünerek fikh geleneğinde var olan 1/3 oranındaki genel toleransı⁷⁷⁹ veya enflasyon oranı altındaki faizin ribâ olmadığını⁷⁸⁰ veyahut ileriye dönük hesaplama ile geriye dönük hesaplamının sonuç itibarıyla bir şeyi değiştirmeyeceğini ileri sürmektedir.

İlgili yaklaşım ve sebepleri değerlendirildiğinde; endeksteği ürünlerin güncelleme probleminin ve gayri meşrû ürünlerin enflasyon oranına etkisinin fıkhîta meşrû olan 1/3 oranındaki toleransı aşmaması, kanaatimizce ruhsata göre tercih edilebilir alternatif bir hüküm olma noktasında çözüm arz etmektedir. Buna karşılık borcun kıymetini hesaplamaya dair ileriye dönük hesaplamının yapılabilmesini mümkün görmesi veya enflasyon oranı altındaki faizi meşrû görmesi açısından tartışılır niteliktedir. Çünkü yukarıda ifade edildiği üzere ileriye dönük hesaplama uygulaması, meşrû olan borçlanma ve kıymete itibar muamelesini her çeşidiyle gayri meşrû olan faizli hale getirmekte, borç akdinin başlangıç itibarıyla fikhî olarak mazur görülemeyecek boyutta belirsizlik ve bilinmezlik üzerine bina edilmesine sebep olmakta ve borç muamelesini fâsid hale getirmektedir.

⁷⁷⁷ el-Muslih, *et-Tedahhümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 289; Ebü Ferha, *Teğayyüru Kıymeti'n-nukûd ve Eseruhu fi Sidâdi'd-deyni fi'l-İslâm*, 106; Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri", 51; Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 336-338; Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*, 117; Bayındır, "Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları", 49; Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 154; Karaçam, *İslam Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları*, 99-102; Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 92; el-Mısri, *Aşarü't-tedahhüm ala'l-alâkâti't-teâgudi*, 66-73; Bkz. Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "et-Tedahhüm ve't-teğayyüru kıymeti'l 'umle"; Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Nedvetü'l fikhiiyeti'l iktisâdiyye"; Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Kazâya'l-'umle(Kesâdü'n-nukûdi'l-verakiyye"; Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Teğayyüru kıymeti'l-'umle".

⁷⁷⁸ Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 92; Bayındır, "Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları", 49.

⁷⁷⁹ Bkz. Ramazan Yıldırım - Bilal İlhan, "Fikhî Filtreleme Metodolojisi - Yeni Bir Fikhî Yaklaşım", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 4/3 (2018), 85-95; Batuhan Buğra Akartepe, "Metodolojik Farklılıkların Pratik Yansımaları: Hisse Senedi Şer'î İzleme Kriterleri Üzerine Bir İnceleme", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8/1 (2022), 239-242.

⁷⁸⁰ Bkz. Gözübenli, "İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Ribâ"; Bakkal, "İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi".

Enflasyon oranı endeksinin birtakım kayıtlarla uygulanabilir olduğunu savunanlar, enflasyon oranının resmi bir otorite tarafından tespit edilmesi, borç kıymetinin belirlenmesinde hesaplamının geriye dönük olarak yapılması⁷⁸¹ ve özel kapsamlı endeksin esas alınması veya genel endeksten gayri meşrû mal ve hizmetler oranının çıkarılması⁷⁸² gibi şartları ileri sürmektedirler.

Enflasyon oranına endeks uygulamasının birtakım şartlar çerçevesinde mümkün olması değerlendirildiğinde; kâğıt para borçlarında hesaplamının geriye dönük bir şekilde tespit edilmesi, hesaplama yapılırken içerisinde gayri meşrû mal ve hizmetler bulunmayan özel endeksin esas alınması veya söz konusu mal ve hizmet oranlarının enflasyon oranından çıkarılması şartıyla enflasyon oranına endekslenmesinde fikhî olarak bir beis görünmemektedir. Bu doğrultuda enflasyonun siyasi, iktisadi ve fikhî problemlerinde değinildiği üzere kanaatimizce de referans malları ve güncelleme probleminin orana etkisindeki 1/3 toleransı ruhsata göre tercih edilebilir alternatif bir hüküm olmakla beraber ilgili endekse şartlı cevaz verenlerin yaklaşımlarının daha tutarlı olduğu görünmektedir.

Bu bağlamda kâğıt paralardaki kıymet belirlemesinin enflasyon oranına endekslenmesi, kâğıt paranın çeşidi noktasında mutlak olarak değil, mukayyet bir şekilde ele alınmasını ve yukarıda da belirtildiği üzere uygulamanın birtakım zaruri şartlar çerçevesinde tatbik edilmesini gerekli kılmaktadır. Para çeşidi açısından hükmün mukayyet bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine değinilecek olursa, enflasyon oranına endekte temsili paralar ile itibari paralar farklı şekilde değerlendirilmelidir. Çünkü temsili kâğıt paraların enflasyon oranına endekslenmesi gerektiği yaklaşımı hatalı bir tutum iken itibari paraların enflasyon oranına endekslenmesi en tutarlı yaklaşım olup uygulama noktasında da zorunluluk arz etmektedir. Çünkü temsili paranın kıymeti temsil ettiği şeyin bizzat kendisi yani ayn-ı iken itibari paranın kıymeti alım gücüdür ve enflasyon oranı da itibari paranın alım gücündeki kaybı matematiksel veri ve formüllerle ortaya koyan bir vasıtaadır. Fıkıh literatüründe altın ve gümüş paralar ağırlık ve ayarlarına göre, fels ve mağşûş paralar ise adedî olmalarına göre yani kendilerinde itibar olunan esas ölçütlere göre kıymetlendirilmekte ve denklik bu ölçütlerle sağlanmaktadır. Söz konusu gerçeklik kâğıt parada da kâğıt paranın ifade ettiği esas ölçütün yani alım gücünün itibara alınması gerektiğini göstermektedir. Zira günümüz piyasalarındaki para arzı, altın veya döviz kuruna bağlanmayıp enflasyon oranı hedeflemesine göre sağlanmaktadır.⁷⁸³ Dolayısıyla kâğıt paranın kıymeti 1875 öncesi temsili para sisteminde altın ve gümüş ile, 1875-1944 arası temsili para sisteminde sadece altın ile, 1944-1973 arası

⁷⁸¹ Karaçam, İslâm Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları, 46.

⁷⁸² Dinç, “Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler”, 27-28.

⁷⁸³ Şahin - Karanfil, “Türkiye Ekonomisinde 1980-2013 Dönemi Para Arzının Enflasyon Üzerindeki Etkisi”, 101.

temsili para sisteminde altın⁷⁸⁴ ve değerini altından alan dolar ile, 1973 sonrası itibari para sisteminde ise sadece alım gücü ile takdir olunmalıdır.

İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş olsa da bir şeyde esas olan ölçüt ne ise ona itibar olunması esası doğrultusunda itibari kâğıt para endeksinin enflasyon oranı olmasının gerekliliğine burada da yer verilmesi isabetli görülmüştür. Söz konusu esas bir örnekle açıklanacak olur ise bir kimse başkasından 10 gr. ağırlığında 10 adet altın para yani dinar borç alsın ve 10 gramlık dinarlar yürürlükten kaldırılarak 5 gramlık yeni dinarlar tedavüle sürülse, ödeme zamanı geldiğinde borçlu 5 gr. olan dinarlardan 10 adet dinar ile ödeme yapmak istediğinde, alacaklının rızası hariç bu kabul olunmamakta ve borçludan 5 gramlık dinarlardan 10 dinar daha ödeme yapması talep edilmektedir. Çünkü zimmette sabit olan 10 gr. ağırlığındaki 10 adet dinar 100 gr. altına tekabül ederken, kendisiyle ödemenin yapıldığı 5 gr. ağırlığındaki 10 adet dinar sadece 50 gram altına tekabül etmekte ve ağırlık ve ayarına göre hükme tâbi olan altın paralarda denklik sağlanamamaktadır. Görüldüğü üzere bu uygulamada borçlanırken 10 adet altın ile borçlanan kişi, borçlandığı paranın ayarının düşürülmesinden ötürü borcunu ödeme gününde 20 adet dinar olarak ödemektedir. Buradaki ödemede ağırlık farklılığı esas alınmayıp adet farklılığının faiz olmadığı ittifakla kabul edilmekte ve ağırlık değişikliği sebebiyle borcun ödeme gününde adet bakımından farklı ödeme yapılması belirsizlik ve bilinmezlikle irtibatlandırılmamaktadır. Dolayısıyla faize sebebiyet verilmemesi açısından altındaki denklige itibar etmenin zorunluluk arz etmesi gibi kâğıt paradaki denklige de itibar etmek zorunluluk arz etmektedir. Zira kâğıt paradaki denkligi de adet ve kalite değil alım gücü sağlamakta ve bu sebeple kâğıt parada adet ve kalitedeki değil sadece alım gücündeki dengesizlik faize sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla altında dengeyi nasıl ayar ve ağırlık sağlıyorsa itibari kâğıt parada da dengeyi alım gücü sağlamaktadır. Nitekim bir kimse başkasından 10.000 TL borç alsın ve ödeme gününe kadar %15 enflasyon gerçekleşerek para alım gücünü kaybetse, ödeme günü geldiğinde borçlu 10.000 TL ile ödeme yapmak istediğinde alacaklının rızası hariç bu şekilde bir ödeme kabul edilmemeli ve borçludan borcunu 11.500 TL olarak ödemesi talep edilmelidir. Netice itibariyle yukarıdaki altın örneğinde olduğu gibi alım gücünde gerçekleşmeyen şekli farklılık faiz olarak addedilmemeli ve ödeme gününde adet/sayı/rakam/banknot bakımından farklı ödeme yapılması bilinmezlik ve belirsizlikle irtibatlandırılmamalıdır.

Diğer yandan itibari para olması noktasında her ne kadar buradaki örnekler birçok yerde TL cinsinden verilmiş veya Türkiye’de hazırlanıyor olması bakımından TÜİK’in enflasyon endeksi esas alınmış olsa da tezin ana başlığından da anlaşılacağı üzere itibari para hakkında zikrettiğimiz değerlendirmelerin hepsi sadece Türk Lirası için değil, dolar, euro, sar, ruble vb. tüm itibari paralar ve

⁷⁸⁴ Değer değişimi sebebiyle kıymete itibar etmek ile mutlak olarak kıymet belirlemek farklı şeylerdir. Bu sebeple temsili paralarda kıymete itibar olunmaması ile temsili kâğıt paraların kıymet belirlenmesinin altın üzerinden yapılması gerektiği malumatı birbirleriyle çelişmemektedir.

bu paraları tedavüle süren otoritenin hesapladığı enflasyon oranı endeksi-yerel endeks- için de geçerlilik arz etmektedir. Bu doğrultuda günümüz para sisteminde borç hangi itibari para birimi cinsinden zimmette sabit oldu ise o parayı tedavüle süren otoritenin enflasyon oranı hesaplamaları dikkate alınmalı ve ödeme o doğrultuda yapılmalıdır. Örneğin, dolar cinsinden olan borçlanmalarda enflasyon sebebiyle kıymete itibar olunacağı durumlarda belirlenen şartlar çerçevesinde doları tedavüle süren ABD'deki enflasyon oranının esas alınması gerekmektedir.

Bu minvalde fıkıh literatüründe kâğıt para borçlarında kıymete itibar edilirken kıymetin enflasyon oranı endeksine göre belirlenmesini uygun görmeyenler değer değişiminde kıymete değil, misle itibar edilmesi gerektiğini savunanlar veya kıymete itibarı kabul ettikleri halde kâğıt paranın kıymet belirlenmesinde başka bir endeksin esas alınması gerektiğini ileri sürenlerdir.⁷⁸⁵ Kıymete değil de misle itibarı savunanların görüşleri bölüm olarak ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmişti. Buna mukabil kıymete itibarı meşrû gördükleri halde zikredilen problemleri öne sürerek enflasyon oranına endeksi isabetli görmeyenlerin veya başka bir endeksin esas alınması gerektiğini söyleyenlerin, buradaki temel problemin enflasyon oranına itibar edilmesinde değil; endeksin hesaplanmasında olduğunu göz ardı ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla burada tatbik edilmesi gereken tutum, enflasyon oranı endeksini tümüyle reddetmek değil, hesaplamalardaki problemlerin giderilmesi doğrultusunda olmalıdır. Ayrıca doğası gereği enflasyonun %100 olarak kesin ve net bir şekilde belirlenmesinin her ne kadar teoride mümkün olsa da teamülde imkansız olduğu bir gerçektir. Ancak yukarıda değinildiği üzere bu imkansızlığın/belirsizliğin akdi fâsid kılacak boyutta olmadığı ve hukuki olarak uygulamaya dair bir engel teşkil etmediği görünmektedir. Bu doğrultuda enflasyon oranı tespitinin tam yapılamaması sebebiyle hukuki olarak enflasyon oranına endeks uygulanabilir olarak telakki edilse de literatürde sonuç itibarıyla borç taraflarının helalleşmesini⁷⁸⁶ ahlaki olarak daha makbul görüldüğü de gözlemlenmiştir.

B) Altın ve Gümüşe Endeksleme

Altın ve gümüş kadim geçmişten günümüze kadar para veya kıymetli maden olarak dünya toplumlarında itibar görmüştür. Günümüzde ise bu itibarlarını sadece kıymetli maden olarak devam ettirmektedir. Kadim tarihten gelen köklü bir yapıya sahip olma ve bu durumun meydana getirdiği alışkanlıklar, gelenekte zaten var olan eşya ve para kıymetinin altın ve gümüş esas alınarak belirlenmesi görüşünün günümüzdeki kâğıt paralarda da tatbik edilmesi gerektiği anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu

⁷⁸⁵ Âdem Îsâ, *Âsaru't-teğayyurât fi kıymeti'n-nukûd ve keyfiyyet-ü mualecetiâ fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 396; Bkz. Yüsrî Ahmed, "er-Rabtü'l-kıyâsî li'l-üçür bi'l-müstevâ'l-âmm li'l-es'âr tahlilü'n min manzûri İslâmî li müşkileti'l-üçür fi zillî't-tedahhüm ve'l-'ilacı tedahhüm".

⁷⁸⁶ Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, 31-32; Bayındır, "İslam Fıkıhı Açısından Borçlanmalarda Enflasyon Farkı".

kapsamda kâğıt para borçlarının altın veya gümüşe göre belirlenmesi veya endekslenmesinde üç farklı uygulama ortaya çıkmıştır.⁷⁸⁷

Birincisi; borç ödemesinin bizzat altın olarak ödeneceği şartının koşulduğu borçlardır. Bu durumda borç veren şahıs borcu kâğıt para cinsinden vermekte, verilmiş itibariyle kâğıt para borcunun ne kadar altına tekabül ettiği hesaplanmakta ve ödeme gününde borç ifâsı bizzat altın verilerek yapılmaktadır. Örneğin, bir kimse başka bir kimseden 10.000 TL borç alsın ve o gün 10.000 TL ile 10 adet cumhuriyet altını alınabilse, ödeme zamanı geldiğinde borçlu, borcunu kâğıt para olarak değil bizzat 10 adet cumhuriyet altını vererek yapmaktadır. Böyle bir borç ödeme yöntemi İslâm hukukundaki sarf akdi prensipleri doğrultusunda ribevî malların vadeli olarak mübadelesinin câiz olmamasından ötürü meşrû bir uygulama niteliği taşımamaktadır.

İkinci uygulama; bey' akdinde bedelin kâğıt para borcu olarak değil, altın olarak tespit edilmesi ve borcun ödeme zamanında altın olarak ödenmesidir. Söz konusu durumda bir kimse diğerine daha sonra ödeme yapılmak üzere bir şey satmakta, sattığı an satılan ürünün bedeli altın cinsinden tespit edilmekte ve ödeme zamanında borç ifâsı belirlenen altın miktarınca yapılmaktadır. Örneğin, bir kimsenin diğerine vadeli olarak telefon satması durumunda telefonun fiyatı 3 tam altın olarak belirlense, ödeme günü borçlu borcunu 3 tam altın olarak ödemektedir.

İlgili uygulama, kadîm zamanlardan beri bir metanın yani aynı bir malın fiyatını herhangi bir şeye endekslemenin mümkün olması doğrultusunda meşrû bir uygulama olarak tatbik edilmektedir. Çünkü buradaki kıymet belirlemesi başka bir para cinsinin altın kıymetine göre belirlenmesi değil alışveriş veya borç bedelinin altına endekslenmesidir. Zira örnekte ifade edildiği üzere bedelin belirlenmesinde herhangi bir para çeşidinden söz edilmemekte, sadece bir eşyanın karşılığı başka bir mala göre takdir olunmaktadır. Fıkî değerlendirilmede daha detaylı değinileceği üzere bu uygulama sistematik bir düzlemde tutarlı analizler çerçevesinde tahlil edilememesinden ötürü modern dönem literatüründe kâğıt para kıymetinin altın veya başka bir şey ile belirlenmesi gerektiği anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Altına endeks ile kıymet belirlemeye yönelik üçüncü uygulama ise borç veren şahsın borcu milli para birimi olan kâğıt para ile vermesi ve zimmette sabit oluşu itibariyle borcun ne kadar altına karşılık geldiği ödeme günü hesap edilerek borcun bu hesap üzerinden altın miktarı ölçüsünde kâğıt para cinsinden ödenmesidir. Örneğin, bir kimse 10.000 TL borçlansa ve ödeme günü geldiğinde borcun zimmette sabit olduğu gün bu para ile 10 adet cumhuriyet altını alınabiliyorsa ve ödeme günü borç 10 adet cumhuriyet altınının kâğıt para cinsinden karşılığı 13.000 TL'ye tekabül ediyorsa o vakit, borçlu

⁷⁸⁷ Esen, "İslâm Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler", 13-14; Pekdemir, "İslâm Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezai Şart", 155-156.

borcunu kâğıt para cinsinden 13.000 TL olarak ödemektedir. Görüldüğü üzere zikredilen uygulamada kâğıt paranın kıymeti altın ile takdir olunmaktadır. Bu tatbikat tezin esas konusu olan uygulama olup bu başlıkta endeksin problemleri doğrultusunda kâğıt parayı altına endekslemenin uygulanabilirliği fikhî olarak tahlil edilecektir.

1) Altın ve Gümüşe Endekslemenin Problemleri

Altın ve gümüş her ne kadar köklü bir geçmişe sahip olsalar da kadîm zamanların aksine günümüzde para olarak kullanılmamaları sebebiyle altın ve gümüş endekslemenin kendi bünyesinde göz ardı edilemeyecek ölçüde birtakım problemler barındırdığı gözlemlenmektedir. İlgili problemleri belirli kaideler çerçevesinde tashih edenler, kâğıt para endeksinin altın olması gerektiğini savunmaktayken, bu çalışma da dahil olmak üzere birtakım şartlar çerçevesinde enflasyon oranına itibar edilmesi gerektiği görüşünü daha uygulanabilir kabul edenler, altın ve gümüşün günümüz para sisteminde kâğıt paranın endeksi olamayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla burada öncelikle altın ve gümüş endeksinin problemleri tespit edilecek, akabinde ise fikhî analizi yapılacaktır.

Altın ve gümüşe endeksin problemleri genel olarak altın ve gümüşün keyfiyeti ve mahiyeti açısından piyasalardaki tarihsel dönüşümü, spekülasyonlara maruz kalması, görüşün iktisadi dayanağının ve uygulamanın ise hukuki himayesinin olmamasıdır. Altının tarihsel dönüşümü ve spekülasyonlara maruz kalması problemleri kâğıt paranın enflasyon oranına endekslenmesi gerektiğini öne sürenlerin altına endekslenmesi gerektiğini savunanlara karşı ortaya koyduğu problemler olup altına endeksleme görüşünün iktisadi dayanağının ve hukuki himayesinin olmaması problemleri uluslararası para sistemine dair yaptığımız araştırmalar sonucunda bu çalışmada ortaya konulan mülahazalardır.

Altındaki tarihsel dönüşüm problemi⁷⁸⁸ incelendiğinde, kadîm zamanlardan beri aslî para olarak kullanılan gümüşün 19. yüzyıl sonlarında para olarak kullanımı terk edilmiş ve rezerv keşifleri doğrultusunda çokça bulunur maden haline gelmesinden ötürü nedretten aldığı asıl değerini ve itibarını kaybederek demir, bakır, tunç, nikel ve bronz gibi fazla değer ifade etmeyen bir maden/meta haline gelmiştir. Bu doğrultuda kâğıt parayı gümüşe endekslemek demir ve bakıra endekslemek ile aynı mesabeye evrilmiştir. Dolayısıyla kıymetli maden ve kıymet ölçüsü olmadığı halde gümüşün kâğıt paranın endeksi olması gerektiği görüşü, gümüşün tarihsel dönüşümü çerçevesinde hatalı sonuçlara sebebiyet vermesi açısından isabet arz etmemektedir. Diğer yandan kadîm zamanlardan beri aslî para olarak kullanılan ve kıymetli maden olarak itibar gören altın da 1973 sonrası yani günümüz itibari para sisteminde para olarak kullanılmamakta fakat gümüşün aksine rezervlerinin nadir olması sayesinde esas itibarını koruyarak kıymetli maden olma vasfını hâlâ devam ettirmektedir. Bu sebeple altın, günümüz

⁷⁸⁸ Gezgin, “Fikhî Açından Altının Para veya Meta’ Olma Niteliği”, 55-70; Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Gezgin, *Fikhî Açından Altın Mübadele İşlemleri*; Bayındır, “İslam Fikhî Açısından Borçlanmalarda Enflasyon Farkı”.

şartlarında uluslararası para sisteminde para olarak kullanılmasa bile kadim zamanlardan gelen itibarını kıymetli maden olarak korumakta ve bu doğrultuda dünya toplumlarında geleneksel olarak hâlen güvenilir bir ölçü, ölçüt ve ödeme vasıtası olarak itibar görmektedir.

Bu bağlamda tarihsel dönüşüm çerçevesinde günümüz para sisteminde para olarak kullanılmaması ve eskisine nazaran değersiz maden haline dönüşmesinden ötürü gümüşün kıymet belirleme aracı/endeks olma vasfını yitirdiği yaklaşımı isabetli bir yaklaşımdır. Buna karşılık altın endeksi değerlendirildiğinde ise söz konusu yaklaşım, altın karşılığında tedavüle sürülen temsili paralarda en isabetli yaklaşım olmasına rağmen itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt paralarda isabet arz etmemektedir. Zira bir para kıymetini hangi şey veya dayanaktan alıyorsa prensip olarak endeksi de o şey olmalıdır. Çünkü altın karşılığında tedavüle sürülen temsili paranın kıymetini altından almasına karşılık itibari para kıymetini alım gücünden almaktadır. Binaenaleyh günümüz şartlarında altın, her ne kadar kıymetli maden olma vasfını korumuş olsa ve bir paranın kıymetindeki değişiklik hakkında önemli ölçüde ipuçları verse de o para biriminin gerçek değerini ifade etmemekte ve böylelikle de itibari para sisteminde kâğıt paranın endeksi olabilme niteliğini hakiki manada taşımamaktadır. Dolayısıyla kıymetini altından almayan kâğıt para kıymetinin altın ile belirlenmesi gerektiği görüşü, iktisadi düzlemde bir esasa dayanmamaktadır. Zira 1973 öncesi temsili kâğıt para sisteminde kâğıt paralar % 100 altın karşılığında tedavüle sürülmekte ve her banknot muayyen olarak belirli kıymet ve vezin ölçüsünde altına tekabül etmekteydi. Bu doğrultuda temsili parayı tedavüle süren otorite, kendisine banknot verildiğinde %100 altın verileceği teminatını vermekte ve taahhüt etmekteydi. İtibari para sisteminde resmi olarak böyle bir teminat ve taahhüt bulunmamaktadır. Dolayısıyla kâğıt para kıymet belirleme endeksinin altın olması gerektiği görüşünün hukuki düzlemde himayesi de bulunmamaktadır.

Altındaki spekülasyonlara uğrama problemi⁷⁸⁹ incelendiğinde, altına endekslemeyi savunanlar tarafından öne sürülen iddianın aksine altın, her ne kadar kıymetli maden olma vasfını korusa da günümüzde istikrarlı bir ölçüt olma niteliği taşımamaktadır. Zira küresel boyut kazanan dünya piyasalarında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel olarak meydana gelen pek çok hadise, altının değerini ve altına olan talebi aşırı oranda etkileyebilmekte ve altın fiyatlarında kısa süre içerisinde çok yüksek seviyelerde iniş ve çıkışlar meydana gelebilmektedir. Nitekim bazı zamanlarda piyasadaki eşya fiyatlarında artma olmamasına rağmen altın fiyatlarının arttığı veya eşya fiyatları arttığı halde altın fiyatlarının sabit kaldığı görülebilmektedir. Aynı şekilde tedavülde bulunan kâğıt paralardaki alım gücünde de bazı zamanlarda artma olabilirken altın fiyatlarının sabit kaldığı hatta inişe geçtiği gözlemlenebilmekte ya da altın fiyatlarında yükselme olurken itibari kâğıt paradaki alım gücünün düştüğü veya sabit kaldığı gözlemlenmektedir.

⁷⁸⁹ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükmeler*, 113-114; Yücel, “Vadeli ve Taksitli Alış-Verişler Enflasyon ve Vâde Farkı”, 13; Paçacı, “Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri”, 51-52.

Spekülasyon problemi bağlamında altının eskisine nazaran istikrar ölçüsü olma kuvvetini kaybettiği yaklaşımı isabetli bir yaklaşımdır. Çünkü altında esas olan maden değeri ile piyasa değerinin hakiki manada neredeyse birbirine eşit olmasıdır. Oysa günümüzde piyasa ve borsadaki birtakım faktör ve etkiler sebebiyle altın fiyatlarında spekülasyonlar gerçekleşmekte ve maden değeri ile piyasa değeri, eski zamanların aksine hakiki değeri göstermemektedir. Zira altın fiyatlarında fiyat artışları ve inişleri sıkça görülmekte ki bu durum altının istikrar ölçüsü olma özelliğini kaybettiğini göstermektedir. Netice itibariye ortaya çıkan bu vaka aslında altının eşya fiyatları karşısında endeks olamayacağına da bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Diğer yandan enflasyonun fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması karşısında paranın değer kaybına uğraması olması sebebiyle enflasyon ile para değeri arasında matematiksel olarak ters orantı bulunması gerekmektedir. Oysaki altın ile fiyatlar genel düzeyi arasında genel olarak ters orantı değil doğru orantı olduğu görülmekte ve bu mülahaza da prensip olarak altının enflasyon durumunda kâğıt paranın endeksi olamayacağını göstermektedir. Ayrıca altın her ne kadar kıymetli maden olarak itibar görse de uzun vadede incelendiğinde günümüzde enflasyondan korunma aracı⁷⁹⁰ niteliği taşımadığı görülmektedir. Nitekim bu konuda birçok araştırma yapılmış⁷⁹¹ ve altının enflasyondan korunma aracı olmadığı matematiksel verilerle bilimsel olarak ortaya konmuştur.

2) Altın ve Gümüşe Endekslemenin Fıkhî Tahlili

Yukarıda yer verdiğimiz altına endeksteeki problemleri tespit edemeyenler veya tutarlı bir düzlemde analiz edemeyenler değer değişimi sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybının altına endekslenerek belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır.⁷⁹² İlgili görüşü ileri sürenlere göre altın, güven ortamı sağlaması, kıymetini bizzat kendi öz maden değerinden alması ile hakiki bir kıymeti temsil etmesi ve kıymet istikrarına sahip olması sayesinde piyasalardaki diğer paralara ve madenlere göre dünyada en fazla itibar edilen, talep gören ve revaçta olan şeydir. Bu sebeple hükümetlerin, şirketlerin, bankaların ve topluma yön veren birtakım güçlerin müdahalesiyle ortaya çıkan spekülasyonlar gibi olumsuz etkilere daha az maruz kalmaktadır. Diğer yandan fıkıh literatüründe esas endeks olarak altın ve gümüş belirlenmiş ve bu doğrultuda diyetler, zekat, sirkat nisabı ve kâğıt para gibi ıstilahî bir para olan felslerin kıymeti ihtilafsız bir şekilde nakdeyn ile takdir olunmuştur.

⁷⁹⁰ Buradaki ana mesele iktisadi yatırım tavsiyesi değil aksine bu vakanın altının kâğıt para endeksi olamayacağına işaret edilmesidir. Çünkü iktisadi olarak yatırım faaliyetleri vb. bağlamında altının enflasyondan korunma aracı olmaması kâğıt paradaki değer kaybını da gerçek anlamda göstermediği anlamına gelmektedir.

⁷⁹¹ Diler, “Enflasyondan Korunma Aracı Olarak Altın Yatırımı”, 371-379; Oğur, *Dolar ve Hisse Senedindeki Dalgalanmalar ve Enflasyona Karşı Korunma Aracı Olarak Altın*, 60-75.

⁷⁹² el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmi*, 291-294; Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 333-336; Muhyiddin el-Karadaği, “İlâcu't-Teğahhüm fi'n-Nukûdi'l-Verakiyye min Menzûri Fıkhi'l-İslâmi”, 2022, 44.

Bu bilgilere ek olarak başta enflasyon ve döviz olmak üzere altın dışındaki endekslerin ve uluslararası para sisteminin sistemsel olarak başlı başına bir istikrarsızlık unsuru olduğunu ve söz konusu istikrarsızlığın yani piyasalardaki istenmeyen fiyat hareketliliğinin ana sebebinin esasen kâğıt paranın bizzat kendisi değil sistemin bütünü olduğunu savunanlar tarafından da fiyat istikrarının sağlanması ve daha adil bir para düzeninin inşası için altın ve gümüşe dayalı para sisteminin kullanılması gerektiği gündeme getirilmiştir.⁷⁹³

Kâğıt para borçlarının altına endekslemesine dair öne sürülen görüşler değerlendirildiğinde; klasik fıkıh literatüründe kıymet belirleme ölçütünün nakdeyn olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim bugün kâğıt parayı bir endekse göre takdir edebilmenin fikhî olarak mümkün olmasının dayanağı, klasik dönemde eşyaya ve paraya kıymet takdir edebilmenin meşrû olmasıdır. Buna karşılık bu meseledeki tartışma mahalli; bir şeyi başka bir şeye endekslemek değil, bilakis kıymeti belirleme noktasında hangi endeksin daha münasip olduğunun tespit edilmesidir. Dolayısıyla sorgulanması gereken şey, altının para ve kıymetli maden olarak kullanıldığı sistemde bir şeyin kıymetinin altın ile belirlenmesi değil altının para olarak kullanılmadığı sadece kıymetli maden olarak itibar gördüğü bir para sisteminde itibari kâğıt para kıymetinin altın ile takdir olunmasının ne kadar isabetli olduğu konusudur. Bu tartışma, yukarıda altına endeksin problemlerinde detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla burada tekrara düşülmemesi açısından sadece yukarıda yer verilmeyen hususlara değinilecektir.

1973 öncesinin aksine günümüz uluslararası itibari para sisteminde paranın altın karşılığında değil alım gücü ölçüsünde tedavüle sürülmesi sebebiyle kâğıt para borçlarının altına endekslenmesi resmi bir uygulama niteliği taşımamaktadır. Bu sebeple altına endeks uygulaması, uluslararası bir düzlemde umumiyet arz edecek şekilde değil; daha hususi bir düzlemde sadece insanların kendi arasındaki borç işlemlerinde tatbik etmeye çalıştığı 1973 öncesi altına dayalı dünya para sisteminden yani eski bir tatbikattan kalma geleneksel/alışılmış bir davranıştır. Dolayısıyla günümüz para sistemi analiz edilmeden altına endeks uygulamasının savunulması ilgili alışkanlığın tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz itibariyle sahip olduğu özellikler sayesinde daha adil bir düzenin inşası için altına dayalı para sisteminin tatbik edilmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde ise ilgili yaklaşım ideal olarak isabetli olmakla birlikte bu çalışmanın kapsam alanına girmemektedir. Çünkü bu tezde araştırma konusu olan şey, ideal para sisteminin tatbik edilmesi değil, güncel para sisteminin sistematik olarak analiz edilmesidir. Ayrıca altının söz konusu özelliklere sahip olması ile kâğıt para kıymet takdirinin de altın ile yapılması arasında bir alaka bulunmamaktadır. Zira itibari kâğıt paranın gerçek ölçütü altın

⁷⁹³ Şübeyr, *el-Muâmeletü 'l-mâliyyetü 'l-muâsıra*, 172.

değil, alım gücüdür ve kıymet belirleme de alım gücüne göre takdir olunan bir şey olmalıdır. Ayrıca altındaki özellikleri ileri sürerek zikredilen perspektifle konuya yaklaşılabilecek olunursa dünya üzerinde altından daha fazla revaçta olan ve spekülasyonlara daha az uğrayan birçok madde vardır. Nitekim onlara da endeks mümkünken altın endeksinin ısrarla ön plana çıkarılması kendi içerisinde de ayrı bir çelişki barındırmaktadır.

Kâğıt para kıymetinin altına endekslenmesine yönelik yaklaşımlar doğrultusunda modern fıkıh literatüründe enflasyona dair yapılmış bazı çalışmalarda⁷⁹⁴ kâğıt para borçlarının altına endekslenmesi veya altın para sistemine geçilmesini teklif edenlerin enflasyon ile enflasyon endeksinin birbirleriyle karıştırdığı gözlemlenmektedir. Zira söz konusu görüşleri ileri sürenlere göre kâğıt para borçlarının enflasyon oranına endekslenmesinin istikrarsızlık ifade ettiği iddia edilmektedir. Oysaki iktisat literatürüne dair yapılacak olan bir araştırma ile enflasyon olayının başlı başına bir istikrarsızlık unsuru olduğu lakin enflasyon oranı endeksinin istikrarsızlık değil söz konusu istikrarsızlığın resmi otoriteler tarafından matematiksel verilerle belirlenmesi olduğu görülecektir. Çünkü enflasyon oranına endeks, piyasada cereyan eden istikrarsızlığa itibar olunması anlamını değil, söz konusu istikrarsızlığın devlet himayesinde matematiksel verilerle hesaplanarak tespit edilmesi anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla enflasyon oranına endeks yukarıdaki iddianın aksine altından daha sağlıklı ve gerçekçi bir şekilde kâğıt paradaki asıl kıymeti göstermektedir. Hatta kanaatimizce günümüz piyasalarında altında spekülasyon gerçekleşme ihtimali kâğıt paradan ve enflasyon oranı belirlemesinden çok daha fazladır. Çünkü kâğıt para ve enflasyon hesaplaması birtakım hukuki ve bilimsel düzenlemeler doğrultusunda kurum ve kuruluşlarıyla birlikte devlet gibi resmi bir otoritenin ve bu otoritenin yer aldığı uluslararası para sisteminin himayesindedir. Bu sebeple böyle bir gücün himayesi dışındaki şeylerin bazı sebeplerle spekülasyona uğrama ihtimali daha fazladır. Ayrıca itibari para sisteminde kıymetini kendisini tedavüle süren otoritenin itibarı ölçüsünde alım gücünden alan parayı başka bir şeye endekslemek de başlı başına tutarsızlık olup paradaki istikrarı kökten bozmaktadır. Çünkü itibari olan bir şey asıl dayanağı olan şeye itibar ile istikrar bulacaktır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda burada esas araştırma alanımız olmamasına rağmen konuyla alakası olması ve yeni çalışmalara kapı aralamaya sevk edeceğinin düşünülmesi açısından kâğıt para varlığındaki⁷⁹⁵ zekat nisabının ölçüsüne değinilmesi gerekli görülmüştür. Birinci bölümde yer verildiği üzere kâğıt paralar şer'î hükümlere tâbi bir para olarak addedildikten sonra zekat konusunda nasslarda belirtilmediği ama para olduğu için kâğıt para nisabının altın ve gümüşe göre takdir edilmesi gerektiği benimsenmiştir.⁷⁹⁶ Ancak sadece gümüşteki tarihsel dönüşümün göz önünde bulundurulması

⁷⁹⁴ Şübeyr, *el-Muâmeletü'l-mâliyyetü'l-muâsıra*, 172.

⁷⁹⁵ Örneğin 1 Milyon Türk Lirasına sahip olan kişi bu varlığın zekatını nasıl verecektir?

⁷⁹⁶ Bkz. Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî, "Ahkâmu'n-nuküdi'l-varakiyye ve Teğayyüru kıymeti'l'umle".

doğrultusunda fonksiyonlarını yitirmesi sebebiyle gümüş, kâğıt paranın nisap belirlemesinden çıkarılmış ve kıymetli maden olma özelliğini koruyan altın tek başına kâğıt para varlıklarının nisap ölçüsü olarak belirlenmiştir. Nitekim hala günümüzde kâğıt paranın nisabı altın ile takdir edilerek belirlenmektedir. Bu uygulama kanaatimizce 1973 öncesi altın karşılığında temsili para olarak tedavüle sürülen kâğıt paralarda isabetli bir uygulama iken 1973 sonrası altını temsil etmeyen itibari kâğıt paralar için geçerli bir uygulama olma özelliği taşımamaktadır. Dolayısıyla 1973 sonrası itibari kâğıt para sisteminde kâğıt paranın nisabı altın değil, alım gücü olarak belirlenmeli ve zekat nisabı alım gücü ölçüsünde takdir olunmalıdır.⁷⁹⁷ Zira rezervlerinin fazla olması ile esas itibarını yitirmesinden dolayı gümüşün kâğıt paranın nisap ölçüsü olamaması, teorik olarak gelecek bir zaman diliminde aynı şeylerin altın için de vaki olması durumunda⁷⁹⁸ itibari para sisteminin tatbik edildiği dönemlerde altının da kâğıt para zekatının nisap ölçüsü olamayacağına işaret etmektedir.

C) Döviz Endeksleme

Yabancı ülke para birimlerine döviz denilmektedir. Döviz endeks terkihi ise döviz kuru olup bir ülke para biriminin yabancı bir ülkenin para birimine göre fiyatını ya da değer değişim oranını ifade etmektedir.⁷⁹⁹ Günümüz şartlarında döviz denilince genel olarak dolar ve euro kastedilmektedir.⁸⁰⁰ Çünkü uluslararası para sistemi başlığında yer verildiği üzere tarihsel süreçte dönemin güçlü devletleri kâğıt paranın tedavül şeklini bizzat belirlemiş veya sahip oldukları güç, paralarının da güvenilir liman olduğu anlayışına sebebiyet vermiştir. Nitekim Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının kazanan taraflarından olan Amerika Bileşik Devletleri, dünya devletleri arasından süper güç olarak ortaya çıkmış ve savaşın kazananı olan diğer ülkelerle birlikte dünya ekonomi politikalarının belirleyicisi olmuştur. Bu doğrultuda 1944-1973 yılları arasında ayarlanabilir sabit kur modeli olan Bretton Woods Sistemi, dünya para standardı olarak belirlenmiştir. İlgili sisteme göre ülkeler milli para birimlerinin değerini dolar cinsinden resmi kur olarak tanımlamış ve 1 ons (31,1034768 gram) altın= 35\$ olacak şekilde doları altına sabitlemiştir. Böylelikle sistem dahilindeki tüm ülkeler ulusal paralarını dolaylı yoldan altına, doğrudan ise dolara endekslemiş ve kâğıt para kıymetini dolardan alacak şekilde icra edilen bir uluslararası para sistemi inşa edilmiştir. Söz konusu sistem 1973 yılında terkedilmiş ve ilgili tarihten günümüze kadarki uluslararası para standardında kâğıt para kıymetini, sadece kendisini tedavüle süren devletin gücü ve para politikalarının istikrarı doğrultusunda alım gücünden alacak şekilde itibari olarak tedavüle sürülmüştür. Dünya para sistemindeki bu evrilişi analiz edemeyenler veya analiz etmelerine rağmen ulusal para birimlerinin değerini dolardan ve eurodan almadığını kabul ettiği halde ABD'nin ve

⁷⁹⁷ Bu uygulamanın nasıl olacağı başka bir araştırmanın konusudur. Nitekim bu tezin araştırma kapsamına dahil olmamasına rağmen ilgili konuya temas etmemizin sebebi, paragraf başında da belirttiğimiz üzere iddiamızın geçerliliği veya şekli noktasında yapılacak olan yeni çalışmalara kapı aralama gayesidir.

⁷⁹⁸ Günümüzde ısrarla zekat nisabının altın olduğunu savunanlar bu durumda nisabı ne ile belirleyecektir?

⁷⁹⁹ Polat, *Döviz Kurları, Ülke Ekonomisi İçin Önemi ve Kur Savaşları*, 3.

⁸⁰⁰ Bu sebeple döviz endeks terkihini kullandığımız her yerde çoğunlukla dolar ve euro kastedilecektir.

Avrupa Birliği'nin günümüzde hala dünyanın en güçlü ekonomilerine sahip devletler olmasını göz önünde bulunduranlar, burada açıklanacağı üzere günümüzdeki kâğıt para kıymetinin belirlenmesinde dövizin esas alınması gerektiğini savunmaktadır.

İlgili görüş iktisadi ve fikhî olarak analiz edildiğinde uygulamanın birtakım problemler oluşturduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu başlıkta öncelikle döviz endeksin problemleri tespit ve analiz edilecek akabinde de söz konusu yaklaşımın günümüz kâğıt para sisteminde hakiki mânada uygulanabilirliği iktisadi ve fikhî olarak tahlil edilecektir.

Altın endeksinde olduğu gibi herhangi bir şeyi başka bir şeye endekslemenin meşrû bir uygulama olması hasebiyle döviz de herhangi bir menkul veya gayrimenkul varlığın endeksi olabilme niteliğini taşımaktadır. Buna karşılık burada ele alınan asıl konu, her ne kadar dövizin başlı başına bir şeyin endeksi olabilme niteliğini taşısa da günümüzdeki itibari kâğıt paranın hakiki anlamda endeksi olup olamayacağıın tespit edilmesidir.

Kâğıt para borçlarının döviz endekslenmesinin uygulamada şu şekilde yapıldığı gözlemlenmektedir. Borç veren şahıs milli para birimi ile borcunu vermekte ve ödeme günü ifâ döviz cinsinden belirlenen miktara tekabül edecek şekilde milli para birimi cinsiyle tahsil edilmektedir. Örneğin, bir kimse diğerine 100.000 TL borç verse ve o gün 1 dolar 10 TL kuru ile borcun karşılığı 10.000 dolara tekabül etse ve borcun ödeme zamanı geldiğinde şayet 1 dolar 15 TL olur ise o vakit borçlu, borcunu Türk Lirası cinsinden 10.000 doların karşılığı olan 150.000 TL şeklinde ödemektedir.

1) Döviz Endekslemenin Problemleri

Enflasyon oranı ile altın ve gümüş endekslerinde olduğu gibi gerek kendi bünyesi gerekse harici şeyler sebebiyle döviz endekslemenin de birtakım problemler içerdiği tespit edilebilmektedir. Söz konusu problemlerin tutarlı bir şekilde değerlendirilememesinin kâğıt para kıymetinin belirlenmesinde tercihe uygun olan hükümde önemli etkiler yarattığı ve para değer değişiminde kıymete itibara dair zikredilen delillerin ana gayesiyle çelişkilere sebebiyet verdiği gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda döviz endeksinin genel problemleri; yabancı para birimlerinin de günümüz uluslararası para sisteminde milli para birimi gibi itibari kâğıt para olarak ıstılahî bir para olması, spekülasyonlara uğrama ihtimalinin yüksek olması, döviz endeksin siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel vb. birçok yönden milli hassasiyetlere zarar vermesi⁸⁰¹ ve görüşün iktisadi dayanağının, uygulamanın ise hukuki himayesinin olmamasıdır. Dövizin ıstılahî bir para olması, spekülasyonlara maruz kalması ve döviz endekslemenin milli hassasiyetlere zarar vermesi problemleri, kâğıt paranın enflasyon oranına veya altına endekslenmesi gerektiğini öne sürenler tarafından ilgili görüşe karşı ortaya konulan

⁸⁰¹Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri", 56-58.

problemler olup dövizde endeksleme görüşünün iktisadi dayanağının ve hukuki himayesinin olmaması problemi bu tezde ortaya konulan mülahazalardır.

Dövizin ıstılahî bir para olması ve spekülasyonlara uğrama ihtimalinin yüksek olmasına değinildiğinde, bilindiği üzere dolar, euro, riyal, cüneyh ve ruble gibi milli para birimlerinin hepsi, itibari kâğıt para olarak ıstılahî bir paradır. Günümüz uluslararası para sisteminde tüm itibari paralar değerini başka bir itibari paradan yani dövizden değil sadece kendisini tedavüle süren otoritenin gücü ve para politikaları doğrultusunda alım gücünden almaktadır. Söz konusu bu durum dahi başlı başına ıstılahî olan bir para biriminin diğer bir ıstılahî paranın hakiki mânada kıymet ölçüsü olamayacağını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla ilgili paraların da enflasyona maruz kaldığı ve uluslararası borsalardaki genel eğilim veya ülkedeki ekonomik konjonktürlere paralel mahiyette dalgalanarak çoğu zaman spekülasyonlara uğradığı gözlemlenmektedir. Ayrıca her bir para birimindeki enflasyon vakası, ait olduğu ülkedeki hane halklarının tüketim eğilimlerine göre vaki olmakta ve diğer ülkelerdeki hane halklarının tüketim eğilimlerinden farklılık arz edebilmektedir. Örneğin, Ukrayna'daki hane halklarının trend tüketim eğilimi gıda alanındaki mal ve hizmetler olabilirken Almanya'da otomotiv, Fransa'da sağlık, Rusya'da enerji, Türkiye'de gayrimenkul, İtalya'da turizm, Çin'de teknoloji, Katar'da petrol, Azerbaycan'da doğal gaz ve Nijerya'da madencilik olabilmektedir. Dolayısıyla gerek jeopolitik konum gerek gelişmişlik düzeyi gerekse içerisinde bulunulan siyasi, askeri, iktisadi, sosyal ve kültürel yapının farklılık arz etmesi, her ülkenin milli para birimindeki enflasyon olayının ve bu olayın hane halkları tarafından hissedilişinin nesnellik değil, öznellik arz ettiğini göstermektedir. Bu sebeple her itibari paranın değeri, kıymetinin esas mesnedi olan örfün/yerel belirleyicilerin atfettiği kıymet ile belirlenmeli ve bu doğrultuda değerlendirilmelidir. Nitekim kanaatimizce itibari paraların İslâm hukuk literatüründe ıstılahî/örfi/lafzi terimleriyle isimlendirilmesinin bir sebebi de budur.

Dövizde endeksin milli hassasiyetlere halel getirmesi incelendiğinde, milli para biriminin dövizde yani yabancı bir ülkenin para birimine endekslenmesi, o ülkeye ekonomik yönden bağımlı olmak ve kendi tasarruflarından vazgeçerek başka bir ülkenin ekonomik gelişimi, kalkınması ve refahı için çalışmak manasına gelmektedir. Zira bir kimsenin cüzdanında bulundurduğu herhangi bir yabancı para biriminin, o parayı tedavüle süren ülkeye karşılıksız olarak faizsiz kredi/kar paysız finansman/ karz vermeye eş değer maliyetsiz kaynak sağladığı⁸⁰² kabul görmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan bir kimsenin cüzdanında taşıdığı 1 dolar, ABD'ye karşılıksız olarak vermiş olduğu karz niteliği taşımaktadır.

Bu minvalde burada esas olarak devletin paranın konu olduğu her alanda milli para birimini dövizde endekslemesi konusu değil kâğıt para borçlarının dövizde endekslenmesi meselesi ele

⁸⁰² Göktaş, *Türkiye'de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*, 10.

alınmaktadır. Ancak sadece karz sebebiyle zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında değil de ekonomideki etkisi çok geniş olan bey', gasp, rehin, hırsızlık, ceza, vergi, mehir vb. sebeplerle zimmette sabit olan kâğıt para borçlarındaki kıymetin de dövize göre takdir olunması, bir anlamda neredeyse tüm alanlarda milli para biriminin dövize endekslenmesi gibi sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Nitekim kâğıt para borçlarının dövize endekslenmesi kabul edildiği takdirde, dövize endeks piyasalarda döviz talebini arttıracak ve ülkede tam veya kısmi olarak para ikamesine; dolar ile ifade edilirse dolarizasyona, euro ile ifade edilirse euroizasyona sebebiyet verecektir. Diğer yandan varlık ikamesi şeklinde de ifade edilebilen para ikamesi; herhangi bir ülkede yükümlülüklerin, varlıkların, vadeli veya vadesiz mevduatların, borç alma, borç verme, servet biriktirme ve nakit akışı gibi milli para biriminin yerine getirdiği işlevlerin kısmi veya tam olarak memleket parası yerine döviz cinsinden yerine getirilmesini ifade etmektedir.⁸⁰³ Para ikamesi şayet tam olarak uygulanacak olursa döviz, yasal otorite tarafından resmi para olarak kullanılmakta; kısmi olarak uygulanacak olur ise milli para birimi resmi para olmakla beraber fonksiyonlarını dövizle birlikte eş zamanlı olarak gerçekleştirmektedir.⁸⁰⁴ Dolayısıyla tam para ikamesi bir ülkenin yerel para birimini bir anlamda tamamıyla kullanımdan kaldırması ve yabancı bir ülkenin para birimini kullanması anlamına gelirken, kısmi para ikamesi bunun sadece bazı alanlarda uygulanmasıdır.⁸⁰⁵ Ayrıca para ikamesi resmi olabileceği gibi yarı resmi ve gayri resmi de olabilmektedir. Örneğin 2000 yıllarında Türkiye, Azerbaycan, Ukrayna Arjantin, Bolivya, Meksika ve Vietnam gibi ülkeler gayri resmi olarak dolarizasyon sürecinde iken, Liberya, Kamboçya ve Bahamalar gibi ülkeler yarı resmi; Bosna, Lüksemburg ve Tacikistan gibi ülkeler ise resmi olarak dolarizasyon süreci yaşamıştır.⁸⁰⁶ Öz itibarıyla genellikle enflasyonist ve ekonomik istikrarsızlığın olduğu ülkelere yurt içindeki bireysel ve tüzel kişilerin varlıklarını korumak ve geliştirmek noktasında vermiş oldukları iktisadi bir tepki olan para ikamesi, endeksin de döviz olması durumunda zaten enflasyon ile yabancı para birimleri arasında itibarını belirli oranda yitirmiş olan milli paranın tamamen itibarını kaybetmesine sebebiyet verecektir. Ayrıca bir ülke para biriminin yabancı bir ülkenin para birimine endekslenmesi iktisat politikası açısından mümkün olsa dahi söz konusu uygulamanın siyâset-i şer'iyyenin⁸⁰⁷ alanında kabulü olmadığını söylemek mümkündür. Zira ekonomik olarak bir ülkeye tam bağımlı olmak akabinde diğer alanlarda da bağımlı olmaya sebebiyet vermekte ve dinin en önemli vecibelerinde ana şart olan özgürlüğü sınırlamakta veya tamamen ortadan kaldırabilmektedir

⁸⁰³ Güloğlu, *Dolarizasyonun Para Piyasasına Etkisi*, 24-34.

⁸⁰⁴ İlker Sarı, *Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım* (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2007), 3-13; Oya Gençay, *Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi* (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2007), 4-9.

⁸⁰⁵ Aydınlik, *Bölgesel Dolarizasyon Farklılıkları ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği*, 4-8.

⁸⁰⁶ Aynur Eser Özen, "Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2018), 108. Aynur Eser Özen, s.108.

⁸⁰⁷ Bkz. H. Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/299-304.

Diğer yandan ABD'nin dünya süper gücü ve AB ülkelerinin dünya ekonomi faaliyetlerinde çok büyük pay sahibi olması açısından doların ve euronun küresel bir para olması, esasında dünyadaki her ülkenin bir şekilde kısmi olarak dolarizasyon ve eurozasyon sürecinde olmasını gerektirmekte ve uygulamaların bu doğrultuda tatbik edildiğini göstermektedir. Ancak söz konusu durum başta milli hassasiyetler olmak üzere burada savunulan iddia ile çelişmemektedir. Çünkü bir şeyin başka bir şeye endekslenmesinin meşrû olması doğrultusunda ticaret malları, konutlar, taşıtlar, kira ücretleri, işçi maaşları ve madenler gibi menkûl veya gayrimenkul mal ve hizmetlerin dövize endekslenmesi veya şahısların döviz bulundurması normal şartlarda tercihe göre mümkündür ve kısmi para ikamesinin karşılığı da budur. Oysa daha önce de belirtildiği üzere buradaki esas konu; bir şeyin başka bir şeye endekslenmesi değil, yapısı gereği değerini dövizden almayan kâğıt para alım gücünün döviz ile belirlenmesinin alım gücündeki değişimi gerçek anlamda ifade edip etmeyeceğidir.

Kâğıt para borçlarının dövize endekslenmesi görüşünün iktisadi dayanağının olmamasına gelince, kâğıt para endeksinin döviz cinsinden dolar olması gerektiği yaklaşımı 1944-1973 yılları arasında dolar karşılığında tedavüle sürülen temsili paralarda isabetli bir yaklaşım iken itibari olarak tedavüle sürülen kâğıt paralarda isabetli değildir. Çünkü dolar karşılığında tedavüle sürülen bir para temsili olarak kıymetini dolardan alırken, itibari olarak tedavüle sürülen bir para kıymetini alım gücünden almaktadır. Bu sebeple günümüzde her ne kadar bir para biriminin döviz karşısındaki değeri o paranın kıymetindeki değişiklik hakkında önemli ölçüde ipuçları verse de ilgili para biriminin gerçek değerini ifade etmemektedir. Böylece günümüz şartlarında ABD ve AB günümüzde birçok yönden güçlü devletler veya topluluklar olarak faaliyetlerini sürdürse ve bu ülkelerin para birimi olan dolar ve euro küresel piyasalarda en fazla revaçta olan para niteliğinde işlem görse de dolar ve euro yani döviz itibari para sisteminde milli para birimlerinin endeksi olma niteliğini hakiki mânada taşımamaktadır. Dolayısıyla kıymetini dövizden almayan kâğıt para kıymetinin döviz ile belirlenmesi gerektiği görüşü, iktisadi düzlemde bir esasa dayanmamaktadır. Ayrıca altının kâğıt parada enflasyondan korunma aracı olmaması gibi döviz de enflasyondan korunma aracı değildir ve bu durum dövizin hakiki mânada itibari kâğıt paranın endeksi olamayacağını göstermektedir. Örneğin 2000 yılında 100 doları olan bir kimsenin bugün de 100 doları vardır ama 2000 yılında 100 dolarlık malı olanın bugün 100 dolardan daha fazla değerinde olan mesela 600 dolar değerinde malı vardır. Aynı şekilde 2000 yılında 100 doları olan şahsın bugün de 100 doları vardır ama 2000 yılında 100 dolarla satın alınabilen bir ürün sepeti, bugün belki de 3000 dolarla satın alınabilmektedir. Bu sebeple dolar başka bir para biriminin alım gücündeki kaybı tam olarak ortaya koyan bir ölçüt değildir.

Dövize endeksleme uygulamasının hukuki himayesinin olmaması ise 1944-1973 yılları arası temsili kâğıt para sisteminde kâğıt paralar %100 altını temsil eden dolar karşılığında tedavüle sürülmüş ve her banknot yani ülkelerin milli para birimleri muayyen olarak belirli kıymet ve vezin ölçüsünde

altına dayalı dolara tekabül edecek şekilde belirlenmiştir. İlgili sistemde temsili para olan doları tedavüle süren ABD, kendisine herhangi bir milli para birimi verildiğinde dolar verileceği, dolar verildiğinde de %100 altın verileceği teminatını resmi olarak vermekte ve taahhüt etmekteydi. Oysa günümüz itibari para sisteminde böyle bir teminat ve taahhüt bulunmamaktadır. Zira dünyanın hiçbir yerinde milli para birimi verildiğinde karşılığında dolar ve euro verileceği teminatı ABD ve AB tarafından resmi olarak verilmemektedir. Dolayısıyla kâğıt para borçlarının kıymet belirlenmesinde döviz endeksinin hukuki düzlemde de dayanağı ve himayesi bulunmamaktadır. Ayrıca ilgili uygulama altın uygulamasında olduğu gibi genel bir şey olmayıp sadece insanların kendi arasındaki borç işlemlerinde kendi tercihleri doğrultusunda kullandığı geleneksel bir yöntemdir. Dolayısıyla kanaatimizce tüm bu malumatlar döviz endeks uygulamasının ve yaklaşımlarının 1973 öncesi para sisteminden kalan eski ve alışılmış bir uygulama olduğunu ve döviz sahibi ülkelerin gücü ile milli para birimi kıymeti arasındaki bağlantının tutarlı bir düzlemde irtibatlandırılmadığını göstermektedir.

2) Döviz Endekslemenin Fıkî Tahlili

Modern literatürde enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarındaki değer değişimi noktasında değer kaybının döviz endekslenerek belirlenmesi gerektiğinin savunulduğu gözlemlenmektedir.⁸⁰⁸ Zira söz konusu yaklaşıma göre günümüz şartlarında ABD'nin dünyanın süper gücü olması ve AB ülkelerinin dünya majör ülkelerini temsil etmesi, dolar ve euronun dünyanın her yerinde itibar gören bir para olmasına, istikrar sağlamasına, güvenilir bir liman niteliği taşımaya ve enflasyondan daha az etkilenmesine olanak sağlamaktadır. Nitekim ilgili özellikleri sayesinde dolar ve euro hem enflasyon oranı hem de altın vb. diğer endekslere göre paradaki değer değişimini daha net ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde kıymete itibar edilirken kâğıt para borçlarını döviz endekslemenin daha isabetli olacağı belirtilmektedir.

Kâğıt paranın döviz endekslenmesi gerektiği görüşü değerlendirildiğinde; döviz endeksin problemlerinde belirtildiği üzere dövizin ıstılâhî bir para olması, spekülasyonlara uğrama ihtimalinin yüksek olması, görüşün iktisadi dayanağının, uygulamanın ise hukuki himayesinin olmaması ve bununla beraber siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok yönden devlet anlayışına yani milli hassasiyetlere hâlel getirmesi bakımından günümüz itibari para sisteminde kâğıt parayı döviz endekslemek iktisadi, hukuki ve fıkî çerçevede isabetsiz bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁰⁸ Esen, “İslâm Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler”, 14; el-Muslih, *et-Teğahhumu'n-nakdî fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 294-296; Dâvud, *Teğayyüru'l-kıymeti's-şirâiyye li'n-nukûdi'l-verakiyye*, 335-336; Pekdemir, “İslâm Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezai Şart”, 155; el-Karadağî, “İlâcu't-Teğahhüm fi'n-Nukûdi'l-Verakiyye min Menzûri Fıkhi'l-İslâmî”, 45.

D) Piyasada Orta Düzeyde Değer Değişikliği Gösteren Paraya Endeksleme ve Fikhî Tahlili

Modern literatürde kâğıt para borçlarının başka bir paraya endekslenmesi çerçevesinde endeksin belirli bir para değil, tedavüldeki para birimlerinden orta düzeyde değer değişimine uğrayan para olması gerektiğine dair yaklaşımlar yer almaktadır.⁸⁰⁹ İlgili yaklaşım enflasyonun vaki olduğu durumda kâğıt para borçlarındaki kıymet belirlemesinin piyasada revaçta olan diğer para çeşitlerinden orta düzeyde değer değişimine uğrayan para ile yapılması gerektiğini ifade etmektedir.⁸¹⁰ Bu doğrultuda bir piyasada yabancı para birimlerinden dolar, euro ve riyal döviz olarak itibar görüyorsa, bu üç para çeşidi arasından hangisi orta düzeyde değer değişimine uğramış ise kâğıt paranın kıymeti de o ölçüde takdir olunmalıdır. Örneğin dolar, euro ve riyalin baskın olarak işlem gördüğü bir piyasada herhangi bir sebeple zimmette sabit olan 100.000 TL para borcunun ödemesinde, Türk Lirası dolar karşısında %40, euro karşısında %60, riyal karşısında %20 değer kaybına uğramış ise burada, kâğıt paranın kıymeti diğerlerine göre orta düzeyde olması bakımından dolar ile takdir olunacak ve borç %40 değer değişim oranına itibar olunarak 140.000 TL şeklinde ödenecektir.

Literatüre dair yapılan araştırmada kâğıt para borçlarının piyasada revaçta olan paralardan orta düzeyde değer değişikliğine uğrayan paraya endekslenmesi görüşünün dayanağının 19. yüzyıl sonlarında para değer kaybının yaşandığı Osmanlı Devleti ekonomisinde icra edilen bir uygulama olduğu gözlemlenmektedir. Bu minvalde söz konusu yaklaşım, bey' akdi sebebiyle cinsi belirtilmeksizin zimmette sabit olan para borçlarında, ödemenin hangi para çeşidi ile yapılacağına dair İbn Âbidîn'in ortaya koyduğu görüş muvacehesinde ileri sürülmüştür.⁸¹¹ Söz konusu dönemde revaçta olan paralar padişah emri ile farklı oranlarda peyderpey değer kaybına uğramış ve bu durum para cinsi belirtilmeksizin alışveriş yapmanın teamül olduğu toplumda problem teşkil etmiştir. Çünkü para çeşidinin belirlenmediği alım satım akitlerinde fikhî olarak icra edilen tatbikata göre borçluya muhayyerlik hakkı tanınmakta ve borçlu, borcunu tedavülde olan herhangi bir para çeşidi ile ödeyebilmektedir. Bu bağlamda İbn Âbidîn sürekli bir şekilde paranın değer kaybettiği ekonomide söz konusu teamülün problemler arz ettiğini analiz etmiş ve tercih edilmesi gereken yaklaşımı ortaya koymuştur. Çünkü borçlular muhayyerlik hakkına sahip olduğunda değer kaybını fırsata çevirebilmekte ve ödemeyi revaçtaki paralar arasından daha çok değer kaybına uğrayan yani kendi lehine satıcının ise aleyhine olarak daha zararlı olan para ile yapabilmektedirler. Buna mukabil bazı muamelelerde de borçlu yani müşteri farkında olmaksızın satın alacağı şeyin fiyatını en fazla değer kaybeden para cinsinden hesaplayabilmekte ve ödemeyi kendi aleyhine olacak şekilde daha az değer kaybına uğrayan para

⁸⁰⁹ Bu görüş normalde dövize endeks başlığında değerlendirilebilirdi. Ancak burada değinileceği üzere görüşün Hanefî mezhebinde para değer değişimi kapsamında otorite olan İbn-i Abidin'e isnat edilmesi sebebiyle yaklaşımın müstakil bir başlıkta ele alınması daha münasip görülmüştür.

⁸¹⁰ Muhyiddin el-Karadağî, *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî* (Beyrût: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009), 80.

⁸¹¹ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, 2/67.

cinsinden yapabilmektedir. Mesela, bazen bir para çeşidi 5 kuruş, diğer para çeşidi ise 10 kuruş değer kaybedebilmektedir. Söz konusu durumda müşteri yani borçlu, ödemeyi 5 kuruş değer kaybeden paradan değil 10 kuruş değer kaybeden paradan ya da fiyatı 10 kuruş değer kaybeden paradan yapabilmekte ve satıcıya 5 kuruş değer kaybeden paradan ödeme yapabilmektedir. İbn Âbidîn teamülde olan ilgili uygulamayı kökten reddetmeyerek tashih etmiş ve satıcının veya müşterinin zarar görme ihtimalinden dolayı muhayyerlik hakkının kat'î bir şekilde olamayacağını, tarafların sulh yapması gerektiğini veya cinsi belirli olmayan bey' akdi borçlarında para çeşidinin değer kaybına uğrayan paralardan orta düzeyde değer değişime uğrayan para ile belirlenmesi gerektiğini söylemiştir.

Modern literatürde kâğıt paranın kıymet belirlemesinin ilgili hüküm doğrultusunda yapılması kanaatimizce günümüzdeki para sistemi işleyişinin İbn Âbidîn dönemindeki işleyişten farklı olması ve İbn Âbidîn'in ortaya koyduğu hükmün parada kıymet belirleme ölçüsündeki hükme hatalı bir şekilde kıyas edilmesi sebebiyle isabet arz etmemektedir.

İlk olarak günümüzdeki para sisteminin farklı işleyişi açıklandığında; İbn Âbidîn döneminde piyasada altın, gümüş ve kâimeler Osmanlı Devleti'nin bizzat kendisinin tedavüle sürdüğü milli para niteliğinde olmasına rağmen günümüz uluslararası para sisteminde devletler milli para birimi olarak sadece tek çeşit parayı tedavüle sürmekte ve diğer paralar adı üstünde döviz olarak yabancı para birimi niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla kâğıt para kıymetinin orta düzeyde değer kaybeden para ile belirlenmesi yaklaşımı, günümüzde piyasada revaçta olan farklı para çeşitlerinin o piyasanın sahibi olan ülkeye ait olması durumunda kâğıt paranın endeksine dair alternatif bir hüküm olarak İbn Âbidîn'in görüşüne muvafık bir şekilde isabet arz edebilirken farklı para çeşitlerinin yabancı ülkelere ait olduğu günümüz piyasalarında isabet arz etmeyecektir. Zira ülkemizde olduğu gibi piyasada revaçta olan doları ABD'nin, euroyu AB'nin veya rubleyi Rusya'nın tedavüle sürdüğü para sisteminde, Türk lirasının kıymetini bu paralar arasında orta değerde değişime uğrayan paraya göre belirlemek başta milli hassasiyetler olmak üzere yukarıda ifade edilen dövize endekslemedi problemler ile aynı durumu teşkil edecektir.

İkinci olarak yaklaşımın hatalı bir şekilde İbn Âbidîn'in görüşüne kıyas edilmesi açıklandığında; söz konusu yaklaşımın hatalı oluşunun sebebi iki şekilde ele alınmalıdır. Birincisi; İbn Âbidîn'in ilgili görüşü mutlak olarak para borçlarını ve bey' akdini değil sadece cinsi belirsiz bir şekilde sabit olan bey' akdindeki borçları kapsamaktadır. İkincisi ise İbn Âbidîn'in görüşündeki esas bağlam, konumuz olan para değer değişimi sebebiyle cinsi malum bir şekilde zimmette sabit olan paranın kıymet belirlemesinin nasıl takdir olunacağı değil, cinsi belirsiz bir şekilde zimmette sabit olan para borcunun nasıl ifâ edileceğidir.

Birinci şekil analiz edildiğinde; bu yaklaşımın günümüz para sisteminde kabul edildiği takdir edilecek olunursa söz konusu hüküm sadece ödemenin hangi para çeşidi ile yapılacağı belirli olmayan bey' akdindeki borçlarda tatbik edilebilecekken borcun malum olduğu bey' akdinde ve başta karz olmak üzere para çeşidinin zaruri olarak malum olduğu gasp, rehin, mehir ve sirkat vb. sebeplerle sabit olan borçlarda uygulanamayacaktır. Çünkü buradaki borçlarda borcun hangi cins para ile ödeneceği belirlidir ve prensip olarak o çeşit ile ödenmelidir. Nitekim İbn Âbidîn de bu görüştedir. Örneğin Türk lirası olarak verilen karzın zimmette Türk lirası cinsinden bir para ile sabit olduğu belirlidir. Dolayısıyla para cinsinin belirli olduğu yerde İbn Âbidîn'in hükmü tartışma mahalli olmayacaktır.

İkinci şekil değerlendirildiğinde ise söz konusu hükümde paradaki değer değişiminin hesaplanmaması veya hesaplamanın hangi kriterlere göre yapılması gerektiği tartışma konusu değilken cinsi ve çeşidi belirli olmayan para borcunun nasıl belirli hale getirileceği tartışılmaktadır. Dolayısıyla tartışma mahalli değer değişimi sebebiyle paranın kıymetinin belirlenmesi değil bilakis para borcunun çeşidinin belirlenmesidir. Nitekim para kıymeti belirleme ile para çeşidi belirleme ameliyesinin birbirinden farklı şeyler olduğu müsellemidir.

E) Vadeli Akitlerde Akdin Konusu Olan Malın Değerine Endeksleme ve Fıkhî Tahlili

Modern fıkıh literatüründe kâğıt paradaki değer kaybının vadeli akitlerde akdin konusu olan mala endekslenmesi ve zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında alışverişin konusu olan maldaki kıymetin esas alınması gerektiğine dair yaklaşımlar yer almaktadır.⁸¹² İlgili yaklaşımı savunanlara göre vadeli olarak yapılan bey' akitlerinde borç, para cinsinden belirli olacak şekilde zimmette sabit olmalı fakat ödeme yapılırken paradaki değer değişimi satın alınan malın kıymetine göre takdir olunmalıdır. Örneğin, parası sonradan verilmek üzere akit günü kilosu 10 TL olan 1 ton miktarındaki buğday satışında, şayet ödeme zamanına kadar enflasyon vaki olur ve buğday fiyatı kg bazında 13 TL olur ise bu durumda borç 10.000 TL olarak değil 1 ton buğdayın karşılığı olan 13.000 TL olarak ödenmelidir.

Vadeli akit sebebiyle zimmette sabit olan kâğıt para borçlarının akdin konusu olan şeye endekslenmesi görüşü incelendiğinde ilgili yaklaşımın İslâm hukukundaki isticrâr akdine⁸¹³ dayandığı gözlemlenmektedir. Diğer yandan söz konusu görüş değerlendirildiğinde ise ilgili görüş sadece bey' akdi için zâhirî olarak isabetli gibi görünse de umumiyet ifade etmemesinin yanı sıra zimmette sabit olan şeyin niceliğinin göz ardı edilmesi bakımından isabetli bir uygulama olarak karşımıza çıkmamaktadır. Çünkü alışverişin konusu olan mala endeksleme görüşü, adı üstünde sadece bey' akdini

⁸¹² Yücel, "Vadeli ve Taksitli Alış-Verişler Enflasyon ve Vâde Farkı", 13.

⁸¹³ İsticrâr akdinin şekilleri ve mahiyeti hakkında detaylı bilgi için bkz. Bedri Aslan, *İslâm Ticâret Hukukuna Göre Cehâlet ve Güncel Akitlere Etkisi* (Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015); Hüseyin Okur, "İslam Borçlar Hukukunda İsticrâr Akdi ve Mezheplerin Konuyla İlgili Mülâhazaları", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (2019); Temel Kacı, "Bir Finansman Yöntemi Olarak İsticrâr Akdi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017).

kapsarken karz, mehir, vergi, gasp, sirkat, diyet, rehin vb. işlemler sebebiyle zimmette sabit olan salt para borçlarını kapsamamaktadır. Zira bu akitlerde herhangi bir mal alışverişi yapılmamakta ve borç zimmette bey' akdi sebebiyle sabit olmamaktadır. Dolayısıyla ilgili endeks, sebebi bey' akdi olmayan para borçlarını kapsamamaktadır.

Söz konusu görüş bey' akdi bağlamında değerlendirildiğinde ise burada vadeli akitte zimmette sabit olan şeyin niceliği göz ardı edilmektedir. Çünkü vadeli bir akitte para mukabilinde satılan malda mebî' müşterinin mülkiyetine intikal etmekte, bedeli ise satıcının hakkı olarak müşterinin zimmetinde belirlenen para/bedel olarak sabit olmaktadır. Nitekim bu durum yukarıdaki örnek üzerinden ifade edilecek olur ise kilosu 10 TL olan 1 ton miktarındaki buğday satışında borç, zimmette 1 ton buğday olarak değil 10.000 TL olarak sabit olmaktadır. Yani borç zimmette aynî bir mal olarak değil, bilakis para olarak sabit olmaktadır. Ayrıca birinci bölümde ifade edildiği üzere bu durum sadece enflasyondan değil çoğu zaman piyasalardaki arz talep ilişkisinden de kaynaklanabilmektedir. Nitekim birçok kez belirtildiği üzere sadece tek bir şeyin fiyatındaki değer kaybı enflasyon, değer artışı da deflasyon değildir.

F) Temel İhtiyaç Mallarına Endeksleme ve Fıkhî Tahlili

Modern fıkıh literatüründe enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybını belirleme ölçütü olarak temel ihtiyaç mallarının esas alınması gerektiği yaklaşımı da serdedilmiştir. Bu doğrultuda kâğıt para kıymetinin ekmek, buğday, pirinç, et vb. temel ihtiyaç mallarına göre takdir edilmesi ve zimmette sabit olan kâğıt para borçlarında temel ihtiyaç mallarının esas kabul edilmesi gerektiği savunulmuştur.⁸¹⁴ İlgili yaklaşıma göre borç memleket parası olarak verilmeli, ödeme günü ise alınan borç temel ihtiyaç malları değerinden kıymeti belirlenerek ödenmelidir. Örneğin, ekmeğin 1 TL olduğu bir piyasada bir kimse başkasına 100.000 TL karz verse ve karzın ödeme zamanında ekmek 2 lira olmuş olsa borç, 100.000 TL olarak değil 200.000 TL olarak ödenmelidir.

Kâğıt para borçlarının temel ihtiyaç mallarına endekslenmesi gerektiği görüşü alım gücü ile itibar gören kâğıt para toplumun ortak ihtiyaçları olan temel gıda maddelerini endeks olarak belirlenmesi gerektiğini gündeme getirmesi noktasında isabet arz etmekle birlikte enflasyon oranı gibi bir endeks var iken eksiklik ifade etmektedir. Çünkü enflasyon sepetinde söz konusu ürünlerin hepsi mevcut olup burada zikredildiği gibi yalnız gıda maddeleri değil toplumdaki temel ihtiyaçlar kapsamında her çeşit ürün ve hizmeti bünyesinde barındırmaktadır. Yani temel ihtiyaç mallarına endeks, enflasyon endeksinin bir parçası olup enflasyon endeksi daha geniş kapsamlı bir endeks niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan enflasyon sepetindeki kapsamın geniş olması, paradaki değer kaybının daha

⁸¹⁴ Alshami, *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*, 68; Esen, "İslam Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler", 14; el-Karadağî, "İlâcu't-Tedaħħum fi'n-Nukûdi'l-Verakiyye min Menzûri Fıkhî'l-İslâmî", 43.

net belirlenmesine ve hakiki değere daha yakın sonuçlar vermesine olanak sağlamaktadır. Nitekim hesaplamalarda esas alınan ürün ve hizmetlerin kapsamı genişledikçe değer değişiminin tespiti de o kadar isabetli yapılmaktadır. Bu doğrultuda görülmektedir ki temel ihtiyaç mallarına endeks, enflasyon oranına endeksin bir anlamda ilkel hâli olup kıymete itibardaki maksadı tam anlamıyla yerine getirememektedir.

Diğer yandan bazı araştırmacılar ve bilginler paradaki değer kaybını daha net ortaya koyabilmek için endeksin temel ihtiyaç mallarıyla birlikte altın olması gerektiğini de ileri sürmektedir.⁸¹⁵

Söz konusu görüş incelendiğinde ilgili görüşün paradaki değer değişiminin daha doğru bir şekilde belirlenmesi gayesini taşıdığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda enflasyon oranı hesaplaması başlığında yer verildiği üzere enflasyon sepetinde yer alan ürünlerde madenlerin yer almadığı görülmektedir. Bu sebeple başta altın madeni olmak üzere toplum içerisinde arz ve talep ilişkisi çerçevesinde önemli bir yere sahip olan madenlerin enflasyon sepetine dahil edilmesi isabetli bir uygulama niteliği taşıyabilecektir.⁸¹⁶ Hatta bu durum yukarıda enflasyon oranı hesaplamasının problemlerinde değinildiği ve önerildiği üzere enflasyonun sadece hükümetlerin mali politikalarını yönetmesi için değil aynı zamanda zimmette sabit olan borçlardaki kıymetin belirlenebilmesi önerimize de katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla ilgili yaklaşımın temel ihtiyaç mallarına endeksleme yaklaşımı gibi ayrı ve farklı bir görüş olarak değil kâğıt para borçlarının enflasyon oranına endekslenmesi gerektiğine dair yaklaşımın içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kâğıt para borçlarında kıymete itibar olunması durumunda kıymetin belirlenmesine ilişkin zikredilen endeksler hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olur ise günümüz uluslararası itibari kâğıt para sisteminde paranın kıymet ölçüsünün enflasyon oranına endekslenmesi yaklaşımının literatürde zikredilen birçok görüş ve uygulama içerisinden daha fazla ön plana çıkan bir uygulama olduğu görünmektedir. Çünkü ister hurma, buğday, çay, şeker, bilgisayar, tablet, arsa, dükkan, daire ve araba gibi metaller olsun, ister demir, tunç, nikel, bakır, alüminyum, platin, altın ve gümüş gibi madenler olsun isterse de bulunduğu ülkeye göre dolar, euro, sterlin, pesos, ruble, riyal, cüneyh, wonu, yuan ve yen gibi döviz yani yabancı para cinsleri olsun, tek bir şeydeki değer değişimi birinci bölümde detaylı bir şekilde ele alındığı üzere tek başına rahs ve galâ yani enflasyon ve deflasyon olarak telakki edilmemektedir. Buna karşılık cins olarak tek bir şeydeki değer değişimi enflasyon veya deflasyon kapsamında değerlendirilecek olursa bile bu sadece tek bir şeydeki değer değişimini göstereceğinden dolayı alım gücü ölçüsünde tedavüle sürülen itibari kâğıt paradaki değer değişimini sadece küçük/az/basit bir oranda nispi olarak gösterecektir. Bu bakımdan sadece tek bir şeydeki değer değişimi

⁸¹⁵ el-Karadâğî, “Tezebzübü kıymeti'n-nukûdi'l-varâkiyyeti ve eşeruhu ala'l-hukukî'l-iltizâmâti ala dav'i kavâidi'l-fikhi'l-İslâmî”, 5/1353-1380.

⁸¹⁶ Altının veya diğer madenlerin sepete dahil edilebilirliği başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

kâğıt paradaki alım gücünü hiçbir zaman tam veya tama yakın bir şekilde hakiki manada gösteremeyecektir. Çünkü kâğıt para, piyasalardaki tek veya birkaç şeydeki alım gücünü değil yüzlerce mal ve hizmetlerdeki alım gücünü ifade etmektedir.

Diğer yandan enflasyon oranı endeksi, zikredilen ilgili endekslere göre daha kapsamlı bir ölçüt niteliği taşımakta, devletin himayesi ve kontrolü altında sistematik olarak matematiksel formüllerle belirlenmekte ve kâğıt parada esas olan ölçüyü yani alım gücünü ifade etmektedir. Bu bağlamda enflasyon oranı endeksi kâğıt paradaki değer değişimini diğer endekslere göre daha net, bilimsel ve sistematik olarak hesaplanması ile teoride eksiksiz, teamülde ise gerçeğe yakın bir şekilde ortaya koyan tek endeks olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kâğıt para kıymetinin belirlenmesinde devletin himaye ve kontrolünde olmayan veya enflasyon oranı endeksinden daha dar kapsamlı olan bir ölçütün tercih edilmesi, enflasyonu fıkıhta meşrû olan raşs olayının kapsamından çıkarılması anlamına gelmekte ve itibari kâğıt parada esas olan ölçütün-alım gücünün- göz ardı edilerek konuya dair değerlendirmelerin tutarsızlık arz etmesine sebep olmaktadır. Bu minvalde enflasyon oranı endeksi dışında alternatif arayışında bulunmak yerine, günümüz uluslararası para sisteminde enflasyon oranının daha net bir şekilde tespit edilebilmesi ve ilgili problemlerin analiz edilmesi noktasında çalışmaların yapılması ve bu doğrultuda yaklaşımlarda bulunulması daha isabetli olacak ve literatüre özgün katkılar sağlayacaktır.

SONUÇ

Para olaylarının vaki oluşunda herhangi bir şekilde zimmette sabit olan para borçlarında ödemenin nasıl yapılacağına İslâm hukuku açısından incelendiği bu tezde, klasik ve modern dönem literatüründeki belli başlı problemlere ve tartışmalara yer verilmiştir. Bu kapsamda paranın yürürlükten kaldırılması/kesâd, piyasada bulunmaması/inkitâ ve değer değişimlerini ifade eden rahs, ğalâ, tağşiş, enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarının para borçları ödemesindeki etkisine yönelik birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

İlk olarak yeni bir şey olması sebebiyle banknotların İslâm hukukuna göre para niteliği taşıyıp taşımadığının, eğer para ise hangi çeşit bir para olduğu ve hangi hükümlere tâbi olması gerektiğinin literatürde tartışmalı olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda banknotların para vasfına sahip olduğunun belirlenmiş olduğu ancak kâğıt paranın yapısı ve türü bakımından hangi çeşit bir para olduğunun hâlâ sistematik ve tutarlı bir düzlemde temellendirilemediği tespit edilmiştir. Nitekim kâğıt paradaki değer değişiminde tâbi olunması gereken hükümlerin bu zamana kadar ikna edici nitelik taşıyamamasının temel sebeplerinden birincisinin bu problem olduğu sonucuna varılmıştır. Buradan yola çıkılarak tezde, İslâm hukuku ve iktisat literatüründeki para mefhumu ve para olarak kullanılan şeyler tarihsel dönüşüm içerisinde günümüz para sistemi göz önünde bulundurularak değerini kendi öz kıymetinden alıp almadığı tasnifiyle ortaya konulmuş ve bununla beraber kâğıt para yapısı ve türü bakımından temellendirilmiştir. Klasik literatürde altın ve gümüş gibi kıymetini bizzat kendi öz değerinden alan yani öz değeri ile piyasa değeri birbirine neredeyse eşit olan paraların hilkaten; felsler ve katkı maddesi çok olan mağşûş paralar gibi kıymetini kendi öz değerinden değil de harici bir vasıftan alan yani öz değeri ile piyasadaki değeri arasında büyük ölçüde farklılık olan paraların ıstilahî para olarak nitelendirildiği gözlemlenmiştir. Netice itibariyle klasik literatürde hilkaten ve ıstilahî kavramlarıyla zikredilmesi hasebiyle tezde de söz konusu terkiplerin kullanımı tercih edilmiş olsa da özellikle nadir bulunması noktasında yaptığımız değerlendirmeler olmak üzere altın ve gümüşün yaratılış itibariyle para olmadığı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla para olarak itibar gördükleri zaman altın ve gümüşün hilkaten para yerine değerini kendi öz kıymetinden alan paralar/mal paralar olarak vasıflandırılmalarının ve bu şekilde sınıflandırılmalarının daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır.

İkinci olarak kâğıt paranın fikhî niteliğinin belirlenmesi doğrultusunda kâğıt paranın değer ölçüsünün ıstilahî olduğu, hükmünün tedavüle sürülüş şekline göre belirlenmesi gerektiği ve kâğıt paranın fels, dinar, dirhem vb. diğer paralardan farklı olarak müstakil bir para çeşidi olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle kâğıt paranın 1973 öncesinde olduğu gibi temsili olarak tedavüle sürüldüğünde hükmü bakımından hilkaten, 1973 sonrası yani günümüzdeki gibi itibari olarak piyasaya sürüldüğünde

ise ıstılahî para hükmünde değerlendirilmesi ve bu ölçüde hükme tâbi olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak klasik fıkıh literatürü özelinde para olaylarına yönelik incelemelerde fikhî ıstılahlar olan kesâd, inkıtâ, raĥs, ğalâ ve tağşiş olaylarının paranın başına gelen olağan dışı haller başlıklarında incelendiği ve ilgili olayların ihtılaflı olmakla birlikte fikhî mahiyetinin ve keyfiyetinin belirli olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşılık modern fıkıh literatüründe iktisat literatürüne ait yeni terimler olan enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarının mahiyeti ve hükmü noktasında birçok tartışmanın yer aldığı ve ilgili olayların fikhî niteliğinin temellendirilemediği tespit edilmiştir. Nitekim kâğıt paradaki değer değişiminde tâbi olunması gereken hükümlerin bu zamana kadar tutarlılık arz etmemesinin ana sebeplerinden ikincisinin bu problem olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda Hanefî, şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine ait ilk dönem, orta dönem ve son dönemi temsil edecek şekilde belirlediğimiz kaynaklarda kesâd, inkıtâ, raĥs, ğalâ ve tağşiş ıstılahları; iktisat literatüründe de enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon terimleri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda modern fıkıh literatüründe raĥs ve ğalâ terimlerinin klasik dönemde ifade ettiği şeylerden farklı olarak daha dar kapsamda eksik bir şekilde tanımlandığı tespit edilmiş ve raĥs ve ğalâ terimlerinin tarafımızca yeni bir tarifi yapılmıştır. Netice itibariyle iktisat literatürüne ait ıstılahlar olan enflasyonun klasik dönem fıkıh literatüründeki raĥs olayının; deflasyonun da ğalâ olayının bir çeşidi olduğu tespit edilmiş, böylece raĥs ve ğalâ terimlerinin enflasyon ve deflasyondan daha geniş nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer yandan yine iktisat literatürüne ait ıstılahlar olan devalüasyon ve revalüasyonun her ne kadar bağlam ve değer değişimi yönlerinde farklılıkları olsa da klasik dönem fıkıh literatüründeki tağşiş olayının kendisi olduğu gözlemlenmiştir.

Dördüncü olarak paradaki değer değişimi konusu paradaki faiz illeti, iktisat literatüründeki faiz anlayışı ve çeşitleriyle ilişkilendirilmiş ancak hem klasik dönemde parada tahakkuk eden faiz illetinin hem de iktisat literatüründeki faiz anlayışının analiz edilememesi sebebiyle tutarlı değerlendirmelerin yapılamadığı görölmüştür. Nitekim kâğıt paradaki değer değişiminde tâbi olunması gereken hükümlerin bu zamana kadar ikna edici nitelik taşıyamamasının ana sebeplerinden üçüncüsünün bu olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda fıkıh ve iktisattaki faiz anlayışı ve çeşitleri incelenmiş ve paradaki ribâ illetinin mutlak semeniyet olduğu görüşünün literatürde ve uygulamada zikredilen pek çok görüş arasından daha fazla ön plana çıkan bir görüş olduğu gözlemlenmiştir. Böylece kâğıt parada ribâ hükümlerinin tüm şekilleriyle cereyan ettiği, kâğıt para varlıklarında zekât mükellefiyetinin tahakkuk ettiği ve kâğıt paranın başta selem, sarf ve şirket akitleri olmak üzere tüm akitlere konu olabileceği hükmü ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kâğıt parayı ribevî mal olarak kabul ettikleri halde iktisat literatüründeki faiz anlayışını ve çeşitlerini analiz edemeyen bazı araştırmacılar tarafından enflasyon altındaki faizin İslâm'ın haram kıldığı ribâ kapsamına girmediği ve faydalı olduğu iddia edilen az orandaki faizin

göre meşrû olduğu görüşlerinin ileri sürüldüğü görülmüştür. Netice itibariyle İslâm dininin alacaklıdan borçluya veya borçludan alacaklıya karşılıksız olarak devredilen herhangi bir değer aktarımını haksız kazanç olarak kabul ettiği ve taraflardan birisine veya her ikisine engellenmesi imkansız olan zararlara sebebiyet veren faizin her çeşidini kesin bir şekilde yasakladığı görülmüş ve bu sebeple başta nominal faiz olmak üzere tüm faiz çeşitlerinin haram olduğu sonucuna varılmıştır. Bu minvalde özellikle günümüz ekonomi sisteminde başta kredi ve borç faizleri olmak üzere faiz kapsamında olduğu telakki edilse bile faydalı olduğu iddia edilen az orandaki faizin veya enflasyon oranı altındaki faizin İslâm dinindeki ribâ anlayışına girmediğini savunanların ve bunu Kur'an-ı Kerim'in ve sünnetin asıl gayesinden uzak birtakım ilkelerle meşrûlaştırmaya çalışanların görüşlerinin isabet arz etmediği ortaya çıkmıştır.

Beşinci olarak bu tezde paradaki değer değişiminin para borçlarının ödenmesine etkisini analiz edebilmek için öncelikle klasik dönemdeki kesâd, inkitâ, rahs ve ğalâ olayları Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri çerçevesinde incelenmiş ve konuya dair süregelen tartışmalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda para mefhumu ve sistemindeki tarihsel dönüşümlerin tercih edilmesi gereken hükme tesir ettiği ve paranın kıymetini bizzat kendi öz değerinden alıp almamasının bu konuda en önemli kıstas olduğu tespit edilmiştir. Netice itibariyle altın ve gümüş gibi değerini bizzat kendi öz kıymetinden alan ve para olmalarının yanında aynı zamanda mal olmaları hasebiyle aynî mal ve para olarak zimmette sabit olan hilkaten paralarda; inkitâ hali hariç kesâd, rahs ve ğalâ olaylarında genel olarak misle itibar edildiği görülmüş; fels ve mağşûş paralar gibi değerini kendi öz kıymetinden değil de harici bir değerden alan ıstilahî paralarda ise tüm hallerde kıymete itibar görüşünün genellikle müftâbih görüş olduğu gözlemlenmiştir. Bu minvalde Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönem hariç misle itibar edilmesi gerektiğini söyleyen mezhep imamlarının devrinde aslî para olarak altın ve gümüşten darp edilen dinar ve dirhemlerin kullanıldığı, altın ve gümüşe kıyasla demir ve bakır gibi değersiz madenlerden yapılmış felslerin ise para fonksiyonlarını yerine getirecek nitelikte olmadığı ve toplumda adedî olarak ticaret malı vasfında kabul gördüğü ve bu doğrultuda Ebû Hanife, İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in felsleri ticaret malı vasfında değerlendirerek felslerde de misle-yaşadıkları dönem itibariyle öze uygunluk arz eden şekle/misle- itibar ettikleri gözlemlenmiştir. Buna mukabil mezhep imamlarından sonraki dönemlerde felslerin ıstilahî olarak para fonksiyonları niteliğine sahip olma vasfını elde ettiğinde felslerdeki tarihsel dönüşüm doğrultusunda mezheplerin içerisinde mezhep imamlarından daha farklı değerlendirmeler yapılarak para olaylarında kıymete-öze uygunluk arz eden misle- itibar edilmesi gerektiğine yönelik yaklaşımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan mezhep kaynaklarında hilkaten paralarda rahs ve ğalâ olaylarında misle itibar edilmesi gerektiğine dair ittifak hatta icmânın olduğuna dair görüşler zikredilmiş ve bu durum modern literatürde konuya dair genel bir icmânın bulunduğu izlenimini ortaya çıkarmıştır. Ancak yapılan araştırmada söz konusu ittifakın mutlak bir icmâ değil mezhepte ittifak veya

mezhepte icmâ veyahut sadece karz borçlarında ittifak olarak değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiş ve kanaatimizce ilgili konunun Hanefî mezhebinde ittifak olarak telakki edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Altıncı olarak modern dönemde yapılmış olan diğer çalışmalardan farklı mahiyette bu tezde sadece karz borçlarında değil başka sebeplerle zimmette sabit olan para borçlarında da klasik dönem fukahâsının bakış açısının görülmesi ve paradaki değer kaybında takip edilmesi gereken yaklaşımlar hakkında genel bir izlenim ortaya konulması hedeflenmiş ve bu doğrultuda belirlediğimiz kaynaklarda karz ve sarf başlıklarının yanında gasp, rehin, sirkat, mehir ve selem konularındaki değer değişimi de incelenmiştir. Bu araştırma, aynı zamanda başlangıçta tarafımızca idrakinde olunmamasına rağmen rahs ve ğalânın modern literatürde klasik dönemdeki anlayıştan eksik tanımlandığı tespitini yapmamıza olanak sağlamıştır. Netice itibariyle gasp edilen, rehin veya mehir olarak verilen ve çalınan şeylerin değer değişimi noktasında ilgili literatürde genellikle buğday ve elbise gibi aynı olan mallar ile altın ve gümüş gibi hilkaten paraların değer değişimlerinin ele alındığı gözlemlenmiş, ıstilahî para olan felslerin ve mağşûş paraların hükmüne ise nadir olarak rastlanmıştır. Söz konusu bu durum bizi, felslerin bölgesel ve zamansal çerçevede bazen aslî para olarak kullanılmış olsalar bile çoğu yer ve zamanda aslî para olmadığı, basit şeylerin alım satımında kullanıldığı ve genellikle küsuratı tamamlayan yardımcı paralar niteliğinde olduğu iddiasını kabul etmeye sevk etmiştir. Bununla birlikte yaptığımız ilgili incelemelerde değer değişimine dair iki önemli husus tespit edilmiştir. Birincisi; gasp, rehin, sirkat ve mehir sebebiyle zimmette sabit olan aynı mallar ve hilkaten para olan dinar ve dirhemlerin değer değişiminde noksanlık ve ziyade gibi aynda meydana gelen değişiklikler çerçevesinde ayndaki değer değişimine ihtilafî bir şekilde itibar edildiği gözlemlenmiş fakat çarşı-pazar fiyatı diye ifade edilen semendeki değer değişimine itibar edilmediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda aynı mallarda veya altın ve gümüşte zaman ve mekan farklılığı gözetilmeksizin rahs ve ğalâ sebebiyle meydana gelen değer değişimlerinde karz borçlarında olduğu gibi gasp, rehin, sirkat ve mehir borçlarında da genel olarak itibar olunmadığı gözlemlenmiştir. İkincisi ise özellikle Hanefî literatüründe hırsızlık fiiliyle had cezasını gerekli kılan nisap miktarınca bir şeyin çalınması ve değer kaybına uğraması noktasında ilk başta daha dar bir bakış açısıyla incelediğimizde had cezasının ıskat edildiği gözlemlenmiş ve değer değişimine itibar konusunun tarafımızca bu delil ile ispat edilebileceği düşünülmüştür. Ancak süreç içerisinde daha geniş kapsamlı yapmış olduğumuz inceleme sonrasında hırsızlık sebebiyle zimmette sabit olan borçlarda değer değişimine itibar edilerek haddin ıskat olduğu yaklaşımının akla getirilmemesi ve hatalı bir düzlemde değerlendirilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Zira buradaki ana konu, malın veya paranın değer değişimine uğramasına itibar edilmesi değil; had cezasının infazı için nisabın şart olduğu ana/zamana itibar edilmesidir. Nitekim ilgili durumda Hanefîler çalınan malın had cezası hükmünün uygulandığı zamanki değerine, cumhur ise mahallinden çıkarıldığı anki değerine itibar etmiştir.

Yedinci olarak klasik döneme yönelik yapılan incelemelerde başta mezhep imamları olmak üzere tüm mezheplerde borç ödemelerinde yapılan ödemenin borca denk olması gerektiği anlayışına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Buna rağmen konuya dair ihtilafın olma sebebinin yapılan ödemenin borca denk olması noktasında değil, ödemenin borca denk olması için gerekli olan ödeme şekillerinde ve şartlarında olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda fıkıh geleneğinde misli olan bir malın misli varken kıymetinin ödenmesinin ödenilen şeydeki denkliği hiçbir zaman tam olarak sağlayamayacağı anlayışına sahip olduğu, bunun da misli olan malın misli ile; kıymetli olan malın da kıymeti ile ödenmesi şeklinde temel bir kaide haline getirildiği gözlemlenmiştir. Bu minvalde paraların misli mallar kategorisinde olması sebebiyle başta mezhep imamları olmak üzere çoğu bilginin genel kurala mutlak bir şekilde riayet ederek herhangi bir şekilde para çeşidi ve para olayı ayrımı yapmaksızın para borçlarının misli ile ödenmesi gerektiğini savundukları, bazı bilginlerin ise para çeşidi ayrımını göz önünde bulundurarak ıstilahî paralarda para olayları sebebiyle mislin zail olması veya kâsır hale gelmesi durumunda yapılan ödemenin borca denk olması için kıymete itibar edilmesi gerektiğini savundukları ve ıstilahî paralarda kıymetin de mislin bir parçası olduğunu gündeme getirdikleri gözlemlenmiştir. Netice itibariyle hilkaten paraların aksine ıstilahî paralardaki mislin öze uygunluk arz etmeyen şekil ile değil de öze uygunluk arz eden şekil ile yani kıymet denkliği ile hasıl olacağı sonucuna varılmış ve kanaatimizce kâğıt para borçlarının ödemesindeki misil kavramının günümüzde Türkçe’de denklik/kefâet manasına gelmesi bakımından Arapça’da mislin çoğulu olan emsal terimiyle ifade edilmesinin daha isabetli olacağı gözlemlenmiştir. Diğer yandan genel kaide olarak paranın misli mal olmasına rağmen fıkıhın diğer alanlarında para vasfına sahip olması bakımından tayinle taayyün etmeme gibi diğer misli mallardan özel olarak farklı hükümler taşıdığı da gözlemlenmiştir. Bu durum bizi gerek hilkaten gerekse ıstilahî olsun para olarak addedilen şeylerin başta tayinle taayyün etmeme olmak üzere diğer misli mallardan; ıstilahî paraların da başta para olaylarının borç ödemelerindeki etkisi olmak üzere hilkaten paralardan bazı yerlerde farklı hükümlere tâbi olabileceği sonucuna sevk etmiştir.

Sekizinci olarak modern dönem İslâm hukuku literatürü incelendiğinde, Mecmaü’l-fikhi’l-İslâmî ed-Düvelî’nin para ve para olaylarının borç ödemelerine etkisine dair 1986, 1988, 1993, 1995 ve 2000 yıllarında düzenlemiş olduğu sempozyumlar doğrudan veya dolaylı olarak bu zamana kadarki yapılmış tüm çalışmaların ana kaynağını oluşturmuştur. İlgili sempozyumlarda kâğıt para ve başta enflasyon olmak üzere para olaylarının sistematik bir şekilde temellendirilemediği, kâğıt paradaki tarihsel dönüşümün göz ardı edildiği, paradaki değer değişimi meselesinin hatalı terimler ve terkiplerle ifade edildiği ve literatürde yapılan diğer çalışmaların da söz konusu sempozyumlardaki temellendirilemeyen görüşlerin doğrudan veya birtakım varsayımlarla aktarımı ile ele alınmış olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda literatürde birçok tartışmanın ortaya çıktığı ve söz konusu tartışmalara ilişkin enflasyon farkına itibar edenler, etmeyenler ve alternatif metot önerisinde bulunanlar olmak üzere

üç farklı yaklaşımın ortaya çıktığı görülmüştür. Konunun hatalı ıstılah ve terkiplerle ifade edilmesi noktasında iktisat literatüründe enflasyon sebebiyle kâğıt paradaki değer kaybının telafisi olarak enflasyon farkı terkinin kullanılması yer almaktadır. Zira enflasyon farkı terkinin sonuçlarının nereye varacağı analiz edilmeden modern dönem İslâm hukuku literatürüne olduğu gibi dahil edildiği ve birçok tartışmaya sebebiyet vererek para olaylarındaki hükmü bizzat faiz konusuyla aynı seviyeye getirdiği gözlemlenmiştir. Netice itibariyle klasik dönem fıkıh kaynaklarında yapılan incelemelerde para olayları sebebiyle paradaki değer değişimine/kıymete itibar etmenin doğrudan ribâ olmadığı fakat paranın semen vasfına sahip olarak ribevî mallardan olması sebebiyle uygulamanın faiz ile iç içe olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan klasik fıkıh literatüründe konunun akit günündeki değer anlayışına binaen akit günündeki değer en iyi şekilde ödenmesi için kıymete ve misle itibar terkipleriyle ifade edildiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple kıymete itibar durumundaki kıymet ödemesinin modern dönem İslâm hukuku ve iktisat literatüründe olduğu üzere reel veya nominal fazlalık, ziyade veya fark şeklinde değil, klasik literatürdeki gibi kıymete itibar ve misle itibar terkipleriyle ifade edilmesinin daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Dokuzuncu olarak modern dönem fıkıh literatüründe kâğıt parada enflasyon sebebiyle kıymete veya misle itibar edilmesi gerektiğini söyleyenlerin Kur'an, sünnet, kıyas, maslahat, sedd-i zerâi', istihsan ve birtakım kaideler muvacehesinde görüşlerini delillendirdiği ve her iki tarafın da delillerini ikna edici bulamayanların birtakım alternatif çözüm önerilerinde bulunduğu gözlemlenmiştir. Netice itibariyle ortaya konulan alternatif metotların çözüm olmadığı tespit edilmiş ve kıymete itibar edenlerin delillerinin isabetli bir düzlemde temellendirilip tahlil edildiğinde genel olarak daha kuvvetli olduğu ve kıymete itibarın İslâm hukukunun temel esasları ölçüsünde günümüz uluslararası para sisteminde bir zorunluluk arz ettiği sonucuna varılmıştır. Diğer yandan literatürde enflasyon olayının para borçlarındaki etkisi değerlendirilirken deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarının göz ardı edildiği ve bunun sebebinin de yine kâğıt para ve enflasyonun tutarlı delillerle temellendirilememiş olduğu gözlemlenmiştir. Netice itibariyle bu tezde deflasyonun klasik literatürdeki galâ olayının bir çeşidi; devalüasyon ve revalüasyon olaylarının da klasik literatürdeki tağşış olayının kendisi olduğu tespit edilmiş ve klasik literatürde ıstılahî paralardaki hükme muvafık bir şekilde itibari kâğıt para borçlarındaki deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon olaylarında enflasyondaki gibi kıymete itibar edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Onuncu olarak modern literatüre dair yapılan incelemelerde enflasyon sebebiyle kâğıt para borçlarında kıymete itibar edilmesi gerektiğini savunanların kendi aralarında kıymete itibarın kapsamı ve şekilleri noktasında ihtilafa düştükleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda kıymete itibarın kapsamı noktasında mutlak olarak, sadece fahiş ya da beklenilmeyen enflasyonda veya sadece mümatele/temerrüt durumlarında kıymete itibar edilmesi; kıymete itibarın şekli noktasında ise kıymeti

borçlunun ödemesi, devletin ödemesi, taraflar arasında kıymetin paylaşılması ve sulh yapılması şeklinde tartışmaların olduğu görülmüştür. Netice itibariyle kıymete itibar edilmesindeki delillerin genel olarak tutarlı olması ve isabet arz etmesi için herhangi bir takyit yapılmaksızın başta enflasyon olmak üzere para olayları sebebiyle kâğıt para borçlarının ödemesinde faize düşülmemesi açısından geriye dönük hesaplama gibi uyulması zaruret arz eden birtakım şartlar dahilinde mutlak olarak kıymete itibar edilmesi ve bu kıymetin sadece zimmetinde borç sabit olan borçlu tarafından ödenmesi gerektiği görüşünün daha isabetli olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca yapılan incelemelerde konuya dair 2000 yılları öncesinde misle itibar edilmesi gerektiğini savunanların çoğunluğu/cumhuri temsil etmesine karşılık 2000 yıllarından sonra bunun yerini kıymete itibarı savunanların aldığı gözlemlenmiştir.

On birinci olarak İslâm Hukukuna göre para olayları sebebiyle kıymete itibar edileceği durumlar temellendirildikten sonra, kıymetin nasıl belirleneceği yani hesaplamada hangi ölçüt ve esasların dikkate alınacağı probleminin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda kâğıt paranın kıymetinin tespit edilmesine yönelik enflasyon oranının, altının, gümüşün, dövizin, piyasada revaçta olan para birimlerinden orta düzeyde değer değişimine uğrayan para biriminin, alışverişin konusu olan malın ve temel ihtiyaç mallarının esas alınması gerektiğine dair yaklaşımların olduğu gözlemlenmiştir. Netice itibariyle klasik fıkıh literatüründeki kaideler ve uygulamalara uygun olarak başta kâğıt para olmak üzere günümüzde de belirli esaslar/teknik kurallar dahilinde herhangi bir şeyin başka bir şeyin kıymet belirleme ölçütü olarak kullanılabilmesinin mümkün ve meşrû olduğu görülmüş ve kâğıt paradaki değer kaybını diğer endekslere göre daha isabetli ifade etmesi bakımından itibari olan kâğıt paralardaki kıymet belirlemede enflasyon oranı endeksinin kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

On ikinci olarak para olayları sebebiyle para borçlarındaki ödeme problemleri ve tartışmalarının modern döneme kıyasla klasik dönemde fazla olmadığı gözlemlenmiş ve ilgili durumun ana sebebinin günümüzdeki iddiaların aksine klasik dönemin gerektirdiği şartların değil, modern dönemdeki itibari para sisteminin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda günümüz uluslararası itibari kâğıt para sisteminin tüm öğretilerde kabul gördüğü üzere para konusunda esas olan “değerinin sabit olması” anlayışına hanel getirdiği ve bu sebeple hem İslâm hukuku hem de iktisat literatüründeki para esaslarına uygun bir sistem olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla dünya para sisteminin daha ideal bir yapıya kavuşturulması için daha köklü çalışmalar ve düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Buna mukabil hukuk sistemleri hayatın işleyişinin boşluk kaldırmamasından ötürü bir taraftan en ideal çözümü üretme anlayışına sahipken diğer taraftan eksik bile olsa ideal olandan ziyade teamülde olan ile daha az zararlı ve daha adaletli olan uygulamayı ve gerekli düzenlemeleri ortaya koymakla yükümlüdür. Dolayısıyla bu tezde günümüz dünya para sisteminde yapılması gereken düzenlemelere katkı sunulmuş ve sonuç itibariyle herhangi bir şekilde zimmette sabit olan itibari kâğıt para borçlarında, başta enflasyon olmak üzere para olayları sebebiyle meydana gelen değer değişiminde zaruri olarak uyulması gereken geriye

dönük hesaplama şartıyla kıymete itibar olunması ve kıymetin sadece enflasyon oranı endeksine göre belirlenmesi gerektiği hem uygulanabilirlik hem de fikhî prensipler açısından daha elverişli bir yöntem olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. *Faizsiz Finans Standartları*. TKBB Yayınları, ts.
- Abdullah, Adam. “The Islamic Monetary Standard: The Dinar and Dirham”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1 (2020).
- Abdullah, Muhammed Ali. “Teğayyüru kıymeti’l’umle”. *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1988.
- Âdem Îsâ, Mûsâ. *Âsaru’l-teğayyurât fi kıymeti’n-nukûd ve keyfiyyet-ü mualeceti-hâ fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*. Suudi Arabistan: Câmîat-ü Ümmü’l-Kura, 1985.
- Ahmet Muhtar, Ömer. *Mu’cemü’l-lugati’l-Arabîyyeti’l-mu’âsıra*. Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 2008.
- Akartepe, Batuhan Buğra. “Metodolojik Farklılıkların Pratik Yansımaları: Hisse Senedi Şer’i İzleme Kriterleri Üzerine Bir İnceleme”. *İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi* 8/1 (2022).
- Akdış, Muhammet. *Para Teorisi ve Politikası*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.
- Akdoğan, Ece. “Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”. *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1 (2020).
- Aktan, Hamza. “Damân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aktan, Hamza. “Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler”. *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.
- Aktepe, İshak Emin. *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB, 2013.
- Akyıldız, Ali. “Para”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Akyol, Şahin. *Deñlasyonun Japonya ve Yunanistan Ekonomisine Etkisi*. Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akyüz, Müfit - Ertel, Nesrin. *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Dünya Yayınları, 1990.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003.
- Âli Mahmûd, Abdullah b. Zeyd. *Mecmûatü resâil-iş’şeyh Âli Mahmud*. Doha, 3. Basım, 2015.
- Alpago, Hasan. “Bitcoin’den Selfcoin’e Kripto Para”. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2018).
- Alshami, Mohamad Abulaziz. *İslam Şeriatının Enflasyona Bakış Açısı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Altan, Mikail - Çürük, Suna Akten. “Modern İktisat Bilimi Açısından Para ve Faiz”. *Fikhi Açından Finans ve Altın İşlemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Âni, Muzir Nizâr el-. “Ahkâmu Teğayyuri Kıymeti’l-Umleti’n-Nakdiyye ve Eseruhâ fi Tesdidi’l-Karz”. *Kitâbu Netâici’l-Buhûs ve Havâtîmu’l-Kütüb*, 1433.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Apaydın, H. Yunus. “Kıyas”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Apaydın, H. Yunus. “Siyâset-i Şer’iyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Aren, Sadun. *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 10. Basım, 1990.
- Armağan, Servet. “Enflasyonun Tesirleri Hakkında Bazı Düşünceler”. *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.
- Artuk, İbrahim. “Fels”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aslan, Bedri. *İslâm Ticaret Hukukuna Göre Cehâlet Ve Güncel Akitlere Etkisi*. Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Aybakan, Bilal. *İslam Hukukunda Borçların İfası*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Aybakan, Bilal. “Nakit”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. TDV Yayınları, 2006.
- Aydın, Yılmaz. “Keynes’in Parasal Faiz Teorisi”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2015).
- Aydınlık, Ümit. *Bölgesel Dolarizasyon Farklılıkları ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği*. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin el-. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1990.
- Bakkal, Ali. “İslâm Hukukunda Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1995).
- Bardakçı, Hasan. “Geçmişten Bugüne Dünya Para Standardının Gelişimi”. *Avrasya Dosyası* 13/1 (2022).
- Bardakoğlu, Ali. “Câiha”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. “Gabn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. “İslam Hukukunda ve Modern Hukukta ‘Beklenmeyen Hal’ Nazariyesi”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (1985).
- Bayındır, Abdülaziz. “Başlangıcından Günümüze İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 2 (2012).
- Bayındır, Abdülaziz. “İslam Fıkhı Açısından Borçlanmalarda Enflasyon Farkı”. Erişim 05 Temmuz 2024.
- <https://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/fikih-arastirmalari/islam-fikhi-acisindan-borclanmalarda-enflasyon-farki.html>
- Bayındır, Abdülaziz. “Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları”. *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.
- Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Bayramoğlu, Fatih - Pekkaya, Mehmet. “İMKB Tarafından Hesaplanan Endekslerde Yeni Gelişmeler ve İMKB Şehir Endeksleri”. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi* 45 (2010).
- Bayramoğlu, Sümeýra. *Sosyal Sorumluluk Bağlamında Karz-ı Hasen*. 19 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Bâz, Ahmed Muhammed el-. *Ahkâmu Sarfî'n-Nukûd ve'l-Umlât fî'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 1999.
- Beyye, Abdullah b. “Ahkâmu'n-nukûdi'l-varakiyye ve teğayyüru kıymeti'l'umle”. *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1986.

- Birinci, Yüksel. “Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 47/1-4 (2011).
- Bolak, Mehmet. *Finans Mühendisliği*. Ankara: Beta Yayınları, 1998.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil el-. *el-Câmi ‘u’ş-şahîh*. Kahire: Darü’t-Tasil, 1. Basım, 2012.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus el-. *Keşşâfü’l-kınâ‘ ‘an (metn)i’l-İknâ‘*. Beyrût: Dâru Alemü’l-Kütüb, 1983.
- Buz, Vedat. “Türk Hukuku Açısından Sürreal Bir Problem: Negatif Faiz”. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* 36/3 (2020).
- Cevherî, Hasan el-. *Buhûs fi’l-Fikhi’l-Muâsır*. Beyrût: Dâru’z-Zehâin, 1. Basım, 1419.
- Chapra, Muhammed Umer. “Monetary Management in an Islamic Economy”. *Islamic Economic Studies* 4/1 (1996).
- Cobuild, Collins. *Compact English Learner’s Dictionary*. Glasgow: Harper Collins Publishers, 2004.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed. *Ta’rifât*. Kostantiniyye: Esad Efendi Matbaası, 1300.
- Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn el-. *Nihâyetü’l-maṭlab fi dirâyeti’l-mezheb*. Beyrût: Dâru’l-Minhâc, 2007.
- Çağlar, Muhammed Ali. *İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyyet)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çalış, Halit. “Kâsır İletle Ta’lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı”. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2005).
- Çelebi, Esat. “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 2/1 (2001).
- Çiçek, Serkan. *Küreselleşme ve Enflasyon: Küresel Çıktı Açığı Hipotezi-Türkiye Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Çubukçu, Esmâ. “Enflasyon Ortamında Karz Akitlerinin Ribâ Bağlamında Değerlendirilmesi”. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV*. Kütahya, 2015.
- Çubukçu, Esmâ. “Enflasyon Ortamında Karz Akitlerinin Ribâ Bağlamında Değerlendirilmesi”.
- Çuçak, Muhammed. “İslam Hukukunda Parada Meydana Gelen Değişiklikler ve Borçları Ödeme Yolları”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019).
- Dalgın, Nihat. “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).
- Darekutnî, Ebu’l-Hasen. *Sünenü Dârekutnî*. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2004.
- Dârü’l-İftâi’l-Lîbiyye. “Hel Yelzemu Raddu’d-Deyni bi’l-Umle”, 2016.
<https://ifta.ly/%d9%87%d9%84-%d9%8a%d9%84%d8%b2%d9%85-%d8%b1%d8%af-%d8%a7%d9%84%d8%af%d9%8a%d9%86-%d8%a8%d8%a7%d9%84%d8%b9%d9%85%d9%84%d8%a9-%d8%a7%d9%84%d8%aa%d9%8a-%d9%88%d9%82%d8%b9%d8%aa-%d8%a8%d9%87%d8%a7-%d8%a7/3178/>
- Dâvud, Yûsuf. *Teğayyüru’l-kıymeti’ş-şirâiyye li’n-nukûdi’l-verakiyye*. Kahire: el-Mâ’hedu’l-âlemi li’l-Fikri’l-İslâmî, 1999.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh ed-. *Hâşiyetü’l-Desûkî ala’ş-Şerhi’l-Kebîr*. Darü İhyâi Kütübî Arabiyye, ts.

Diler, Huriye Gonca. “Enflasyondan Korunma Aracı Olarak Altın Yatırımı”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 11/2 (2020).

Din İşleri Yüksek Kurulu. “Paranın değerinde artma veya azalma olması halinde karz (ödünç) veya alışveriş sonucu oluşan borçlar nasıl ödenir?”, ts.

<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/959/paranin-degerinde-artma-veya-azalma-olmasi-halinde-karz-odunc-veya-alisveris-sonucu-olusan-borclar-nasil-odenir>

Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2018.

Diñç, Yusuf. “Karz İşlemlerinde Enflasyona Kadar İlave Getiriler”. *EKOREEL*.

Dorrucchi, Ettore - McKay, Julie. *The International Monetary System After The Financial Crisis*. Frankfurt: European Central Bank, 2011.

Döndüren, Hamdi. “İslâm’da Para- Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”. *İslami Araştırmalar* 3 (1987).

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Cehâlet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Garar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Duman, Özgür. “Enflasyon Karşısında Para Alacaklarının Korunması ve Mülkiyet Hakkı”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6/12 (2018).

Duman, Soner. “TOKİ’nin Sosyal Konut Projesi 2022”, ts.

<https://isefam.sakarya.edu.tr/tokinin-sosyal-konut-projesi-2022-prof-dr-soner-duman/>

Durmuş, Abdullah. *Fikhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

Durmuş, Abdullah. *Fikhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.

Durmuş, Abdullah. “Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).

Dünya, Şevkî Ahmed. “et-Tedaḥḥum ve’r-Rabtü’l-kıyâsî dirasetün mukârenetün beyne’l-iktisâdî’l-vaḍ’î ve’l-iktisâdî’l-İslâmî”. *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1995.

Düreynî, Fethî ed-. *en-Nazariyyâtü’l-fikhiyye*. Dimeşk: Menşûratü Camiati Dimeşk, 1997.

Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2018.

Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrût: Müessesetü’r-Reyyân, 1. Basım, 1998.

Ebû Ferha, Salih Rıza. *Teğayyüru kıymeti’n-nukûd ve eseruhu fi sidâdi’d-deyni fi’l-İslâm*. Batı Şeria: Câmiatü’n-Necâh, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Ekodialog.com. “Enflasyon Çeşitleri Nasıl Sınıflandırılır”. Erişim 06 Haziran 2024.

https://www.ekodialog.com/uluslararası_ekonomi/enflasyon-cesitleri-nelerdir.html

el-Meclisü’l-İslâmiyyü’s-Sûrî. “Eseru Teğayyuri Kıymeti’l-Umle alâ Êdêi’l-Hukûk”, 2017. <https://sy-sic.com/?p=5390>

el-Meclisü’l-Ûrûbbî li’l-İftâ’i ve’l-Buhûs. “Eseru’t-tedaḥḥum fi’n-Nukûd”, 2018.

<https://www.e-cfr.org/blog/2018/11/08/%d8%a3%d8%ab%d8%b1-%d8%a7%d9%84%d8%aa%d8%b6%d8%ae%d9%85-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%82%d9%88%d8%af-2/>

Engin, İsmail. “Enflasyonun Vergi Etkisi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (ts.).

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.

Ergun, Temel. *Makroekonomiye Giriş*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Basım, 2013.

Erkal, Mehmet. “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz”. *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.

Esen, Hüseyin. “İslam Hukuku Açısından Borcun Geciktirilmesi Halinde Uygulanabilecek İşlemler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/36 (2012).

Eskicioğlu, Osman. “Enflasyon ve Para”. *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.

Eşkâr, Muhammed Süleyman el-. “en-Nukud ve Tekallübü kıymeti'l-umle”. *Kitâbu Mecelleti Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 1988.

Evlimoğlu, Umut - Gümüş, Tolga Umut. “İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme”. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2018).

Ferfûr, Abdüllatîf Sâlih el-. “Teğayyüru'l-'umleti'l-varakiyyeti”. *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1988.

Fidan, Murat vd. “Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kâğıt Para Kullanımı”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019).

Firdaus, Muhammad Irkham. “The Concept of Money According to the Thought of Ibn Taymiyah and Imam Ghazali and its Impelemation in the Economic Field”. *Journal of Islamic Economic Law* 4/2 (2020).

Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.

Gençay, Oya. *Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2007.

Gezgin, Yusuf Erdem. *Fıkhi Açıdan Altın Mübadele İşlemleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Gezgin, Yusuf Erdem. “Fıkhi Açıdan Altının Para veya Meta’ Olma Niteliği”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 2 (2020).

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”. *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Göktaş, Pınar. *Türkiye’de Enflasyon Belirsizliğinin Analizi (1994-2013 Dönemi)*. Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Gözübenli, Beşir. “İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”. *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*. Konya: Kombad Yayınları, 1997.

Gözübenli, Beşir. *İslâm’da Para ve Fonksiyonları*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986.

- Gözübenli, Beşir. “Kıyemî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Güloğlu, Turay. *Dolarizasyonun Para Piyasasına Etkisi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Güneneç, Halil. *Günümüz Meselelerine Fetvâlar*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2020.
- Güney, Necmeddin. “İslam Hukukunda Para Kavramına Genel Bir Bakış”. *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler*. Konya: NEU Yayınları, 2020.
- Güney, Necmeddin. *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler*. Konya: NEU Yayınları, 2020.
- Habergetiren, Ömer Faruk. *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Hacak, Hasan. “Misli”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Haccâc, Müslim b. *el-Câmiu’s-Sahîh*. Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, 2010.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003.
- Hammad, Nezih Kemâl. “Teğayyürâtü’n-nukûdi ve’l-ahkâmü’l-müte’allikati bihe fi’l-fikhi’l-İslâmî”. *Kitâbu mecelleti mecmâi’l-fikhi’l-İslâmî*, 1986.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ticaret Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1. Basım, 2001.
- Hanke, Steve. “How Gold Would Fix Turkey’s Achilles’ Heel: The Lira”, 2017. <https://www.forbes.com/sites/stevehanke/2017/12/03/how-gold-would-fix-turkeys-achilles-heel-the-lira/?sh=104bdf5d2cb2>
- Hasenî, Ahmed el-. *el-Evrâku’n-nakdiyye fi’l-iktisâdi’l-İslâmî*. Şam: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1999.
- Haskefi, Alâüddîn Muhammed el-. *ed-Dürri’l-muhtâr*. Beyrût: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 2002.
- Haziroğlu, Temel. “İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endeksli TL ve Karz-ı Hasen Fonu”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 7/2 (2021).
- Heytemî, İbn-i Hacer el-. *Tuḥfetü’l-muhtâc bi-şerḥi’l-Minhâc*. Feyyum: Matbaatu Mustafa Muhammed, ts.
- Hırakî, Ebû’l-Kâsım Ömer el-. *el-Muhtâşar*. Tanta: Dâru’s-Sahabeti li’t-Türas, 1993.
- Hiç, Mükerrerem. *Para Teorisi ve Politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 9. Basım, 1994.
- Hüseynî, Ahmed b. Ahmed el-. *Behcetü’l-müştâk*, 1910.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *el-Kâfî fi fîrû’i’l-Mâlikiyye*. Beyrût: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Mecmû’atü resâ’ili İbn ‘Âbidîn*, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*. Beyrût: Dâru Kütübü’l-İlmiyye, 1993.
- İbn Bedrân, Abdulkâdir. *el-Ukûdü’l-Yakûtiyye*. Kahire: Mektebetü’s-Siddâvî, 2. Basım, 1992.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd. *el-Mukâddime*. Dimeşk: Dâru Ya’rub, 2005.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn. *İ’lâmü’l-muvakkı’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn*. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1423.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin. *el-Muğnî*. Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 3. Basım, 1997.

- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin. *el-Muğni*. Cidde: Mektebetü's-Sevadi, 2000.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec. *el-Müğni*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec. *eş-Şerhu'l-kebîr*. Mısır: Hicr-u li't-Tebâati ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-i'lan, 1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *Sünenü İbn Mâce*. Kahire: Dâru'l-Fecr, 2010.
- İbn Menî', Abdullah b. Süleyman. *el-Varaku'n-nakdî*. Mekke, 2. Basım, 1984.
- İbn Menî', Abdullah b. Süleyman. "Mevkifu's-şeriatî'l-İslâmiyye min rabti'l-hukukî ve'l-iltizâmâtî'l-müecceleti bi-müstevâ'l-es'âr". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.
- İbn Menî', Abdullah Süleyman. "Hükümü rabti'l-hukuk ve'l-iltizâmât bi müstevâ'l-es'âr". *Kitâbu mecelleti mecmei'l-fikhi'l-İslâmî*, 1993.
- İbn Müflih, Burhâneddin. *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muğni*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Nuceym, Zeynüddin. *el-Bahrü'r-râ'ik*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd el-Cedd, bü'l-Velîd Muhammed. *el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât*. Beyrût: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd el-Cedd, Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsil*. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1988.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- İbn Teymiyye, Mecdüddin. *Mecmû'u Fetâvâ*. Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin. *Fethu'l-kadîr*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- İdâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâ'i-türâs. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Düveliyye, 4. Basım, 2003.
- İktisat Sözlüğü. "Rentenmark". Erişim 04 Nisan 2024.
<https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/rentenmark/4087#:~:text=Yazd%C4%B1r,esnas%C4%B1nda%20kullan%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F%20ge%C3%A7ici%20bir%20parad%C4%B1r.>
- İpşirli, Mehmet. "Hikr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İsa, Halîfî. *et-Teğayyurât fi kıymeti'n-nukûd, el-âsâr ve'l-ilâc fi'l-iktisâdi'l-İslâmiyye*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 2011.
- Javaid, Omar. "Historical and Ideological Peculiarity of the Monetary Institutions: Islamic and Austrian School's Perspectives". *Islamic Monetary Economics and Institutions*.
- Kacı, Temel. "Bir Finansman Yöntemi Olarak İsticâr Akdi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017).
- Kahf, Monzer. "Kesâdü'n-nukûd ve inkıtaühe beyne'l-fikhi ve'l-iktisâd". *Kitâbu mecelleti mecmei'l-fikhi'l-İslâmî*, 1993.
- Kallek, Cengiz. "Asr-ı Saadette Siyaset ve Piyasa". Erişim 11 Aralık 2023.
<https://www.youtube.com/watch?v=MR4QurbTK3I>.
- Kallek, Cengiz. "Miskal". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kalyûbî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el- - Umeyrâ, Şihâbüddîn Ahmed. *Hâşiyetâni 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

Kara, Yakup. *İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Karaçam, Ayşe. *İslam Hukukunda Karz Akdi ve Bazı Güncel Uygulamaları*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karadâğî, Ali Muhyiddin el-. “Tezebzübü kıymeti'n-nukûdi'l-varakiyyeti ve eşeruhu ala'l-hukukî'l-iltizâmâtî ala dav'i kavâidi'l-fikhi'l-İslâmî”. *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.

Karadağî, Muhyiddin el-. *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*. Beyrût: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 2009.

Karadağî, Muhyiddin el-. “İlâcu't-Tedaḥḥum fi'n-Nukûdi'l-Verakiyye min Menzûri Fikhi'l-İslâmî”, 2022.

<https://www.e-cfr.org/blog/2020/11/28/%d8%b9%d9%84%d8%a7%d8%ac-%d8%a7%d9%84%d8%aa%d8%b6%d8%ae%d9%85-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%82%d9%88%d8%af-%d8%a7%d9%84%d9%88%d8%b1%d9%82%d9%8a%d8%a9-%d9%85%d9%86%d8%b8%d9%88%d8%b1-%d8%a7%d9%84%d9%81%d9%82/>

Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-. *ez-Zahîre*. Beyrût: Dâru Fecri'l-İslâmî, 1994.

Karaman, Hayrettin. “Borç ilişkileri, Vade Farkı, Enflasyon, Faiz”. Erişim 01 Ağustos 2024. <https://www.hayrettinkaraman.net/sc/00135.htm>

Karaman, Hayrettin. “Enflasyon ve Faiz”, 2010. <https://www.hayrettinkaraman.net/makale/0628.htm>

Karaman, Hayrettin. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.

Karaman, Hayrettin. *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

Karaman, Hayrettin. “Katılım Bankacılığı ve Sigortacılığı”. Erişim 07 Aralık 2023. <https://www.yenisafak.com/video-galeri/yazarlar/katilim-banka-ve-sigortaciligi-2196484>

Kardâvi, Yusuf el-. *Fetâvâ Muâsıra*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Kardâvi, Yusuf el-. *Fıkhu'z-zekât*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1973.

Kariparduç, Keziban Gurbet. *İslam Hukukunda Damân ve Teahhüt*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr el-. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

Kayada, Abdulsamet. *İslam İktisadı Çerçevesinde Yeni Para Sistemi Tetkiki*. Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kayapınar, Hasan. “Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2021).

Keleş, Ali. *İslâm'a Göre Para Kavramı*. Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.

Keleş, Yüksel. “Katılım Bankalarında Enflasyona Endeksli Karz (Borç) Dönemi”. Erişim 03 Nisan 2024. <https://yukselkeles.com/?p=246>

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz el-. *el-Hidâye*. Kuveyt: Müessesetü Ğirasi li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2004.

Kılıç, Figen. *Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*. On Sekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Kınalızade, Müslim b. Emrullah - Dumlu, Emrullah. "Fulûsiyye Risâlesi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014).

Koçak, Muhsin. "Cüzâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kolektif. *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Köse, Yaşar vd. "Türkiye İçin Negatif Faiz Oranının Uygulanabilirliği ve Analitik Olarak İncelenmesi". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 7/13 (2015).

Kundak, Oğuzhan. "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 66/66 (2024).

Kurtuluş, Yunus. *Sosyolojik Açından Faiz ve Din İlişkisi (İktisat ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Kutucu, Şenay Saraç. *Enflasyonun Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma*. Karaelmas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Kuyucak, Hazım Atif. *İktisat Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2. Basım, 1960.

Kuyucak, Hazım Atif. *Para ve Banka*. İstanbul: Maarif Vekilliği, 1939.

Künç, Soner. *Enflasyon Teorileri*. Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Louis, Baudin - Özbek, Sait Emin. *La monnaie et la formation des prix*. İstanbul: Güven Basımevi, 1947.

Mahlûf, Muhammed Hasaneyn. *et-Tibyân fi zekâti 'l-esmân*. Ma'hedü'd-Diniyye, 1924.

Makrîzî, Ebû Muhammed el-. *İğâsetü 'l-ümme bi-keşfi 'l-ğumme*. Elharam: 'Iynü li'd-dirasâti ve'l-buhûsi'l-insâniyyeti ve'l-ictimâ'iyyeti, 2007.

Makrîzî, Ebû Muhammed el-. *Kitâbu resâili 'l-Makrîzî*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1998.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen el-. *el-Hâvi 'l-kebîr*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1993.

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "Ahkâmu'n-nukûdi'l-varakiyye ve Teğayyüru kıymeti'l'umle". *Kitâbu mecelleti mecmai 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 1986.

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "et-Teğahhüm ve't-teğayyüru kıymeti'l'umle". *Kitâbu mecelleti mecmai 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 2000.

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "Karâru biş'eni'l-bey' bi't-taksît", 1990. <https://iifa-aifi.org/ar/1785.html>

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "Karâru biş'eni't-teğahhüm ve teğayyuri kıymeti'l'umle", 2019.

<https://iifa>

<https://iifa-aifi.org/ar/5209.html#:~:text=%D9%82%D8%B1%D8%B1%20%D9%85%D8%A7%D9%8A%D9%84%D9%8A%3A.%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B6%D8%A7%D8%A1%20%D8%A3%D9%88%20%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AD%D9%83%D9%8A%D9%85%20%D8%AD%D8%B3%D8%A8%20%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AD%D9%88%D8%A7%D9%84.>

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "Kazâya'l-'umle(Kesâdü'n-nukûdi'l-verakiyye)". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1993.

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "Nedvetü'l fikhiiyeti'l iktisâdiyye". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1995.

Mecmaü'l-fikhi'l-İslâmî. "Teğayyüru kıymeti'l'umle". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.

Meera, Ahamed Kameel Mydin. "Islamic Gold Dinar: the Historical Standard". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/1 (2018).

Merdâvî, Alî b. Süleyman. *el-İnşâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Aḥmed b. Ḥanbel*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, 1. Basım, 1955.

Merkez Bankası. *Kâğıt Paranın Tarihçesi*, ts.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li'l-Ta'lili'l-Muhtâr*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Mısırî, Refik Yûnus el-. *Aşarü't-teḍaḥḥum ala alâkâti't-teâgudiyye*. Dımeşk: Dâru'l-Mektebi, 2009.

Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1978.

Molla Hüsrev. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-aḥkâm*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.

Muhammed İbrahim, Abdussamet. *Teğayyuru Kıymeti'n-Nukûd ve Eseruhu fî'd-Düyûni'l-Müecceleti fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, ts.

<https://ebook.univeyes.com/128332/pdf-%d8%aa%d8%ba%d9%8a%d8%b1-%d9%82%d9%8a%d9%85%d8%a9-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%82%d9%88%d8%af-%d9%88-%d8%a3%d8%ab%d8%b1%d9%87-%d9%81%d9%8a-%d8%a7%d9%84%d8%af%d9%8a%d9%88%d9%86-%d8%a7%d9%84%d9%85%d8%a4%d8%ac%d9%84%d8%a9-%d9%81%d9%8a-%d8%a7%d9%84%d9%81%d9%82%d9%87-%d8%a7%d9%84%d8%a5%d8%b3%d9%84%d8%a7%d9%85%d9%8a-%d8%af%d8%b1%d8%a7%d8%b3%d8%a9-%d9%85%d9%82%d8%a7%d8%b1%d9%86%d8%a9>

Muslih, Halid b. Abdullah el-. *et-Teḍaḥḥümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Dâru İbni'l-Cevzî, 2007.

Muslih, Halid b. Abdullah el-. *et-Teḍaḥḥümü'n-nakdi fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2004.

Mutii, Muhammed. *Fetava'ş-şeyh Bahit el-Mutii*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2013.

Müslim, Ebu'l-Hasen. *Sahihu Müslim*. Kahire: Mektebetü't-Tevfikiiyye, 2010.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâil el-. *el-Muḥtaşar*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Nâsır, Muhammed el-Hâc el-. "el-Muâmelâtü'l-İslâmiyye ve teğayyüru'l'umle". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.

Nesâî, Ebû Abdîrahmân en-. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2024.

Neşemî, Uceyl Câsim en-. "Teğayyüru kıymeti'l'umle fi'l-fikhi'l-İslâmî". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ en-. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ en-. *Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1991.

- Nikolaus, A. Siegfried. "Concepts of Paper Money in Islamic Legal Thought". *Brill* 16/4 (2001).
- Nizameddin Belhî. *el-Fetâva'l-Hindiyeye*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.
- Oğur, Burcu. *Dolar ve Hisse Senedindeki Dalgalanmalar ve Enflasyona Karşı Korunma Aracı Olarak Altın*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Okka, Osman. *Analitik Finansal Yönetim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- Okur, Hüseyin. "İslam Borçlar Hukukunda İsticrâr Akdi ve Mezheplerin Konuyla İlgili Mülâhazaları". *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (2019).
- Orman, Sabri. "Modern İktisat Literatüründe Para, Faiz ve İslam". *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1992.
- Osmani, Takî el-. *Fıkhu'l-Büyu'*. Karaçi: Mektebetü Mearifü'l-Kur'an, 2015.
- Osmani, Takî el-. "Meseletü teğayyüri kıymeti'l-'umle". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.
- Ömer, Muhammed Abduh. "Ahkâmü'n-nukûdi'l-varakiyyeti ve teğayyüri kıymeti'l-'umleti fi nazari's-şeriatî'l-İslâmiyye". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1986.
- Ömer, Muhammed Abduh. "Teğayyüri kıymeti'l-'umle ve'l-ahkâmi'l-müte'allıka fi fihi'ş-şeriatî'l-İslâmiyye". *Kitâbu mecelleti mecmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 1988.
- Öner, İlkey. *Enflasyon Vergisi*. Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Özbaş, Mert Yılmaz. "Elektronik Para ve Sanal Para: Bitcoin Geleceğin Para Birimi Olabilir Mi?" *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 1 (2019).
- Özçelik, Oğuzhan - Elçin Aykaç, Alp. "Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi". *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi* 4/1 (2021).
- Özdemir, Ahmet. "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012).
- Özdemir, Şeyma. *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Özen, Aynur Eser. "Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği". *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2018).
- Özkan, İzgi. "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978).
- Öznurhan, Halim. "İstılah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek-1. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özsoy, İsmail. "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz". *Fikhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Özsoy, İsmail. *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.
- Özvar, Erol - Özdemir, Şeyma. "Şemseddin Timurtâşî'nin Risâle fi'n-Nükûd İsimli Eseri". *Darulfunun İlahiyat* 29/1 (ts.).
- Paçacı, İbrahim. "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri". *Diyanet Aylık Dergi* 150 (2003).

- Parasız, İlker. “Türk Lirasının Konvertibilitesi ve Sorunları”. *Tekstil ve Makina Dergisi* 4/21 (1990).
- Pazarıcı, Pınar. *Türkiye’de Enflasyon ve Faiz İlişkisi*. Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pekdemir, Şevket. “İslam Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezai Şart”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014).
- Peşe, Muhammed. “Hanefi Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (2021).
- Polat, Fatma Yıldız. *Döviz Kurları, Ülke Ekonomisi İçin Önemi ve Kur Savaşları*. Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Rabitatü’l-Âlemi’l- İslâmî. *Karârâtü mecmâi’l-fikhi’l-İslâmî*. Mekke, 3. Basım, 2010.
- Rahûnî, Muhammed b. Yûsuf. *Hâşiyetü’r-Rahûnî ala şerhi’z-Zürkânî li Muhtasarı Halîl*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1978.
- Ruaynî, Ebû Abdullah el-Hattâb er-. *Mevâhibü’l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. Moritanya: Dâru Rıdvân, 2010.
- Sahillioğlu, Halil. “Dinar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sahillioğlu, Halil. “Dirhem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd. *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*. Kahire: Matbaatü’s-Sâade, 1323.
- Sahnûn et-Tenûhî, Abdüsselâm b. Saîd. *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*. Suudi Arabistan: Vizâretü’l-Evkâfî’s-Suudiyye- Matbaatü’s-Sâade, 2014.
- Sâlûs, Ali Ahmed es-. “en-Nukûdü’l-varakiyyetü”. *Kitâbu mecelleti mecmâi’l-fikhi’l-İslâmî*, 1986.
- Sâlûs, Ali Ahmed es-. “Eseru tegayyüri kıymeti’n-nukûd fi’l-hukukî ve’l-iltizâmât”. *Kitâbu mecelleti mecmâi’l-fikhi’l-İslâmî*, 1988.
- Sâlûs, Ali Ahmed es-. *İktisâdü’l-İslâmî ve’l-Kazâyâ’l-Fıkhîyye’l-Muâsıra*. Beyrût: Müessesetü’r-Reyyân, 1998.
- Sâlûs, Ali Ahmed es-. *İstibdâlu’l-nukûd ve’l-’umlât*. Kuveyt: Mektebetü’l-Fellâh, 1985.
- Samar, Mahmut - Oweida, Adnan. “İslam İktisadında İdeal Para ve Bir Öneri Denemesi”. *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (FINTECH)*. Konya: NEU Yayınları, 2020.
- Samar, Mahmut - Şimşek, Murat. *İslami Finans ve Finansal Teknolojiler (FINTECH)*. Konya: NEU Yayınları, 2020.
- Sarı, İlker. *Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2007.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrût: Dâru’l-Mârife, 1989.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat*. Ankara: Güzem Yayınları, 1986.
- Smith, Adam. *The Wealth of Nations*. Paper Books, 2022.
- Songür, Haluk. *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*. Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-. *el-Hâvî li'l-fetâvâ*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2000.

Şafak, Ali. “Enflasyon Olayı ve İslam’da Getirilen Önleyici Tedbirler”. *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.

Şâfî, Muhammed b. İdris eş-. *el-Ümm*. Bahreyn: Dâru'l-Vefâ, 2001.

Şahin, Hakan. *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.

Şahin, İsmail - Karanfil, Muhammet. “Türkiye Ekonomisinde 1980-2013 Dönemi Para Arzının Enflasyon Üzerindeki Etkisi”. *Business and Economics Research Journal* 6/4 (2015).

Şefik Acem, Nâci b. Muhammed. “Mefhumu kesâdi’n-nuqûdi’l-varakiyye ve eşeruhû fi ta’yini’l-hukuki ve’l-iltizâmâtî’l-âciletî”. *Kitâbu mecelleti mecmâi’l-fıkhi’l-İslâmî*, 1993.

Şen, Nezihe. *Türkiye’de Uygulanmakta Olan Fiyat Endeksleri ve Bir Değerlendirme*. Ankara: İktisadi Planlama Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, 1983.

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Asl*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2012.

Şimşek, Emre. *Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para*. Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed eş-. *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*. Beyrût: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 2000.

Şübeyr, Muhammed Osman. *el-Muâmeletü’l-mâliyyetü’l-muâsıra*. Amman: Dâru’n-Nefâis, 6. Basım, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet. “İslâm’da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”. *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1992.

Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (1985).

Taberânî, Ebü'l-Kâsım et-. *el-Mu’cemü’l-kebir*. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Ârabî, 2002.

“Tarihin Gördüğü En Yüksek Enflasyonlar”, 2015.

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tarihin-gordugu-en-yukse-enflasyonlar-28982181>

TCMB. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü*, ts.

TCMB. *Enflasyon ve Fiyat İstikrarı*. Ankara: TCMB, ts.

TCMB. *Türkiye İçin Özel Kapsamlı Tüfe Göstergeleri Çekirdek Enflasyon Çalışma Raporu* (2005).

TDK Türkçe Sözlük. “Para”. Erişim 06 Haziran 2024.

<https://sozluk.gov.tr/>

Tekdoğan, Ömer Faruk. *İslam İktisadı Açısından Kısmî Rezerv Bankacılığının Ekonomik İstikrarsızlıktaki Rolü ve Tam Rezerv Bankacılığının Çözüm Potansiyeli*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Tekdoğan, Ömer Faruk. “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 59 (2020).

Tekin, Oğuz. “Sikke”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Teshiri, Muhammed Ali et-. “Meseletü teğayyüri kıymeti’l-varakiyye ve eşerüha ale’l-emvâli’l-müecceleti”. *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 2000.
- Tilimsânî, Ebû’l-Abbâs el-Venşerîsî et-. *el-Mi’yârü’l-mu’rib ve’l-câmi’u’l-muğrib ‘an fetâvâ ‘ulemâ’i İfrîkîyye ve’l-Endelüs ve’l-Mağrib*. Rabat: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1981.
- Timur, Mustafa Caner. “Enflasyonist Dönemlerde Bir Yatırım ve Tasarruf Aracı Olarak Para: Türk Lirası Özelinde Bir İnceleme”. *Erciyes Akademi* 36/2 (2022).
- Tirmizî, Ebû İsâ et-. *Sünenü’t-Tirmizî*. Kahire: Dâru’l-Fecr, 2011.
- Tunçer, Coşkun. “Monetary sovereignty during the classical gold standard era: the Ottoman Empire and Europe, 1880-1913.” *Economic History Working Papers* 165/12 (2012).
- Tüfekçi, İbrahim. *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta “Beklenmeyen Hal” Teorisi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Türk Dil Kurumu. *İktisat Terimleri Sözlüğü*, 2011.
- Türkeri, Abdülhamit. *Hanefî Mezhebinde Altın ve Gümüş Dışındaki Para Cinslerinin Hükümleri*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü*, ts.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/banka+hakkında/egitim-akademik/terimler+sozlugu/>
- Uleyş, Muhammed. *Fethu’l-Alî el-Mâlik*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Ustaoğlu, Murat - İncekara, Ahmet. *Faiz Meselesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Uzunoglu, Sadi. *Para ve Döviz Piyasaları*. İstanbul: Literatür Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Ülker, Barış. *Yeni Merkantilist Politikaların Oluşumu, Gelişimi ve Etkilerinin Analizi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Ünsal, Muzaffer. *Makro İktisat*. Ankara: Murat Yayınları, 11. Basım, 2017.
- Üseymîn, Muhammed b. Sâlih. *eş-Şerhu’l-mümti’ alâ Zâdi’l-müstakni’*. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1422.
- Üseymîn, Muhammed b. Sâlih. *eş-Şerhu’s-Sûtî alâ Zâdi’l-müstakni’*. Mektebetü Şâmile, 1421.
- Varelci, Muhammed. *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faizle İlişkisi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye. *el-Mevsuatu’l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2006.
- Yaman, Ahmet. “Altın Para Mıdır? Ya Da Hangi Altın Paradır?” *Fikhi Açından Finans ve Altın İşlemleri*. Konya: Ensar Neşriyat, 2012.
- Yaran, Rahmi. *İslam Hukukunda Borçlunun ve Alacaklının Temerrüdü*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.
- Yıldırım, Ramazan - İlhan, Bilal. “Fikhi Filtreleme Metodolojisi - Yeni Bir Fikhi Yaklaşım”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 4/3 (2018).

- Yılmaz, Mustafa. “Ebû Yûsuf’un Felslerin Değer Değişimine İlişkin Görüşünün Günümüz Kâğıt Paralarına Uyarlanmasının İmkânı: Nitel Bir Analiz”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (2023).
- Yılmaz, Mustafa. *Enflasyon Farkının Para Borçlarına Etkisinin Fıkhi Tahlili ve Katılım Bankacılığı Uygulamalarına Yansımaları*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Yurtçiçek, Mehmet Sıddık. *Hukuki Açıdan Elektronik Para*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Yusuf Mahmud, Kâsim. “Teğayyuru Kıymeti’l-Umlu”. *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1988.
- Yücel, İrfan. “Vadeli ve Taksitli Alış-Verişler Enflasyon ve Vâde Farkı”. *Diyanet İlmi Dergi* 32/3 (1996).
- Yüksel, Filiz. “Kripto Varlıklar ve IFRS Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi”. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi* 13/2 (2020).
- Yüsri Ahmed, Abdurrahman. “er-Rabtü’l-kıyâsî li’l-üçür bi’l-müstevâ’l-âmm li’l-es’âr tahlilü’n min manzûri İslâmî li müşkileti’l-üçür fi zılli’t-tedahhüm ve’l-’ilaci tedahhüm”. *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1995.
- Zemahşerî, Ebû’l Kasım Mahmud b. Ömer. *Esâsu’l belâğa*. Beyrût: Dâru Sâder, 1979.
- Zerkâ, Ahmed. *Şerhu kavâidi’l-fikhiyye*. Beyrût: Dâru’l-Kalem, 2. Basım, 1989.
- Zerka, Mustafa ez-. “İnhifâdü kıymeti’l-’umleti’l-varakiyyeti bi sebebi’t-tedahhumi’n-nakdî ve eşerühü bi’n-nisbeti li’d-düyûni’s-sâbikati ve fi eyyi haddin yu’teberü’l-inhifâd mülhâkan bi’l-kesâd”. *Kitâbu mecelleti mecmai’l-fikhi’l-İslâmî*, 1993.
- Zerka, Mustafa ez- - Armağan, Servet. “İslam Hukukunda Akitlerin Sınıflandırılması”. *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi* 14/17 (2011).
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu’l-İslâmî ve edilletühü*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2. Basım, 1985.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh ez-. *Şerhu’z- Zürkânî alâ Muvatta*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2015.